Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei
BULETIN ȘTIINȚIFIC
Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie
Nr. 17 (30)
Serie nouă
Fascicula Etnografie și Muzeologie

National Museum of Ethnography and Natural History of Moldova
SCIENTIFIC BULLETIN
Ethnography, Natural Sciences and Museology
No 17 (30)
New series
Branch Ethnography and Museology

Национальный Музей природы и этнографии Молдовы
БЮЛЛЕТЕНЬ
Этнография, естественные науки и музеология
№ 17 (30)
Новая серия
Этнография и Музееведение

Chișinău 2012

Colegiul de redacție
Președinte – **Mihai URSU**
Redactor științific responsabil pentru Fascicola *Etnografie și Muzeologie* – dr. **Varvara BUZILĂ**

Membri:
Dr. **Varvara BUZILĂ**, secretar științific, MNEIN; dr. **Jennifer CASH**, lector asociat la Institutul de Antropologie Socială *Max Plank* din Halle, Germania; dr. hab. **Grigore CĂPĂȚÎNĂ**– cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. **Constantin Gh. CIOBANU** – redactor-coordonator, MNEIN; **Maria CIOCANU** – șef Secție Etnografie, MNEIN; dr. **Mihai DĂNCUȘ** – profesor universitar, directorul Muzeului Etnografic al Maramureșului, Sighetul Marmației, România; dr. hab. **Valeriu DERJANSCHI** – profesor cercetător, șef Laborator Entomologie la Institutul de Zoologie a AȘM, redactor științific pentru Fascicula *Științele Naturii*, MNEIN; dr. **Emil ȚÎRCOMNICU** – cercetător grd II, Institutul de Etnografie și Folclor „C. Brăiloiu", București, România; dr. hab. **Natalia KALAȘNICOVA** – profesor universitar, Universitatea de Stat din Sankt-Petersburg, Muzeul Etnografic al Popoarelor din Rusia; dr. **Olga LUCHIANEȚ** – cercetător științific principal, MNEIN; dr. **Istvan MATCASI** – directorul Muzeului de Istorie Naturală din Ungaria; dr. **Marianne MESNIL** – directorul Centrului de Etnologie, Universitatea Liberă din Bruxelles, Belgia; dr. **Vintilă MIHAILESCU** – profesor universitar, Universitatea din București, România; dr. **Sergiu PANĂ** – șef Secție *Științele Naturii*, MNEIN, secretar de redacție pentru Fascicula *Științele Naturii*; dr. **Vladimir ROȘCA** – cercetător științific superior, MNEIN; dr. hab. **Eugen SAVA** – director general al Muzeului Național de Arheologie și Istorie a Moldovei; **Vladimir SEMENENCO** – șef Secție Paleontologie și Stratigrafie a Institutului de Științe Geologice din Kiev, Ucraina; dr. **Barbara STUDENSCA** – șef Secție Paleontologie, Muzeul Terrei al Academiei de Științe a Poloniei, Varșovia; dr. **Elena ȘIȘCANU**, cercetător științific coordonator, MNEIN; dr. hab. **Petru TARHON** – profesor universitar, cercetător științific principal, MNEIN.

Studiile și articolele din acest volum au fost discutate în cadrul sesiunilor de comunicări științifice ale Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, fiind recomandate spre publicare de către Consiliul Științific al Muzeului

Buletin Științific. Revistă de Etnografie,
:tiințele Naturale și Muzeologie
Str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009
Telefon: 022-24-40-02. Telefax: 022-23-88-48
E-mail: oficiu@muzeu.md

Scientific Bulletin. Ethnography,
Natural Sciences and Museology
MD-2009, 82 Mihail Kogălniceanu st.
Chișinău, Republic of Moldova,
Phone: 022-24-40-02. Fax: 022-23-88-48
E-mail: oficiu@muzeu.md

Secretar de redacție: dr. Romeo CEMÂRTAN
Traducere în engleză: Andrei PROHIN

Redacția științifică:
Constantin Gh. **CIOBANU** – Șef Redacție
Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei
str. Mihail Kogălniceanu, nr. 82
Chișinău, Republica Moldova, MD-2009.
Telefon: 23-88-12. Telefax: 23-88-68
E-mail: redactia@muzeu.md

Tehnoredactare și copertă: Nicolae CHERDIVARĂ

ISSN 1857-0054

© Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală a Moldovei

SUMAR

ETNOGRAFIE 7

Maria CIOCANU – Horboțica, element ornamental al pieselor textile 8
Varvara BUZILĂ – Salutul în practica etichetei tradiționale. Formularea problemelor de cercetare 24
Ruxanda KREKELER – Viziuni asupra unei teorii a valorilor culturale 42
Mihai DRAGNEA – Sistemul și practicile vestimentare. Spațiul românesc între influențele orientale și formele vestimentare europene 51
Andrei PROHIN – Voievodul căzut de pe cal: o ipostază a suveranului în cronici ... 64
Manole BRIHUNEȚ – Spațiul socio-cultural al cimitirului: actualitatea cercetării și repere istoriografice 75
Lucian-Valeriu LEFTER – Ipostaze etnografice basarabene. Note despre rituri și solidarități tradiționale 86
Ольга ЛУКЬЯНЕЦ – Предписания и запреты в народной культуре населения Бессарабии в творчестве Дмитрия Морузи 94
Romeo CEMÎRTAN – Destinațiile religioase ale pelerinilor din Republica Moldova 101
Constantin Gh. CIOBANU – Istoricul cartofiliei basarabene (II). Editorii 109
Ruxanda ISTRATI – Tradiția covoarelor din comuna Țâra, raionul Florești 123
Victor PLETOSU – Profesorul Petre Ștefănucă – cercetător al obiceiurilor de familie în Basarabia 136
Valentina IAROVOI – Considerații privind ospitalitatea moldovenilor 148

MUZEOLOGIE 155

Mihai URSU – Participarea MNEIN la realizarea proiectelor UNESCO privind conservarea și protejarea patrimoniului cultural și instruirea profesională a muzeografilor 156
Valentina ONOFRIESCU – Expozițiile temporare în practica Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală 166

EVENIMENTE 175

Dorina ONICA – Seminarul internațional Hidirellez / Saint George. Despre colaborări internaționale în domeniul promovării patrimoniului cultural imaterial 176

RECENZII ȘI PREZENTĂRI DE CARTE 185

Ion H. CIUBOTARU – **Petru Caraman. Destinul cărturarului** (Andrei Prohin) 186
Tudor PAMFILE – **Dragostea în datina tineretului român** (Mariana Lungu) 191
Nicolae DERGACI – **Hlina. În căutarea timpului trecut** (Constantin Gh. Ciobanu) ... 194
Vitalie CIOBANU – **Ciuciulea. Istorie** (Constantin Gh. Ciobanu) 197

PATRIMONIUL DE CARTE **199**
Nadejda SÎRGHI – Cărți rare din Biblioteca Științifică a MNEIN 200

OMAGIERI **201**

Elena IAROVOI-POSTOLACHI – UN DESTIN ÎMPLINIT (Ion BĂLTEANU) ... 202

TREPTELE ASCENSIUNII. Constantin Gheorghe CIOBANU – la 65 de ani (Anatol PETRENCU) 207

CRONICĂ MUZEALĂ **213**
Corina REZNEAC – Primul forum al patrimoniului cultural imaterial 214

VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI **217**

CONTENTS

ETHNOGRAPHY 7

Maria CIOCANU – "Horboțica" (lace), an ornamental element of textile pieces 8

Varvara BUZILĂ – The greeting in the traditional etiquette practice. Formulation of the research problems problemelor de cercetare 24

Ruxanda KREKELER – Considerations on a theory of cultural values 42

Mihai DRAGNEA – The dress code and practices. The Romanian lands between oriental influences and european dress codes (17th to 18th centuries) 51

Andrei PROHIN – The king fallen from the horse: a hypostasis of the sovereign in chronicles 64

Manole BRIHUNEȚ – The socio-cultural space of the cemetery: the actuality of the research and historiography landmarks 75

Lucian-Valeriu LEFTER – Basarabian ethnographic hypostases. Notes on rites and traditional solidarities 86

Olyga LUKYANETZ – Indications and prohibitions in the folklife of the Population from Basarabia, in the works of Dumitru Moruzi 94

Romeo CEMORTAN – Religious destinations of pilgrims from the Republic of Moldova 101

Constantin Gh. CIOBANU – History of the Basarabian series of postcards (ii). Editors... 109

Ruxanda ISTRATI – The tradition of rugs from the Țâra vilage, district of Florești ... 123

Victor PLETOSU – Professor Petre Ştefănucă – researcher of family customs in Basarabia 136

Valentina IAROVOI – Considerations on the hospitality of Moldovans 148

MUSEOLOGY 155

Mihai URSU – Participation of NMENH in implementing UNESCO projects on conservation and protection of cultural heritage and professional qualification of museum professionals 156

Valentina ONOFRIESCU – The expositional activity of the museum during the years 2009-2012 166

EVENTS 175

Dorina ONICA – The international seminary Hidirellez/ Saint George. On the international cooperation in the field of promoting the intangible cultural heritage 176

BOOK REVIEWS AND PRESENTATIONS 185

Ion H. CIUBOTARU – **Petru Caraman. The destiny of the scholar** (Andrei Prohin).... 186

Tudor PAMFILE – **Love in the customs of Romanian young** (Mariana Lungu) 191

Nicolae DERGACI – **Hlina. In search of the past** (Constantin Gh. Ciobanu) 194

Vitalie CIOBANU – **Ciuciulea. History** (Constantin Gh. Ciobanu) 197

PATRIMONIUL DE CARTE **199**
Nadejda SIRGHI – Rare books from the scientific librarz of MNEIN 200

TRIBUTES **201**
Elena IAROVOI-POSTOLACHI – A SUCCESSFUL DESTINY (Ion Bălteanu) ... 202
STAGES OF ASCENSION. Constantin Gheorghe CIOBANU – at 65 years (Anatol PETRENCU) 207

MUSEAL CRONICLES **213**
Corina REZNEAC – The first Forum of the Intangible Cultural Heritage 214

THE LIFE OF MUSEUM IN IMAGES **217**

ETNOGRAFIE

HORBOȚICA, ELEMENT ORNAMENTAL AL PIESELOR TEXTILE

Maria CIOCANU

Rezumat

Articolul relevă horboțica (dantela) tradițională ca un element important de ornamentare a pieselor textile, temă mai puțin relatată în literatura etnografică. În procesul elaborării lucrării au fost analizate piese relevante din colecțiile Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, descrieri și aprecieri din literatura de specialitate și materialul informativ acumulat în timpul investigațiilor directe prin sate. În procesul analizei se stabilește specificul dantelelor pentru diferite categorii de piese, se evidențiază un repertoriu larg de motive reprezentative pentru toate genurile de artă populară românească, ceea ce poate servi ca argument atât pentru vechimea, cât și pentru adaptabilitatea acestei arte.

Cuvinte cheie: *decor, textile, horboțică, tehnici și materiale, motive ornamentale, creație populară.*

Dantela a fost cunoscută din timpuri străvechi. Ca mărturie a acestui fenomen creativ servesc legendele din cultura multor popoare. Conform definiției generale dantela este un produs textil, fin și ușor, cu găurele, executat fie manual, fie industrial, din fire subțiri de ață sau din fibre sintetice, prin folosirea simultană a mai multor tehnici, pentru a fi aplicată în calitate de garnitură la diverse piese. Arta dantelei la general cunoaște câteva tipuri grupate după tehnica executării: dantela cu acul, cu ciocănele, cu panglică, tăiată, cu suveica, împletită și croșetată. Dantela croșetată, spre deosebire de celelalte tipuri, nu este așezată pe un desen sau pe un suport de stofă pentru a fi executată, ci se înfăptuiește rudimentar, prin împletirea firului de către creatoarea care își folosește doar degetele de la ambele mâini.

Apariția și evoluția dantelei în arta populară din spațiul de la est de Prut este greu de stabilit. În forma pe care o cunoaștem azi ar fi fost răspândită nu mai devreme de a doua jumătate a sec. al XIX-lea[1]. De fapt, mânuirea cârligului era cunoscută cu mult mai devreme, odată cu apariția unor îndeletniciri casnice ale femeilor, cum ar fi țesutul, a ocupațiilor bărbătești ce țineau de pescuit și vânătoare și pentru care era nevoie de obiecte confecționate prin împletirea fibrelor vegetale și animaliere, inclusiv plasele solicitate atât de pescari, cât și de vânători. Drept argument că împletitul a existat ca îndeletnicire de timpuriu poate fi adusă depistarea cârligului din os și din metal în timpul cercetărilor arheologice. Mai multe documente din epoca medievală atestă prezența pânzeturilor decorate cu horboțele în foile de zestre, dar și în componența pieselor destinate împodobirii interiorului locuințelor.

Aspectele terminologice cu referire la acest gen artistic le descoperim în literatura de specialitate, inclusiv în dicționarele limbii române și dicționarele din domeniu[2]. În localitățile noastre dantela poartă numele de *horboțică,* diminutiv al cuvântului *horbotă* (din pol. *forbot*). În unele sate de centru lexemul *horbotă*, *horbote* desemnează *deschisurile* dantelate de la fețele de perne[3]. Dincolo de Prut, *horbota* se întâlnește ca element decorativ la cămașa din costumul de Iași[4]. Cucoanele moldovence

din scrierile lui Mihail Sadoveanu lucrau și ele la *horbotă* pentru a-și decora saloanele, iar domnișoarele, asemenea țărancelor, își puneau uneori pe cap *grimeluță* (basma) *albă mărginită de horbotă*[5]. Sunt cunoscute și variantele *horbot* și *orbodă*. Denumirea dantelei în varianta locală *tantele* sau *tandică* este specifică localităților sudice, inclusiv purtătorilor de cultură găgăuză și bulgară. În satele din zona Camenca este cunoscută *sitca* și *șitca* (din rusescul *семка*, în română *plasă*). Piesele cu marginea inferioară văluroasă se numesc horboțele *farborate*[6]. Într-un timp, în satele noastre, devenise la modă *ghergheful,* un fel de dantelă îngustă, industrială, brodată, cu care fetele și nevestele își împodobeau piesele de vestimentație, de exemplu, tăietura de la gât a rochiilor, pestelcile și basmalele albe în trei colțuri, băsmăluțele de horă.

Revenind la horboțica manuală, răspândită în mediul rural, atragem atenția asupra faptului că, deseori, lucrarea poartă cuvântul cu care este numit, potrivit tradiției locului, motivul reflectat în structura ornamentală și considerat prin esență ca fiind unul determinant. Astfel, ștergarului dantelat la capete i se spune *prosop cu zimți* sau *prosop cu colțuri*, de la registrul realizat cu un rând sau două de zigzaguri și respectiv de la registrul constând din colțurile dispuse pe marginea împletiturii. Și horboțelei – element pentru anexare la pânză i se spune *horboțică cu colț*.

Patrimoniul MNEIN deține un număr impresionant de obiecte textile, decorate cu motive țesute, cusute, brodate și croșetate. Piesele muzeale decorate cu horboțică au fost și sunt valorificate prin activitățile științifice și cultural-educative specifice instituției, promovate, atât în expoziția permanentă, cât și în cele temporare. Le regăsim în diversele publicații etnografice și de artă populară[7]. Relevante sunt materialele privitoare la procesul de croșetare (tipurile, materia primă, instrumentarul, tehnicile și motivele ornamentale), incluse în manualele didactice, apărute în republică[8]. Mai amintim investigațiile efectuate în acest domeniu de regretata cercetătoare Maria Revenco, dar din care s-a publicat foarte puțin[9].

Analizând piesele muzeale, dar și parametrii generali fixați în fișele analitice de evidență a pieselor din colecție (locul de proveniență, locul confecționării, datarea, tehnica și materia primă, modul de funcționare, denumirile populare etc.), putem declara cu certitudine că majoritatea pieselor textile au ca element decorativ horboțica. Sistemul de ornamentare prin dantelă este unul foarte variat, începând de la stâlpișori și terminând cu tehnici moderne de croșetare. În raport cu tehnicile de lucru se deosebesc câteva tipuri de dantelă: dantelă croșetată, dantelă cu noduri, dantelă realizată pe ramă, dantelă realizată cu suveica, dantelă împletită pe sârmă, dantelă împletită cu acul. În versiunea dialectală tehnicile sunt cunoscute sub următoarele sintagme: *împletită cu cârligul*, *aruncat și înnodat*, *legată cu mâna, legată pe ramă, în bunghi, în două rânduri deodată, gard legat, împletită cu suveica, împletită cu acul, horboțică pe sârmă* etc.

Referindu-ne la datele cronologice de confecționare ale horboțelelor existente în patrimoniul muzeal, trebuie remarcat faptul că cele mai vechi sunt exemplarele ce întregesc ștergarele și fețele de masă țesute la sf. sec. al XIX-lea - înc. sec al XX-lea. Horboțelele din această perioadă apar ca elemente complementare, cu dimensiuni destul de mici, înguste, până la 20 cm, deosebindu-se de cele împletite mai târziu prin calitatea aței și realizarea rețelei de ochiuri. Motivele, și ele mărunte, sunt foarte

expresive, imprimând piesei o notă de armonie. Se observă, de multe ori, că perioada de realizare a țesăturii nu coincide cu cea a horboțelei anexate. La multe ștergare vechi, țesute în anii de până la cel de Al Doilea Război Mondial, au fost prinse horboțele confecționate cu mult mai târziu, prin anii 60-80 ai sec. al XX-lea, anume în perioada când ața de mosorel (nr. 10) intrase în rețeaua de comerț, iar femeile care țineau pasul cu noile practici de împodobire a interiorului și cu modificările survenite în obiceiurile legate de nuntă puteau să-și permită procurarea unei astfel de materie primă.

Printre cele mai vechi piese croșetate se numără o colecție, care cuprinde modele variate ca funcțiune și tehnică de împletituri cu croșeta. Aceste mostre au fost adunate de profesoara de muncă A. Zubcovschi la începutul sec. al XX-lea și transmise în dar muzeului de colecționarul Ștefan Odobescu din Chișinău.

Materialele utilizate de-a lungul timpului la croșetarea diverselor piese au fost diferite ca structură și înfățișare. De la firele de cânepă, in, mătase, metalice, imitând aurul și argintul s-a ajuns la ața de bumbac și fibrele sintetice. Firul bine răsucit și mercerizat, de formă lungă și subțire era comercializat în localitățile rurale sub formă de suluri sau gheme. În deceniul șase al sec. al XX-lea începe să fie utilizată ca materie primă ața de mosorel numărul 10. De o largă circulație se bucură bobinele *Croşet*, *Macrameu*, *Iris*, *Romanița*, *Cotton perle*, *mulineu* din 3-5 fire. La alegerea aței pentru croșetare se ține cont de factura pânzei-suport și de caracteristicele aței care includ grosimea, modul de răsucire și trăinicia. De exemplu, o față de masă din Podoimița (MNEIN, nr. inv. 12206), țesută din cânepă, are încheietura tot din fire de cânepă. Urmărind gama cromatică a produselor croșetate, observăm că predomină ața monocromă, de culoare albă, în perfectă armonie cu pânza, și ea albă, deseori colorată discret cu nuanțe de crem sau calaican. Mai multe exemplare țesute din fire de borangic alb, galben sau crem au anexate dantele împletite tot din fire de mătase. Asemenea piese provin, în marea lor majoritate, din satele de sud, unde sericicultura a fost mai dezvoltată decât în alte zone.

Instrumentul principal utilizat la împletit horboțica reprezintă un ac lung din metal, os sau lemn, numit croșetă (fr. *crochet*). Unealta are un capăt încovoiat în formă de cârlig, de la care i se trag denumirile locale de *cârlig*, *cârlijel, ac cu cârlig, curșiug, curcioc* (din rus. *крючок*). În satele de la nordul republicii croșetarea se efectuează cu *sudelca*, care nu este altceva decât aceeași croșetă. Din cele mai vechi timpuri plasele pentru prins pește erau împletite cu *iglița* (bulg., sb. *iglica*), de formă alungită si plată, scobită la ambele capete pentru depănatul aței. Pe alocuri, meșterii împletitori de plase pescărești numeau astfel de unealtă *suveică*[10].

Până la apariția în comerț a croșetei, pe care o cunoaștem azi, de diferite numere și forme, cu mâner sau fără, femeile și fetele împleteau din lână veste, fuste, basmale, berte (*șalinci*), ciorapi și mănuși cu ajutorul unei unelte cu cârlig, confecționată dintr-o coadă de lingură sau furculiță. Croșeta din sârmă, cu mâner din lemn sau strujan, se folosea la realizarea horboțelei din ață mai subțire. Cu timpul, din revistele străine, pătrunde în satele noastre un nou dispozitiv de croșetare, numit *sârmă*, de la bucata de sârmă îndoită în formă de scoabă, pe care se pune ața pentru a fi realizată dantela cu ajutorul croșetei. Chiar dacă tehnica și unealta au fost împrumutate, dantela și-a păstrat denumirea tradițională de horboțică, cu specificarea că-i făcută pe sârmă. La

realizarea horboţelei pe ramă se foloseşte acul, mai lung decât cel obişnuit, cu vârful încovoiat, care se găseşte în magazinele speciale. Poate fi folosit orice ac, îndoindu-i-se vârful.

Sistemul tehnic al horboţelei conduce la formarea ornamentelor de croşetare prin diferite combinări de ochiuri şi picioruşe. Fiecare împletitură are la bază obţinerea ordinară a laţurilor dintr-un fir de aţă, constând din *ochiuri libere*. Croşetarea se înfăptuieşte printr-o gamă largă de tehnici, obţinându-se: lănţişorul din ochiuri libere; lanţul acoperit cu picioruş alunecat; picioruşele, numite şi *stâlpişori*, care pot fi simple, fără jeteu sau cu un jeteu; ochiul drept îmbrăcat în picioruşe simple; ochiul-romb; ochiul plin sau deşert; triunghiul din lanţ; motivul în formă de evantai (*veieraşe*); rombul din lănţişoare duble; pătrăţelul plin, format din 4 picioruşe cu un jeteu; plasa executată din pătrăţele goale şi pline; bentiţa sau cercul; punctul de feston pentru prelucrarea marginilor etc. Unele horboţele se deosebesc prin reţeaua de ochi piezişi, asemănători cu *solzii de peşte* (nr. inv. 20044). Croşetarea liniară este realizată pe ambele părţi ale articolului în rânduri dus şi întors, în baza ochiurilor luate, ochiului alunecat, ornamentul fiind dispus fie orizontal, fie vertical. Croşetarea circulară se înfăptuieşte numai pe faţă prin înmulţirea ochiurilor, în sens circular.

Elementul decorativ poate fi prins chiar de la începutul croşetării sau executat separat. În primul caz marginea textilului este tivită în găurele mici, apoi începe împletirea cu introducerea croşetei direct în ţesătură pentru a fi tras firul de lucru şi executate rândurile conform ozorului ales. Această tehnică este practicată mai ales la împrejmuirea piesei din trei sau patru părţi, când trebuie ţinut cont de structura unghiulară a colţurilor de pânză. Horboţica realizată separat poate fi prinsă cu acul sau croşeta pe o margine laterală sau alta ale textilului cu acul sau croşeta. Colecţia muzeală deţine foarte multe exemplare de horboţică, lucrate aparte pentru a fi montate ulterior la ştergare, perdele, feţe de masă şi cearşafuri cu ajutorul croşetei sau al acului. Perechea de dantele, pregătită pentru ştergare, se numeşte *colţuri pentru prosop*, *colţuri pentru mâneşterguri*, *horboţică cu colţ*. De cele mai multe ori asemenea horboţele încep să fie confecţionate în scopul comercializării, mai ales, în perioada când prosoapele (*legătorile*) de nuntă, cu horboţică la capete, deveniseră foarte solicitate.

După valoarea funcţională dantela tradiţională serveşte ca element de împodobire a anumitor categorii de ţesături, în primul rând, a celor cu valoare decorativă şi rituală. Cele mai răspândite piese textile împodobite reprezentativ sunt ştergarele, feţele de masă, cuverturile din lână, cearşafurile de pat şi de perete. Ştergarele au horboţica la capete, din 3 şi 4 părţi. În toate cazurile aceste piese poartă semnificaţii nu numai decorative, ci şi rituale, deoarece funcţionează ca parte componentă a darurilor în cadrul tuturor sărbătorilor populare. Ştergarele cu horboţică la capete sunt cunoscute pretutindeni, indiferent de tradiţiile locale. S-au răspândit datorită prilejurilor de comunicare între localităţile noastre: nunţi, cumetrii, acţiuni culturale, sărbători naţionale etc. Lungimea acestor horboţele variază între 10 şi 30 cm. Valoarea ştergarelor cu horboţică a fost una deosebită în cadrul nunţilor. După tradiţie, obiceiul legătorilor, ca şi al jucatului zestrei, era un moment foarte important pentru a demonstra satului cât de iscusite şi de pricepute în ale meşteritului sunt femeile

din gospodăria dată, dar și respectul față de oaspeții împodobiți cu astfel de ștergare. Ștergarele cu horboțica din 3 părți și de *jur împrejur* (din 4 părți) își au proveniența în raioanele de centru. La acest capitol muzeul deține exemplare de o valoare artistică deosebită, care reprezintă tradiția raioanelor Ungheni, Călărași, Nisporeni, Strășeni și Ialoveni. Cele mai multe exemplare dantelate în felul acesta sunt din pânză țesută în cadril, tehnică destul de apreciată în satele din centru. Ștergarele cu horboțica *împrejur*, *de jur împrejur*, de altfel ca și cele complementate din 3 părți, au apărut din necesitatea de a evidenția statutul nunului în cadrul nunții. Dacă în trecut era *însemnat cu prosop* nunul și starostele, atunci în perioada anilor 60-80 ai sec. al XX-lea nunta *era albă de prosoape*, dintre care ale nunului trebuiau să se evidențieze. Prosoapele destinate nașilor de cununie ulterior, după nuntă, împodobeau oglinda, icoana și rama cu fotografii din interiorul casei mari.

Potrivit tradiției, ștergarele cu horboțică se utilizau și în cadrul obiceiurilor legate de înmormântarea omului. Până nu demult erau confecționate ștergare cu horboțică la capete pentru a fi legate la cruce și steaguri, pentru a fi puse pe umărul preotului. Ștergarul cu horboțica din 4 părți se cuvenea a fi pus la icoană și la covățica pe care era dus colacul *dinaintea mortului*. Un ștergar mare și frumos dantelat era pregătit pentru acoperit fața mortului. Pe alocuri astfel de ștergare se numesc obrăzare[11]. Se deosebesc doar *podurelele* sau *podurile* de la înmormântare, care nu au nici un fel de împletitură în virtutea credinței că sufletul mortului se împiedică în horboțică, i se taie drumul și nu poate merge din lumea asta în cealaltă[12]. Aceeași credință interzice și tivitul marginilor *podurelelor*.

Prostirile de perete din satele din centru și sud-est, numite *prosop de haine*, *prostire de haine*, *drăniță*r se deosebesc prin dimensiunile mari ca să acopere unul din pereții laterali din casa mare, protejând în felul acesta vestimentația de sărbătoare. Prostirea de perete, cunoscută ca *prostirea miresei*, intra obligatoriu în componența zestrei fetelor de măritat. Prezintă interes horboțica destul de lată de la *prosoapele de haine* din unele sate de centru, confecționată după moda anilor 60-70 ai sec. al XX-lea. În satele de la sudul republicii piesele de acoperit hainele se numesc cearșafuri de perete sau *foaie de țoală*. Dantela, în varianta locală *tantelă, tandică*, este mai îngustă decât în alte zone, fapt explicabil prin ingeniozitatea meșteriților de a nu atenua decorul ornamental foarte dezvoltat pe pânza pieselor.

Cuverturile din lână pentru pat (cadril, lăicer) au horboțica prinsă pe marginea de jos. La fel sunt împodobite și cearșafurile de pat. Fețele de masă mai vechi au horboțica prinsă din 3 părți, lucru legat de faptul că în casele țărănești mobilierul, inclusiv masa, era amplasat pe perimetrul încăperii, mijlocul rămânând liber. De aceea și fața de masă se împodobea doar din cele trei părți vizibile. Fețele de masă *de purtat* nu aveau horboțică pe laturi, numai încheietura destul de simplă realizată din 3 rânduri de ochi, cum ar fi *măsoiul* din colecția muzeului (MNEIN, nr. inv. 22034).

Un loc deosebit de important în interiorul locuinței îl ocupă ungherul cu icoane. *Iconarele*, *colțarele* sau *ungherarele de icoane* sunt confecționate din pânză țesută, decorată cu horboțică din 2, 3 și 4 părți. Deseori *ungherarul* este de dimensiuni mici, constând dintr-o bucată de pânză dreptunghiulară împrejmuită din 3 părți cu

horboțică.

Piesele mici, cum ar fi șervețelele de mână, diferite băsmăluțe, năfrămițe, mai ales cele din Camenca, au marginile tivite în găurică și garnisite cu croșeta, danteluța fiind împletită cu ochiuri de lanț și piciorușe. Lățimea danteluței cuprinde doar câteva rânduri. Ultimul rând este efectuat în punct de feston sau cu zimțișori. Deseori ața folosită la garnisirea acestor obiecte poate fi de culoare roșie, verde, roz, galbenă. Sunt deosebite batistele, a căror dantelă au mărgeluțe multicolore. În acest caz dantela poartă mai mult un caracter funcțional de tivire artistică a pânzei. Atare lucrușoare erau pregătite de fetele mari pentru a ieși cu ele la hora satului.

Horboțica folosită la decorul pieselor de port popular este de dimensiuni mici, cu motive simple. Piesa de îmbrobodit, numită *colț* sau *legătoare,* are astfel de împletitură prinsă pe toate laturile sau numai de partea de pe frunte, ori pe colț. Danteluța îngustă este aplicată la tivul de jos al mânecilor, la gulerele înguste sau răsfrânte, la marginea poalelor de cămăși femeiești. Pe timpuri, fetele și nevestele de răzeși ornamentau cu horboțică marginea inferioară a fustelor purtate dedesubt[13].

Colecția muzeală de port popular conține exemplare de cămăși femeiești încrețite la gât cu ața sau șnurul trecut printr-un șir de pătrățele croșetate pe marginea gurii. Și unele pestelci, care se includ în categoria elementelor de port popular, deținute de muzeul nostru, sunt garnisite modest cu croșeta.

Forma dantelei anexată la piesele textile, enumerate mai sus, poate fi dreptunghiulară sau cu colțuri. Dantela cu colțuri, purtând o funcție decorativă, este ajustată pe marginea inferioară a piesei-suport. Împletitura dreptunghiulară, pe lângă funcția decorativă, are menirea utilitară de combinare a două piese. În așa mod, cele două părți componente (lați, foi) ale fețelor de masă și ale cearșafurilor sunt unite printr-o împletitură îngustă, numită *încheietură, încheiturică.* Unele exemplare de fețe de masă au dimensiunile mari, deoarece sunt alcătuite din trei lați de pânză împreunate prin două încheieturi. Foarte multe textile din colecția muzeală fac parte din categoria pieselor alungite prin folosirea acestor încheieturi. Ștergarul, pentru a fi mărit în lungime sau pentru a i se imprima un aspect bogat din punct de vedere artistic, este tăiat spre capete, ca mai apoi să fie unite porțiunile separate la loc cu ajutorul dantelei înguste de formă dreptunghiulară. Același lucru se practică și la cearșafurile de perete sau de pat. De multe ori, însă, porțiunea destinată ca supliment este croită din altă pânză, fie țesută în condiții casnice, fie confecționată industrial. În ambele cazuri, spațiul adăugat este brodat ori cusut cu motive diverse. În unele localități, această bucată de pânză, cuprinsă între încheietură și horboțica cu colțuri de la capetele cearșafurilor, se numește *șușană*[14].

În patrimoniul muzeului se păstrează un număr considerabil de horboțele, realizate ca piese de sine stătătoare, fără alt material. Perdelețele croșetate pentru ochiurile de la ferestre și uși au funcție utilitară și, în același timp, decorativă. Milieurile de perete sau de masă joacă în exclusivitate un rol decorativ. Fețele de masă de diferite forme și dimensiuni, rotunde, dreptunghiulare și ovale, sunt destinate pentru împodobirea meselor mari sau mici. Deseori, piesa croșetată este alcătuită din elemente realizate separat, apoi asamblate.

Referindu-ne la elemente structurale ale dantelelor, atestăm faptul că fiecare împletitură este compusă din câteva registre, numite *uzoare*. De obicei, piesa împletită are la capătul de sus *margine*, *privaz*, *cărăruș*ă, alcătuită din trei stâlpișori. Bordura mai poate fi compusă din două rânduri de stâlpișori consecutivi, uniți la mijloc câte trei, formând *gardul legat* sau *crucea*. Un alt rând, tot de margine, poate fi alcătuit din romburi obținute prin unirea din 4 părți a doi stâlpișori. Următoarele registre prezintă desene ornamentale organizate din pătrățele sau romburi goale și pline. La mai multe exemplare atestăm o delimitare între registre cu ajutorul *cărăruș*ii din trei stâlpișori. Capătul de jos se compune din colțuri, zimți și ciucuri, care se repetă ritmic, la distanțe egale. O parte a colțului se mărește prin înmulțirea în trepte a ochiurilor, cealaltă se micșorează prin *scăritul* lor. Marginea colțului este decorată cu pătrățele pline sau festonată printr-un rând de elemente ce amintesc evantaiul. Deseori, marginea de jos a horboțelei finisează cu un rând de colțișoare cu canafuri, *ganafuri*, *țurțuri*, bătuți cu ață de mosorel. Alteori extremitatea este îmbogățită cu registre în formă de semicerc, acestea fiind realizate aparte, apoi asamblate cu horboțica de bază. Motivul semicercului înfățișează *coada păunului* sau *miezul lămâii*.

Horboțelele destinate a împrejmui pânza din 3 sau 4 părți au în componența lor câte un segment, care revine la colțul materiei suport. Rețeaua *colțurilor* se deosebește de cea a câmpului ornamental prin ochiurile mai mășcate. Multe exemplare au aceste segmente, numite și ele *colțuri*, confecționate aparte, deosebindu-se prin altfel de motive decât cele prezente pe câmpul central al împletiturii.

Horboțelele destinate pieselor textile de interior se deosebesc printr-un decor bine dezvoltat, spre deosebire de simplitatea motivelor atribuite pieselor de port sau pieselor mici. Desenele ornamentale organizate în structura horboțelelor ilustrează motivele reprezentative pentru toate genurile de artă populară. Analizând compoziția ornamentală a horboțelelor, observăm faptul că motivul de pe încheieturi, de regulă, nu coincide cu cel de pe horboțica laterală. Rareori decorul este prezentat de un singur motiv sau element de motiv. Majoritatea exemplarelor sunt împodobite cu îmbinări de motive. De exemplu, oamenii, păsările și animalele sunt însoțite de flori și pomi. Sau stelele cu 8 colțuri alternează cu *prescurele*, romburi și flori puternic stilizate. Unul și același motiv are mai multe denumiri: steaua cu opt colțuri – frunza viei – morișca; colul morii – aripile morii; dansul gâzelor – stupii; felii de harbuz – roțile; miezul lămâii – roțile schițate; floarea miresei – floarea pașoncicului – sireț*e*anca; romanița – garoafa – privia – roțile; trandafirul cu floarea în jos – merele; romanița – coronița – florile de măr. Din punct de vedere al semanticii diversitatea ornamentală include motive fitomorfe, geometrice, diverse, geomorfe, avimorfe, zoomorfe, antropomorfe, religioase, astrale, scheomorfe și sociale. Horboțelele din colecțiile muzeale, potrivit fișierul științific, poartă următoarele denumiri populare ale acestor motive.

Motive fitomorfe: *curpenul de hamei* (nr.19017); *curpenul harbuzului* (nr. 22255); *curpănașul* (nr. 19071); *păstaia, păstăruș*a (nr.22051, 25775, 22041); *frunza de arțar* (nr.15558); *frunza de nuc* (nr. 19851, 19829, 19862, 19864, 20616, 19864-1934); *frunza de vie* (nr. 19792, 20546, 20942, 21954); *flori în vazon* sau *vazonul cu flori* (nr. 20676); *strugurele, bobițele de poamă* (nr.17149-a, 18749, 20044, 21774, 21779); *merele*

(nr. 22038, 22636); *bradul cu hulubi* (nr. 22358); *miezul de lămâie* (nr. 21992, 18691); *răsadele* (nr.19188, 19079); *curechiul* (nr. 21101); *veveriţa în coroană din flori de stejar* (nr. 120675, 20675); *copăcelul* (nr. 20943); *cununiţa, coroniţa* (nr. 19810, 22002, 22004); *faguri de miere*; *căpşunele* (nr. 18330); *vazoanele* (nr.18329, 18768, 20944, 21994); *glastra cu flori* (nr. 16776); *coşul cu flori* (nr. 15982-2); *viţa de vie* (nr.18053, 24564).

Motive florale: *clopoţei* (nr. 18331); *clopoţei de câmp* (nr. 20552); *floarea soarelui* (nr. 1872); *trandafir cu floarea în jos* (nr. 21993, 22076); *floarea vazonului* (în. 20945); *romaniţa; garoafa* (nr. 21199); *trandafirul* (nr. 22000, 18707, 21107, 849-419, 21993); *flori* (20427, 290427), *florile mărului* (nr. 21945); *floarea sunducului* (21992); *floarea zarzărului* (17659-2, 17769); *floarea soarelui* (nr. 19456, 18472, 24584-1); *floarea paşoncicului* (nr. 22258); *sârecţeanca* (nr. 18791, 15982-1).

Motive zoomorfe şi avimorfe: *gândăcelul* (nr. 19784, 21778); *greieraşul* (nr. 19867, 20427, 23966); *paingul* (nr. 22039); *pânza păianjenului* (nr. 21938-39); *iepuraşii* (nr. 29279); *hulubi cu floare în mijloc* (nr. 20386); *păunii* (nr. 21296); *cocoşii* (nr. 20965, 22633); *broasca* (nr. 21702); *şoricelul* (nr.14094); *păsări cu crenguţe* (nr. 20734); *raţele* (nr. 16762-2, 22046 (1-2); *peştişorul* (nr. 21520); *graurii* (nr. 18332); *puişorii* (nr. 18333); *coarnele berbecului* (nr. inv.17220).

Motive decorative diverse: *talpa lupului* (nr.19084); *laba mâţei* (nr. 17914); *talpa gâştei* (nr. 21705); *stupii* (nr. 21996); *solzi de peşte* (nr. 18279-46); *urma căpriţei* (nr. 17148-2, 17152).

Motive geomorfe: *calea ocolită* (nr. 4155); *calea rătăcită* (nr. 17520, 20524, 22634); *şuvoiul* (nr. 21783, 22256, 21284);

Motive cosmomorfe**:** *vârtelniţa* (nr. 23515).

Motive scheomorfe**:** *colurile morii* (nr. 19727-2, 21102, 22048, 22049); *roata morii de vânt* (nr. 4152, 23966); *cârligele* (nr. 21097); *foarfecele* (nr. 22082, 23623); *roţi schiţate* (nr. 21950, 21934); *ciutura* (nr. 18379-9); *pieptenele* (nr. 21949); *suveica* (nr. 17209).

Motive sociale**:** *turtiţa* (nr. 21706, 17659-4); *crestăţile* (nr. 21909); *jemna* (nr. 21297); *hora* (nr. 22040, 22254, 22633); *pita* (nr. 21522).

Motive abstracte: *dansul gâzelor* (nr. 21961); *cărăruşa* (nr. 22070); *oblonaşele* (nr. 22050); *bătuţele* (nr. 21945).

Motive religioase**:** *cununa cu înger* (nr. 21983); *prescura* (nr. 22252, 19742); *prescurica* (nr. 18610); crucea (nr. 19659), *candela* (nr. 19499).

Motive astrale**:** *steluţele* (nr. 8986-405); *steaua cu 8 colţuri* (nr. 21995, 22000); *roţile* (nr. 20941).

Motive antropomorfe**:** *figurile* (nr. 19706); *bărbaţi în cuşmă* (nr. 21934-21935); *inima* (nr. 22263); *femeile* (nr. 25791); *fetele cu flori şi copăcei* (nr. 21284).

Varietatea motivelor remarcate mai sus demonstrează măiestria femeilor şi ingeniozitatea lor de a observa natura înconjurătoare şi de a o interpreta plastic prin împletiturile decorative realizate cu un instrument atât de simplu cum este croşeta.

Pătrunderea masivă a pieselor de mobilier şi textile de sorginte orăşenească în locuinţa rurală a dus la excluderea pieselor textile tradiţionale din interiorul caselor, la dispariţia multor relicve de artă populară. Foarte rar pot fi observate astfel de piese

în interiorul contemporan. În cel mai bun caz în dulapuri pot fi descoperite ștergare, fețe de masă și cearșafuri înfrumusețate cu horboțele.

Pe de altă parte, unele țesături, inclusiv cele ornate cu horboțică, sunt în continuare căutate și apreciate ca daruri de nuntă, cumetrii și zile de naștere. Ștergarele de nuntă solicitate în zilele noastre se deosebesc de cele tradiționale prin materia primă, dimensiuni și sistemul de ornamentare în timpul țesutului. Aproape în toate satele se întâlnesc ștergarele de nun, țesute de meșterițe în 5 ițe, cu registre *în rând*, divers colorate, iar horboțica îngustă a înlocuit-o pe cea lată, care, anexată la ștergarele albe**,** discret *vrâstate*, a fost atât de răspândită în a doua jumătate a sec. al XX-lea. Fețele de masă, țesute în prima jumătate a sec. al XX-lea sunt înlocuite cu piese noi, ornamentate cu modele reluate din tot felul de reviste. Fețele de masă exclusiv croșetate devin foarte populare. Ele acoperă mesele de toate formele și mărimile din locuințe și din restaurante. Astfel de împletituri realizate de meșterițe la comandă sunt dăruite cu diferite ocazii. Pentru persoanele care practică arta croșetării această îndeletnicire devine una economic profitabilă.

În concluzie constatăm faptul că în prezent domeniul croșetării este unul foarte activ. În multe case pot fi văzute, pe lângă lucrări de valoare artistică, și piese mai modeste, micuțe, cum ar fi: port-pahare, abajururi, șervețele dantelate, milieuri, poșete, punguțe, buzunărașe de perete, gulerașe și alte lucrușoare învățate la școală de fetele în creștere. Cele mai devotate tradiției rămân meșterițele de la sate, care încearcă să readucă acest meșteșug și să-l transmită noilor generații. În cadrul expozițiilor-concurs de artă populară atestăm produse dantelate, atât tradiționale, cât și moderne, realizate cu deosebită creativitate artistică.

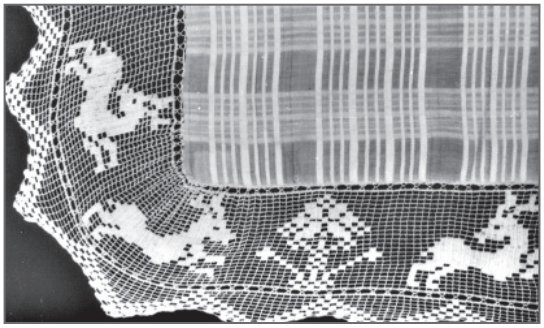

Ștergar de nuntă, horboțica din 3 părți, motivul zoomorf* cerbii. *Satul Mileștii Mici, raionul Ialoveni, anii '60* sec. XX (MNEIN, nr. inv. 16579)

Față de masă, motive: avimorf* cocoșii, *zoomorf* broasca. *Satul Trușeni, raionul Strășeni, anii '20 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 16093)

* Perioada de confecționare a horboțelelor.

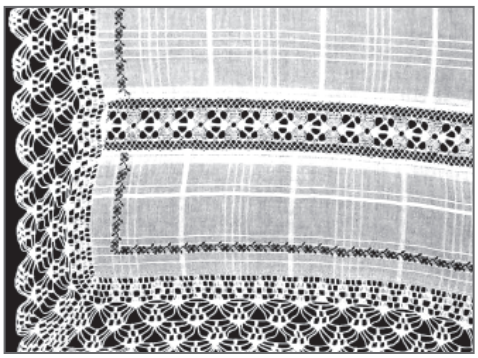

Ștergar de nuntă, motivul* laba mâței.** ***Satul Ivancea, raionul Orhei, înc. sec. XX (MNEIN, nr. inv. 20480)

Șervet, horboțica cu motivul zoomorf* coarnele berbecului.** ***Satul Giurgiulești, jud. Ismail, înc. sec. XX (MNEIN, nr. inv. 17220)

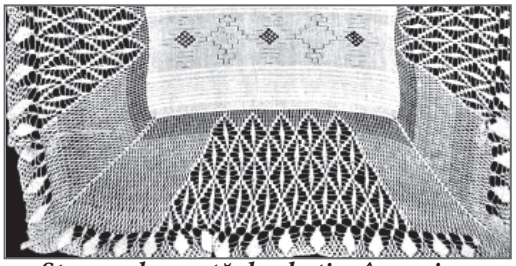

Ștergar de nuntă, horboțica împrejur, motivul zoomorf* greier rar.** ***Satul Măcărești, raionul Ungheni, anii '20 sec. XX (MNEIN, nr. inv.19079)

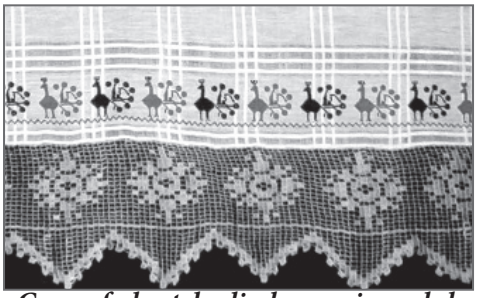

Cearșaf, dantela din borangic, sudul Basarabiei, înc. sec. XX (MNEIN, nr. inv. 25891)

Prostire de mireasă, motivul floral* floarea miresei.** ***Satul Piatra, raionul Orhei, sec. XX (MNEIN, nr. inv. 20444)

Ștergar de nuntă, motivul decorativ* ghirlanda, *motivul avimorf* păunii.** ***Satul Rusești, Hâncești (MNEIN, nr. inv. 25334)

Față de masă croșetată, motive avimorfe și florale:* hulubași *și* flori*; fitomorfe:* copăcei*; motiv astral:* morișca*; motiv geomorf:* cărărușa. *Strășeni (MNEIN, nr. inv. 20673)

Ștergar decorativ, motivul social* hora*, motivul geomorf* calea rătăcită. *Satul Popeasca, raionul Ștefan Vodă (MNEIN, nr. inv. 24541)

Ștergar dantelat din 4 părți, motivul geomorf* șuvoiul. *Strășeni, anii '60 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 25996)

Ștergar cu horboțica împrejur, motivul floral* floarea vazonului. *Satul Mileștii Mici, raionul Ialoveni, anii '50 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 20945)

Ștergar cu horboțica croșetată în două. Satul Lozova, raionul Strășeni, anii '70 sec. XX (imagine de teren, 2011)

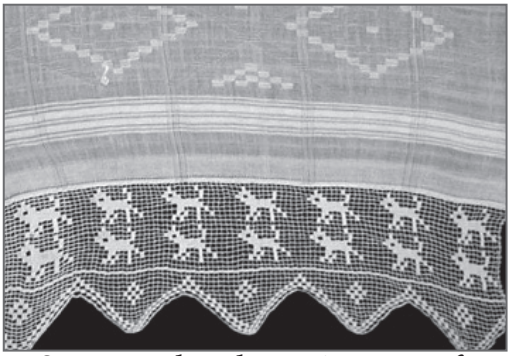

Ștergar cu dantelă, motive zoomorfe* câinișori*, sudul Basarabiei, înc. sec. XX (MNEIN, nr. inv. 165)

Ștergar dantelat, motivele avimorf și fitomorf* păsări pe ram*; inițiale (MNEIN, nr. inv. 29711-158)

Prosop decorativ și ritual, horboțica din 3 părți, motive mixte:* fete cu flori *și* păsări. *Satul Butuceni, raionul Orhei, anii '70 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 21701)

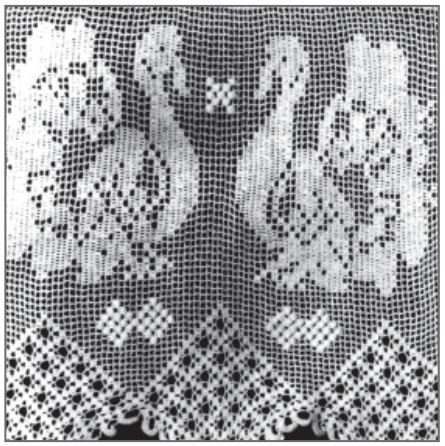

Colț pentru ștergar, motiv avimorf* curcanii*, anii '60 sec. XX, s. Coteala, raionul Briceni (MNEIN, nr. inv. 16828a)

Față de masă, motiv geomorf* calea rătăcită*, s. Bujor, raionul Hâncești (MNEIN, nr. inv. 29874)

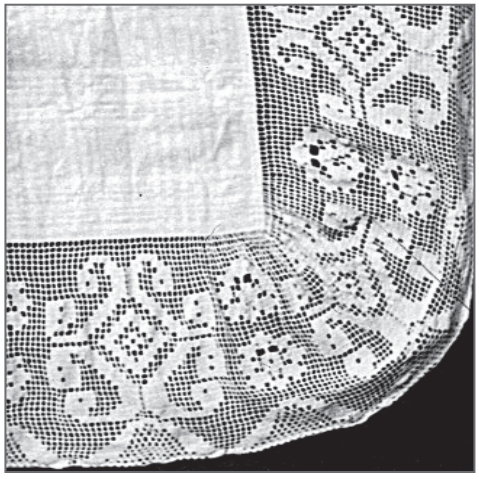

Ștergar de nuntă, motivul religios* cununia*, centrul Moldovei, anii '40, sec. XX (MNEIN, nr. inv. 17157-2)

Ștergar cu horboțica din trei părți, motiv religios* prescura*, s. Chirileni, raionul Ungheni, anii '70 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 18859)

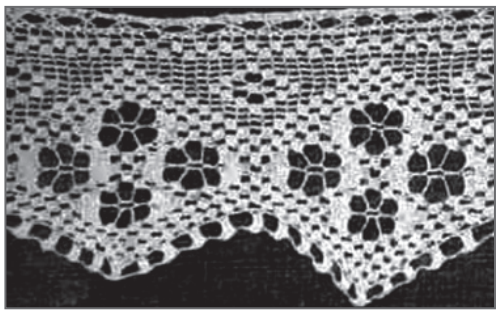

Colț pentru ștergar, motiv divers* talpa lupului*, s. Rezina, raionul Ungheni, anii '60 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 19084)

Ștergar decorativ, motiv arhaic* colul morii*, s. Talmaza, raionul Ștefan Vodă, anii '50 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 19855)

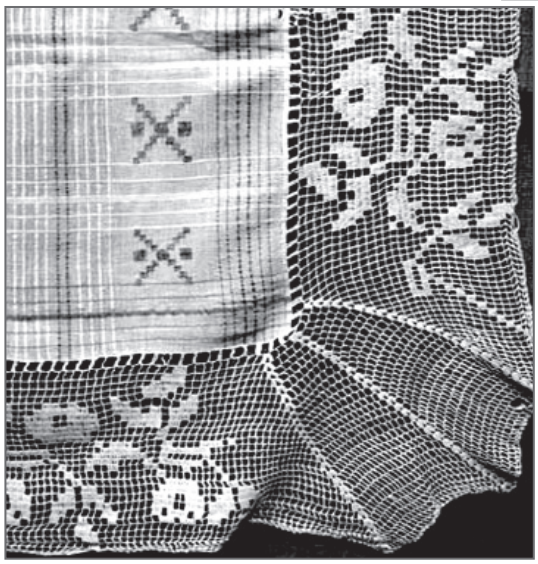

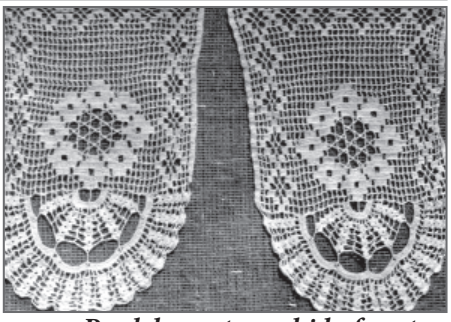

Perdele pentru ochi la ferestre, motivul floral* cununița*, motivul fitomorf* miezul lămâii*, s. Rădenii Vechi, raionul Ungheni, anii '60 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 21060)

Prosop cu horboțica din 3 părți, motiv geomorf* curpenul cu flori *(MNEIN, nr. inv. 29883-6)

Horboțică pentru față de masă, motiv fitomorf* strugurii*, s. Trușeni, raionul Strășeni, anii '60 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 18796).

Prosop cu horboțica din 3 părți, motiv avimorf* păunii *(MNEIN, inv. inv. 29680-13)

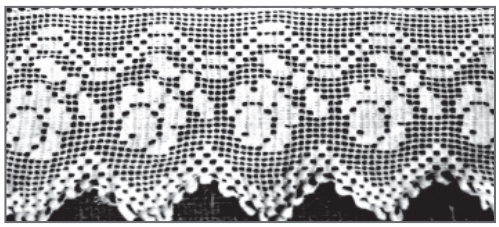

Horboțică cu colț, motivul floral* trandafir cu floarea în jos*, s. Rădenii Vechi, raionul Ungheni (MNEIN, nr. inv. 21993)

Ștergar ritual, horboțica din 3 părți, motivul religios* candela*, s. Mășcăuți, raionul Orhei, anii '50 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 19499)

Ștergar de nuntă, împrejmuit cu horboțică, motivul scheomorf* foarfecele*, s. Redenii Vechi, Ungheni, anii '30 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 22082)

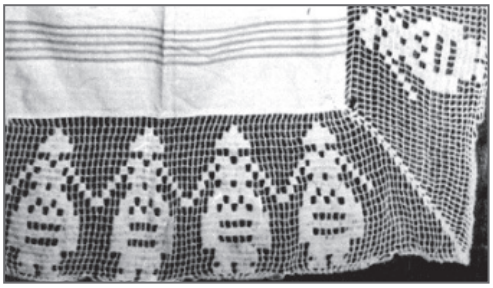

Ștergar de nuntă, motivul social* hora*, s. Mileștii Mici, raionul Ialoveni, anii '50 sec. XX (MNEIN, nr. inv. 22254)

Horboțică pentru ștergar, motivul floral* clopoței de câmp*, s. Ivancea, raionul Orhei (MNEIN, nr. inv. 20552/1-2)

Ștergar cu dantelă, motivul fitomorf* frunza de nuc*, centrul Basarabiei, sf. sec. XIX (MNEIN, nr. inv. 16740/226)

Ștergar ritual, horboțica legată pe ramă, s. Fetești, Edineț, anii ’20 sec. XX (MNEIN, nr.inv.18608)

Horboțică cu motiv fitomorf frunza viei și motiv zoomorf* păianjenul*, s. Hrustovaia, Camenca, anii ’60 sec. XX (MNEIN, nr. inv.19001/1-2)

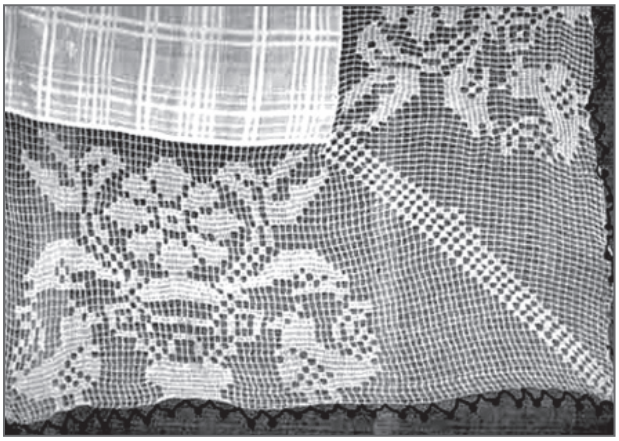

Ștergar, horboțica din 3 părți, motiv mixt* vazonul cu flori *și* păsări *(MNEIN, nr.inv. 29680-3)

Note și referințe bibliografice

[1] GRAUR Ana. – *Prosoapele de nuntă din satul Mileștii-Mici* // **Buletinul Științific al Muzeului de Stat de Studiere a Ținutului Natal.** Chișinău. 1990. – P. 170.

[2] **Dicționarul Explicativ al Limbii Române.** București. 1998. Ed. II; GODEA Ioan. – **Dicționarul Etnologic Român.** București. 2007; STOICA G., PETRESCU P. – **Dicționarul de artă populară.** București. 1985.

[3] GRAUR Ana. – *Op. cit*., p.170.

[4] SECOȘAN Elena, RETRESCU Paul. – **Portul popular de sărbătoare din România.** București. 1984. – P. 131.

[5] SADOVEANU Mihail. – **Opere alese.** Vol. 3. Chișinău - București. 1996. – P. 22.

[6] *http://ru.scribd.com/doc/65098063/Crosetarea-mestesug-popular-national*, accesat ultima dată 27-02-2013.

[7] ПОСТОЛАКИ Елена. – **Молдавское народное ткачество (XIX – нач. XX в.)**. Кишинев, «Штиинца». 1987; ȘOFRANSCHY Z. – **Ștergarele moldovenești.** București. 2002; ȘARANUȚA S. – **Prosoapele moldovenești.** Chișinău, Editura „Timpul”. 1969; ȘARANUȚA Ș. – *Textile tradiționale basarabene în interiorul casei țărănești (sec. XIX-XX)* // **Tyragetia.** 2002 XI. Chișinău-Tyragetia. XI. 2002. – P. 302-304; CIOCANU M. – *Clasificarea și evoluția fețelor de masă moldovenești* // **Colecții muzeale: descoperiri și redescoperiri**. Materialele Conferinței Științifice. 2007. Chișinău. Muzeul Național de Artă al Moldovei. – P. 28-31; GRAUR A. – *Op. cit*., p. 163-190; CIOCANU Maria. – **Ștergare moldovenești** (sf. sec. XIX-înc. sec. XX). Chișinău, Editura „Lyceum”. 2003.

[8] COLAC T., GÂSCĂ A., POSTERNAC Gr. – **Educația tehnologică**. Manual pentru clasele a VII-a și a VIII-a. Chișinău. 2007. – P. 16-23; DANII A., POSTOLACHI E., RACU A. – **Educația tehnologică în școala auxiliară**. **Concepție și programe de instruire**. Chișinău. 2002. – P. 48-62; DANII A., POSTOLACHI-IAROVOI E. – **Meșteșuguri populare artistice**. Chișinău. 2006. – P. 47-52; POSTOLACHI E., ROTARU L. – **La izvorul artei populare.** Carte pentru învățători. Chișinău. 1988. – P. 60-63.

[9] REVENCO Maria. – *Forme și procedee tehnice de modelare ale marginii horboțelelor* // **Revista de Etnologie**. 3. 2001. Chișinău. – P. 109-114.

[10] Informator Niculina Tcacenco, n. 1942, meșter popular, Chișinău.

[11] Informator Bolea Victoria, n. 1944, s. Sadova, raionul Călărași.

[12] GRAUR Ana. – *Op. cit*., p. 169.

[13] BÂTCĂ Maria. – **Însemn și simbol în vestimentația țărănească**. București. 1997. – P. 55.

[14] Informator Dodon Emilia, n. 1952, s. Sadova, raionul Călărași.

Rezume

"HORBOȚICA" (LACE), AN ORNAMENTAL ELEMENT OF TEXTILE PIECES. The article studies the traditional "horboțica" (lace) as an important element of decoration for textile items, a topic that has been less examined in the ethnographical literature. During the work on this paper, were analysed several relevant items from the collections of the National Museum of Ethnography and Natural History, the descriptions and opinions from the scientific literature and the informative data collected during direct researches in villages. During the analysis, the author distinguishes the specific of laces for different categories of items, emphasizes a rich repertory of motifs created in this technique. The conclusion stresses that the decorative images from the structure of "horboțele" illustrate representative motifs for all the genres of Romanian folkloric art, thus being an argument for the age and adaptability of this art.

Keywords: *decoration for textile, lace, techniques and materials, ornamental motifs, folkloric art.*

Șef Secție Etnografie, MNEIN

SALUTUL ÎN PRACTICA ETICHETEI TRADIȚIONALE. FORMULAREA PROBLEMELOR DE CERCETARE

Varvara BUZILĂ

Rezumat

Autorul analizează salutul din perspectivă semiotică, interpretându-l ca pe un act comunicativ de mare complexitate. Salutul este prezentat ca parte a etichetei tradiționale, care îmbracă forma unui dialog sau a unui rit și implică mai multe limbaje de comunicare. Se stabilește că salutul verbal este corelat atât timpului cosmic, cât și specificului acțiunilor desfășurate de oamenii care au intrat în relația de comunicare. Salutul gestual este corelat criteriilor spațiale și ia în considerare atât întregul corp al omului, cât și anumite părți ale sale. Diversele forme ale sărutului: mâinii, pe gură, pe frunte sau pe creștet relaționează statute sociale, relații de grup și situații de viață, dezvoltând variate funcții. Salutul în general reactualizează relațiile sociale, sporește coeziunea socială și afirmă sistemul de valori al respectivei comunități. Studiul include în circuitul științific diferite categorii de izvoare, formulează anumite probleme de cercetare, ce pot fi dezvoltate în continuare.

Cuvinte cheie: act de comunicare, salut verbal, salut gestual, sărutul mânii, sărutul păcii, sărutul iertării.

1. Preliminarii

Salutul este o formă universală a culturii. Cunoscut de toate comunitățile umane, salutul este parte a comunicării, dar și parte a etichetei. Ambele ipostaze sunt prodigioase pentru cercetare, noi, însă, ne vom concentra la elucidarea problematicii ce rezultă din analiza salutului în cadrul etichetei tradiționale. Justificarea acestei alegeri ține de bogăția în manifestări factologice a acestui domeniu, deocamdată insuficient elucidată. Salutul în particular, ca și eticheta în general, sunt mecanisme complexe ce articulează viața societăților. Cercetarea acestor mecanisme este actuală, deoarece ele oferă conexiuni cu diferite structuri esențiale pentru cunoașterea unei comunități sau a societății în ansamblu.

Salutul este o formă culturală de mare capacitate simbolică. El poate consta doar din formule verbale (salutul verbal), dar întrunește și expresii gestuale (salutul gestual) sau un ansamblu de fapte culturale (salutul bazat pe mai multe limbaje, atunci când la primele două se mai adăugă cel al mimicii, al sărutului, al obiectelor simbolice sau al pozițiilor corpului). El poate fi înțeles ca o convenție, un rit prin care se intră în contact cu un alt om sau cu un grup de oameni cu scopul de a anticipa/deschide comunicarea, echilibrând starea de spirit a interlocutorilor. În același timp, salutul este un mecanism prin care se tatonează sistemul de valori asumat de comunitate. Văzut în ansamblul componentelor sale, salutul constă din expresii verbale consacrate, utilizate la începutul și la sfârșitul comunicării: din sărut, datul mâinii, îmbrățișări, bateri pe umăr, reverințe, dar și din manipularea pălăriei/căciulii, și din înclinarea corpului, închinarea și îngenuncherea omului. Prin salut se exprimă atitudinea față de cel/cei cui îi este adresat salutul și se verifică cunoașterea statutelor sociale ale celor

antrenați în relația de comunicare.

Culturile tradiționale, inclusiv cea românească, cercetată de noi, își gestionează mult mai atent resursele simbolice ale salutului, decât cele moderne. Din acest considerent ele continuă să fie atractive pentru studiu, oferind un larg spațiu de analiză a problemelor privind particularitățile culturii, dar și al mecanismelor care intermediază funcționalitatea sistemelor ei.

Despre tradiția salutului la români s-au publicat câteva studii de referință ce ne-au facilitat, în bună măsură, elaborarea prezentei lucrări. Ele sunt dedicate cu precădere aspectelor lingvistice, lăsându-ne posibilitatea să le abordăm pe cele rămase în conul de umbră, în încercarea, pe deplin justificată, de a recupera întregul reprezentat de fenomenul salutului ca parte a etichetei tradiționale. George Caragață este primul cercetător care a studiat în mod tematic domeniul salutului verbal în spațiul cultural românesc, definindu-l, conturându-i dimensiunile lexicale și arătându-i particularitățile funcționale[1]. La o distanță de patru decenii, Marica Pietreanu a luat în discuție domeniul în studiul „De ce și cum se salută oamenii?"[2], conturându-i rosturile sociale, ca mai târziu să contribuie la dezvoltarea lui prin două lucrări de importanță majoră: „Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic"[3] și „Fapte de limbă și stil în formulele de salut"[4]. După aproape alte două decenii Constantin Ioan Mladin, într-un studiu comparativ româno-francez, reactualizează problematica, insistând asupra aspectelor comune și a celor particulare din ambele limbi, operând și clasificări ale salutului verbal[5]. Mai recent Cristina Cojocari într-o scurtă lucrare semnalează în termeni generici interesul pentru domeniu, precizând funcțiile salutului verbal și tipurile lui[6].

În literatura de specialitate se conțin descrieri și judecăți valoroase cu referire la salut, văzut din multiple unghiuri de vedere, fapte care facilitează abordarea salutului în totalitatea expresiilor sale, ca un ansamblu de limbaje ce antrenează expresii simbolice, sincretice în corelarea lor sistemică. Documente lăsate de gânditori din secolul al XIX-lea, contribuții ale cercetătorilor contemporani în relevarea diverselor aspecte ale culturii tradiționale, precum Petru Caraman[7], Silvia Ciubotaru[8], Ion H. Ciubotaru[9], Nicolae Băieșu[10], Ofelia Văduva[11], Vasile Plăcintă[12] ne-au stimulat să construim acest proiect de cercetare. Din economie de spațiu vom apela la aceste contribuții la momentul oportun. Apreciem din start că ele sunt destul de multe, încât prin ponderea lor impun necesitatea demarării unei cercetări de amploare în domeniu. Lucrarea noastră își propune s-o prospecteze, formulând problemele esențiale ce reies din cercetarea specificului salutului în ansamblul manifestărilor sale.

Un alt punct de referință este existența unei bibliografii transnaționale cuprinzătoare privind eticheta tradițională și salutul, fapt ce facilitează cercetarea noastră din punct de vedere metodologic. Vom recurge la metodele adecvate relevării specificului salutului aplicate de premergătorii noștri în domeniu din alte țări. Salutul a fost abordat din diverse perspective: a bunelor maniere (întrunește cea mai numeroasă listă a lucrărilor), a comunicării verbale[13] și non-verbale[14], a etichetei tradiționale[15] și simbolismului corporal[16], – fiecare perspectivă decupând și punând în valoare anumite aspecte ale acestui fenomen, sau integrându-l în sisteme adiacente.

Salutul este un dialog mai scurt sau mai de durată, bazat fie pe limbajul verbal, fie pe mai multe limbaje ale culturii. „Eticheta este întotdeauna un dialog, chiar și în cazul când participanții la el sunt despărțiți de spațiu și timp", susțin A. K. Baiburin și A. L. Toporkov[17]. Dialogul ca tip de comunicare, – continuă aceiași autori, – are un scenariu general acceptat. Începe de la anumite formule, se desfășoară după anumite reguli și se încheie cu formule consacrate. Comunicarea în cadrul lui este mereu codificată, pentru a se putea săvârși transmiterea mesajului, articulând diferențele, respectând prestigiile, evitând blocajele informaționale. Salutul predispune la comunicare, reglementează diferențele, sincronizează canalele emițătorului și receptorului[18].

Conturarea domeniului de cercetare, identificarea surselor și aprecierea ponderii acestora în construirea proiectului de cercetare; formularea problemelor principale care l-ar face relevat în sistemul culturii tradiționale; elucidarea strategiilor verbale și non-verbale ca mijloc de comunicare, dar și de articulare a relațiilor dintre grupurile ce compun societatea tradițională, ca mod de vizualizare a sistemului de valori general acceptat – sunt sarcini vizate de prezenta lucrare.

2. Salutul verbal

În contextul intensificării comunicării internaționale, inclusiv a celei etnice, pe de o parte, și al dezvoltării comunicării ca parte a globalizării, inclusiv a științelor comunicării, pe de altă parte, studierea salutului ca parte a etichetei capătă tot mai multă actualitate. Sporește interesul pentru domeniu și în Republica Moldova, urmare a conectării majorității grupurilor care formează societatea moldovenească la comunicarea internațională, proces de o amploare nemaicunoscută anterior. Această conexiune presupune o reactualizare și o reevaluare a experienței acumulate de către societate în materie de etichetă și, în special, de salut. Efortul este unul dublu orientat. Pentru a-i cunoaște pe ceilalți și a putea comunica cu Ei, oamenii din societatea noastră încearcă să însușească comportamentele consacrate ale Celuilalt și, în acest proces, fac un examen al etichetei și al salutului specifice societății din care fac parte.

Salutul verbal poartă coloritul limbii în care este rostit și reprezintă un capitol important al culturii naționale. Inventarul destul de bogat și reprezentativ ca diversitate al formulelor verbale creează dificultăți în clasificarea salutului[19]. Cercetătorii au operat clasificări și tipologii în funcție de problematica asumată, experiență ce ne încurajează să procedăm la aceleași operații lucrative.

Salutul formează un cod al comunicării. După suportul transmiterii vom delimita două forme ale salutului verbal: salutul scris, obligatoriu în genul epistolar, la care nu ne vom opri în prezenta lucrare[20] și salutul oral, mult mai vechi ca practică socială decât primul, și destul de dezvoltat. După complexitate salutul verbal (oral) întrunește două forme: scurtă și dezvoltată. Forma scurtă, numită de unii cercetători și salutul propriu-zis, a fost și continuă să fie aplicată în grupurile sociale mici, precum familia, colectivul de muncă, vecinătatea, dar și în altele mai mari, precum este comunitatea sătească, școala în care învață sau hotelul în care locuiesc interlocutorii. Prin această formulă oamenii ca și cum confirmă apartenența lor la respectivul grup, subsemnând, în acest mod și la sistemul de valori promovat de colectivitate.

Analizând diverse tipuri verbale de salut, practicate de mai multe popoare, vom observa că cele mai vechi și cele mai frecvente țin să sincronizeze momentul întâlnirii comunicanților cu cel al timpului cosmic. Ca și reprezentanții altor tradiții culturale, românii se salută, cel mai frecvent, invocând și cadrul temporal al dialogului: „Bună dimineața!", „Bună ziua!", „Bună seara!" Răspunsul este unul de egalitate sau de simetrie: „Bună dimineața!", „Bună ziua!", „Bună seara!" și nu implică neapărat continuarea comunicării, mai ales pentru oamenii care își continuă drumul și relația lor s-a limitat la confirmarea apartenenței interlocutorilor la un spațiu comun. Scurt, dar eficient, oamenii practică această normă, ca pe o necesitate. În debutul micului dialog fiecare operează un exercițiu semiotic total, apreciind vârsta, statutul social și, în consecință, alege cea mai potrivită formulă sugerată de practica colectivă a grupului din care fac parte cei doi participanți la dialog. De regulă în satele Moldovei toți știu că oamenii trebuie să se salute atunci când se întâlnesc. Satele în care oamenii au încetat să se salute din diferite considerente oferă simptome de anomalii ale vieții sociale. Și omul intrat în spațiul comunității rurale aderă la limbajul acceptat al strategiilor salutare. Aceste formule, cele mai simple, dar și cele mai generale, pot antrena în relații foarte mulți oameni, creându-le confortul comunicării, afirmându-le sentimentul de siguranță.

Bătrânii din sate, purtători ai unei mentalități arhaice, simt responsabilitatea de a actualiza formele mai vechi ale relațiilor interumane și obișnuiesc să răspundă asimetric la aceste formule de salut. Un prim răspuns la salutul simplu este „Mulțumim dumitale!" sau „Mânțănim!" Un manuscris de la 1884 precizează în acest sens: „La intrarea în locuință moldovenii se salută cu „Bună ziua!". Omului i se răspunde „Mulțumim dumitale!". La plecare spun: „Rămâneți sănătoși!", i se răspunde „Mergi sănătos!"[21]. În acest dialog există în aparență un echilibru, dar văzut din perspectivă semiotică, el apare mult mai nuanțat. Petru Caraman arată că verbul *a mulțumi* cu întreaga sa familie: *mulțumire, mulțumită, mulțumit, mulțumitor*... are ca origine urarea „La mulți ani!"[22] Și demonstrează cum a avut loc evoluția acestei sintagme: „La început, urarea suna scurt: *mulți ani!<mulți anni!* De la o vreme, expresia izolându-se începe a fi simțită ca un singur cuvânt sub formele successive *multśani*, *multśań*, din care se naște mai întâi verbul a *multśăni*, așa cum sună el până azi în vorbirea dialectală în cele mai multe regiuni ale țării, iar din forma aceasta, prin asimilarea lui *ń* la *m* și a lui ă la *u* rezultă *a mulțumi,* forma literară"[23]. Interpretând acest dialog „Buna ziua! / Mulțumim!" trebuie să înțelegem că omului i se urează un timp bun, iar și mai exact, salutul vine să califice, să confere timpului în care se produce comunicarea o anumită calitate benefică: „Să vă fie bună dimineața / ziua, / seara!" Ori: „Bună vreme!" „Ceas bun!" Adică prin salut este cuprins în discuție un anumit segment temporal. Iar oamenii în etate, păstrători ai semnificațiilor, oferă prin răspuns mult mai mult: ei urează mulți ani, în schimbul acestui segment îngust de timp.

Împărțirea culturală a zilei și nopții în anumite segmente de timp care se regăsesc și în salut, constituie o problemă importantă pentru cercetare. La începutul sec. XX, Alexei Mateevici a acordat atenție acestei probleme și după ce arăta cum se împarte ziua și noaptea, cercetătorul preciza că această împărțire se respectă și în salut. Până

la amiază moldovenii se salută „Buna dimineața!", apoi „Bună ziua!", iar până la apus – „Bună vremea!", după care „Bună seara!"[24] Aici e cazul să arătăm o diferență în perceperea timpului. Oamenii din sate sunt foarte matinali, ocupațiile îi fac să fie astfel. Pentru ei dimineața începe după ora unu, adică la prima oră a zilei și ține cel mai mult ca durată. Pentru alte categorii de locuitori dimineața începe mult mai târziu, odată cu ora la care pornesc să circule autobusele și troleibuzele în oraș, sau ora la care își demarează activitatea posturile de radio și de televiziune. Față de schema descrisă de A. Mateevici, s-a micșorat durata adresării „Bună dimineața!", în prezent fiind utilizată până la ora 9.00, în sate sau până la ora 10.00, în orașe. A fost eclipsată formula „Bună vremea", utilizarea ei fiind mai lejeră, în diferite contexte temporale.

În comunitățile rurale un grup important al formulelor de salut trimit către încurajarea activității ce o săvârșește cel salutat, invocând și ajutorul divinității: „Doamne, ajută!", – se adresează către oamenii surprinși la lucru. „Mulțumim, dă, Doamne!" (Descifrarea semnificației frazei: Mulțumim pentru salut și dă, Doamne, ajutorul de care avem nevoie!). În a doua jumătate a secolului XX fraza a început a fi înlocuită cu „Spor la muncă!" (Să aveți spor la muncă!)/ „Mulțumim!" Femeilor care țes li se urează: „Să crească rostul mare!", iar când bărbații sapă fântâna sau o curăță (centru și sud)/rânesc (nord) în ziua de Împrăștiatul Rusaliilor se salută cu „Izvor bun!". Oaspetele intrat în casă va spune „Poftă bună!" ori „Poftă mare!" oamenilor surprinși la masă.

În sate, mai ales când oamenii se întâlnesc adeseori, se obișnuiește eludarea formelor generale de salut și se recurge la expresii acceptate la nivel comunitar, ce denotă o mai puternică angajare comunicativă: „La muncă?" (Cu sensul: vă duceți la muncă?)/„La muncă?". „Mai odihniți?/ „Odihnim!" Ori: „La apă? (Mergeți la apă?)"/ „La apă!" „Spre casă?"/„Da, spre casă!" Discută astfel oamenii apropiați care știu rostul activităților accentuate în salut. Tot din categoria formulelor scurte fac parte și expresiile „Închinăciune!/ Am onoarea!" „Noroc!"/ „Noroc!", „Salut!"/„Salut!" – utilizate mai frecvent de cei tineri în raport cu interlocutorii de aceeași vârstă.

Aceste structuri verbale s-au cristalizat în practica lingvistică datorită recurenței lor, semn că răspundeau anumitor necesități, fiind promovate prin același instrumentar comunicativ. Inventarierea și cercetarea etnologică a acestui fond lexical propune o perspectivă largă ce cuprinde apariția, uzanța și evoluția lor. George Caragață surprindea parcursul acestui proces: „Formulele sunt cuvinte sau construcții care, printr-o întrebuințare, prea des repetată în condiții asemănătoare, și-au pierdut aproape orice conținut afectiv, devenind simple semne sau simboluri ale stărilor sufletești respective. Formulele de salutare nu sunt altăceva decât simbolurile care stabilesc relațiile dintre om și om potrivit stărilor acestora. Altfel spus, ele sunt semnele contactului social dintre indivizi"[25].

Deși simplu, la prima vedere, și, aparent, neînsemnat, în cazul când nu are loc din vina unuia dintre participanții la relație, se produce o stare de disconfort, uneori special provocată, pentru a se demonstra o anume atitudine de dizgrație. Ignorarea omului, în loc de recunoașterea prestigiului lui prin salut, afectează pe cei vizați. Pentru a depăși criza, se recurge la soluții bărbătești: „Bună ziua, căciulă, că stăpânul

n-are gură!" Sau: „Cum ți-i bună ziua, așa ți-i și mulțămita!" (Cum ai zis bună ziua, așa și ți-am mulțumit!). După care se așteptă dezlegarea conflictului și revenirea la relația normală. Îndemnul tatălui adresat fiului la finalul unei luări de atitudine ține limita dincolo de care nu trebuie să treacă: „Unde te duci, lasă măcar loc de buna ziua după tine!"[26]

Când actul comunicării este de durată formulele de salut sunt parte a unui comportament ce presupune și un salut la final. În acest caz formulele de rămas bun pot fi simetrice față de cele de început: „Bună ziua!"/ „Ziuă bună!; „Bună seara!"/ „Seară bună!" Dar ele pot înregistra și un larg spectru al unor formule specifice bunului rămas rostite de cel care pleacă: „Rămâneți sănătoși!", „Mai rămâneți sănătoși!", „Mai rămâneți cu bine!", „Sănătoși v-am găsit, sănătoși vă las!", „Bun rămas!" Și destule formule adresate de cei care rămân: „Cale bătută!", „Drum bun!", „Bună cale!" Aceste replici consacrate de tradiție reglementează relațiile dintre interlocutori, echilibrându-le pe aceeași undă a trăirilor.

Cu rol de bun rămas, bătrânii bolnavi folosesc formulele iertării. La despărțire, bolnavul, neștiind dacă se va mai întâlni cu cel cu care discută, își cere iertare: „Te rog de mă iartă!" I se răspunde „Domnul să te ierte!", apoi cere a doua oară și a treia, primind același răspuns. Acest scenariu se repetă la Lăsata Secului/Lăsata de Sec, înainte de Postul Mare de dinaintea Paștelui, când oamenii își iau iertare de la apropiați. În aria sudică printre alte denumiri ale obiceiului, precum „Focurelele"[27], Focurelul[28], „Olăria"[29], „Ulilica"[30], obiceiul este cunoscut și cu numele de „Iertăciunea"[31]. În această zi, după ce se pregătesc cu bucate, persoanele cu statut mic vin la cei cu statut înalt: finii la nași, feciorii și fiicele la părinți, aducând colaci și alte bucate. De la casă până la poartă se aprind nouă focurele din vreascuri și tulpini de plante, iar la poartă are loc iertăciunea nașului cu finul, tatălui cu fiul, fiicei cu mamă. Finul spune: "Iertăciune bună, nașule!". I se răspunde: „Așa trebuie, finule!" Ori, când închină colacul, finul spune: „Ține, nașule, și mă iartă!", la care nașul răspunde: „Să fii iertat de mine și de Dumnezeu!". Ori: „Să te ierte Dumnezeu! Eu te-am iertat". Un schimb de replici asemănătoare are loc între oamenii care pleacă la biserică să se împărtășească sau să participe la serviciul divin în Noaptea Învierii. Astfel că iertările practicate în perioadele de renovare a timpului sacru sau în situații de criză ale vieții vin să dezamorseze tensiunile psihologice acumulate, să reactualizeze relațiile de rudenie și să le asigure durabilitate.

În comportamentele de etichetă ale credincioșilor și militarilor s-au încetățenit formule specifice activității acestora, la care nu vom face referință, ele având adresați mult mai concreți. Totodată subliniem că anumite forme de salut au fost preluate de către civili din uzul militar și ele sunt acceptate. Vom reactualiza aici salutul ce și-l adresează bărbații răzeși: „Bună ziua, căpitane Ioane / Bună ziua, căpitane Vasile!", însoțită de ridicarea pălăriei de pe cap și înclinarea puțin înainte. Prin acest salut ei își reactualizează originea socială. Sunt variate formule de despărțire adecvate anumitor ocazii: „Armată ușoară!" (li se dorește premilitarilor), „Drum bun!" (călătorilor), „Să vă fie de bine!" (nănașilor, mirilor, socrilor, celor investiți cu o anume funcție), „Casă de piatră!" (mirilor), „Adio!" (celor de la care se ia ultima oară rămas bun).

Prin definiție salutul trebuie să aibă conotații pozitive, să încurajeze omul, să-i mobilizeze afectivitatea în sens pozitiv. Deloc întâmplător sinonimele lui vechi, păstrate încă în limbajul comunităților rurale sunt: „A da bineț", pentru începutul comunicării și „Bun rămas", pentru încheierea ei. Și totuși, când oamenii se supără, formulele de final capătă semnificații ușor peiorative sau chiar negative: „Drum bun, cale bătută!", „Cale sprâncenată!" „Du-te învârtindu-te!" „Să vii, când te-oi chema eu!" Aceste expresii sunt mult mai puține la număr și foarte rar folosite. Ca funcție ele se apropie de blestem și de descolindat[32].

În perioada sărbătorilor pascale, începând cu Paștele și încheind cu Înălțarea (Ispasul) formulele de salut cu referință la timpul cosmic, sunt înlocuite de credincioșii ortodocși din comunitățile rurale cu „Hristos a înviat!" / „Adevărat a înviat!" („Cu adevărat a înviat!"). Aceste formulări se respectă, mai ales, în zilele de Paști și în cele următoare. În ziua de Înălțare (Ispas) lumea se salută cu „Hristos s-a înălțat!" / „Adevărat s-a înălțat!" O conotație aparte conține salutul tradițional de prin părțile Maramureșului. Românii maramureșeni când se întâlnesc spun: „Lăudăm pe Iisus", în loc de cunoscutele formule de salut „Bună dimineața/ziua/seara!" Și se răspunde: „În veci fie lăudat!"

Salutul practicat în sfera cotidianului, chiar dacă intră sub incidența ritului format de etichetă, totuși este mai puțin riguros decât cel din cadrul obiceiurilor și ceremoniilor. Literatura obiceiurilor demonstrează încetățenirea unor formule de salut în cadrul anumitor obiceiuri. Vom observa formulele de preamărire generalizate în arii transnaționale cuprinzătoare. La Crăciun, când flăcăii umblă cu colindatul, debutul dialogului cu gazdele cuprinde cerința de a colinda. „E voie să colindăm? / Să colindăm? / Cinstiți gospodari, primiți colindătorii?" În localitățile din cotul Dunării s-au păstrat formule dezvoltate: „– Bună vreme, gazdă! / Seara ce-a înserat! / La dumneavoastră n-am colindat. / Să colindăm ori ba?"[33] La fel s-au încetățenit anumite formule în comunicarea cetei flăcăilor cu gazdele la Sf. Vasile, de Anul Nou. „Primiți Plugușorul?"/„Primiți capra?" „Să hăim?" Aceste formule sunt adresate înainte de a începe prezentarea colindelor, urăturilor și reprezentărilor teatralizate. Arareori salutul este inclus în chiar textul colindei, precum: „Buna seara, gospodari / Florile Dalbe", ceea ce poate însemna o inserție tardivă în textul mai vechi al colindei.

Altfel, mai firesc, apar formulele de salut în cadrul conocăriei, la nuntă. „Bună vremea și bine v-am găsit, /Horă mândră și frumoasă!/ Unde-i stolnicul de casă,/Înainte să ne iasă/Să ne-ntrebe ce umblăm,/Ce căutăm?"[34] „Bună sara, cucoană mireasă!/ Și bine te găsesc sănătoasă/ Și mai mult voioasă!"[35]. Sau „Buna vremi, buna vremi, / cinstiți meseni,"[36], „– Ajungă-vă voie bună,/ Domnule nun mare/ Și doamnă nună mare, /Se-nchină bucătăreasa noastră"[37].

Finalul textelor de Crăciun și Anul Nou includ urările și formulele de salut: „La mulți ani cu sănătati, / Că-i mai bună decât toati!"[38] Uneori fraza e simplă „Sănătate!"[39] „Mulți ani cu sănătati!"[40]„Să vă șie (fie), boieri, di bini!"[41] Formula de încheiere a obiceiului *Lăzărelul* este: „Iar la anul când venim, / Lazăre, / Sănătoși să vă găsim, / Lazăre".

Există perioade temporale când oamenii nu se salută. În perioada cât în gospodărie este om răposat nu se salută până acesta este înmormântat. Oamenii vin

să-și ia rămas bun de la cel decedat, dar când intră nu rostesc formulele consacrate ale salutului. Ce dimineață, zi, ori seară bună pot fi, când a murit cineva dintre apropiați?! Dar salutul gestual – datul mâinii – este practicat de către bărbați, numai între ei. Femeile se apropie de rudele răposatului și exprimă regretul pierderii celui apropiat prin cuvinte. Și în această situație se observă diferențele comportamentale bărbătesc / femeiesc, de altfel generale în diferite culturi, chiar dacă sunt manifestate la nivel de detaliu în mod diferit.

Reușita comunicării depinde de felul în care s-a realizat salutul, și cum se încheie comunicarea. Salutul este în relație directă cu formulele de bun-rămas. Sau ceea ce începe salutul, trebuie să încheie formulele de bun rămas. Încât trebuie să le vedem într-o relație de echilibru.

Vom reține că salutul este adresat și elementelor din natură, în special apei, ca putere regeneratoare. Acest lucru se întâmplă în cadrul practicilor magice, când omul invocă puterea și bunăvoința acestui element: „Bună dimineața, / Bună dimineața, / Apă curgătoare! / – Mulțumesc, Mărița, floare!”[42] „– Buna dimineața, apî linî! / – Mulțumesc, fatî bătrânî”[43]. „ –Bună dimineața, / Apă de mir, / Cu spumă de vin, / Cu marginea de fir…”[44] Adresarea accentuează încă o dată cadrul temporal al săvârșirii practicii, cu dimineața fiind asociate schimbarea în bine, trecerea într-o altă stare.

Formulele de binețe și de bun-rămas sunt foarte vechi. Ele au pătruns și în antroponime. În Recensămintele populației de la 1772 și 1773 și 1774 găsim oameni cu nume de Bunăziua, Bunăcali[45].

Forma dezvoltată a salutului verbal include diverse adresări și precizări, de mare importanță pentru nuanțarea raporturilor și eficientizarea comunicării. Atât în cazul salutului de la începutul comunicării, cât și în cel al rămasului bun, un rol important îi revine și adresării care adeverește statutul social al interlocutorilor sau îl enunță cu valoare de rol. În acest sens pronumele personale oferă un câmp larg de creație în particularizarea adresărilor românești. Și aici trebuie să amintim vechile norme, încă valabile în comunitatea tradițională, când cei mai mici (copiii, nepoții, feciorii și fiicele etc.) se adresează către părinți, bunici, nănași, uncheși, dar și față de alți oameni maturi cu *dumneavoastră*, *’neavoastră, ’mneavostră* ori chiar *mata*. Maturii cu statut egal își spuneau *mata*, *matale* sau *dumneata* etc. Într-un manuscris de la 1884 autorul precizează: „Adresarea tu este utilizată doar în raport cu minorii, soții se numesc între ei mata”[46]. În relația copii-maturi, forma de adresare *mata*, d*umneavoastră* se mai păstrează până în prezent. Iar adresările între soți au suportat schimbări după al Doilea Război Mondial. Acum predomină adresarea *tu*, iar pentru maturii din afara familiei au rămas formulele de politețe de mai înainte: *mata*, *dumneata*, *dumneavoatră*, aplicate în funcție de statutul social al celor care discută.

O sursă, deosebit de generoasă în strategii ale politeții, o constituie poveștile românești. Valoarea lor este multiplă. Arta povestitului, care stă la baza perpetuării poveștilor, este foarte aproape de retorica salutului. Ambele au instrumente verbale și strategii comunicative similare, ceea ce a favorizat păstrarea în povești a unui fond bogat de expresii ale salutului din perioade diferite. Acest fond merită să fie cercetat din perspectiva arheologiei lingvistice, pentru a putea observa în ce mod s-au stratificat

și corelat aceste structuri verbale convenționale. Este importantă, sub acest raport, și valoarea educativă a poveștilor. Citind și ascultând povești copilul asimilează treptat această experiență comportamentală, însușindu-i mecanismele. Poveștile impun practicarea salutului în cele mai dificile condiții, egalându-l cu prețul vieții. „Balaurul îi răspunde mamei flăcăului: – Dacă nu-mi dădeai buna ziua, te prăpădeam aici pe loc!”[47] Sau îl impune drept condiția de bază pentru atingerea scopului propus: „Băiatul, la sfatul sihastrului, a salutat toate jivinele pădurii, inclusiv balaurul ca să treacă spre tărâmul fără de moarte”[48]. Este remarcabilă plasticitatea acestor intervenții verbale din povești și dozarea lor benefică: „Cu bine te-am întâlnit, măi frate, cu bine te las!”, „Mergi cu sănătate, fie-ți drumul cu folos!”, „Mergi cu bine și să te întorci cu bucurie!”, „Fii sănătos și umblă în plin!”, „Să fiți fericiți, să mergeți la locul cu norocul, la a voastră casă, să trăiți într-însa de la mici tinerețe până la mari bătrânețe”[49].

Salutul, ca o structură verbală rituală, are capacitatea de a modela puternic situațiile comunicaționale, pentru a facilita realizarea comunicării. În limba română, ca și în practica altor limbi, se face recurs la statutul de rudă provizorie. Omul intrat într-o comunitate străină, cunoscător al strategiilor comunicative, se va adresa localnicilor cu formule din lexicul relațiilor de rudenie. „Bună ziua, frate / soră!” „Buna, cumetre / cumătră!” „Ceas bun, vere / unchește!” El este acceptat, fiindcă exercită un rol oferit Străinului într-un context ritual. E utilizat unul din procedeele de preamărire atât de frecvente în contextul obiceiurilor. Nou-veniții la nuntă cereau de la poartă: „Bună ziua, boieri dumneavoastră, / Boieri mari lumești, boieri pământești”, ori: „Gazdă, boieri!” Prin toate acest formule se face interlocutorilor un avans de atitudine, pentru a li se echilibra statutul.

3. Datul mâinii

Privit în ansamblul manifestărilor sale salutul este un rit și poate fi înțeles ca un comportament simbolic tipic, aplicat în situații tipice. Particularitățile lingvistice ale salutului, definitorii pentru fiece tradiție, sunt completate prin salutul gestual, poziții corporale și utilizarea obiectelor simbolice. Puțini autori remarcă aceste comportamente în descrierile etnografice și folclorice, chiar dacă ele sunt indispensabile tuturor obiceiurilor, ceremoniilor, dar și altor acte comunicative. Vasile Plăcintă oferă câteva detalii privind formele de politețe întâlnite în satul Slobozia Mare: „Oamenii când se salută, își scot căciula din cap, dau mâinile unul altuia și spun: „Noroc!”, „Bună ziua” etc.”[50]

Datul mâinii, în cadrul salutului, este un gest de origine europeană, răspândit în perioada modernă și pe celelalte continente. El înregistrează particularități istorice și etnice diferite, discutate pe larg în literatura de specialitate, fapt ce argumentează necesitatea de a-i releva particularitățile și în tradiția românească.

De regulă bărbații se salută întinzând mâna dreaptă și strângând-o reciproc pe a interlocutorului. Pentru comunitatea tradițională datul mâinii era un gest de zile mari. În prezent acest tip de salut este mult mai uzual, inclusiv în zilele obișnuite. Dar își mai păstrează funcția de a remarca pe cel ce a lipsit o vreme oarecare din comunitate sau pe cel care intră în ea.

În cadrul unui segment important al nunții gestul care îi privilegiază tradițional pe bărbați devine un mecanism comportamental general pentru toți nuntașii, inclusiv pentru femei. În scenariul nupțial anume așa este numit: „Datul mâinii", fapt ce arată cât este de important gestul în contextul obiceiului. După ce alaiurile socrului mare/mirelui, nănașului și socrului mic/miresei se adună împreună la casa socrului mic, toți nuntașii intră în casă și dau mâna cu mirii, nașii, socrii care stau în picioare, având în față o masă. Mireasa avea mâna dreaptă învelită în năfrămiță / batistuță. Obiectul ritual avea funcția de a o feri de contactul direct cu oamenii în această perioadă de vulnerabilitate. Prin datul mâinii în acest context ritual se produce simbolic atât socializarea celor doi tineri cât și solidarizarea colectivului unit din câteva grupuri.

Vizualizarea mâinii în timpul comunicării este unul dintre cele mai vechi gesturi de comunicare. Ea demonstrează că omul nu are nimic periculos pentru celălalt în mână, n-are armă. Este cu mâna goală, are intenții de a comunica. Flăcăii, bărbații tineri și cei mai în vârstă obișnuiesc să-și însoțească salutul verbal scurt cu ridicarea mâinii drepte, îndreptate cu degetele în sus, fără ca ea să fie ridicată mai sus de nivelul ochilor. Ridicarea mâinii în semn de salut este practicată și atunci când participanții la comunicare se află la o distanță mai mare și nu e cazul să strige formulele de bineț e.

De regulă, datul mâinii însoțește salutul verbal. Dar există o perioadă când datul mâinii este singura formă de salut – în zilele de jelire, de doliu, când în gospodărie este un decedat și nu se permite a se rosti salutul verbal. Bărbații sunt acei care se salută astfel.

4. Sărutul mâinii

Un loc aparte în strategiile salutare îi revine sărutului mâinii. Acest comportament mimico-gestual este strict normat de moralitatea sătească și de cea a înrudirii, în special. El va respecta criteriile spațiale, dar va valoriza atent atât omul în întregime, cât și anumite părți ale corpului său. Spre deosebire de salutul verbal, sărutul mâinii colportă mai multe semnificații, subliniază și mai mult diferența dintre cei doi participanți la actul comunicativ.

Izvoarele vremii ne permit să urmărim cum respectau acest gest comunitățile în diferite perioade. Cea mai veche informație este din anul 1849. Preotul A. Smerecinschi remarca salutul practicat de moldovenii de dincolo de Nistru. Cel mic săruta mâna celui mai mare pe ambele părți, adică de deasupra și apoi podul palmei, după care aducea două degete la frunte, în semn de adânc respect. În ospeție se urmărește ca cel mai mare măcar cu un an, să nu stea mai jos decât cel mic. Cel mic nu-i trece drumul celui mai mare, iar dacă se întâmplă din greșeală, revine imediat[51].

Preoților li se adresează, în primul rând, acest gest evlavios. În comunitățile tradiționale: „Se consideră păcat să nu săruți mâna preotului la întâlnire, oriunde se întâmplă, uneori chiar îl opresc pentru a obține binecuvântarea lui"[52]. Și în prezent gestul și-a păstrat destinatarul, încât el rămâne unul dintre constantele etichetei tradiționale.

Într-un manuscris din anul 1884 despre satul Taraclia, prin mai multe exemple este arătat rolul dominant al tatălui în familie. Lui i se acordă toată cinstea și respectul din partea soției și copiilor. Bărbatul se adresează către soție familiar, iar ea este foarte respectuoasă și îi spune întotdeauna *mata*. Când se felicită de sărbătorile mari, soția sărută mâna bărbatului, iar copiii sărută mânile părinților[53].

Documentele vremii atestă cel mai des acest comportament ca fiind al femeilor. La 1891 îl remarcă P. Usov: „La încheierea prânzului, dar și a oricărei alte mese, după ce se roagă, soția aproape întotdeauna prima sărută mâna soțului"[54]. Femeile obișnuiau să utilizeze acest gest în relațiile de grup. Autorul manuscrisului din Hânceşti subliniază că femeia mai tânără sărută mâna celei mai în vârstă, chiar dacă ele nu sunt rude[55]. În unele sate sărutul mâinii de către fete era un ceremonial verificat în permanență. „După ce primesc împărtășania și ies din biserică fetele sărută mâna bătrânelor și bătrânilor opriți în două rânduri dinaintea bisericii"[56] (anul 1884). Respectarea cu strictețe a comportamentului era urmărită în cadrul obiceiurilor. „La pețit, dacă se înțeleg, mirele și mireasa se închină de trei ori, sărută icoana, apoi sărută mâna mamei, mâna tatei și a starostelui". Și numai după toate acestea ei își schimbau inelele, semn că s-au înțeles[57]. Din descrierea medicul german J. H. Zaker, putem deduce că sărutul mâinii putea face parte din comportamentele de dinaintea morții, având semnificația iertării: „muribunda dori să sărute mâinile celor de față, le cere iertare... Îndată după aceasta muri"[58].

Mult mai târziu sărutul propriu-zis al mâinii a început a fi înlocuit cu fraza „Sărut mâna", ceea ce a dublat simbolismul ei. Deja în perioada interbelică acest comportament se afirma în practica socială. „Sărut mâna" se spune nănașului, nănășei, unui moș, părinților, preotului"[59]. Dar după al Doilea Război Mondial s-a revenit la sărutul mâinii propriu-zis, chiar dacă era practicat în special de către bătrâni în relație cu preotul sau, la sărbători, de către cei mai tineri în relație cu bătrânii. „Cei tineri sărută mâna părinților de câte ori se întâlnesc în condiții mai deosebite, la marile sărbători, după despărțiri îndelungate. La fel sărută mâna nănașilor, bunicilor"[60]. La orice plecare sau revenire sărutau mâna celui mai în vârstă sau a celui cu un statut mai înalt, ca o reactualizare a relațiilor de rudenie.

Contextul etnic al acestor comportamente este și el relevant. Până prin anii '90 ai sec. XX, în comunitățile bulgare din Republica Moldova putea fi văzut ca reminiscență un sărut mai deosebit al mâinii. Copiii sărutau mâna nănășei (cea care i-a botezat ori i-a cununat părinții) într-o succesiune gestuală: o dată – deasupra mâinii, a doua oară – se atinge cu fruntea de același loc al mânii și a treia oară sărută iar. Acesta era cel mai răspândit sărut respectat de copiii din mediul rural[61].

Sărutul mâinii se înscrie în strategiile de operare cu înălțimea omului, cu brațul, cu mimica și cu buzele. Omul care sărută mâna se apleacă și își diminuează voluntar propria înălțime, oferind celuilalt posibilitatea să domine. Sărutul are semnificații multiple care pot fi relevate într-un context mai larg de abordare, care va lua în considerare toate manifestările lui rituale.

5. Sărutul pe figură, în cadrul salutului

Sărutul specific culturii noastre este un gest ce-și trage originea din culturile europene. Nu vom lua în discuție sărutul ca manifestare a dragostei, ci numai sărutul ca parte a salutului, a etichetei. În accepția cunoscuților cercetători ai etichetei tradiționale A. K. Baiburin și A.L. Toporcov sărutul pe gură ține de simțurile gustative și nu este caracteristic japonezilor, chinezilor, n-a fost cunoscut popoarelor Americii, Africii, Oceaniei, Australiei[62]. Fiind practicat ca formă a salutului de către toate popoarele europene, acestea și-au format și anumite preferințe comportamentale mai mult sau mai puțin specifice, încât în literatura de specialitate se discută despre faptul că francezii, polonezii, rușii și sârbii se sărută în cadrul salutului de trei ori pe obraz, iar italienii și românii se sărută de două ori, – câte o dată pe fiecare obraz. Dar dincolo de aceste forme general acceptate, este momentul să luăm în discuție anumite deprinderi manifestate la nivel local, ce vin să nuanțeze informațiile generale, dezvăluind specificul etichetei tradiționale în spațiul nostru cultural.

Întâi de toate trebuie să remarcăm faptul că în societatea tradițională sărutul ca salut era practicat pe gură, pe obraz, pe frunte sau pe creștet. În descrieri cel mai frecvent este amintit sărutul pe gură. „La marile sărbători, cum e Crăciunul, Boteaza, Paștele, Sfântul Gheorghe, când se întâlnesc la biserică, femeile cele mai tinere sărută mâna celor mai în vârstă, apoi ambele se sărută pe gură. După care spun „Te rog să mă ierți / Domnul să te ierte! Eu te-am iertat!"[63]. La sărbătorile de peste an, dar și la nunți, cumetrii, la hramuri, rudele când se întâlnesc se sărută pe gură, o singură dată. Femeie cu femeie, bărbat cu bărbat[64]. Este important să amintim aici și sărutul păcii din Noaptea Învierii, când preotul anunță vestea multașteptată de credincioși „Hristos a înviat!" Aceștia răspund: „Adevărat a înviat!" și se sărută pe gură[65].

Sărutul cu rol de salut apare destul de frecvent în scenariul nunții tradiționale. Fetele când veneau la nuntă se sărutau cu mireasa o dată pe gură[66]. În unele localități se obișnuia ca mirii să se sărute în public. La nuntă, când părinții fetei dau mireasa mirelui se spune: „Iat-o, am născut-o, am crescut-o, am păzit-o de foc și de apă. De-acum încolo, cum vei păzi-o, așa vei avea-o. Și i-o dă în mână. Mireasa atunci sărută mâna dreaptă a mirelui, iar el o sărută pe gură[67]. În timpul desfășurării Iertăciunii, alaiul nupțial înconjura masa de trei ori, timp în care se cânta cântecul „De trei ori pe după masă", iar mireasa săruta icoana și jemna de pe masă, apoi pe părinți, luându-și rămas bun de la ei[68]. Nunta oferea și alte situații pentru demonstrarea atitudinilor. La nunta veche din satul Bolduresti, când se închinau paharele dulci, după ce nuntașii juruiau bani și alte daruri oferite celor doi miri, poftiții trebuiau să se sărute cât timp le cânta muzica[69]. Acest context trebuia să-i pregătească pe miri pentru noua etapă din viața lor.

În povești, sărutul dintre tineri este egal cu legământul căsniciei. „S-au sărutat pe față că trebuia să-i fie parte, adică soție până la moarte"[70]. Din considerente educaționale povestitorul nu precizează cu exactitate modul în care se sărută tinerii, ci îl localizează la modul general pe față. „Atunci el a ieșit, și cum s-au văzut, s-au strâns în brațe, s-au sărutat pe față, că trebuia zâna după aceasta să-i fie parte, adică soție până la moarte. Dimineața, s-au pornit să meargă la cununie, să se lege după obicei"[71]. Același procedeu este utilizat și în cazul când protagoniștii salutului sunt

flăcăi. „S-au strâns amândoi în brațe, s-au sărutat pe față și s-au despărțit cu ziua bună”[72]. Dar și când aceștia sunt frate și soră. „Când s-au văzut, de bucurie mare s-au strâns în brațe, s-au sărutat pe față..”[73] Datele de care dispunem în prezent nu relevă foarte clar multe aspecte ale acestui tip de sărut. Sunt necesare noi investigații pentru a determina comportamentele tipice generate de acest gest.

Sărutul ca formă a salutului este practicat destul de frecvent de diferite grupuri de vârstă după rigori încetățenite pe parcursul secolelor. În societatea tradițională moașa, cea care ajuta copiii să se nască, era foarte respectată fiind numită bunică/babă, atât de femei, cât și de copiii acestora. În virtutea tradiției locului femeile o celebrau a treia zi după Paști (în localitățile din nordul Republicii Moldova), a doua zi după Sf. Vasile, adică la Vasilică (în cele din centru) și la Sf. Ion Botezătorul (în cele din sud). Indiferent de timpul sărbătoririi, scenariul întâlnirii era asemănător. Femeile venite la sărbătoare îi sărutau mâna și după aceea se sărutau pe obraz. Apoi îi închinau colacii și celelalte daruri[74]. „La Ziua babei, moașa se pregătește ca pentru o cumătrie. Invită femeile și acestea vin aducând mâncare și băutură. În prag femeile o sărută pe obraji, îi sărută mâinile de trei ori (pe dosul palmei, pe palmă și iar pe dosul palmei). Îi doresc să facă mâncare pe la nunți, cumătrii. Stau la masă, apoi ies în sat și vizitează alte moașe. Se întâlnesc, se sărută, se veselesc”[75].

Sărutul cu rol de salut / rămas bun este practicat și în cadrul obiceiurilor de înmormântare. Oamenii veniți să-și ia rămas bun de la răposat mai întâi sărută iconița de pe mâinile acestuia, iar rudele sărută și pe cel mort. Sărutul de pe urmă, dat mortului la cimitir, înainte de a fi îngropat, numit și sărutul iertării, s-a păstrat până în prezent. El apare și în contextul bocetelor. „Dă-mi, măicuță, o sărutare / Și te du cu iertare, of!”[76]

Sărutul pe creștet vine să marcheze existența unei distanțe mari între cei doi care comunică. „După micul dejun bărbații oaspeți și fetele i-au sărutat „cucoanei Elena” mâna, iar ea ca răspuns, i-a sărutat pe creștet pe unii bărbați”[77]. Dar poate însemna și o anume protecție. Copiii erau sărutați de nași, bunici, unchi sau mătuși pe frunte sau pe creștet, cu urarea „Să crești mare!”[78].

Dintre toate aceste tipuri de sărut cel al mâinii și al gurii, fiind destinate reglementării relațiilor dintre oamenii maturi, în Postul Mare de dinaintea Paștilor erau interzise[79].

Pentru a înțelege rosturile salutului manifestat prin sărut, este important să analizăm gestul într-un context mult mai larg, urmărind ce categorii de vârstă recurg mai frecvent la el și în ce condiții. Sărutul pe obraz este practicat, așa cum era de așteptat, între tineri, în special între cei din mediul urban și mai puțin între cei din mediul rural. Se sărută, când se întâlnesc ori se despart liceenii și elevii din clasele superioare, studenții, prietenii, colegii – ceea ce acum trei decenii nu constituia o practica socială des întâlnită.

Treptat acest comportament a devenit firesc și pentru intelectualii de diferite vârste, care, atunci când se revăd după o perioadă mai îndelungată, își manifestă bucuria reîntâlnirii prin sărut. Sărutul din cadrul salutului este unul simbolic, în sensul că oamenii își apropie ușor buzele de obrazul celuilalt sau numai obrazul.

6. Concluzii

Salutul văzut în totalitatea expresiilor sale are multiple implicații în principalele structuri ale culturii tradiționale, atât în cele ce țin de formele culturii, precum sunt obiceiurile, riturile, ceremoniile, practicile magice, dar și în situațiile de comunicare din sfera cotidianului, cât și în cele care îi asigură conținuturile, precum sunt datinile, poveștile, proverbele și zicătorile etc. Ca produs al experienței sociale, salutul își angajează tot instrumentarul semiotic pentru a fi cât mai adecvat și a relaționa toate grupurile de vârstă, toate situațiile tipice și toate necesitățile funcționale, uniformizându-le în paradigmele sale. Făcând parte din comportamentul social normativ, salutul are ca primă funcție conectarea oamenilor într-o relație de comunicare, considerată ca normă socială, pentru reactualizarea relațiilor sociale, inclusiv la nivelul cotidianului.

În toate manifestările sale: verbale, gestuale, poziționale și obiectuale salutul este o formă de comunicare normativă, convențională, simbolică, stereotipizată, fără de care e imposibil a menține echilibrul vieții în comunitățile umane. Varietatea formelor de salut este mare, date fiind funcțiile sale importante.

Se poate consideră că salutul este un schimb de informații egale ca valoare. Depinde numai cine începe primul acest dialog. Conform uzanțelor românești, demarează dialogul cel cu statutul social mai mic sau cel care vine de afară în incintă, ori invers, cel care pleacă din incintă etc. La primul nivel al analizei acest echilibru există întotdeauna și el a fost remarcat de cercetătorii precedenți. Dar examinând conținutul semantic al formulelor utilizate în menținerea dialogului, se poate observa în anumite situații o prevalare, o mai mare pondere a celui care răspunde salutului, față de semnificația celui care a început. E un indice al continuității acestei comunicări în viitoarele întâlniri.

Salutul verbal este raportat la criterii temporale, pe când cel gestual, pozițional și obiectual este corelat criteriilor spațiale, percepute semnificativ. Dacă în salutul verbal sunt valorizate timpul cosmic și activitățile omului, salutul non-verbal pune accent pe proxemică, pe semiotizarea parametrilor spațiali și pe a anumitor părți ale corpului uman.

Salutul pune în valoare prioritățile societății, tendințele vectoriale ce se manifestă în diferite situații sau etape istorice. Cunoașterea specificului cum interacționează acești factori, poate oferi soluții pentru modelarea lor. Relația directă a salutului și a etichetei cu sistemul de valori specific societății poate oferi noi perspective de percepere a schimbărilor dinamice ce au loc în prezent în sfera etichetei. Abordarea acestor schimbări devine relevantă în contextul cunoașterii întregului sistem al etichetei tradiționale.

Cercetarea diverselor forme de manifestare a salutului a demonstrat că domeniul rămâne a fi prodigios pentru studiu și necesită noi abordări, din diverse perspective, pentru a-i releva funcțiile și semnificațiile ce le dezvoltă. Elaborarea unor astfel de exegeze devine necesară în contextul promovării discursului științific referitor la eticheta tradițională, inclusiv pentru a putea avansa studiul culturii tradiționale la cote superioare.

Note și referințe bibliografice

[1] CARAGAȚĂ George. – *Formele de salutare în limba română* // **Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide".** Vol. VI, 1939. – P. 60-61.

[2] PIETREANU Marica. – *De ce se salută oamenii*? // **Almanahul civilizației**. Vol. II, Editura Științifică, 1970. – P. 171-175.

[3] *Idem*. **Salutul în limba română. Studiu sociolingvistic**. Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984.

[4] *Idem. Fapte de limbă și stil în formulele de salut* // **Limba și literatura română**. XV, nr. 4, 1986. – P. 9-12.

[5] MLADIN Constantin-Ioan. – *Contributions à l'étude des formules de salutations en roumain e en français. Remarques de nature stylistique et pragmatique* // **Annales Universitatis Apulensis, Series Philologica.** 4, Tom 3, 2003. – P. 191-197.

[6] COJOCARI Cristina. – *Semiotica și pragmatica salutului* // Revista Limba și Literatura Română. Nr. 3-4, anul XVIII, 2008. – P. 20-22.

[7] CRAMAN Petru. – **Colindatul la români, slavi și la alte popoare**. Editura Minerva-Universitas, București, 1983; *Idem*. **Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei**. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași. 1997.

[8] CIUBOTARU Silvia. – **Obiceiuri nupțiale din Moldova**. Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", Iași. 2009.

[9] CIUBOTARU Ion H. – **Catolicii din Moldova. Universul culturii populare**. În special vol. II. și vol. III. Iași, Presa bună, 2002, 2005.

[10] BĂIEȘU Nicolae. – **Sărbători domnești (Închinate Maicii Domnului și Mântuitorului). Studiu, culegere de texte etnografice și folclorice**. Editura „Cartea Moldovei", Chișinău, 2004.

[11] VĂDUVA Ofelia. – **Magia darului.** București, Editura Enciclopedică. 1997.

[12] PLĂCINTĂ Vasile. – **Slobozia Mare prin fereastra istoriei**. Galați, Editura pentru Literatură și Artă Geneze, 1996.

[13] ФОРМАНОВСКАЯ И. И. – Речевой этикет и культура общения. Москва, 1989; ЯНЫШЕВ В. Е. – Речь и этикет. Москва, 1993.

[14] COSNIER J., BROSSARD A. – *Communication nonverbale, co-texte ou context?* // **La communication nonverbale, Delachaux et Niestle.** J. Cosnier (coord.). Neuchatel, Paris, 1984.

[15] БАГАЖНИКОВ Б. Х. – **Адыгский этикет**. Нальчик. 1978; ИНАЛ ИННА Ш.Д. – **Очерки об абхазком етикете**. Сухуми, 1984; **Этнические стереотипы поведения**. Ленинград, 1985; **Этикет у народов Передней Азии**. Москва, 1988. БАЙБУРИН А. К., ТОПОРКОВ А.Л. – **У истоков этикета**. **Этнографические очерки**. Ленинград, „Наука", Ленинградское отделение, 1990; НИКИШЕНКО А. А. **–Традиционный этикет народов России. XIX – начало XX вв**. Москва, Старый сад, 1999.

[16] BIRDWHISTELL Ray Lee. – **Introduction to Kinesics: An Annotation System for Analysis of Body Motion and Gesture.** 1952; *Idem.* **Kinesics and Context**. University of Pennsylvania, 1970.

[17] БАЙБУРИН А. К., ТОПОРКОВ А. Л. – *Op. cit*., p. 6.

[18] *Ibidem*.

[19] Dificultăți sesizate pe o durată extinsă de timp: NYROP Christoph. – *La politesse. Ses forme set ses formules* // **Linguistique et historique et histoire des moeurs. Mélanges posthumes**. (Traduction par E. Philipot), Librairie E. Droz, Paris, 1934. – P.16; MLADIN Constantin-Ioan. – *Contributions à l'étude des formules de salutations en roumain e en français. Remarques de nature stylistique et pragmatique* // **Annales Universitatis Apulensis. Series Philologica.** 4 Tom 3, 2003. – P. 192.

[20] Oferă un câmp generos de cercetare și merită o lucrare aparte. Datorită faptului că scrisorile sunt datate, de cele mai multe ori, se poate afla din ele cum s-a schimbat specificul salutului în diferite perioade și ce încărcătură semantică se include în formulele lui.

[21] ЯЦ[ИМИРСКИЙ] Иван. – Местечко Ганчешты. 5.03.1884 // Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского общества истории и древностей, Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 672. – C.28.

[22] CARAMAN Petru. – **Colindatul la români** …. p. 383.

[23] *Ibidem*. „Contaminarea celor două cuvinte ale expresiei *mulți ani* într-unul singur este atestată până astăzi în *mulțam,* întrebuințat îndeosebi în Ardeal…"

[24] МАТЕЕВИЧ А. – Очерк молдавских религиозно-бытовых традиций **// Opere**. Vol. 2. Chișinău, Editura „Stiința", 1993. – P.139.

[25] CARAGAȚĂ George. – *Formele de salutare în limba română* // **Buletinul Institutului de Filologie Română „Alexandru Philippide".** Vol. VI (1939). – P. 60-61.

[26] Inf. Tonu Mihail, n. 1922, com. Dângeni, raionul Ocnița. Înr. 1984.

[27] Inf. Chiper Maria, n. 1920, Malachi Ana, 1928, Câșlița Prut, raionul Cahul. Înr. 1992.

[28] Inf. Elena Oca, n. 1951, com. Goteşti, Cantemir.

[29] Inf. Cotonoi Maria, n. 1949; Tudor Botin, n. 1951, s. Cartal, raionul Reni, Ucraina.

[30] Inf. Ana Tornea, n. 1939, com. Giurgiulești, raionul Cahul. Înr. 2010.

[31] Inf. Balacci Polixenia, n. 1927, com. Cuza Vodă, raionul Cahul; Bălănel Elena, n. 1947, s. Frecăței, raionul Reni.

[32] CARAMAN Petru. – **Descolindatul în Orientul și Sud-Estul Europei**…

[33] BĂIEȘU Nicolae. – **Sărbători domnești (Închinate Maicii Domnului și Mântuitorului). Studiu, culegere de texte etnografice și folclorice**. Editura Cartea Moldovei, Chișinău, 2004. – P. 194.

[34] *Oraţie de luat mireasa (Conocăria)* // **Folclor din stepa Bălților**. Chișinău, „Știința", 1986. – P. 62.

[35] *Ibidem*, p. 64.

[36] Ciubotaru Silvia. – **Obiceiuri nupțiale din Moldova**. Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2009. – P.528.

[37] *Ibidem*, p. 538.

[38] GĂLUȘCĂ Tatiana, NICOLA Ioan. – **Folclor român din Basarabia**. Ediție îngrijită de Grigore Botezatu și Tudor Colac. Chișinău, Î.E.P. Știința, 1999. – P. 26.

[39] *Ibidem*, p. 31, 38-39.

[40] *Ibidem*, p. 33, 42.

[41] *Ibidem*, p. 45.

[42] CIUBOTARU Silvia. – *Op. cit*., p. 367.

[43] *Ibidem*, p. 371.

[44] *Ibidem*, p. 383; MARIAN S. Florea. – **Descântece populare române. Vrăji, farmece și desfaceri.** București, Editura Coresu, 1996.

[45] **Moldova în epoca feudalismului.** Vol. VII. Partea II. **Recensămintele populației Moldovei din anii 1772-1773 și 1774.** Exemple: Ocolul Ichelului: Ioniță Bunăziua, Ion Bunăcali, Panainte Bunăcali.– P. 435, 437, 466.

[46] ГО [?] А.С. – Село Надушита // Описание населенных пунктов Бессарабской губернии, Архив Одесского общества истории и древностей. Рукописный отдел, Центральная научная библиотека, Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 688. – С. 6.

[47] **Plugul de aur. Parabole și povești nuvelistice**. Selecție și comentarii de Gr. Botezatu. Chișinău, Editura „Literatura Artistică", 1985. – P.63.

[48] *Luceafărul de Seară și Luceafărul de Zi* // **Apa tinereților. Povești**. Gr. Botezatu, Chișinău, Editura „Cartea Moldovei", 2004. – 37.

[49] *Ibidem, diferite povești.* Și în practica ceremonială s-au cristalizat forme dezvoltate ale bunului rămas de felul: „Cu bine!.. și fără mine / Dac-aș fi și eu / Nu v-ar șede rău". Inf. Irina Buzilă, n. 1922, com. Trebujeni, raionul Orhei.

[50] PLĂCINTĂ Vasile. – *Op. cit.,* p. 289.

[51] СМЕРЕЧИНСИЙ Алексей. – *Географическое и Этнографическое сведение о южной части Балтскаго Уезда и жителях оной Молдаванах* // **Архив Русского географического общества**. 1848 // Санкт-Петербург, XXX. 32, nr. 138. – С. 1086.

[52] БЕДНАРОВСКИЙ Федор. – *Тараклия, село Бендерского уезда, 22 мая 1884 г.* // **Описание населенных пунктов Бессарабской губернии**. Архив Одесского Общества Истории и Древностей. Рукописный отдел, Центральная научная библиотека Академии Наук Украины, Фонд V, nr. 674. – С. 4 (avers).

[53] *Ibidem*, p. 9 (revers).

[54] УСОВ П. – *Русские румыны* // **Новь. Т. XXXVIII**, n. 9-10, 1891. – С. 87.

[55] ЯЦ[ИМИРСКИЙ] Иван. – *Op. cit.,* p. 28.

[56] БЕДНАРОВСКИЙ Федор. – *Op. cit.,* p.19.

[57] *Ibidem*, p.14 (revers).

[58] DJUVARA Neagu. – **Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne (1800-1848)**. București, Editura „Humanitas", 1995. – P. 251.

[59] MALSKI Boris. – **Olănești. Monografie socială a unui sat de pe Nistru**. Vol. I, Cetatea Albă, 1939. – P.304.

[60] Inf. Elena Perebinos, n. 1950, directoarea grădiniței de copii, s. Sadâc, raionul Cantemir.

[61] Inf. Ana Pagur, n. 1955, s. Vladimirovca, raionul Cantemir.

[62] БАЙБУРИН А. К., ТОПОРКОВ А. Л. – *Op. cit.,* p. 49-50: Susțin că sărutul este legat de simțurile gustative. Una din ipotezele apariției sărutului este hrănirea pruncului cu gura mamei, încât poate fi considerat o variantă culturală a hrănirii din gură în gura. Cu alte cuvinte, este reflexul sugerii pieptului.

[63] Inf. ȘIMON Anastasia, n. 1918, Cățăleni, Nisporeni, înr. 1988, V. Buzilă; IVAȘCU Maria, n. 1903, s. Bujor, Hânceşti, înr. 1989, V. Buzilă; CĂLIMAN Fiodora, n. 1922, s. Iurceni, Nisporeni, înr. 1989, V. Buzilă.

[64] Inf. Elena Perebinos, n. 1950, s. Sadâc, raionul Cantemir; Cristina Danus, n. 1913, s. Dănuțeni. Ungheni, înr. 1989; Valentina Bounegru, n. 1923, s. Boșcana, r. Criuleni; Inf. Efimia Rață, învățătoare, n. 1946, s. Sipoteni, r. Strășeni, înr. 2002.

[65] БАЙБУРИН А. К., ТОПОРКОВ А. Л. – *Op. cit.*, p. 57-59.

[66] Inf. Teleman Anastasia lui Timofei, n. 1932, Iurceni, raionul Nisporeni; Popescu Ecaterina, n. 1934, satul Valea Trestieni, raionul Nisporeni, înr. 1987; Lupu Nadejda, n. 1937, com. Manta, raionul Cahul; Teletin Chirică, n. 1940, com. Văleni, raionul Cahul.

[67] Inf. Burca Maria, n. 1893, Călăraș, înr. 1949; Chițanu Pelaghia, n. 1929, com. Copăceni, raionul Telenești; Harea Valentina, n. 1923, com. Horești, raionul Fălești; Bumbaș Maria, n. 1955, com. Rădenii Vechi, raionul Ungheni.

[68] Inf. Pârgari Olimpiada Ion, n. 1920, com. Bulboci, raionul Soroca; Cârcheleanu Ion Petru, n. 1927, Dochia și Dumitru Dilicula, n. 1919, com. Cuza Vodă, raionul Cahul.

[69] Inf. Maria Ciocanu, n. 1948, satul Boldurești, raionul Nisporeni. Șef Secție Etnografie, Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală.

[70] *Ion cel Sărac* // **Apa tinereților**… – P.39.

[71] *Băiatul și zâna. Povestea Ion cel Sărac și Zâna lacului* // **Apa tinereților**… – P.70.

[72] *Ibidem*, p. 20.

[73] *Ibidem*, p. 53.

[74] Inf. Alexe Lidia, n. 1951, com. Cornești, raionul Ungheni; Zaporojan Anghelița, n. 1923, com. Piatra, raionul Orhei; Pojovan Maria, n. 1942, com Dâșcova, raionul Orhei; Efimia Rață, învățătoare, n. 1946,S. Sipoteni, r. Strășeni, înr. 2002.

[75] Inf. Crucirescu Valentina, n. 1946, com. Filipeni, raionul Leova; Popescu Olimpia, n. 1943, com. Tartaul, raionul Cantemir.

[76] **Folclor din Câmpia Sorocii**. Alcătuitori: G. Botezatu, I. Buruiană, N. Băieșu, E. Junghietu, L. Curuci, A. Hâncu. Chișinău, 1989. – P. 77.

[77] КРУШЕВАН П. А. – **Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный и справочный сборник**. Москва, 1903. – С. 370.

[78] Inf. CIUBUC Eugenia Ion, n. 1919, Hădărăuți, Ocnița, înr. V. Buzilă, 1986. Inf. FLOREA Fiodora V., n. 1911, analfabetă, Vărzărești, Nisporeni, înr. 1993.

[79] Inf. Elena Oca, n. 1949, comuna Goteşti, raionul Cantemir.

Abstract

THE GREETING IN THE TRADITIONAL ETIQUETTE PRACTICE. FORMULATION OF THE RESEARCH PROBLEMS. The author analyzes the greeting from a semiotic perspective, interpreting it as an act of communication, having a great complexity. The greeting is presented as a part of the traditional etiquette, taking the form of a dialogue or a rite and implies several languages of communication. She argues that the verbal greeting is correlated both to the cosmic time and to the specific of the actions performed by the persons that are involved in the communication relationship. The greeting through gestures is correlated to space criteria and takes into consideration both the entire body of the person and distinct parts of it. The diverse forms of kissing: the hands, on the lips, on the forehead or on the crown, are related to social statutes, group relationships and life situations, developing various functions. The greeting, in general, updates social relationships, enhances the social cohesion and asserts the system of values of that community. The study brings into scientific medium various categories of sources, formulates certain research problems that can be continued further.

Key words: *act of communication, verbal greeting, gesture greeting, kissing the hand, kiss of peace, kiss of forgiveness.*

Secretar ştiinţific,
Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală
E-mail <buzila.varvara@gmail.com

VIZIUNI ASUPRA UNEI TEORII A VALORILOR CULTURALE

Ruxanda KREKELER

Rezumat

Autorul expune esența teoriei poststructuraliste actor-rețea analizând viziunile savanților care i-au conturat domeniul. Arată contribuțiile principalilor exponenți la afirmarea și dezvoltarea teoriei. Articolul vine să popularizeze teoria actor-rețea în mediul științific din estul Europei pentru a facilita accesul cercetătorilor la modernizarea discursului științific.

Cuvinte cheie: *poststructuralism, teorie, actor-rețea, material-semiotică, social-constructivism.*

Argument

Cercetătorii din domeniul științelor sociale sunt mereu în căutarea noilor metode, concepte și teorii pentru a reuși să facă relevant obiectul de studiu, anumite aspecte sau o anumită problematică ale acestuia mai greu de abordat. Noile teorii apar destul de rar și urmează, adeseori, un traseu sinusoidal până sunt acreditate ori li se demonstrează sfera și limitele teoretice. Și mai puține dintre ele vizează impactul tehnicii asupra viziunii despre lume.

În cele ce urmează ne propunem să analizăm una dintre teoriile poststructuraliste numită teoria actor-rețea (pentru economie de spațiu în continuare TAR) care își propune să explice inovațiile științifice și tehnice. Potrivit acestei teorii, cercetarea trebuie să renunțe la diferențierile dintre societate și natură și la cele dintre societate și tehnică, pe care insistă constant. Această teorie propune să fie regândit dualismul natură și cultură după alte principii. Depășind viziuni bine încetățenite precum că tehnica și realitatea sunt construite social, TAR pornește mai degrabă de la faptul că tehnica/natura și socialul, în cadrul unei rețele își conferă reciproc trăsături și potențiale de acțiune. Obiectele sociale, tehnice și naturale nu sunt abordate pentru *a explica*, ci drept *explicând societatea*, punându-se în valoare influența lor asupra societății. Cu alte cuvinte, dezvoltarea științei și a tehnicii nu este provocată nici de factori naturali sau tehnici, nici de factori sociali. La această concluzie s-ar putea ajunge ulterior. Acum este important să analizăm această teorie pentru a o face mai bine cunoscută în spațiul est european și a facilita accesul la postulatele ei de bază.

Teoria a devenit cunoscută deoarece ea, spre deosebire de mai multe (sau aproape toate) teoriile sociale, nu consideră socialul drept ceea ce apare între oameni, ci scoate în evidență implicarea entităților non-umane. Metoda poate fi numită și „material-semiotică". Aceasta înseamnă că ea relevă relațiile existente atât material (între obiecte), cât și semiotic (între concepte), teoria abordează relațiile materiale și semiotice. De exemplu, spațiul de interacțiune al unui cinematograf cuprinde diferite categorii de spectatori, care au viziuni, mentalități, stereotipuri diferite, precum și tehnologii, de exemplu ecrane, draperii scaune, ochelari, proiectoare mai mult sau mai puțin performante, dar și unități alimentare, de agrement. Împreună ele formează o rețea unică numită „Cinematograf".

TAR încearcă să explice cum se constituie rețelele material-semiotice, pentru a acționa ca un tot întreg (de exemplu, Cinematograful este atât o rețea, cât și un actor, dar pentru funcțiile sale de bază el acționează ca entitate unică). Ca aspect parțial al acestui fapt, TAR ia în considerație strategii explicite care servesc la integrarea diferitor elemente într-o rețea, pentru ca în exterior acestea se compară drept un tot întreg coerent. Potrivit teoriei actor-rețea, asfel de rețele-actor sunt de scurtă durată. Ele se află într-o continuă devenire și recreare. Aceasta înseamnă că anumite relații trebuie să fie executate repetat, altfel rețeaua ar dispărea (în cazul nostru spectatorii trebuie să frecventeze cinematograful, aparatura pentru demonstrarea filmelor și spațiul pentru deservirea publicului trebuie să rămână funcționale etc.). De asemenea, se presupune că rețelele de relații în sine n-ar fi coerente și în realitate pot da naștere la conflicte (de ex. ar putea exista o relație tensionată între vizitatori și angajații Cinematografului să apară incompatibilități de calculatoare). Relațiile sociale sunt, cu alte cuvinte, în permanentă schimbare și trebuie executate permanent.

TAR este o abordare în cercetarea tehnologiei și a științei și a fost elaborată și continuată îndeosebi de Michel Callon[1], Bruno Latour[2] și John Law[3]. Originile sale se găsesc în studiile de laborator care, cu ajutorul metodelor etnografice, își propuneau să explice cota-parte a factorilor sociali în procesul de construcție a faptelor științifice. Întrebarea de bază a teoriei actor-rețea suna astfel: Ce mecanisme duc la încheierea unei controverse științifice, atunci când nu ar mai putea fi făcută responsabilă verificarea empirică a ipotezelor științifice? Într-o situație nesigură, în care statutul pretențiilor științifice este discutabil, cum poate o teorie să se impună dept valabilă sau, în termenii teoriei actor-rețea, cum ajunge știința la o reprezentare stabilă?[4] (Reprezentare înseamnă aici exprimarea în numele altora). Răspunsul un pic simplificat la această întrebare sună așa – fiecare reprezentare este susținută de o rețea de puncte locale care sunt așa reorganizate, reconstruite, construite, încât aici, în aceste locuri, poate fi dovedită valabilitatea reprezentării. Ea se referă numai la aceste puncte locale, dar apare ca un act universal[5].

Inițial studiile referitoare la TAR situau în prim-plan procese ale formării cunoștințelor științifice (preferabil ale științelor naturii) și ale construcției tehnice, apoi cercetările s-au extins și asupra condițiilor de consolidare a structurilor sociale, în general, și, în legătură cu aceasta, asupra studierii interdependenței dintre formarea cunoștințelor științifice, construcția tehnică și reprezentări ale realității.

Ținând cont de importanța științei și tehnicii pentru definirea și reorganizarea realităților socio-culturale, în special în scrierile teoretice de modernizare ale lui Bruno Latour, TAR a ajuns la teza că succesul științei și tehnicii în Occident s-ar baza pe separarea conceptuală dintre „natură" și „societate". Acest succes totuși ascunde în sine totodată un potențial distructiv: extinderea, avantajată de această separare, a rețelelor științifico-tehnice ar duce la distrugerea acelei așa-numite "naturi" și a societății, de care este deosebită, atât în sens conceptual cât și real.

Separarea între „natură" și „societate" ar fi un construct ce umbrește totodată procesul de construcție, care tocmai definește și provoacă aceste domenii.[6] Efectul este că dezvoltarea științei și a tehnicii apare ca un proces al progresului, necesar și

liniar, care se sustrage obiectării din partea societății. „Rețelele" de entități țesute de știință și tehnică, datorate separării umane dintre „natură" și „societate", nu sunt în continuare puse la îndoială, pentru că apar drept o urmare directă a unei „naturi" sau „societăți" transcendente și nu ca rezultat al practicilor umane sau non-umane. Rețelele se pot extinde nestingherit. Construcția și controlul produselor științei și tehnicii se află în mâna câtorva experți, în timp ce consecințele acestor produse î-i afectează adeseori pe mulți oameni.

Constructivismul TAR

TAR urmărește originea acestei asimetrii (de exemplu, cea între „experți" și „amatori" sau entitățile în sine), și face aceste procese camuflate din nou accesibile pentru procesele democratice de negociere, examinând procesele respective de construcție a rețelelor și entităților ce duc la stabilirea acestor asimetrii. În acest caz, conceptul de constructivism al TAR trebuie deosebit de abordările social-constructiviste. Declarațiile sunt adevărate și construcțiile tehnice sunt durabile, deoarece ele sunt făcute, respectiv construite, similar lumii și lumea le este asemănătoare. Faptul că o declarație, o „reprezentare" este recunoscută drept „adevărată" nu depinde doar de consensul social pe care îl evidențiază perspectiva social-constructivistă. Astfel reprezentările sunt bine stabilizate și sunt, prin urmare, răspândite în societate, deoarece acestea sunt, de asemenea, ancorate în „lucruri materiale" și încorporate în competențe și sunt totodată corectate de acestea - declarațiile relativ stabile necesită într-o oarecare măsură și un consens cu manifestarea lucrurilor.

Reprezentarea și reprezentatul nu pot fi separate net ca două moduri distincte care nu se influențează reciproc, ele sunt de fapt două părți ale aceleiași monede. Astfel, în procesul de constituire nu converg numai elemente sociale și cognitive / discursive, ci, de asemenea, cele materiale. Cu toate acestea, în discursul despre întruparea în lucrurile materiale se ascunde o capcană: delimitarea între elementele sociale, fizice și cognitive / discursive include tocmai separarea care trebuie depășită a unei lumi sociale, pe de o parte, și a lumii materiale externe sau naturale, pe de altă parte. Pentru a evita această capcană, TAR vorbește principial despre „actanți" atunci când – în terminologia „modernă" – tematizează forme materiale, sociale și discursive. Acum acestea nu mai sunt pur și simplu date, presupuse drept „non-sociale", ci ele devin participanți activi în discursul privind natura lumii, statutul lor fiind, de asemenea, negociabil[7]. Conceptul de „rețea eterogenă" trebuie să sublinieze împletirea strânsă dintre actanți. O trăsătură esențială a rețelelor eterogene este că în constituirea lor nu este vorba de o simpla adunare sau aranjament al entităților, repectiv al actanților deja stabiliți. Mai degrabă entitățile sunt transformate prin includerea lor în rețea, se poate de spus, de asemenea, acestea sunt de abia produse ca entități discrete caracterizate prin anumite trăsături. Conceptul de translare desemnează procesul de constituire a rețelei, în cadrul căruia sunt negociate rolurile și proprietățile individuale ale actanților[8]. În timpul acestui proces de negociere – potrivit TAR timpurii – potențialele de acțiune specifice ale entităților succesive se raliază unul la celălalt. Acest lucru îi permite inginerului de rețea, savantului, să vorbească în numele lor. El le poate reprezenta,

deoarece acestea acționează doar ca un „întreg". Figura constructorului de rețea a dispărut din evoluția ulterioară a TAR, deoarece ea îi atribuia unui singur actant principala performanță de constituire. Mai târziu a fost scos în evidență potențialul activ al tuturor actanților implicați, care se apropie reciproc într-un proces comun de negocieri și stabilizări. Dar a rămas ideea că în reprezentarea multora prin unul, la capătul unui proces lung apar trăsăturile (reduse mai mult la anumite posibilități) actanților, de parcă ar fi fost „întotdeauna așa" și niciodată altfel.

Ca să nu se creeze impresia că actorii unei rețele pot fi doar oamenii, componentele unei rețele, după cum am mai menționat, au fost numite actanți. Tratarea egală conceptuală a oamenilor și non-oamenilor este una dintre cele mai provocatoare teze ale TAR. În receptarea sa a apărut o neînțelegere, precum că nu ar fi nici o diferență semnificativă între oameni și non-oameni. Conceptul de actant vrea doar să asigure eliberarea de prejudecăți a investigației, ea vrea să scape de presupuneri care împiedică observarea adecvată, pentru a putea observa aceste procese referitoare la trăsătura „om" sau „material".

Natura și societatea nu mai pot fi considerate ca dimensiuni absolute: există doar colective naturi/culturi, în care conviețuiesc actanții, anterior menționați ca „sociali". Astfel, există diferite naturi /culturi, fiecare dintre ele având o idee diferită despre ceea ce este real și ceea ce este dezirabil. Aceste naturi/culturi sunt înconjurate de spațiul întunecat al lumii din afară, care unește toate acele ființe non-umane care încă nu au fost incluse în colectiv. Obiectul nu mai apare doar ca un obiect material, ci este încorporat într-o rețea de relații, și, astfel, ca un „cvasi-obiect", deoarece în acest context acesta este mai mult sau ceva mai diferit, drept un simplu organism[9]. Pe de altă parte, omul nu mai apare doar liber și cu o voință puternică, dar, de asemenea, implicat într-o rețea de relații. Acesta ocupă o poziție de mediere între „oameni", „lucruri" și „colectiv", ca un tot întreg. Această concepție este destinată nu numai să-l recunoască pe celălalt în alteritatea sa, ci de asemenea, să construiască o relație cu el. Acestuia nu îi sunt prescrise anumite moduri de a fi. Știința și tehnologia trebuie să fie „democratizate".

Mai jos voi prezenta trei studii de caz ale teoriei actor-rețea, cu scopul de a oferi o primă impresie privind modul ei de abordare. Apoi voi schița bazele conceptuale ale demersului.

Priviri de ansamblu asupra lumii străine a actanților

Următoarele trei studii de caz sunt selectate dintr-un șir de publicații, pentru că au jucat un rol deosebit în calitate de texte programatice în discuțiile în jurul teoriei actor-rețea. Un șir de alte studii sunt accesibile și în limba germană.

Vom începe de la două explicații terminologice cu rol de definiții. Actori sau actanți în TAR sunt considerate „toate entitățile care reușesc mai mult sau mai puțin să definească și să construiască o lume plină de alte entități, cu propria lor istorie, identitate și interrelații"[10]. Această activitate este numită „translare" (eng. *translation*). Translări sunt, prin urmare, la un nivel foarte general, toate definițiile identității, proprietăților și comportamentului unor entități, menite să stabilească legături între ele, deci, pentru a forma rețele.

Despre midii și oameni. *În Golful St. Brieuc, la începutul anilor '70 ai secolului XX, a scăzut semnificativ stocul de scoici din cauza pescuitului excesiv* și a dușmanilor naturali. În acest moment, în cadrul unei vizite de informare în Japonia, trei cercetători francezi au luat cunoștință *de o tehnică prin care acolo se reușește* cultivarea expresă a unor specii de scoici: larvele midiilor sunt plasate în colectoare care plutesc în mare, cresc protejate de prădători și apoi sunt depuse la fundul mării. Procesul de transferare a acestei forme de cultivare a speciilor de scoici (numite *Pecten maximus*) la St. Brieuc este reconstruit de Callon ca un proces de translare, în decursul căruia, prin redefinirea identității și a intereselor actorilor implicați, între ei apare o rețea de conexiuni reciproce[11].

Acest proces de translare este inițiat de cei trei cercetători. Primul pas constă în definirea scoicilor, pescarilor și colegilor cercetători drept actanți, în interesul cărora se află fixarea (ancorarea) larvelor de midii în colectoare. Ei susțin: „Dacă doriți ca scoicile să supraviețuiască (indiferent de faptul ce mecanisme explică acest impuls), dacă colegii lor cercetători speră să-și extindă cunoștințele în acest domeniu (indiferent de motivație), dacă pescarii speră să-și apere interesele lor economice pe termen lung (indiferent de motivele lor), atunci ei trebuie, în primul rând, să cunoască răspunsul la întrebarea: Cum se fixează scoicile? Și, în al doilea rând, să admită că alianța lor, în cazul acestei chestiuni, poate să le fie de folos fiecăruia dintre ei"[12].

Realizarea acestei rețele, inițial ipotetice, de alianțe depinde de faptul dacă actorii implicați vor prelua într-adevăr rolurile atribuite (*enrolment*)[13]. În procesul de *enrolment*, cei trei cercetători trebuie să poarte „cele mai lungi și mai dificile negocieri cu Scoicile". Larvele midiilor nu sunt neapărat „dornice de a se fixa în colectoare". În primul rând, cei trei cercetători trebuie să excludă un număr de elemente, care se opun „alianțelor pe care vor să le creeze cercetătorii cu scoicile": prădători, paraziți, turiști care vor lovi colectoarele, curenții maritimi care provoacă turbulențe, etc." A negocia cu scoicile înseamnă, în primul rând, a negocia cu curenții maritimi", cu paraziții, etc. Și aceasta încă nu este totul. Pentru a face larvele să renunțe la „refuzul lor" de se fixa și să „accepte" colectorul ca adăpost, cei trei cercetători trebuie să fie gata de „orice fel de concesie", în ceea ce privește materialul din care sunt fabricate colectoarele sau înălțimea de la fundul mării, la care sunt suspendate. În cele din urmă, este găsit un „modus vivendi", în condițiile căruia „larvele în mod semnificativ se vor fixa"[14].

Cu toate acestea, cei trei cercetători nu pot decide singuri ce anume servește drept dovadă empirică semnificativă pentru ipoteza științifică, că *Pecten Maximus* în stadiul lor larvar se fixează. Aici sunt implicați colegii lor cercetători ca un alt grup de actori. Având în vedere succesul diferit al experimentului de fixare, inițial această teză va fi pusă la îndoială de comunitatea științifică. Pentru înrolarea colegilor cercetători, procesul de negociere al celor trei cercetători cu scoicile se dovedește a fi important. El îi convinge de faptul că fixarea larvelor nu a avut loc întâmplător, respectiv nu întâmplător nu s-a produs în anumite colectoare. Înrolarea pescarilor nu este problematică. Rolul pe care-l au de viitori beneficiari economici ai rețelei pentru cultivarea scoicilor va fi preluat de ei, fără necesitatea de a negocia. „Acest exemplu", spune Callon, „arată că definirea și distribuirea de roluri (scoici care se fixează, pescari

care sunt convinși că colectoarele pot ajuta la regenerarea golfului, colegii care cred în fixare) sunt rezultatul negocierilor multilaterale, în timpul cărora este determinată și pusă la încercare identitatea actorilor"[15].

***Problema închiderii ușilor*[16].** *Într-o zi rece de februarie, după cum relatează Latour, pe ușa* de intrare a Centrului de Istorie a Științei și Tehnologiei din Paris putea fi citită următoarea notiță *scrisă de mână:* „Portarul este în grevă. În numele lui Dumnezeu, închideți vă rog ușa!" Această fuziune de relații industriale, religie, publicitate și tehnologie" este de tipul „încurcăturilor tehnico-sociale", pe care le descrie teoria actor-rețea în exemple cum ar fi cel cu portarul. Ușile există pentru a menține închise camere sau clădiri și, totodată, pentru a putea intra sau ieși. În acest scop avem nevoie nu numai de o *ușă, care poate fi mi*șcată pe balamalele sale. Ea implică, de asemenea, utilizatori disciplinați, care închid ușile în spatele lor. Cu toate acestea, dacă ne vom uita la numărul imens de lucrări, modificări, anunțuri și acuzații ..., referitoare la închiderea ușilor (cel puțin mai la nord de latitudinea 45), este clar că o astfel de disciplină a utilizării nu este evidentă. O alternativă este delegarea activității de închidere a ușii unui actor uman special, unui portar sau ușier[17]. Avantajul este că acum trebuie de disciplinat un singur om, iar ceilalți pot fi lăsați în pace cu comportamentele lor deviante. ... O ființă *non-umană (balamalele)* și un om (ușierul) au rezolvat dilema gaură/perete. Dar această soluție are și ea problemele ei: ea generează costuri, pe care și le pot permite numai hotelurile mari și, de asemenea: „În cazul în care tipul acesta nu este de încredere, atunci se rupe întregul lanț. Dacă el adoarme în timpul lucrului sau începe să se plimbe încolo-încoace, nimic nu i se poate opune răului: ușa rămâne deschisă"[18]. La acest moment al desfășurării problemei există o altă alternativă: înlocuirea persoanelor nesigure printr-o ușă automată, „printr-o persoană non-umană delegată de noi, a cărei singură funcție constă în deschiderea și închiderea ușii". Avantajul acestei soluții este că acum avem de disciplinat doar unele ființe non-umane: „Un non-uman (balamalele) și în continuare alt non-uman (dispozitivul de închidere a ușii) au rezolvat dilema perete/gaură"[19].

Cu toate acestea ușile care se închid automat au capcanele lor. „Fiecare om are experiențe cu vreo ușă, la care mecanismul era strâns atât de puternic, încât ușa i se trântea drept în nas". Astfel de dispozitive de închidere „joacă rolul unor ușieri foarte grosolani, needucați și relativ năuci». Ei prevăd pentru utilizatori un anumit model de comportament: prin astfel de uși trebuie de trecut repede și nu ar trebui de mers imediat în spatele altei persoane. Apar culturi locale de utilizare, iar vizitatorii externi, care nu știu acest lucru, riscă să se aleagă cu nasul plin de sânge. Aici adăugarea a încă unui non-uman poate să fie de folos, spre exemplu „a unui piston hidraulic care își ia energia ingenios de la vizitatorii care deschid ușa, o reține un anumit timp, ca apoi s-o lase ușor, cu acea determinare inexorabilă, cum o cunoaștem la majordomii englezi bine-educați." Dar și ușa hidraulică exercită „o selecție neplăcută a anumitor grupuri de populație", deoarece dispozitivul „are nevoie de forța unui adult sănătos, pentru a putea stoca suficientă energie la închiderea ușii". Acest exemplu ar putea fi dezvoltat mai departe. S-ar putea recurge la deschizătoare de uși cu senzori și la amortizoare asemănătoare celor de la centrele comerciale[20].

Dar ceea ce-l interesează pe Latour ar trebui deja să fie clar în acest moment. Stabilirea unui actant asupra unui scenariu, a unui rol sau comportament (înscriere) poate produce anumite premise pentru comportamentul altor actanți (presriere) și invers. Atribuțiile reciproce de comportament și de așteptări vor fi astfel schimbate reciproc între actanții umani și non-umani, care interzice delimitarea netă dintre factorii sociali și tehnici: în calitate de ușier politicos sau stângaci „închizătorul automat, ... este cu totul „antropomorf", la fel cum, invers, noi, ca utilizatori suntem formați, deși într-o măsură foarte mică a existenței noastre, de "închizători non-umani"[21].

Despre greutatea morală a brelocului este al treilea exemplu edificator. Cheile de la hoteluri au, de obicei, atașate breloace voluminoase și grele. Ele au rolul de a împiedica oaspeții să ia cu sine cheile de la hotel și, eventual, să le piardă. În schimb, aceste breloace îi determină pe oaspeți să predea cheile la recepție. „Această mică inovație", scrie Latour, „ilustrează foarte bine principiul oricărei cercetări despre *știință* și tehnologie: *forța* cu care un vorbitor emite o declarație este, inițial, insuficientă pentru a prezice itinerarul acestei declarații; deoarece itinerarul ei depinde de ceea ce vor face cu ea destinatarii succesivi ai acesteia"[22]. Puteți încerca, totuși, să faceți o declarație în așa mod încât destinatarului să-i fie tot mai dificil să se comporte imprevizibil. Brelocul este un exemplu pentru o astfel de încărcare a declarației.

Administratorul de hotel inițiază un program de acțiune, pentru a preveni pierderea de chei din local. La început, probabil, se mulțumește cu un apel oral față de oaspeți, ieșind din hotel să lase cheia la recepție, el încarcă moral rugămintea și încearcă să definească oaspeții săi ca pe utilizatori de chei compatibili cu apelurile morale. Aceștia pot reacționa în mod diferit : unii dau curs apelului, alții îl uită, iar alții îl pot considera o nerușinare. Oaspeții sunt, prin urmare, translați în cetățeni ascultători, indisciplinați sau uituci.

Printr-o a doua translare, în care, într-un loc vizibil se află niște instrucțiuni scrise, probabil încă o parte dintre uituci va fi transformată în oaspeți ascultători (sau nedisciplinați). Mai departe rețeaua, totuși, va fi destabilizată de oaspeții care se vor sustrage obligațiior morale. Adăugarea brelocului reduce la zero contra-programele chiar și ale celor mai nedisciplinați oaspeți. „Oaspeții nu mai aduc cheile înapoi; ei scapă de un lucru supărător, care le îngrelează buzunarele. În mod firesc ei respectă doleanța administratorului de hotel nu pentru că ar fi citit instrucțiunile sau pentru că sunt bine educați, ci, pur și simplu, nu pot altfel. … Trecerea de la semn la materialul de fontă schimbă radical comportamentul oaspeților. Ei acționau din obligație; acum ei acționează din egoism. „Morala slabă" a oamenilor este completată de „morala puternică" a brelocului[23].

„Acumularea elementelor: voința administratorului de hotel, rigoarea cuvântului său, numărul mare de instrucțiuni și greutatea cheilor epuizează, în cele din urmă, răbdarea anumitor clienți ai hotelului, care acceptă să aibă o cauză comună cu hotelierul și să lase fideli cheia. „Numai câțiva oaspeți incorigibili vor rămâne la vechiul comportament. „Dar această transformare progresivă se aplică nu numai grupului social „oaspeții hotelului", ci poate fi aplicată și cheii, iar acesta este motivul

pentru conservarea simetriei între oameni și non-umani. Pentru că vedem acum cum cheile indiferente și nediferențiate devin „chei de hotel", obiecte foarte specifice, pe care acum le puteți deosebi, ca și pe oaspeții „răi" și „distrați".

În loc de concluzii: bazele conceptuale ale teoriei actor-rețea

La prima vedere, trăsătura cea mai izbitoare a studiilor de caz este limbajul neobișnuit al descrierii: scoicile sunt numite actori cu care trebuie de purtat negocieri, ușile automate joacă rolul ușierilor grosolani sau bine educați, breloace sunt de înaltă moralitate etc. Strategia terminologică a lui Callon și Latour, aflată la baza acestui caz, rezumă: „Noi folosim orice termen aplicabil umanilor și pentru non-umani"[24]. O a doua strategie terminologică constă în adaptarea conceptelor din semiotică (teoria semnelor), care, de asemenea, sunt folosite fără discriminare pentru a descrie evenimente sociale, tehnice sau naturale. Aici se includ termenii „actant", „traducere", „scenariu", „inscripție", „prescripție" etc. Ambele strategii terminologice servesc aceluiași scop: este vorba despre stabilirea unui *vocabular simetric,* format din „concepte hibride care șterg diferențierile dintre conceptele cu adevărat sociale și cele centrate pe oameni, și repertoriile cu adevărat naturale și cele centrate pe obiect"[25].

Tendința de a „evita termenii care prefigurează o distincție între tehnic și social" este derivată direct din teza centrală a teoriei actorului-rețea: în analiza proceselor de știință și dezvoltare tehnologică factorii sociali, tehnici și naturali trebuie tratați în mod egal ca variabile dependente. Este inadmisibil de a considera drept dat unul dintre acești factori, pentru a-i explica cu ajutorul lui pe ceilalți. De aceea, trebuie evitate și astfel de presupuneri referitoare la statutul și modul de funcționare a entităților respective, care se găsesc în vocabularul obișnuit sau de specialitate. Această teză centrală se bazează pe două argumente. Primul dintre ele este că în context teoretico-metodologic, teoria actor-rețea se prezintă drept o continuare consecventă și o *radicalizare a demersului social-constructivist* în cercetarea științei și tehnicii. Sub aspect empiric, ea pretinde să poată avansa, într-un mod ce rămâne inaccesibil observatorului care pornește de la diferențierile tradiționale.

Note și referințe bibliografice

[1] CALLON Michel. – *Die Domestikation der Kammmuscheln und der Fischer der St. Brieuc – Buc*ht // BELLINGER Andrea, KRIEGER David. J. – **ANThology – Ein einführendes Handbuch zur Akteur-Netzwerk-Theorie.** Traskript Verlag, 2006.

[2] LATOUR Bruno. – **Eine neue Soziologie für eine neue Gesellschaft: Einführung in die Akteur-Netzwerk-Theorie**. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2010; *Idem*, **Reassembling the social: an introduction to Actor–network theory.** Oxford, New York. University Press, 2005.

[3] LAW John. – **After Method: Mess in Social Science Research**. Routledge, London, 2004; *Idem*. **Aircraft Stories: Decentering the Object in Technoscience**. Duke UP, 2002.

[4] VOSS Martin; PEUKER Birgit. – **Verschwindet die Natur? – Die Akteur – Netzwerk – Theorie in der umweltsoziologischen Diskussion, transkript Verlag**. Bielefeld, 2006. –P.11.

[5] *Ibidem*, p. 13.

[6] *Ibidem*.

[7] *Ibidem*, p. 15.

[8] LATOUR, Bruno. – **Eine neue Soziologie**… – P. 55.

[9] *Ibidem*, p. 70.

[10] BELLINGER Andrea, KRIEGER David J. – **ANThology: ein einführendes Handbuch zur Akteur-Netzwerk-Theorie**. Bielefeld, Traskript Verlag, 2006. – P. 14-46.
[11] CALLON Michel. – *Op. cit.,* p. 135.
[12] *Ibidem*, p. 149.
[13] *Ibidem*, p. 150-151.
[14] *Ibidem*, p. 158.
[15] *Ibidem*, p. 159.
[16] **JOHNSON Jim**. – *Die Vermischung von Menschen und Nicht-Menschen: Die Soziologie eines Türschließers*, in: **Bellinger, Andrea; Krieger, David J.: ANThology – Ein einführendes Handbuch zur Akteur-Netzwerk-Theorie**, Traskript Verlag, Bielefeld 2006. – P.237-258.
[17] *Ibidem*, p. 238.
[18] *Ibidem*, p. 240.
[19] *Ibidem*, p. 243.
[20] *Ibidem*, p. 246.
[21] *Ibidem* , p. 251.
[22] LATOUR Bruno. – **Eine neue Soziologie**… – P. 136.
[23] *Ibidem*, p. 368.
[24] CALLON Michel, LATOUR Bruno. – *Die Demontage des großen Leviathans: Wie Akteure die Makrostruktur der Realität bestimmen und Soziologen ihnen dabei helfen* // **BELLINGER Andrea, KRIEGER David J.** – **ANThology – Ein Einführendes Handbuch zur Akteur – Netzwerk – Theorie**. Traskript Verlag, Frankfurt am Main, 2006. – P.75.
[25] LATOUR Bruno. – **Eine neue Soziologie**… – P. 142-172.

Bibliographie

1. LATOUR Bruno. – **Eine neue Soziologie für eine neue Gesellschaft Einführung in die Akteur – Netzwerk – Theorie**. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2010.

2. BELLINGER Andrea, KRIEGER David J. – **Anthology: ein einführendes Handbuch zur Akteur - Netzwerk – Theorie**. Bielefeld, Traskript Verlag, 2006.

3. VOSS Martin, PEUKER Birgit. – **Verschwindet die Natur? Die Akteur - Netzwerk - Theorie in der umweltsoziologischen Diskussion**. Bielefeld, Traskript Verlag, 2006.

Abstract

CONSIDERATIONS ON A THEORY OF CULTURAL VALUES. The author presents the essence of the post-modern theory of actor-web, analysing the views of the authors that have shaped this field. It shows the contributions of the main exponents in the constitution and development of this theory. The article aims to popularize the theory of actor-web in the scientific environment from Eastern Europe, in order to facilitate the access of researchers to the modernization of the scientific discourse.

Key words: post-modernism, theory, actor-web, material-semiotic, social-constructivism.

Doctorand, Hamburg, Germania

SISTEMUL ȘI PRACTICILE VESTIMENTARE. SPAȚIUL ROMÂNESC ÎNTRE INFLUENȚELE ORIENTALE ȘI FORMELE VESTIMENTARE EUROPENE

Mihai DRAGNEA

Rezumat

Poziționarea Țărilor Române între cele două lumi ale vremii, cea apuseană și cea orientală, a făcut posibilă apariția unor influențe străine în societatea românească a secolelor XVII – XVIII. Datorită dominației habsburgilor, spațiul transilvan va fi puternic influențat de stilul de viață german. Soarta Țării Românești și a Moldovei va depinde de Imperiul Otoman, prin intermediul căruia influențele orientale vor pătrunde cu repeziciune în cele două state românești. Pornind de la ideea că tonul modei este dat de către persoana aflată la conducerea unui stat și curtea sa, aristocrația românească a fost nevoită să adopte practicile vestimentare ale ocupanților.

Cuvinte cheie: cod vestimentar, Țările Române, dinastia Habsburgilor, Imperiul Otoman.

Fiind situată între Orient și Occident, lumea românească a secolelor XVII și XVIII a fost nevoită să adopte un stil de viață care a oscilat între cele două culturi vecine. Spre sfârșitul secolului al XVII-lea, Țările Române trăiau o puternică neliniște, cauzată de taxele tot mai mari către Poartă, ce îngreunau viața locuitorilor. Dacă la nivel european, secolul al XVIII-lea este cunoscut drept „secolul fericirii" sau „marele secol"[1], în spațiul românesc veacul al XVIII-lea nu a fost nici prea „fericit", și nici prea „mare". Locuitorii Țărilor Române au simțit pe pielea lor perioada plină de războaie și jafuri, care a influențat negativ spațiul românesc.

Adâncimea dominației străine (habsburgică-în Transilvania, otomană-în Țara Românească și Moldova) era numai o caracteristică a epocii, în care avea loc un schimb de teritorii românești de la o putere la alta. Această caracteristică a influențat sistemul și practicile vestimentare ale tuturor categoriilor sociale, în special a curții și boierimii. Nici Țările Române nu au fost ferite de sistemul social medieval, în care regele și curtea dădeau tonul modei, urmând ca celelalte clase sociale inferioare, sa preia treptat stilul vestimentar promovat de curtea regală.

Moda secolelor XVII și XVIII avea în centrul atenției boierimea. Fie călare sau într-o caleașcă luxoasă de proveniență vieneză, boierul purta un anteriu[2] roșu[3] de mătase trandafirie, încins cu un brâu roșu prins cu paftale. Boierul tradițional mai purta șalvari[4] de culoare roșie, ciorapi galbeni și papuci de aceiași culoare. Peste anteriu se desfășoară un veșmânt îmblănit cu mâneci lungi şi strâmte,[5] costum ce venea din secolul al XVII-lea, dar care rămânea neschimbat în 1723, în harta ofițerului austriac Fr. Schwantz[6]. Efectul cel mai pozitiv îl produceau blănurile, care puteau fi din samur sau hermină. Un exemplu în acest sens ni-l oferă boierul cărturar Ienache Văcărescu, a cărui blană de samur a fost admirată la Viena de către prințul Kaunitz[7]. Acoperământul capului întregea această imagine orientală, privită cu ciudățenie și curiozitate de străini. Astfel arăta boierul ce se plimba în caleașca sa, mânată de vizitii

şi escortată de arnăuţi cu pistoale şi pumnale la brâu.

Vestimentaţia soţiilor şi fiicelor de boieri era mai ferită de privirile străinilor. Lor li se îngăduia doar plimbarea în trăsuri închise. Îmbrăcămintea lor se încadra aceluiaşi tipar social, unde numai culorile mai aprinse puteau distinge o vestimentaţie boierească feminină de una masculină. Astfel, anteriul cucoanelor putea fi albastru-levant, satinat, trandafiriu, liliachiu, cu dungi de fir aurii, alternând cu benzi galbene sau cu motive în romburi[8]. Din garderoba feminină mai făceau parte dulamele[9] (din lastră verde sau roşie), mantiile subţiri din mătăsuri orientale sau giubelele[10] din mătase, catifea sau postav, cu corsajul strâns pe talie şi poale lungi[11].

Prin intermediul marii boierimi şi boierilor de condiţie mai modestă, exemplul curţii în arta vestimentară s-a transmis la negustori şi meşteşugari, care îmbrăcau în zilele de sărbătoare anterie de mătase şi caftane de postav sau catifea. În picturile murale de la Băjeşti şi Hurez putem observa că vestimentaţia meşteşugarilor era totuşi mai modestă decât cea boierească[12].

Mărturii preţioase despre fizionomia şi vestimentaţia românilor le putem găsi la călătorii străini care au ajuns în Ţările Române. Italianul Anton-Maria Del Chiaro, care a fost secretarul lui Constantin Brâncoveanu, îi vedea pe români *„vânjoşi, bine făcuţi”,* rezistenţi la oboseală *„cu atât mai mult cu cât sunt căliţi încă din copilărie*[13]. Jean-Louis Carra (1742–1793) era de-a dreptul extaziat faţă de frumuseţea femeilor din Ţările Române, descriindu-le ca având *„pielea albă şi tenul de obicei cam palid. Printre ele sunt foarte puţine blonde, multe brune deschis, cu ochi negri şi frumos arcuiţi”*[14]. Un alt călător mai rafinat în gusturi precum diplomatul francez Alexandre Maurice d’ Hauterive (1754-1830), trăia momente de supremă fascinaţie în faţa unei frumoase moldovence. Ea avea numai 18 ani, iar *„talia, ochii, forma feţei şi atitudinea erau ale Genevievei de Balechon; nu am văzut niciodată o asemănare mai perfectă şi mai fericită. Ea nu toarce, dar are în poală un gherghef şi ducesele noastre nu brodează cu o mână mai delicată şi mai frumoasă şi cu o îndemânare mai nobilă... O admir ca pe o madonă de Correggio şi nu mai pot să scot un cuvânt”*[15]. La rândul său, generalul german Friedrich Wilhelm von Bauer (1731–1783) descria aspectul fizic al bărbaţilor: *„înalţi, bine făcuţi, robuşti, cu un temperament foarte sănătos”*[16]. Potrivit descrierii lui Dionisie Fotino, *„românii sunt de obicei înalţi la statură, bine făcuţi, frumoşi la chip, au multă inteligenţă; trupul le este sănătos”*[17].

Patima luxului se regăsea pe tot cuprinsul Europei. Secolul al XVII-lea aduce Moldova sub influenţă poloneză. Îmbrăcămintea şi fastul curţilor moldoveneşti vor căpăta un stil apusean, prin intermediul culturii vestimentare poloneze. Mulţi boieri moldoveni se aflau în strânsă legătură cu şleahta[18] poloneză, lucru ce-i va determina să adopte un stil vestimentar asemănător cu cel din ţara vecină. Acest lucru nu însemna că specificul moldovenesc al costumului militar sau de curte va înceta să fie dominant. Fie că erau aduse din Orient sau din Veneţia, materialele din care se confecţionau veşmintele, atingeau preţuri de-a dreptul fabuloase. De altfel, jupâni bogaţi de la curtea domnitorilor, precum Gavril Movilă (1618-1620), în ale cărui comornițe personale, diamantele erau uneori atât de mari încât nu aveau pereche decât în coroana imperială a lui Rudolf al II-lea. Numai un singur diamant putea ajunge la 10.000 de taleri (la

începutul secolului al XVII-lea, în Moldova, prețul unui bou era de 12 taleri). La începutul secolului al XVII-lea, cu 5 coți de postav turcesc, se puteau dobândi moșii și sate întregi[19]. În secolul XVII, în târgurile românești roiesc negustori armeni, greci, italieni, turci, care aduc cu ei veșminte din zona apuseană și cea orientală. Boierii voievodului muntean Matei Basarab sunt cei mai luxoși și risipitori. Un singur costum de-al lor costă mai mulți ughi[20] decât o cunună de aur masiv. Ei poartă cămăși de pânză fină și nădragi turcești ori șalvari de culoare vișinie, iar pe deasupra-dulame de atlas nărămzii sau galbene, lucrate uneori din tabin albastru aurit sau din catifea roșie[21]. Într-o miniatură din *Slujbenicul mitropolitului Ștefan al Ungrovlahiei* avem conturate câteva portrete ale unor boieri din timpul lui Matei Basarab. Aceștia își acoperă capul cu pălării de fetru cu borurile răsucite ca și boierii ruși, cu calpace cu calotă rotundă și înaltă de catifea, căptușită cu bogasiu și îmblănită pe margini[22]. Pe teritoriul Țării Românești este semnalată și prezența tricornului, acea căciuliță cu borurile răsfrânte în sus, apărută la curtea regelui francez Ludovic al XIV-lea[23]. În 1669, sub Antonie vodă din Popești, tricornul apusean își făcea apariția în spațiul muntean, fiind purtată de dregători și copiii acestora[24]. Perioada în care luxul domnesc a atins cote maxime este cea a domnitorului muntean Constantin Brâncoveanu, cunoscut drept cel mai bogat dintre toți domnitorii români, fiind poreclit de către turci *Altân-Bei* „prințul aurului". Se purtau atunci în capitala țării, ca și la Istanbul, săinările de vulpe de Mosc și de sângepi, vulpile albe, samurul și mai ales hermina. Erau la modă tabinurile,[25] postavul șai și postavul felendreș, canavățul cu țesătură aurită și taftaua[26] poloneză. Cojoacele din vulpe albă de Mosc sau de samur ajungeau să coste până la 1400 de taleri bucata[27]. În diferite ipostaze, Constantin Brâncoveanu este reprezentat purtând obiecte vestimentare orientale. Din garderoba sa nu lipsesc scufia orientală sau dulama încinsă cu brâu de mătase vârstată. Doamna sa, Maria, este purtătoarea gulerului cu dantelă încrețită, de model apusean[28].

În pictura murală de la biserica din Bățești putem observa costumația occidentală a jupânesei Vișa, fiica lui Mareș Bățescu, marele ban. Cosița ei se acoperă acum cu ișlice de modă nouă. Peste rochia de culoare albă, dulama pe care o îmbracă jupâneasa e împodobită cu flori de culoarea mărgeanului. Moda aceasta elegantă vine din zona apuseană, fiind înrudită în unele elemente ale ei, cu „Pelz-Kappe", cu gulere apretate cu dantelă, specific curților apusene[29]. Moda italiană o putem întâlni la doamna Maria Sturza, fiica vistierului moldovean Matei Sturza, care își cumpărase rochii scumpe din nordul Italiei. Cronicarii vremii descriu pe scurt intrarea doamnei în București, cu mare alai, îmbrăcată în haine europene: *„Era doamna îmbrăcată în haine frânceşti, foarte frumoase, şi cu acel chip au intrat în Bucureşti. Dar o dată ajunsă în orașul de scaun s-au și grăbit să lepede hainele acele și au luat haine muntenești".* Crescută la curtea voievodului moldovean Gheorghe Ștefan (1653–1658) și plimbată prin Europa, Maria Sturza se obișnuise cu luxul domnesc al epocii[30].

Influențele poloneze, care au adus cu ele și un iz occidental, le putem observa la domnitorul Ieremia Movilă și la fiica acestuia, Maria, măritată cu Ștefan Potocki, voievod de Braklavia. Pe frescele mănăstirii Golia apare zugrăvit un portret al lui Ieremia Movilă, care poartă un elegant conteș[31] mânecile despicate, prin care se

strecoară braţele[32]. O haină veridică a acestui domn, iubitor de fast, ne oferă fresca mănăstirii Sucevița, unde Ieremia Movilă apare purtând coroană, caftan bizantin, crucea și năframa intrate în tradiție. Voievodul este însoțit de doamna lui catolică, Elisafta, de coconi și domnițe. În perdeaua de mormânt de la Sucevița, care trebuia să-i acopere piatra sepulcrală, Ieremia Movilă ne este reprezentat în tradiționala șubă domnească din brocard de aur, încheiate cu trei rânduri de ceprage[33] late de sârmă de aur, cu mânecile mai lungi decât haina, cu o cușmă împodobită cu surguciul de pietre scumpe și cu panaș. La brâu îi atârnă hangerul, pe care domnitorul își sprijină mâna stângă[34]. În ceea ce privește vestimentația femeilor din neamul Movileștilor, avem pictura de șevalet păstrată astăzi la Muzeul Sobieski din Lvov. Pictura o reprezintă pe Maria, fiica lui Ieremia Movilă, ce poartă pe cap o diademă de mărgăritare și maramă străvezie, care îi împodobesc părul. Pe trup, domnița poartă o rochie de mătase cu flori în țesătură fină, care, conform documentelor, avea să pătrundă mai târziu în spațiul românesc[35].

Influența bizantină în vestimentația din Țările Române o putem vedea la domnitorul Moldovei, Gaspar Gratiani. Acesta poartă pe cap, după moda Țarigradului, o căciulă de zibelină cu borurile răsfrânte în sus[36]. În scurte veșminte de vilar sau urșinic ni-l înfățișează pe voievodul Radu Mihnea și zugrăveala de la mănăstirea Radu Vodă și pictura ctitoriilor lui străine[37]. În 1632, Paul de Strasbourg, trimis al regelui Suediei, găsea pe Alion Leon vodă Tomșa pe tronul Țării Românești, putând constata eleganța costumară a curtenilor săi. Paul de Strasbourg vedea la București „boieri îmbrăcați în blănuri de zibelină călărind pe cai albi, în fruntea unui alai domnesc de 100 de călăreți și 600 de pedeștri”[38].

Din relatările arhidiaconului Paul de Alep, care a călătorit în Țările Române la jumătatea secolului al XVII-lea, aflăm informații despre averea domnitorului Vasile Lupu. Acesta avea comori în argint și aur, arme, veșminte, blănuri de samur sau mărgăritar. Numai despre o haină de brocart din aur, împodobită cu nestemate, destinată purtării domnitorului în ziua de Paște, aflăm că valora 35.000 de dinari[39]. Paul de Alep ne vorbește și despre înmormântarea lui Matei Basarab, domnitorul Țării Românești. Despre voievodul muntean aflăm că era îmbrăcat cu veșmintele sale domnești, cu o haină subțire de brocart de aur, împodobită cu blană de samur scumpă, cu ceaprazuri, cu nasturi de argint aurit. Pe cap avea calpacul lui de samur. El era acoperit în întregime cu un giulgiu de saten alb, cu o cruce în foi de aur, iar în jurul său ardeau lumânări[40].

Cele mai multe veșminte ale domnitorului moldovean veneau din Extremul Orient, prin intermediul Imperiului Otoman. Alte veșminte erau comandate fie din Italia (țesături și stofe lucrate în fir de aur), spațiul german sau Polonia, unde Vasile Lupu își mai depozita din când în când averile lui colosale[41]. Portul doamnei Tudosca a lui Vasile Lupu, îl putem distinge după broderia de mormânt a acesteia. Haina exterioară pe care o îmbracă aici, cu mânecile retezate mai sus de cot, asemănătoare dulamelor muntenești, se distinge prin frumusețea postavului oriental și prin croiala ei elegantă, mai strâmtă sus, lărgindu-se spre poale. Lucrată în fir de aur, ea se deschide în față, lăsând să se vadă căptușala scumpă din blană de samur, talia înaltă a rochiei

și mânecile strâmte ale dulamei aurite[42]. La mănăstirea Arnota, doamna Elena, soția lui Matei Basarab, ni se înfățișează într-o costumație diferită de cea orientală, purtând ghiordia[43] înflorată cu aur, cu mânecile retezate și îmblănite, împodobită la gât cu freza rotundă de dantelă, de modă apuseană, pe care o purtau și grofițele din Transilvania[44]. Tot Paul de Alep ne oferă informații despre vestimentația femeilor din Țara Românească și Moldova, care este asemănătoare cu cea din Europa. Muntencele și moldovencele poartă șaluri albastre de Alep, iar cele bogate – șaluri de Bursa din mătase neagră[45]. Despre portul soțiilor de boieri, Paul de Alep ne relatează că purtau calpace de catifea roșie cu samur. În Țara Românească și la cazaci, cucoanele nu poartă calpace, ci un văl alb, iar vălurile mai bogate sunt acoperite cu mărgăritar[46].

Unul din materialele de preț în secolul lui Miron Costin era catifeaua[47]. Printre meșteșugarii de haine ai secolului al XVII-lea amintim *baracarii* și *poturarii*. Cei dintâi lucrau *baibaracele*, un soi de haine roșii (cum le descrie cronicarul moldovean Miron Costin), încheiate în față cu ceaprazuri[48] și cusute dintr-o stofă răsăriteană, numită *baibarac*. Termenul era folosit și de polonezi sau tătari. Poturarii erau specializați în confecționarea unor pantaloni numiți *poturi*, nu foarte strâmți, de modă străină, care se băgau în cizme înalte. Acești pantaloni tindeau să înlocuiască vechii nădragi (culots) tradiționali, în special în garderoba militară. Ambii vor dispărea din portul claselor nobile, odată cu începutul domniilor fanariote, când șalvarii și ceacșirii turcești le vor lua locul. Baibaracele și poturii vor fi purtați numai în mediul rural. Baibaracele, ca și zăbunul[49] muntenesc, se vor transforma din haine boierești luxoase în haine țărănești de iarnă[50]. Despre vestimentația meșterilor putem extrage informații din frescele bisericilor. Astfel, la 1669, pe peretele de apus în pronaosul bisericii din Băjești, apare zugrăvit portretul al unui zidar pe nume Dragomir. Acesta e îmbrăcat elegant, în stilul boieresc, purtând un caftan roșu îmblănit cu miel alb. Un alt portret al unui zugrav vestit al Cantacuzinilor îl găsim la biserica din Filipeștii de Pădure. Acolo meșterul este îmbrăcat într-o dulamă măslinie, purtată pe sub caftanul cărămiziu, cu brâul de culoare tot cafenie, înnodat în față, purtând mustață subțire. El ține în mâini pensula și o icoană a Maicii Domnului[51]. Stilul vestimentar elegant marchează cinstea ctitorilor față de „meșterii mari" care, prin măiestria lor, au ridicat și înfrumusețat lăcașurile de cult[52].

Din scrierile lui Del Chiaro, aflăm informații despre portul locuitorilor Țării Românești, asemănător cu cel turcesc, cu excepția căciulii, care este făcută după moda poloneză. Căciula este tivită de jur împrejur cu blană neagră de miel, cu părul creț. Cei care dețin marile dregătorii, poartă căciulă cu blană de samur. Locuitorii poartă părul scurt, iar preoții și călugării îl poartă lung (după obiceiul bisericii grecești)[53]. Del Chiaro ne oferă informații în legătură cu portul femeilor, care este un amestec de haine făcute după moda grecească și cea turcească. Femeile romance căsătorite își acoperă capul cu o maramă albă, ce trece pe sub bărbie. Fetele își împletesc părul în cosițe și îl prind cu ace de păr lungi, purtându-l „colac". În zilele de sărbătoare, femeile se îmbracă bogat și se împodobesc cu giuvaieruri scumpe, iar pe piept poartă o salbă cu bani de aur. Femeile de rând poartă o salbă de argint.

În opera *Seyahatname* „Carte de călătorii", călătorul turc Evliya Çelebi

(1611–1682) ne relatează informaţii despre portul saşilor din Mediaş. Aceştia poartă postavuri roşii şi verzi şi căciuli făcute din blănuri de samur şi de jder. Nădragii şi cuşmele saşilor sunt confecţionate tot din postav colorat. În picioare poartă papuci din piele galbenă şi roşie. Brâurile, legate pe corp peste nădragi, sunt din mătase. Femeile poartă fuste de mătase şi tot felul de rochii. Femeile uşuratice îşi împodobesc parul cu diverse mărgăritare şi rubine. În picioare poartă papuci colorați de saftian[54] galben sau portocaliu[55].

Vestimentaţia din mediul rural era şi ea influenţată de curte, prin intermediul boierilor. Un act de vânzare de rumâni de la începutul secolului al XVII-lea, ne descrie portul unor iobagi mai înstăriţi ai lui Manea, fiul lui Stan din Comăneşti. Cum erau îmbrăcaţi aceşti ţărani se mai poate deduce şi din relaţiile sau imaginile pe care ni le va oferi mai târziu eruditul saş Laurentius Toppeltinus (1641–1670), în lucrarea sa *Origines et occasus Transylvanorum*. În 1612 ţăranii purtau cojoace şi sucmane[56], cumpărate de la târguri sau confecţionate la domiciliu. Încălţămintea ţăranilor mai înstăriţi erau ciubotele (purtate şi de către călugări) sau opincile. Pârcălabii din Ţara Românească purtau o haină lungă până mai jos de genunchi, nădragi largi strânşi în obiele[57], iar în picioare purtau opinci. Pe cap aveau o căciuliţă orăşenească, îmblănită pe margini, în felul cum purtau şi domnii în Transilvania[58].

Tot de la Paul de Alep aflăm că femeile din mediul rural îşi strângeau părul colac şi pe deasupra îşi puneau marama sau învelitoarea pe cap, care, la cele mai înstărite dintre ele, putea fi chiar de catifea colorată[59]. Ele purtau pe cap broboade care le acopereau capul, gâtul şi umerii. Pe trup ţărăncile îmbrăcau o scurteică (caţaveică), cu marginea lucrată în alb şi negru, o fustă lungă de culoare neagră şi catrinţă[60]. În picioare aveau obiele şi opinci[61]. În codicele de la Universitatea din Graz se conţine un portret al *Lăptăresei*, („Wallachische Mensch mit Milch"), reprezentând o femeie din Ţările Române, surprinsă în drum spre târg, îmbrăcată cu o cămaşă albă, cu horbota[62] la gât, scurteică ce se încheie cu 7 nasturi, fustă neagră cu şorţul alb şi cizme tot negre. Tot acolo apare şi portretul unei mirese din Ţările Române („Wallachische Braut"), care este împodobită cu tradiţionala cunună de panglici multicolore pe cap şi cu sălbi de bani de argint, ce atârnă la gât. Femeia poartă un brâu roşu care o încinge pe mijloc, cămaşa cu altiţe[63], în roşu şi albastru, catrinţa albastră şi cizme roşii[64]. Din relatările lui Paul de Alep aflăm că în Ţara Românească, înainte de nuntă, miresele se împodobesc cu hainele lor cele mai frumoase. Pe păr ele poartă coroniţe de piele aurită sau de cositor galben, trandafiri artificiali lucraţi la Veneţia sau în Ţara nemţească, flori roşii şi iasomie[65].

Tot în documentele nemţeşti, ţăranii mai nevoiaşi, precum porcarii, ne apar îmbrăcaţi sărăcăcios, cu părul bălan foarte zburlit, cu barba şi mustaţa neîngrijite. Acesta e îmbrăcat cu o cămaşă lungă, de pânză ordinară, de un alb murdar, descheiată la piept şi încinsă cu un brâu albastru, înnodat în faţă. Ţăranul poartă cioareci[66] galben-maronii şi opinci legate cu nojiţe[67].

Despre îmbrăcămintea feţelor bisericeşti aflăm informaţii din fresce şi stampe contemporane. Clericii umblă înveşmântaţi în rasă de mohair,[68] iar episcopii poartă camilafcă pe cap. Preoţii din sate îşi pun un fel de căiţă, ca să se poată deosebi de ceilalţi

țărani[69]. Într-o ilustrație germană, un preot român este îmbrăcat într-un anteriu larg, purtând pe cap o căciuliță caracteristică, ținând în mâna dreaptă crucea[70]. Un portret al unor cântăreți domnești din Moldova ne este prezentat în miniatura psaltirei de la Dragomirna (1616). Aceștia sunt îmbrăcați elegant, în rochii lungi sau jupane[71].

În concluzie putem afirma că influența străină a schimbat inclusiv imaginea vestimentară a societății românești. Vestimentația este una dintre sferele cele mai importante ale vieții cotidiene. Cercetarea acestui domeniu a relevat o imagine cosmopolită a societății românești din secolele XVII-XVIII.

Pentru a fi în pas cu moda, aristocrația românească era nevoită să urmeze tiparele vestimentare dictate de cele două lumi – ale orientului și occidentului – între care erau situate Țările Române. Dacă în secolul al XVII-lea Țările Române păstrează un caracter mai arhaic și mai conservator, în secolul al XVIII-lea, comportamentul claselor privilegiate din spațiul românesc se înscrie între sensibilitatea și iluminismul occidental și despotismul oriental, reprezentat de Imperiul Otoman. Această perioadă de tranziție, în care vechile valori au fost înlocuite de unele noi, va conduce Țările Române în drumul lor spre modernitate.

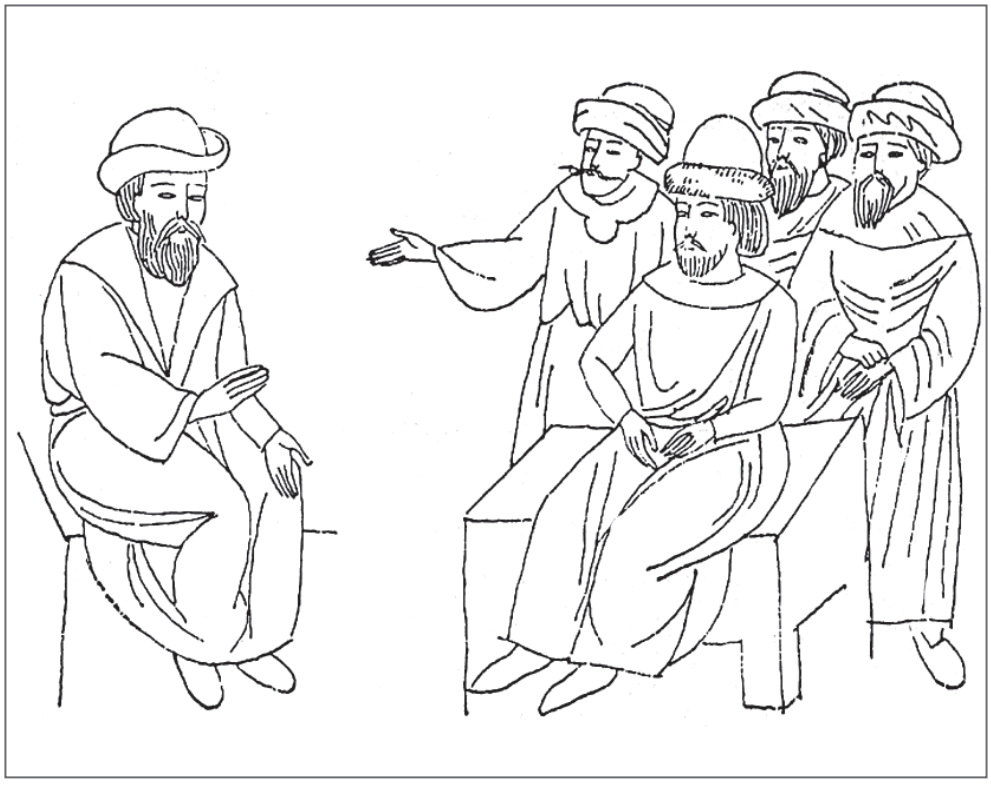

Boieri munteni din vremea voievodului Matei Basarab (după o miniatură din „Slujbenicul mitropolitului Ștefan")

Domnitorul moldovean Ieremia Movilă (după perdeaua de mormânt de la Sucevița)

Domnitorul moldovean Gaspar Gratiani (după o gravură străină, contemporană)

Doamna Tudosca a lui Vasile Lupu (după broderia de mormânt)

Constantin Brâncoveanu și doamna Maria (după pictura murală de la biserica din Popești)

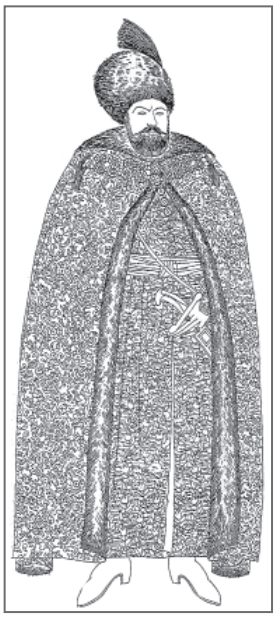

Domnitorul moldovean Vasile Lupu (după o gravură în aramă din 1651)

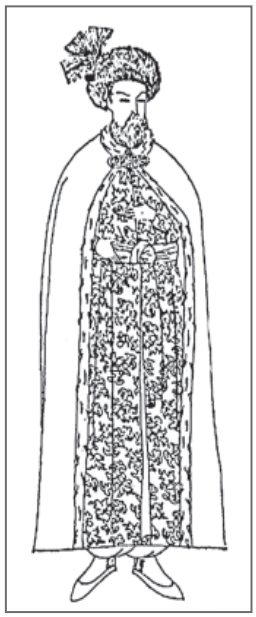

Domnitorul muntean Constantin Brâncoveanu (după gravura din Del Chiaro)

Domnitorul muntean Radu Mihnea (după tabloul votiv de la Mănăstirea Radu Vodă din București)

Jupâneasa Vișa (după pictura murală de la biserica din Băjești)

Pârcălab sau jude sătesc din Transilvania (după codicele Muzeului din Budapesta)

Episcop (după codicele din Graz)

Un mitropolit moldovean (după portretul lui Anastasie Crimca)

Preot ardelean din mediul rural (după codicele din Graz)

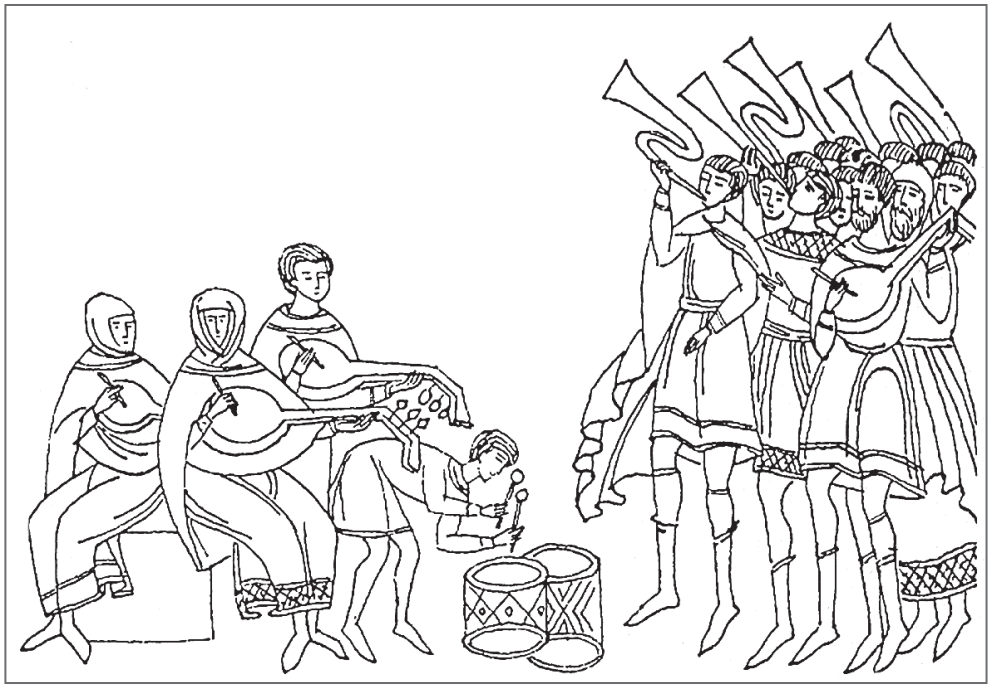

Muzicanţi şi trâmbiţaşi moldoveni (miniatură din psaltirea de la Dragomirna, 1616)

Lăutari din Transilvania, 1692 (după codicele din Graz)

Porcar muntean (după o gravură din evanghelia de la Govora, 1642)

Lăptăreasă (după codicele din Graz)

Săteni din Făgăraș (codicele din Budapesta și albumul din Graz)

Țărancă torcând în port de vară (după codicele din Graz)

Zugrav din Țara Românească (după autoportretul lui Pârvu Mutu din biserica de la Filipeștii de Pădure, 1692)

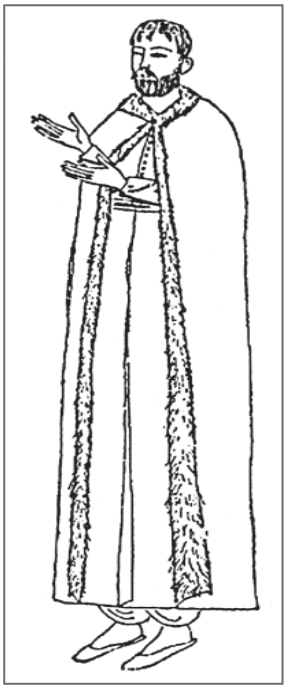

Zidar muntean (după portretul lui Dragomir zidarul, pronaosul bisericii din Băjești)

Note şi referinţe bibliografice

[1] LEMNY Ştefan. – **Sensibilitate şi istorie în secolul XVIII românesc**. Editura „Meridiane", Bucureşti, 1990. – P. 11.

[2] Anteriul este o haină lungă, purtată în trecut de boierii români.

[3] GHEORGHE Cătălina-Alexandra. – *Moda secolului al XIX-lea. Veşminte româneşti* // **Revista Hiperboreea**. Anul I, nr. 8, 2012. – P. 23; http://revistahiperboreea.com/ (accesat în noiembrie 2012).

[4] Pantaloni bufanţi turceşti.

[5] Este vorba, probabil, de feregea (pelerină din stofă fină şi subţire sau din mătase, purtată odinioară de boieri sau de soţiile lor peste îmbrăcămintea obişnuită).

[6] LEMNY Ştefan. – *Op. cit.*, p. 51.

[7] POEŢII VĂCĂREŞTI (Ianache, Alecu şi Nicolae). – **Opere**. (Editată de Cornel Cîrstoiu), Editura Minerva, Bucureşti, 1982. – P. 280.

[8] NICOLESCU Corina. – **Istoria costumului de curte în Ţările Române**. Bucureşti, 1970. – P. 217-218.

[9] Dulamă – haină de ceremonie purtată de domni şi boieri.

[10] Giubea este o haină lungă şi largă din postav fin, purtată în trecut de boieri.

[11] LEMNY Ştefan. – *Op. cit.*, p. 52.

[12] NICOLESCU Corina. – *Op. cit.*, p. 143.

[13] LĂZĂRESCU Dan A. – **Imaginea României prin călători**. Vol. I, Editura Sport-Turism, Bucureşti, 1985. – P. 47.

[14] *Ibidem*, p. 119.

[15] D' HAUTERIVE (Comitele). – **Memoriu asupra vechei şi actualei stări a Moldovei**. Bucureşti, 1902. – P. 326-327.

[16] *Ibidem*, p. 150.

[17] LĂZĂRESCU Dan A. – *Op. cit.*, p. 275.

[18] Nume dat în trecut nobilimii mărunte din Polonia.

[19] ALEXIANU Al. – **Mode şi veşminte din trecut. Cinci secole de istorie costumară românească**. Vol. I, Editura „Meridiane", Bucureşti, 1971. – P. 308.

[20] Monedă veche maghiară din aur „Ungarski zlot".

[21] ALEXIANU Al. – *Op. cit.*, p. 347.

[22] *Ibidem,* p. 348.

[23] Regele Franţei, Ludovic al XIV-lea, apare într-un portret din anul 1685, purtând pe cap un tricorn.

[24] ALEXIANU Al. – *Op. cit.*, p. 351-352.

[25] Tabinul este o ţesătură din mătase lucioasă.

[26] Ţesătură din mătase lucioasă şi netedă, care foşneşte.

[27] ALEXIANU Al. – *Op. cit.*, p. 378-379.

[28] *Ibidem*, p. 383-385.

[29] *Ibidem*, p. 363.

[30] *Ibidem*, p. 364-365.

[31] Manta boierească îmblănită.

[32] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 300.

[33] Cepragul sau ceprazul este un brâu din metal cu care se ornează uniformele militare.

[34] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 301.

[35] *Ibidem*, p. 303.

[36] *Ibidem,* p. 312.

[37] *Ibidem,* p. 313-314.

[38] *Ibidem,* p. 314.

[39] **Călători străini despre Ţările Române**. Vol. VI, Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976.– P. 99-101.

[40] *Idcem,* p. 137.

[41] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 319.

[42] *Ibidem*, p. 326.

[43] Haină lungă purtată de obicei iarna de către boieroaice.

[44] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 346.

[45] **Călători străini despre Țările Române**. Vol. VI. – P. 27-28.
[46] *Ibidem*, p. 33.
[47] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 273.
[48] Șiret sau panglică de mătase, cu care se împodobesc hainele.
[49] Haină lungă fără mâneci, purtată în trecut de boieri.
[50] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 280.
[51] *Ibidem*, p. 295.
[52] *Ibidem,* p. 294.
[53] **Călători străini despre Țările Române**. Vol.VIII, Editura Stiințifică și Enciclopedică, București, 1983.– P. 376.
[54] Piele subțire și fină de capră sau oaie, din care se confecționează articole de marochinărie și de galanterie.
[55] **Călători străini despre Țările Române**. Vol. VI.– P. 583.
[56] Sucmanul sau sumanul este o haină țărănească lungă până la genunchi, confecționată din postav gros de casă.
[57] Obiala este o bucată de țesătură groasă, care se înfășoară pe laba piciorului, în loc de ciorap.
[58] ALEXIANU Al., *op. cit.* p. 286.
[59] *Ibidem,* p. 282.
[60] Obiect vestimentar din portul național al femeilor române, care servește drept fustă sau șorț.
[61] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 289.
[62] Împletitură sau țesătură fină, cu modele variate, folosită ca garnitură la obiectele de îmbrăcăminte.
[63] Altița este o broderie ornamentală care se face pe umeri iilor.
[64] ALEXIANU Al., *op.cit.,* p. 291.
[65] **Călători străini despre Țările Române**. Vol. VI. – P. 122-123.
[66] Pantaloni țărănești strânși pe picior, confecționați din postav.
[67] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 288.
[68] Stofă țesută din lână, amestecată cu păr de capră angora.
[69] ALEXIANU Al., *op. cit.,* p. 283.
[70] *Ibidem,* p. 289.
[71] *Ibidem,* p. 292.

Abstract

THE DRESS CODE AND PRACTICES. THE ROMANIAN LANDS BETWEEN ORIENTAL INFLUENCES AND EUROPEAN DRESS CODES (17TH TO 18TH CENTURIES). The Romanian Lands' positioning between the two major worlds of the time, the Western and the Oriental, lead to the appearance of foreign influences in the Romanian society of the17th and 18th centuries. Due to the Habsburg domination, Transylvania would be heavily influenced by the Germanic way of life. The fate of Wallachia and Moldova would be linked to the Ottoman Empire, whose Oriental influences would quickly penetrate the two Romanian states. Considering that fashion trend is given by the person who leads a state and its court, the Romanian aristocracy would be forced to adopt the dress code of the occupants.

Keywords: *dress code, The Romanian Lands, the Habsburg dinasty, the Ottoman Empire.*

Masterand Studii medievale
Universitatea din București
E-mail: terra_mater_2007@yahoo.com

VOIEVODUL CĂZUT DE PE CAL: O IPOSTAZĂ A SUVERANULUI ÎN CRONICI

Andrei PROHIN

Rezumat

Conform cronicilor slavo-române din sec. XV-XVI, Ștefan cel Mare ar fi căzut de pe cal în timpul unei lupte din anul 1486. Episoade similare, ale căderii suveranului, mai întâlnim în literatura istorică din Țările Române, Sud-Estul Europei, vechea Rusie. Căderea voievodului de pe cal reprezenta un clișeu literar, prin care se exprima înfrângerea umilitoare, capitularea în fața adversarului. Studiul analizează condițiile materiale, logica simbolică și semnificațiile cu care era investită această imagine. Motivul căderii se înscrie într-o tematică mai amplă – călărețul și calul, protagoniști ai folclorului și ai literaturii culte medievale.

Cuvinte cheie: suveran, cal, război, cronici, simbolism

Celebrul episod cu aprodul Purice, istorisit de Ion Neculce în *O samă de cuvinte* (cca 1743), aparent pornește de la un accident. În timpul confruntării dintre oastea lui Ștefan cel Mare și pretendentul la tron Petru Hronot (sau Hroet, Hronet, Hronoda), domnul Țării Moldovei a căzut împreună cu calul. Aprodul Purice i-ar fi cedat propriul cal și s-a ghemuit la pământ, pentru ca Ștefan-vodă să poată urca în scări[1]. Versiunea lui Neculce se situează între cronică și legendă moralizatoare, elogiind rânduielile trecutului („Așe trebuie și acum să să afle slugi..."), ascendența familiei Movileștilor. Scena o mai întâlnim, relatată sumar, în câteva surse din sec. XVI-XVII. *Letopisețul anonim al Moldovei* („de la Bistrița") consemnează data și locul bătăliei – luni, 6 martie 1486, „la Bulgarii, pe Siret" –, indicând doar sfârșitul lui Hronot: „l-au prins și i-au tăiat capul"[2]. *Cronica moldo-germană* (prelucrare, în limba germană, a analelor oficiale) precizează că „Ștefan voievod a căzut de pe cal și a zăcut printre morți de dimineață până la prânz"[3]. Letopisețele de la Putna (I-II) notează doar căderea „de pe cal"[4], iar *cronica moldo-polonă* formulează „a căzut sub cal"[5]. Grigore Ureche (cca 1590-1647) și compilatorii săi (Simion Dascălul, Nicolae Costin, Radu Popescu) arată că Ștefan cel Mare a căzut *împreună* cu calul său, și explică cititorilor: „puțin de n-au încăput în mâinile vrăjmașului său"[6]. Istoricul C. C. Giurescu conchidea, în baza analizei cronicilor și a documentelor interne, că aprodul Purice existase cu adevărat la acea vreme, deci nucleul tradiției înregistrate de Neculce, e autentic[7]. La rândul său, Petru Hronoda („slăbănogul" sau „șchiopul"), se presupune că era un fiu al lui Petru Aron. Precizia cu care este datat evenimentul dovedește că relatarea exista în analele curții lui Ștefan cel Mare. Formularea lui Ion Neculce („precum dzicu unii") atestă dăinuirea amintirii orale, după aproape 250 de ani de la cele întâmplate. Tonul general al *Letopisețului anonim* sugerează că incidentul era privit ca moment crucial din viața voievodului (de care depindea destinul țării) și probă a grației divine care îl ocrotea: „a rămas Ștefan voievod stăpân în țară cu ajutorul lui Dumnezeu"[8], „Dumnezeu l-a păzit și a rămas nevătămat"[9]. Textele din sec. XVI-XVII pun în prim-plan voievodul și salvarea sa. Ion Neculce și-a îndreptat atenția spre figura aprodului Purice. Anterior

se spunea că domnul căzuse *de pe* cal, din sec. XVII – *împreună* cu calul. Publicul medieval, cu siguranță, își dădea mai bine seama decât cititorii actuali, de semnificațiile pe care le implica această cădere. Ceea ce ne pare un accident de călărie, se dovedește, la o confruntare cu relatări similare din Evul Mediu, un pericol frecvent în războaie și un topos literar cu valențe simbolice. Cercetătoarea Cătălina Velculescu compara, pe bună dreptate, cronicile slavo-române cu iconografia creștină: ambele zugrăveau doar repere pentru memorie, având „în primul rând o funcție simbolică și doar apoi una narativă”[10].

„Căderea” e un lexem frecvent utilizat în letopisețul „de la Bistrița” pentru a desemna înfrângerea în război sau moartea. Armata otomană fu înfrântă la Vaslui (1475) „și au căzut (*naδoша*) atunci mulțime mare fără număr și au fost prinși vii mulți fără număr”. La Valea Albă (1476), „au căzut (*naδoша*) acolo vitejii cei buni și mulți boieri mari”, iar în timpul retragerii polonezilor, în 1497, „a căzut (*naδe*) și acolo multă oaste leșească, în locul numit satul Lențeștii”. Inscripția murală din biserica Sf. Arh. Mihail, înălțată în 1496, comemorează similar înfrângerea suferită cu 20 de ani în urmă: „au căzut acolo mulțime mare de ostași ai Moldovei”[11]. Grigore Ureche ne informează, dintr-un izvor pierdut, că Ștefan cel Mare mai căzuse de pe cal în lupta de la Războieni (Valea Albă)[12]. În lupta de la Kosovopolje (1389), ne informează bulgarul Vladislav Gramaticul (sec. XV), sultanul Murad I a căzut (=a fost ucis de nobilul sârb Miloš Obilić), dându-și suflarea în chip rușinos[13]. Nicolaus Olahus (1493-1568) îl zugrăvea pe domnul Țării Românești, Radu Paisie, aidoma unui cavaler occidental învingător la turnir: „el, între două oști, s-a luptat în luptă singuratecă cu adversarul său, pe care rănindu-l l-a dat jos de pe cal”[14]. Mihai Viteazul se arăta mândru de victoria obținută la Giurgiu (1595), „căci în lupta aceea însuși Sinan pașa se prăvăli de pe cal într-o mlaștină foarte întinsă, de unde cu mare greutate fu scos”[15]. Căderea de pe cal, așadar, tinde să se identifice cu pierderea dezonorantă în luptă. Imaginea respectivă descrie frecvent soarta suveranului, ca personificare a armatei și țării sale, într-un moment ce putea hotărî deznodământul întregii lupte. În bătălia de la Câmpul Pâinii (1479), „pe Ștefan Batori, voievodul Transilvaniei, îl aruncase calul, rănit de inamici, ci ajutat de ai săi scăpă în pace”[16]. Despoții sârbi Ștefan Lazarević (1389-1427) și Ugleša (1365-1371) au decedat, fiecare primind răni în luptă și căzând de pe cai[17]. Sultanul Selim II (1566-1574), ne informează o cronică venețiano-bizantină, căzu de pe cal și puterea a preluat-o fiul său, Murad III (1574-1595)[18]. Moartea sultanului urma căderii, ca un fapt de la sine înțeles. La fel și-ar fi sfârșit viața împăratul Teodosie II (408-450), după versiunea medio-bulgară a cronicii lui George Hamartolos (sec. IX)[19]. În ultimele lui zile, Domițian (81-96) ar fi văzut un vis premonitoriu: căzuse într-o prăpastie, împreună cu calul său[20]. În romanul popular *Alexandria*, regele indian Porus se prăbușește din șa, după o lovitură mortală[21]. Căderea lui Ștefan cel Mare face parte dintr-o serie de incidente similare ale războaielor medievale. În spatele episodului întrezărim câteva expresii ale violenței medievale și o modalitate de afirmare a puterii politice. Fiind consemnată în cronici, întâmplarea devenea parte a literaturii, a imaginarului, aflând ecouri în spațiul românesc și în arealele culturale învecinate. Comparația modalităților de tratare a subiectului, deschide perspective asupra scrisului și gândirii cronicarilor români.

Ce însemna pentru voievod să fie aruncat la pământ, se poate înțelege prin contrast cu forța și prestigiul călărețului medieval. Caii reprezentau daruri de preț, o importantă avere, erau capturați ca trofeu de război. A pune șaua, a urca pe cal și a-i da bici, sunt expresii care anticipează, în literatură, expedițiile militare. Matei Corvin „își îndreptă frâiele cailor spre Moldova”[22], spune cronicarul maghiar Ioan de Thurocz despre începutul campaniei din 1467. Turcii intrați în Moldova, în 1484, „au făcut o incursiune, repezindu-și caii în toate părțile”[23]. Contra regelui sârb Ștefan Uroš II Milutin (1282-1321), otomanii porniră cu ascuțișurile armelor și caii lor[24]. Paulus Ducensis scria pentru regele Ungariei, în preajma cruciadei de la Nicopole (1396), un tratat de artă militară. „Caii – avertiza autorul – se sperie de foc, din firea lor, și aruncă [pe călăreț] din șa din cauza suferințelor pe care le provoacă”[25]. Se subînțelege astfel forța redutabilă a cavalerilor, care putea fi zădărnicită aruncându-i din șa. Despre cavalerii latini, pe care îi văzuse în timpul primei cruciade (1096-1099), Ana Comnena afirma că, așezați pe cai, erau invincibili, puteau străpunge chiar un zid babilonean; însă răsturnați la pământ, deveneau o jucărie în mâinile orișicui[26]. Din acest motiv, Alexios I Comnenul poruncise ostașilor bizantini să tragă săgeți mai degrabă în cai, decât în călăreți. Aceeași tactică au adoptat-o și turcii selgiucizi[27]. Nobilul Gheorghe Paleologul căzuse de pe cal, în timpul retragerii bizantinilor, și, după aprecierea autoarei, a rămas fără nici o apărare[28]. În una din luptele cu turcii, împăratul Mihail VIII Paleologul (1261-1282) s-a prăbușit odată cu calul. Cel care, „din dragoste pentru suveranul său”, i-a cedat propriul cal, își sacrificase astfel viața[29], scrie Nichifor Gregoras. Mihai Viteazul a supraviețuit și a obținut izbândă la Nicopole, „deși îmi uciseră calul sub mine și rămasei rănit la un umăr”[30]. Atât de important, vital, era să te menții pe cal, în timpul luptei, încât un cronicar otoman le-a zis metaforic ostașilor teferi: „cei care nu căzuseră încă de pe calul vieții”. Călărețul căzut de pe cal devenea antipodul falnicei imagini a luptătorului ecvestru. Marele cneaz al Kievului, Vladimir Monomah (1113-1125), mărturisea cum, la vânătoare, fusese răsturnat, împreună cu calul, de atacul fiarelor. De două ori și-a spart capul, i s-au vătămat mâinile și picioarele[31]. Văduva cneazului de Belozersk își plângea soțul și alți viteji răpuși la Kulikovo (1380), sau, în cuvintele originalului, „căzuți de pe cai”[32]. Victoria rușilor, în aceeași luptă, este zugrăvită prin conducătorii tătari prăbușiți de pe cai, prin mulțimea leșurilor împrăștiate pe câmp. În povestirile cavalerești din Occident, răsturnarea adversarului de pe cal echivalează cu eliminarea sa din conflict în chip rușinos.

Victima strivită sub copitele cailor ilustrează una din formele violenței medievale și o imagine-clișeu în cronici, în discursuri politice. Învălmășeala armatei devenea periculoasă deopotrivă pentru cei căzuți și pentru călăreți. Fiind înfrânt, Darius III se ruga lui Alexandru Macedon să nu-l lase să zacă în pulbere, strivit de copitele cailor[33]. Cronicarul Șemseddin Ahmed evoca dezastrul turcilor la Vaslui, în 1475: „s-au călcat în picioare unii pe alții ca niște turme de oi și nici cei viteji și bravi nu au mai putut găsi cale ca să mai lupte”; „Când călărețiii [...] s-au îngrămădit în groapa aceea, cei care au dat primii peste ea au rămas împotmoliți, devenind astfel punte pentru cei care au sosit după ei”[34]. În calitate de participant la același eveniment, Ștefan cel Mare vestea principilor creștini izbânda sa: „i-am biruit și i-am călcat în picioare”[35]. În lupta de la Kulikovo, precizează cronica, ostașii mureau nu doar din cauza loviturilor, dar și fiind

zdrobiți de cai în înghesuiala cumplită[36]. În 1476 și 1484, în timpul atacurilor otomane, „s-a dat prilej ostașilor musulmani să calce și să nimicească oastea necredincioasă”[37], „au călcat oastea ghiaurilor”[38] etc. Martin Cromer se referă la incursiunea polonezilor, în anul 1504: „Moldova a fost călcată și jefuită de ai noștri”[39]. Formulările se inspirau din daunele provocate prin intermediul cailor. „Pământul pe care l-au atins turcii cu copitele cailor, nici de ploile de vară nu se mai însuflețește și nici cu iarbă nu se mai îmbracă”, susține un proverb dalmat, reprodus de Ludovicus Tubero (Ungaria)[40].

O însemnare bulgară anonimă, de la Vidin (1787), relatează urmările pentru populația pașnică, ale luptelor între pașalele turcești: n-a rămas nici orz, nici fân, după trecerea cailor[41]. Tactica respectivă era aplicată și de români. Într-o scrisoare din 1529, Petru Rareș îi amenința pe brașoveni: „iarăși vom pune să se calce în picioare sămănăturile voastre când vor fi crescut, pentru ca iarăși să fiți fără hrană timp de un an”[42]. Armata trimisă de Mihai Viteazul contra Silistrei, „pustiește orașul prin foc și sabie și îl face aproape una cu pământul”[43], iar la Giurgiu, „aștern la pământ și taie oștile turcilor”[44]. În timpul campaniei mongolilor spre Ierusalim, locuitorii pașnici au așezat pe pământ copii care plângeau, în speranța că-i vor îmblânzi astfel pe năvălitori. Însă Timur Lenk (cca 1336-1405), afirmă cărturarul sârb Constantin Filozoful, a poruncit să fie mânați caii, pentru a-i zdrobi sub copite[45].

Năvălind, în 1538, asupra Țării Moldovei, Soliman Magnificul declara într-o inscripție din cetatea Bender, că l-a aruncat în țărână și l-a călcat în copitele cailor pe begul neascultător. Deși nu redă fidel evenimentele (Petru Rareș s-a refugiat în Transilvania), formularea ilustrează înclinația spre poetizarea violenței. Răsturnarea de pe cal sau călcarea sub copite devine un laitmotiv retoric pentru a desemna biruința în război și forța impetuoasă. La 1476, Moldova a fost „pârjolită de focul [potcoavelor] cailor în fugă”[46], spune Șemseddin Ahmed. Mihai Viteazul „culcă vitejește la pământ cu mâna sa paisprezece [turci]”[47]. Oștirea rusă de la Kulikovo se îndoia sub copitele cailor, asemeni copacilor dintr-o dumbravă. La rândul lor, tătarii lui Mamai (?-1380) cădeau sub cai, aidoma ierbii cosite[48]. Înfrângerea sau biruința sunt implicit comparate cu efectele incendiilor, furtunilor, cositului, altfel spus, cu stihiile dezlănțuite ale naturii. Amănuntele concrete ale bătăliilor au fost reunite într-o imagine-clișeu recurentă, devenind parte a imaginarului, în particular, a simbolicii puterii.

Ion Neculce povestește că Soliman Magnificul ar fi condiționat iertarea lui Petru Rareș și revenirea sa la tronul Moldovei, de îndeplinirea unui ritual semnificativ: „l-au scos la câmpu și l-au culcat la pământ, învălit într-un harariu, și l-au sărit împăratul de trii ori cu calul. Iar alții dzicu că au ședzut supt un pod, și împăratul au trecut de trii ori pe pod”[49]. Episodul transpune literal o expresie curentă prin care învingătorul medieval proclama victoria și puterea absolută (cel puțin, nominal) asupra vasalului. Se utiliza, pentru a arăta omagiu și supunere, în actele diplomatice. În cadrul serviciului divin creștin-ortodox, clerul și enoriașii se rugau pentru împărat/voievod, ca Dumnezeu „să-i ajute în luptă și să pună sub picioarele lui pe tot vrăjmașul”[50]. Aceeași formulă, ne informează Dimitrie Cantemir în sec. XVIII, o rosteau slujitorii Patriarhiei din Constantinopol, în timpul învestiturii noului domn al Moldovei. Neagoe Basarab își povățuiește fiul, Theodosie, să păzească poruncile Lui Dumnezeu, astfel încât, „oriîncătro și spre ce vrăjmași de ai tăi vei merge, tot îi vei birui și-i vei supune suptu

picioarele tale”[51]. Într-un calendar bisericesc din sec. XVI (B.A.R., ms. slav 274), citim următoarea însemnare marginală (f. 25v): „Cel ce toate sub picioarele sale le-a călcat, [...] Soliman han, adâncă închinare până la fața pământului”[52].

Formulările prezintă afinități cu violențele războiului, dar exprimă și ceremonialul curții otomane. Voievodul căzut de pe cal, învinsul călcat în picioare, imita involuntar ritualul prosternării (*proskynesis*), cunoscut în Orientul antic, apoi la Roma. Supusul trebuia să se întindă cu fața în jos dinaintea suveranului divinizat. În audiență la sultanul turc, candidatul la domnie, arată Cantemir, se oprește în prag și înclină capul până în pământ de trei ori[53]. În alte situații, era obligatoriu a cădea la picioarele sultanului și a săruta pământul. Grecii se închinau lui Baiazid I până la pământ, în timpul marșului său spre Constantinopol[54], menționează o cronică bulgară anonimă. Când a intrat Alexandru Macedon în Roma, citim în romanul popular, nobilii locali au coborât de pe cai și l-au proslăvit[55]. La rândul său, Alexandru descălecă în fața proorocului Ieremia, s-a închinat până la pământ și i-a sărutat veșmântul[56]. Fostele căpetenii ale lui Mamai plecau deja frunțile în fața noului conducător al Hoardei de Aur, hanul Tohtamâș. Cneazul Dimitrie Donskoi (1350-1389), înaintea bătăliei decisive, subliniază autorul medieval, a coborât de pe cal și a îngenuncheat în fața stindardului cu chipul Mântuitorului Hristos[57]. Toate aceste scene pornesc de la același model semiotic: opoziția „sus”-„jos”. Prezent pe larg în mituri, iconografie și ritualuri, binomul concentrează o serie de asociații ce organizează reprezentările despre societate, cosmos: „sus” – cerul, măreția, suveranitatea, puterea; „jos” – pământul, smerenia, supunerea, înfrângerea. În exemplele reproduse, cel care separă planurile antitetice, ca un jalon în ierarhia social-politică, este calul. Diverse tradiții mitologice atribuie calului funcția de a uni contrariile (zi-noapte, viață-moarte, activ-pasiv) într-o manifestare continuă[58].

Cunoaștem din arta antică multiple imagini ale victoriei (mitice sau istorice), unde inamicul e călcat în picioare de cai: Ramses II în carul de luptă, marșul oștirii lui Sargon II, scene de vânătoare la asirieni, isprăvile lui Heracle etc. În arta imperială a Bizanțului, reprezentările ecvestre ale suveranilor formează o categorie distinctă. Figura împăratului pe cal, în galop, care amenință un barbar așezat pe vine sau strivit sub copitele calului (barbarul poate fi înlocuit de șarpe), desemnează Victoria Imperială. Acest tip de imagini, în opinia lui André Grabar, reprezintă însăși ceremonia triumfală, nu o scenă concretă de luptă[59]. Simbolica imperială, considera bizantinologul, a fost cea care a inspirat reprezentările sfinților creștini. Sf. Gheorghe omoară cu sulița balaurul, strivit sub copitele calului. Sf. Dimitrie, în aceeași ipostază, zdrobește un păgân. Calul Sfântului Teodor Tiron „sări cu cele patru picioare deasupra balaurului fioros” (*Sbornicul lui Gherman*, 1359). Sf. Haralambie calcă în picioare diavolul, iar Sf. Arh. Mihail stă cu picioarele deasupra unui bărbat purtând turban[60]. Întâlnim asemenea imagini în lăcașurile de cult, pe diverse obiecte de artă din țările române. Reprezentarea sfinților militari și ale episoadelor războinice din istoria creștinătății, prezintă conexiuni cu luptele anti-otomane ale domnilor români. Balaurul, șarpele sau păgânii aruncați la pământ ar personifica inamicii politici de altă credință (turcii, tătarii), după cum uneori îi etichetează fățiș textele de epocă. În cronicile slavo-române, domnul creștin Ștefan cel Mare căzuse, pentru un moment dat, la picioarele cailor.

Cărturarul medieval, familiarizat cu scene similare, putea descifra aluzia la iminenta înfrângere și moarte a suveranului Moldovei. Însă Providența îi hărăzise un alt destin.

Cronica moldo-germană ne oferă cele mai multe amănunte despre incidentul petrecut în lupta cu Hronot. Versiunile letopisețului de la Putna (I-II) subliniază doar că voievodul a rămas nevătămat, datorită ajutorului divin. Confruntând episodul cu alte surse, putem reconstitui o veritabilă interpretare teologică a căderii de pe cal. Cronicarul Eftimie povestește cum s-a împiedicat calul lui Alexandru Lăpușneanu: „și a căzut cu voievodul în apă [...] ca un om cuminte a înțeles că a fost faptă a diavolului și n-a băgat-o în seamă întru nimic”[61]. Matei Miechowski și Bielski enumeră, între miracolele care au anticipat eșecul expediției poloneze din 1497, căderea și pieirea într-un pârâu, a calului regelui Ioan Albert[62]. Pârâul, sursă inofensivă, devenise, în mod ciudat, un pericol. Regele sârb Ștefan Dragutin (1276-1282), după ce se certase cu părinții pentru succesiunea la tron, a căzut de pe cal, fracturându-și piciorul. Înțelese că e un semn trimis de Dumnezeu, conchide Arhiepiscopul Danilo II, și s-a pocăit. Tronul i-a revenit fratelui său, Ștefan Uroš II Milutin[63]. Puterea lui Dumnezeu l-a pedepsit pe țarul bulgar Mihail Šišman (1323-1330), după înfrângerea suferită în confruntarea cu Ștefan Dečanski, pe râul Topliția (1330). Țarul încercase să fugă, dar a alunecat de pe cal, sfărâmându-și trupul[64]. Asasinul suveranului Mihail I Rhangabe (811-813) și-a găsit pieirea, fiind târât de cal prin pulbere[65]. N. Gregoras relatează că împăratul bizantin Andronic II Paleologul (1282-1328), în drum spre catedrala Sf. Sofia, a căzut, după ce calul îi alunecase într-o băltoacă. Incidentul se considera o premoniție nefastă pentru suveran[66]. Episoadele cronicărești subînțeleg credința într-o putere supranaturală ce dirijează destinele umane. Prăbușirea la pământ – prevestire malefică – sugerează că această acțiune demarată nu întrunește grația divină, a eșuat *ab initio*. Căderea din șa – incident neașteptat, inevitabil – poate fi o pedeapsă divină pentru cei vinovați.

„Menčurosu calul în spăsenie, în multă silă a sa nu se spăsește. Adecă okii Domnului spre temuții lui, upuvăiră spre meseréré lui”[67], scrie traducătorul *Psaltirii Scheiene* (sec. XVI). Într-un celebru episod biblic, oastea lui Faraon, care urmărea israeliții, s-a înecat în Marea Roșie: „Cântămu Domnului, că slăvitu e, préslăvi-se, caii și încălecătorii aruncară-se întru mare [...] aleșii încălecători 300 potopi în maré mohorită”[68]. *Pildele* lui Solomon ne admonestează: „Calul este gata pentru ziua de război, însă biruința vine de la Domnul” (*Pilde* 21.31). Forța calului și a călărețului, atât de elogiate câteva pagini în urmă, apar aici subordonate autorității supreme a divinității. Calul, însoțitor credincios în atâtea primejdii pentru omul medieval, nu mai e chezășie „în spăsenie”. Dimpotrivă, într-o viziune pioasă, căderea din șa nu atrage simultan pieirea, în special pentru acei care „upuvăiră spre meseréré lui”. Căderea și eventuala revenire pe cal, imită mișcările roții destinului, simbolul nesiguranței și al schimbărilor radicale. Singurul reazem în această lume zbuciumată, care oferă salvare călărețului, suveranului în luptă, este Dumnezeu – astfel poate fi rezumată morala cronicilor citate mai jos. Chiar dacă fusese rănit și îi căzuse calul, Mihai Viteazul a învins inamicii „cu ajutorul lui Dumnezeu”[69]. Știa voievodul Transilvaniei, Ștefan Batori I (1479-1493), grație cui supraviețuise căderii de pe cal: „în memoria acestei întâmplări a ridicat o bisericuță în locul unde căzuse”[70] (pe Câmpul Păinii, în

1479). Cneazul Dimitrie Donskoi, înaintea încleștării cu tătarii, invoca ajutorul lui Dumnezeu, după model biblic: „Unii sunt pe care, alții – pe cai, iar noi vom chema numele Domnului”[71].

Salvarea miraculoasă a lui Ștefan cel Mare cunoaște încă o paralelă semnificativă în istoriografia bizantină. Teodor I Lascaris (1205-1221), împărat de Niceea, primise o lovitură în cap, în timpul luptei cu turcii. „Împăratul nu a suportat [lovitura], scrie Gregoras, a amețit și a căzut de pe cal. Dar nu aceasta fu voia lui Dumnezeu Care sortise deja să învie (*ἀναστῆσαι*) împărăția moartă a romeilor; El a scos împăratul din groapa murdară a rușinii și i-a așezat picioarele pe piatră. După ce căzuse ca un mort de pe cal, împăratul deodată s-a ridicat, plin de entuziasm și însuflețire, și, în pofida oricăror așteptări, a întors pieirea asupra capului barbarului. [...] Prin acest episod, s-a pus începutul salvării și restabilirii imperiului romeilor, cu ajutorul lui Dumnezeu Care le săvârșește pe toate cele ce întrec puterile omenești”[72]. Gregoras plasează în interdependență destinul statului și cel al suveranului, protecția divină asupra conducătorului și a țării. În *cronica moldo-germană* se spune că Ștefan-vodă „a zăcut printre morți de dimineață până la prânz”, apoi a fost salvat. Scena reamintește oarecum moartea și învierea. Aici și în celelalte cronici, ajutorul oferit lui Ștefan, în ceas de cumpănă, reflectă patronajul divin asupra Țării Moldovei care, de la obârșie, „s-a început cu voia lui Dumnezeu”. Memorabilul portret al lui Ștefan cel Mare, zugrăvit de Grigore Ureche, – „știindu-să căzut jos, să rădica deasupra biruitorilor” – capătă o neașteptată dimensiune teologică.

Raporturile simbolice dintre suveran și cal dețineau o pondere importantă în reprezentările medievale despre autoritatea politică. Tovarăș în război și pe timp de pace, mijloc de transport, însemn al prestigiului, – în jurul figurii calului, realul se împletea cu fantasticul. Plinius cel Bătrân (23-79) reproduce câteva situații din viețile suveranilor și a conducătorilor militari, unde caii au îndeplinit roluri aparent incredibile. „Caii presimt apropierea luptei, iar când își pierd stăpânii, îi jelesc; din când în când varsă lacrimi de dorul lor. [...] Inteligența lor nu încape în cuvinte”[73]. Viitorul monarh bizantin își demonstra vocația imperială în competiție, bunăoară, în cursa de cai. Tânărul Vasile I Macedoneanul (867-886), până a urca la domnie, ar fi îmblânzit un cal nărăvaș[74]. Conform *Alexandriei*, Bucefal s-a supus numai lui Alexandru și chiar i „s-a închinat ca unui împărat”[75]. În vechea literatură rusă, a încăleca pe cal era un adevărat ritual. De când a urcat în șa, pe la opt ani, vârsta personajului nu se mai preciza: a însușit pe deplin ipostaza de cneaz[76]. Ceremonialul Porții Otomane prevedea să se ofere noului domn al Moldovei sau al Țării Românești, „calul de domnie” pe care săvârșea procesiunea solemnă în Constantinopol.

Episcopul-cronicar Macarie scria că Petru Rareș, refugiindu-se spre munți (în 1538), „a lăsat acolo și pe calul său iubit, care nu primea pe alt călăreț”[77]. Atașamentul lui Rareș pentru murgul Peyloo e atestat documentar. Motivul dat apare și în literatură (bunăoară, în *Alexandria*). Bucefal, legendarul cal al lui Alexandru cel Mare, „dacă era împodobit cu harnașamentul regal, nu accepta în șa pe nimeni în afară de Alexandru, altminteri însă accepta călăreți fără deosebire. [...] nici calul dictatorului Cezar nu a acceptat să fie călărit de altcineva”[78]. Doi cerbi domesticiți l-ar fi însoțit pe Mihai Viteazul, inclusiv în expedițiile militare. Baltasar Walther concluzionează retoric, parcă

adresându-se viitorilor aliați ai domnului: „Și cine, rogu-vă, s-ar da în lături de a sluji ca soldat în tabăra unui căpitan atât de omenos și atât de fericit?”[79] Fidelitatea calului față de stăpân, observa Dmitri Lihaciov, servea drept model de loialitate pentru vasalii cneazului[80]. „Când i-au tăiat capul lui Barnovschii-vodă, calul lui au și început a sări, [...] pe loc au cădzut de au murit”[81], consemnează o tradiție orală Ion Neculce. După ce Alexandru Macedon l-a ucis pe regele indian Porus „și-l surpă ğos despre cal”, Bucefal imită gestul stăpânului: „luo cu gura pre calulu lu Poru de cerbice și-l puse ğos”[82]. La patul de moarte al lui Alexandru, a venit și calul: „necheză tare fără samă, și bătu cu picórele în pământu cu mânie. [...] plecă capulu și vărse lacrămi”. Apoi se repezi la „Levcaduș” care i-a otrăvit stăpânul, „și-l puse jos și-lu omori”[83]. În redacția sârbească a cărții, calul îl trântește la pământ și-l calcă în picioare pe vinovat[84]. Cneazului kievean Oleg (882-912), susține cronica lui Nestor, i s-a prezis că sfârșitul i se va trage de la calul său; mult după moartea animalului, un șarpe ieșit din craniul său, l-a răpus pe Oleg. Episodul cunoaște o analogie apropiată în narațiunea norvegiană despre moartea viteazului Oddr din Helgoland[85]. În oglindă mito-poetică, așadar, destinul calului tinde să se identifice cu destinul stăpânului său. Prezența indispensabilă (uneori, crucială) a calului în diferite momente din viața monarhului medieval alimenta un bogat sistem de reprezentări. Îmblânzirea calului furniza legitimitate politică și imagina exercițiul puterii. Comportamentul calului forma o continuitate cu acțiunile suveranului. Ambele personaje, cal și călăreț, închipuiau o unitate.

Creația populară dezvoltă amplu tema calului năzdrăvan. Acesta e inseparabil de eroul basmelor. Cu puterile sale miraculoase (vorbește, povățuiește, zboară până la nori, sare de la o margine a mării la cealaltă, în urechea sa poți găsi veșminte, arme, obiecte de preț), îi ajută stăpânului să treacă prin încercări ce depășesc capacitățile umane[86]. Câteva dintre motivele identificate mai sus, în literatura medievală, sunt prezente și în poveștile românești: calul năzdrăvan se lasă călărit numai de erou, participă activ în luptă („căluțu lui când l-o prins odată pe calu zmeului și când l-o izbit odată de pământ, o crăpat drept în două”). Despre calul lui Ștefan cel Mare se crede că mai trăiește încă, „paște prin păduri, da cine-l poate prinde?” Între pedepsele legendare, se numără și legarea vinovatului de cozile a doi/patru cai, pentru a-l sfâșia. În alte versiuni – impostorul (viu sau tăiat bucățele) este legat de cal, împreună cu un sac de nuci, încât „unde pica nuca, pica și bucățica”[87]. Imaginile citate, din basme, presupun aceeași ipostază: aruncarea călărețului la pământ și strivirea lui sub copitele calului. Legătura organică dintre literatura veche, iconografia religioasă, arta populară și folclor, – intuită încă de N. Cartojan, dezvoltată ulterior de alți cercetători – își găsește, astfel, una din expresii în mitologia calului și călărețului.

* * *

Căderea lui Ștefan cel Mare de pe cal, în lupta cu Hronot, era semnificativă în contextul material și imaginar al timpului său. Pentru călărețul care purta zale și coif, sabie etc., răsturnarea din șa reprezenta un pericol major: își pierdea mobilitatea, putea fi răpus ușor de un adversar ecvestru ori să fie strivit de cai. Eticheta cavalerească privea incidentul drept o rușine pentru războinic. Ca formă de teroare, galopul cailor se utiliza pentru a distruge semănăturile, a preface în pulbere produsele activității umane.

Doborârea inamicului de pe cal reprezenta un mijloc răspândit și elocvent de înfrângere. Capitularea și supunerea deplină se exprimau retoric prin imaginea adversarului prăbușit la picioarele suveranului (deseori, așezat pe cal). Scena corespundea, în plan politic, subjugării prin violență a teritoriului, urmând a fi administrat conform voinței învingătorului. Într-o abordare teologică, răsturnarea din șa – pericol ce plana asupra oricărui călăreț – ilustra convingerea în nesiguranța, slăbiciunea firii omenești. Căderea și eventuala revenire, deveneau adevărate semne în care se exprima voința divinității. Figura calului despărțea două ipostaze umane – învingătorul de învins, triumful de umilință, viața de moarte. Atașamentul dintre cal și stăpân e un topos folcloric, ecourile căruia le regăsim în cronici. Subiectul reunește practici militare și social-politice, mentalități comune pentru spațiul românesc, Balcani, Rusia, Europa de Vest. Probează, de asemeni, continuitatea și dezvoltarea motivelor antice în literatura medievală.

Referințe bibliografice

[1] NECULCE Ion. – *O samă de cuvinte* // **Letopiseţul Ţării Moldovei.** Îngrijirea textelor, prefaţarea letopiseţelor, glosar şi indici de T. Celac. Chişinău, „Hyperion", 1990. – P. 269.

[2] **Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI, publicate de Ion Bogdan**. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu. București, Editura Academiei R.P.R., 1959. – P. 20.

[3] *Idem,* p. 36.

[4] *Idem,* p. 51, 64.

[5] *Idem,* p. 181.

[6] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004). Portret în cronică.** Suceava, „Muşatinii", 2004. – P. 59, 86, 156.

[7] GIURESCU Constantin C. – **Valoarea istorică a tradiţiilor consemnate de Ion Neculce** (extras). București, Editura pentru literatură, 1968. – P. 14-15.

[8] **Cronicile slavo-române...,** p. 36.

[9] *Idem,* p. 51, 64.

[10] VELCULESCU Cătălina. – **Între scriere și oralitate.** București, „Minerva", 1988. – P. 7-8.

[11] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)...**, p. 358.

[12] *Idem,* p. 56, 82, 120.

[13] **Родник златоструйный. Памятники болгарской литературы IX-XVIII веков.** Пер. и сост. И. Калиганова, Д. Полывянного. Москва, „Художественная литература", 1990. – С. 214.

[14] LUPAȘ Ioan. – **Cronicari și istorici români din Transilvania.** Ed. a II-a. [Craiova], „Scrisul Românesc", [1941]. – P. 7.

[15] **Literatura română veche (1402-1647).** Introducere, ediție îngrijită și note de G. Mihăilă, D. Zamfirescu. Vol. II. București, Editura Tineretului, 1969. – P. 43-44.

[16] LUPAȘ I. – *Op. cit.*, p. 12.

[17] **Стара српска књжевност.** Избор и ред. Др. Павловић. Књ. III. Београд-Нови Сад, Матица Српска, 1970. – С. 250, 398.

[18] *Венецианско-византийские хроники. Хроника 50 Б,* 15. Пер. А. Досаева, // **Малые Византийские Хроники.** Том I *(www.vostlit.info/Texts/Dokumenty/Byzanz/Kleinchroniken/index.htm)* (accesat la 19.04.2012).

[19] B.A.R., ms. slav. 320 (sec. XV), f. 59r (aici și în continuare, B.A.R.= Biblioteca Academiei Române, București).

[20] **Cronica lui Constantin Manasses. Traducere mediobulgară făcută pe la 1350.** Text și glosar de I. Bogdan. București, Atelierele grafice Socec & Co., 1922. – P. 86.

[21] B.A.R., ms. slav 357 (sec. XVI), f. 95v.

[22] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)...**, p. 212.

[23] *Idem,* p. 245.

[24] **Стара српска књжевност...,** књ. II, с. 395.

[25] DUMITRIU-SNAGOV Ion. – **Țările Române în secolul al XIV-lea. Codex Latinus Parisinus.** București, „Cartea Românească", 1979. – P. 224.

[26] КОМНИНА Анна. – **Алексиада.** Вступительная статья, перевод, комментарий Я. Н Любарского. Москва, „Наука", 1965. – С. 357 (XIII. 8).

[27] *Ibidem*, p. 406 (XV. 3).

[28] *Ibidem*, p. 212 (VII. 4).

[29] ГРЕГОРА Никифор. – **Римская история.** Пер. под ред. П. Шалфеева. Том 1. Санкт-Петербург, в Типографии Департамента Уделов, 1862. – С. 223 (VII. 4).

[30] **Literatura română veche (1402-1647)...,** vol. II, p. 42.

[31] ЛИХАЧЕВ Дмитрий Сергеевич. – **Человек в литературе Древней Руси.** 2-е изд. Москва, „Наука", 1970. – С. 48.

[32] **Воинские повести Древней Руси.** Сост. Н. В. Понырко. Ленинград, „Лениздат", 1985. – С. 175.

[33] B.A.R., ms. slav 357 (sec. XVI), f. 59v.

[34] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)...**, p. 268.

[35] *Idem*, p. 348.

[36] **Воинские повести Древней Руси...**, с. 262.

[37] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)...**, p. 249.

[38] *Idem*, p. 257.

[39] *Idem*, p. 193.

[40] *Idem*, p. 219.

[41] **Родник златоструйный …**, с. 223.

[42] IORGA Nicolae. – **Scrisori de boieri. Scrisori de domni.** Ed. a III-a. Vălenii-de-Munte, „Datina Românească", 1931. – P. 187.

[43] SIMONESCU Dan. – *Cronica lui Baltasar Walther despre Mihai Viteazul în raport cu cronicile interne contemporane* // **Studii și Materiale de Istorie Medie.** 1959, Vol. III. – P. 74.

[44] *Ibidem*, p. 78.

[45] **Стара српска књжевност...,** књ. III, с. 209.

[46] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)...**, p. 271.

[47] SIMONESCU Dan. – *Op. cit.,* p. 91.

[48] **Воинские повести Древней Руси...**, с. 264.

[49] NECULCE I. – *Op. cit.,* p. 271.

[50] **Liturghierul lui Macarie. 1508/2008. Studii introductive și traducere.** Târgoviște, Arhiepiscopia Târgoviștei, Biblioteca Academiei Române, 2008. – P. 37.

[51] **Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.** Chișinău-București, „Litera Internațional", 2001. – P. 32 și *passim*.

[52] PANAITESCU. Petre P. – **Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.** Vol. I. București, Editura Academiei R.P.R., 1959. – P. 369.

[53] CANTEMIR Dimitrie. – **Descrierea Moldovei.** Chișinău, „Litera", 1997. – P. 288.

[54] **Родник златоструйный …,** с. 211.

[55] B.A.R., ms. slav 357 (sec. XVI), f. 19v.

[56] *Idem*, f. 34v.

[57] **Воинские повести Древней Руси...**, с. 256.

[58] CHEVALIER Jean, GHEERBRANT Alain. – **Dicționar de simboluri.** Coord. trad. M. Slăvescu, L. Zoicaș. Vol. 1. București, Editura „Artemis", 1994. – P. 235.

[59] GRABAR André. – **L'Empereur dans l'art byzantin.** Paris, Les Belles Lettres, 1936. – P. 47, 50.

[60] **Mănăstiri Ortodoxe**, Nr. 30 (Studenica, Serbia), p. 19, 21.

[61] **Cronicile slavo-române...**, p. 125.

[62] **Ștefan cel Mare și Sfânt (1504-2004)...**, p. 173, 193.

[63] **Стара српска књжевност...,** књ. II, с. 340-341.

[64] *Idem*, vol. III, p. 26.

[65] B.A.R., ms. slav 320 (sec. XV), f. 183r.

[66] ГРЕГОРА Н. – *Ук. соч.,* с. 367 (VIII. 4).

[67] CANDREA Ioan-Aurel. – **Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII traduse din slavonește.** Vol. II. București, „Socec", 1916. – P. 58.
[68] *Ibidem*, p. 310.
[69] **Literatura română veche (1402-1647)...,** vol. II, p. 47.
[70] LUPAȘ I. – *Op. cit.,* p. 12.
[71] **Воинские повести Древней Руси...**, с. 195.
[72] ГРЕГОРА Н. – *Ук. соч.,* с. 20 (I. 4).
[73] PLINIUS CEL BĂTRÂN. – **Naturalis Historia. Enciclopedia cunoștințelor din Antichitate.** Trad. I. Costa, T. Dinu. Vol. II. Iași, „Polirom", 2001. – P. 93 (VIII. 64-65).
[74] B.A.R., ms. slav 320 (sec. XV), f. 173r.
[75] B.A.R., ms. slav 357 (sec. XVI), f. 1r-v.
[76] ЛИХАЧЕВ Д. С. – *Ук. соч.*, с. 30.
[77] **Cronicile slavo-române...**, p. 100.
[78] PLINIUS CEL BĂTRÂN. – *Op. cit.,* p. 92 (VIII. 64).
[79] SIMONESCU D. – *Op. cit.,* p. 80.
[80] ЛИХАЧЕВ Д. С. – *Ук. соч.*, с. 42.
[81] NECULCE I. – *Op. cit.*, p. 272.
[82] CARTOJAN N. – **Alexandria în literatura românească. Noi contribuții.** București, „Cartea Românească", 1922. – P. 98.
[83] *Ibidem,* p. 117.
[84] B.A.R., ms. slav 357 (sec. XVI), f. 138v.
[85] ЛЯЩЕНКО А. И. – *Летописные сказания о смерти Олега Вещего* // **Известия Отделения Русского Языка и Словесности Российской Академии Наук**. Том XXIX, 1924. – С. 263.
[86] TALOȘ Ion. – **Gândirea magico-religioasă la români. Dicționar.** București, Editura Enciclopedică, 2001. – P. 27-28.
[87] BÂRLEA Ovidiu. – **Mică enciclopedie a poveștilor românești.** București, Editura științifică și enciclopedică, 1976. – P. 89, 94, 96, 283.

Abstract

THE KING FALLEN FROM THE HORDE: A HYPOSTASIS OF THE SOVEREIGN IN CHRONICLES. According to the Slavonic-Romanian chronicles from the XV-XVI-th centuries, Stephen the Great fell from the horse during a battle, in 1486. Similar episodes, narrating the fall of the sovereign are met also in the historical literature from the Romanian Principalities, South-Eastern Europe, and mediaeval Russia. The sovereign's fall from the horse represented a literary stereotype, expressing the humiliating defeat, the capitulation before the enemy. The study analyzes the material circumstances, the symbolical logic and the significations contained by this image. The motif of the fall belongs to a wider subject – the horseman and the horse, as heroes of the folklore and of the mediaeval scholar literature.

Keywords: *sovereign, horse, war, chronicles, symbolism*

Doctorand,
Facultatea de Istorie și Filozofie,
Universitatea de Stat din Moldova
andrei.prohin@gmail.com

SPAȚIUL SOCIO-CULTURAL AL CIMITIRULUI: ACTUALITATEA CERCETĂRII ȘI REPERE ISTORIOGRAFICE

Manole BRIHUNEȚ

„*… cimitirele vechi din Basarabia nu trebuie neglijate într-un studiu …, deoarece ne dau știri istorice, îndeosebi asupra unor personalități din viața bisericească sau chiar dezvăluie crâmpeie din trecutul general al provinciei de peste Prut*”.
P. Constantinescu-Iași. **Basarabia arheologică și artistică**. Chișinău, 1933.

Rezumat

Autorul pledează pentru cercetarea cimitirului ca spațiu socio-cultural. Relevă interesul diferitor științe pentru acest obiect de studiu. Precizează problematica acestui domeniu văzută din perspectivă etnografică și arhitecturală. Trece în revistă contribuțiile predecesorilor la conturarea interesului științific pentru cercetarea arhitecturii formelor mici din cimitire. Evaluează sursele descoperite, le caracterizează și arată ponderea investigațiilor directe pe teren în formarea factologiei largi, necesare acestei cercetări complexe.

Cuvinte cheie: cimitir, arhitectura formelor mici, obiceiuri funebre, spațiul Pruto-nistrean.

Preliminarii sau motivația cercetării

În veșnica alertă și imensul flux de informație, omul tinde să se afirme în societate, să se promoveze, adeseori uitând de valorile general-umane și dimensiunea moral-spirituală. Își aduce aminte de faptul că *trebuie* să vină la cimitir cu câteva zile înainte de Paștele Blajinilor, pentru a îngriji mormintele rudelor. În rest, cimitirul rămâne pustiu, stingherit parcă de rosturile ce i-au revenit și povara pe care o duce. Mai apare câte un mormânt nou, sătenii părăsind câte unul lumea celor vii. Atunci, pentru câteva zile, rudele vin mai des la cimitir.

Rar când observi în cimitirele noastre vreun pământean venind pur și simplu la mormântul celor apropiați pentru un moment de reculegere, meditație și conciliere. Acest fapt pare explicabil, cimitirul generând în permanență variate superstiții și presimțiri, fenomenul morții planând asupra fiecăruia din mireni. Din perspectiva gândirii raționale, această percepție a cimitirului ca spațiu exclusiv al morților, a cauzat devenirea cimitirului o adevărată *Terra incognito* pentru cercetătorii din domeniul istoriei, antropologiei culturale, arhitecturii, artelor vizuale și audiovizuale. Arheologii sunt singurii cercetători care țin în câmpul cercetării și cimitirele vechi.

Suntem cu toții muritori, omul venind cu o anume misiune, iar faptele și cuvintele lui constituie rostul său pe pământ. De datoria noastră ține să ne aducem aminte de cei plecați de lângă noi, de cei mai triști, să le pomenim lucrările, viața și activitatea, să apreciem imparțial și obiectiv faptele lor, inclusiv cercetând cimitirele. Ca o carte de vizită a localității se deschid în fața noastră morminte simple și sofisticate din cimitir, monumente și cruci funerare, inscripții mai vechi și mai noi, dominate de severitatea bisericii și clopotnița elansată. Au devenit cu timpul mărturii non-verbale și martori ai epocilor istorice, care, odată studiate, pot deschide filă cu filă istoricul localității și destinul oamenilor.

Constatăm astfel că utilitatea elaborării unei investigații multilaterale despre spațiul cimitirului, ce ar încadra toate aspectele complexelor funerare, este întemeiată și actuală la acest moment al dezvoltării științei, când mereu alte categorii de surse sunt incluse în circuitul științific. Devine îmbucurător faptul că astăzi, când majoritatea statelor europene își intensifică eforturile întru păstrarea moștenirii culturale, atenția cercetătorilor se îndreaptă inclusiv și către spațiile cimitirelor. Republicii Moldova îi revine drept sarcină importantă alinierea la aceste eforturi, protecția și salvgardarea patrimoniului arhitectural-artistic al țării. Totodată omul contemporan a devenit exponentul unor transformări fundamentale și vertiginoase la toate nivelurile, fiind supus efectelor globalizării, cataclismelor ecologice, industrializării etc. În acest context, demersul nostru, pe lângă latura teoretică și recomandările practice, în speranța de a sensibiliza societatea și autoritățile laice și religioase, vine cu un valoros mesaj precum că spațiul socio-cultural al cimitirului reprezintă un sistem desăvârșit, multiaspectual, un compartiment apreciabil al patrimoniului național, al educației, istoriei, arhitecturii și artei. Cu atât mai mult că factorul natural a cauzat degradarea și dispariția numeroaselor monumente, iar după 1945, politica autorităților sovietice, a redus substanțial din patrimoniul ecleziastic, a subminat rolul și semnificația spațiului de înhumare, a bisericii și a monumentelor funerare. Consecințele atitudinii ateiste mai transpar încă în comportamentele sociale.

Consemnăm astfel că este absolut justificată intenția noastră de a atenționa asupra unor probleme de o importanță deosebită referitor la cimitirele din satele situate în interfluviul Pruto-Nistrean. Documentările pe teren, cercetarea detaliată în timp și în spațiu a cimitirelor a permis diferențierea a câteva dimensiuni principale, descinderea cărora va permite integrarea totalității spațiului cimitirului în studiul artelor vizuale. În primul rând, vorbim de latura istorică a cercetării, cimitirul oferind informații complete privind istoricul localităților din spațiul vizat, atestarea satelor și structura lor, cartografia și topografia spațiilor de înhumare, ajungând, cu certitudine, a fi un izvor inestimabil în procesul de restabilire în timp și în spațiu a istoriei neamului.

Una din direcțiile importante ale studiului în cauză vizează în mod inevitabil perspectiva etnografică a cercetării spațiului cimitirului, însuși simbolica locului de înhumare, de *împământenire* a omului în vatra satului, unde s-a născut. În acest context atenția noastră se îndreaptă asupra riturilor și obiceiurilor de înmormântare, bocetul ca gen aparte al artei muzicale și muzica funebră propriu-zisă. De asemenea particularitățile vestimentare și găteala capului, ospățul funerar și trăsăturile sale regionale, adică mesele de pomenire la 3, 9, 20, 40 de zile, un an, inclusiv ofrandele aduse la morminte, pomenile făcute pentru neuitarea celor răposați. Cert este că în contextul investigării subiectului propus, atenția noastră se îndreaptă și spre însemnătatea *Paștelui Blajinilor*, cu o deosebită conotație în spațiul populat de români. Studiind multitudinea aspectelor enunțate, în temeiul documentărilor noastre realizate în localități, vom stabili câteva zone geografice unde persistă anumite tradiții și ritualuri, fiind lipsă sau parțial respectate în alte regiuni, prin care fapt și se explică originalitatea tradițiilor noastre populare, interpătrunderea culturală la diferite niveluri.

Deosebim în acest sens zona de nord, centrul și sudul Republicii Moldova, completate de spații mixte de conviețuire a moldovenilor/românilor, ucrainenilor, rușilor, bulgarilor, găgăuzilor. Impactul și interacțiunea culturilor, perceperea datinilor strămoșești a condiționat crearea unei culturi de unicitate, autentice, specifice acestui spațiu cultural.

O altă dimensiune, la fel de marcantă pentru perceperea rolului și ponderii spațiului cimitirului în cultura poporului nostru, ține de perspectiva oferită de artele vizuale și arhitectură. Vom defini structurile funerare drept un spațiu în care sunt înhumați răposații, pentru a asigura protecția corpului și izolarea lui de lumea celor vii. În cadrul cimitirului delimităm componenta simbolică de marcare și evidențiere a locului înmormântării și spațiul pentru desfășurarea obiceiurilor funerare. Cimitirul include biserica de cimitir, variate construcții arhitecturale cu caracter funerar precum ar fi cavouri, nișe-arcosolii, cripte, gropnițe ș.a., la care se adaugă monumente comemorativ-funerare (lespedea, piatra și crucea funerară), cu multiple tipologii și subvariante. Constatăm astfel că în procesul de afirmare și emanare a creștinismului în spațiul românesc o misiune deosebită a revenit celor două componente majore: 1) construcțiile sacre precum e *biserica*, cu semnificația de edificiu de cult și comuniune a creștinilor[1], și 2) *cimitirul* prin gravitatea sa ca loc de odihnă veșnică a ctitorilor bisericii, a celor mai însemnați dregători, dar și a enoriașilor de rând.

Cât privește ridicarea unei biserici de piatră, menționăm că în prima jumătate a secolului al XIX-lea erau absolut iminente aprobarea planului de construcție de către administrația ecleziastică și cea laică. După 1812, sau și mai exact din punct de vedere al istoriei arhitecturii, – după *Ucazul* țarului rus din 1824, completat de *Ucazul* din 1828, – ridicarea bisericilor era permisă doar în conformitate cu proiectele-etalon, după prezentarea devizului de cheltuieli etc.[2] Tot în baza acestor documente-reglementatoare cimitirele au fost scoase în afara ariilor locuite de comunitate. Elaborarea și aprobarea unor astfel de acte normative era pusă în corelație cu situația sanitar-epidemiologică, răspândirea molimelor. Pentru Chișinău, spre exemplu, această reglementare ținea de sistematizarea localității prin aplicarea primului plan urbanistic. La fel se lucra și asupra structurării satelor, interzicându-se ridicarea bisericilor și construirea cimitirelor printre casele oamenilor.

Au fost determinate câteva tipuri de biserici pentru a fi amplasate în incinta cimitirelor. Construcția acestor locașuri sfinte a fost supusă anumitor legități și tendințe artistice în funcție de preferința anumitor școli agreate de noua administrație. Ca urmare au fost edificate multe biserici, destul de neomogene din perspectivă arhitecturală și domeniul oferă numeroase oportunități de investigare.

Prezintă o deschidere importantă în cercetare și formele monumentelor funerare. Cercetarea lor monografică poate stabili anumite etape ale răspândirii diferitor tipuri de monumente. Descifrarea, transliterarea și traducerea, după caz, a inscripțiilor funerare se prezintă ca un imperativ deosebit de memorabil pe măsură ce oferă informații suplimentare despre persoana înhumată, statutul social-politic deținut în societate, din rațiunea că numai cei mai înstăriți și cu funcții importante își puteau permite instalarea unui monument funerar de așa anvergură.

O pondere deosebită posedă implicațiile și discuțiile pe marginea aspectelor teologice, filosofice și psihologice legate de cultul celor decedați, impactul morții și al obiceiurilor funerare, dar și al funeraliilor asupra mentalității colective, aspecte tratate în funcție de vârstă, statut social-economic, studii. Imaginea morții a găsit o largă reflectare în folclorul popular, în muzică, arta plastică și creația literară. Problematica morții și a sensului vieții ca fenomen culturologic a fost activ explorată de teologi și scriitori[3], filosofi și istorici[4], antropologi și etnologi[5], un rol deosebit fiind acordat și cercetării destinului unor personalități[6]. Deși aceste momente par a fi cel mai mult evocate în publicațiile precursorilor noștri, constatăm anumite lacune în tratare, de unde, respectiv, și importanța unor reevaluări ale informațiilor prezentate anterior. Comprehensiunea relației om–biserică care a evoluat pe parcursul anilor, trecând printr-un ateism impus de orânduirea sovietică, ar facilita substanțial studiul aspectelor puse în raport cu spiritualitatea.

Pe de altă parte, cercetarea noastră are o semnificație dublă. Alături de restabilirea istoricului cimitirului în interfluviul Pruto-Nistrean, aspirăm spre repertorierea și protejarea patrimoniului cultural al țării, parte integrantă a căruia este, cu certitudine, întreg spațiul funerar. Rapiditatea, dar și spontaneitatea modificărilor în practic toate sferele vieții și activității umane, completate de efectele industrializării, cu regret, au ca finalitate, și consecințe negative. Cele mai dureroase vor fi schimbarea, adaptarea la modul precipitat de trai, pierderea cu timpul a tradițiilor, cu totul autentice și diferite de la o regiune la alta. Cu atât mai mult că un rol decisiv în acest context îl au, indiscutabil, schimbările demografice, exodul intelectualității, migrația populației apte de muncă și a tineretului studios. Ultimului i-ar reveni datoria de a asimila cunoștințele celor vârstnici, rămași pe la casele lor în speranța de a-și transmite experiența acumulată pe parcursul anilor.

Prin studiul cimitirului abordăm o serie de probleme legate de ansamblurile funerare, de patrimoniul material și imaterial. Necesitatea repertorierii cimitirelor, cu toate componentele și manifestările circumscrise ca practică socio-culturală, va permite crearea unei baze de date complexe, studierea și includerea în circuitul științific a celor mai reprezentative monumente funerare, obiceiuri de înmormântare, bocete specifice arealului nostru. Aceste aspecte ar extinde substanțial cunoștințele noastre despre spațiul cultural al cimitirului.

De altfel, cimitirele noastre, prin tezaurul de informații istorico-teologice și artistice de care dispune, au și valoare instructiv-educativă, care, poate fi relevată în cadrul unor cursuri predate în instituțiile de învățământ, cum, ar fi „Educația moral-spirituală” și „Bazele ortodoxiei”. Gratitudinea față de strămoși, atitudinea față de cei răposați, față de memoria oamenilor plecați în lumea celor drepți, amintirea faptelor și operelor lăsate ca testament generațiilor ce urmează ne caracterizează ca specie umană. Fiecare civilizație se distinge prin atitudinea față de cimitir, față de cei plecați. Iar acei care neagă trecutul, și nu fac dovada de stimă față de lumea celor morți, nu pot spera spre un viitor demn, sigur și integru. În acest context, lecția de viață și de pietate oferită cu recunoștință de spațiul cultural al cimitirului are o pondere deosebită. Este o lecție de demnitate, inubliabilă și pătrunzător de semnificativă.

Surse de cercetare și mesajul publicațiilor științifice privind spațiul cultural al cimitirului

Fără consultarea unor izvoare, elaborarea unei lucrări complexe, care ar direcționa spre integrarea spațiului cimitirului în contextul istoriei artelor vizuale și a arhitecturii, este sortită din start eșecului. Coroborate cu documentele publicate, memoria colectivă și literatura de specialitate, sursele arhivistice întregesc armonios fenomenul cimitirului în spațiul Pruto-Nistrean din sec. al XVIII-lea – prima jumătate a sec. al XIX-lea. Cele mai semnificative au fost dosarele depistate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare ANRM), care vizează situația generală a Guberniei Basarabia în prima jumătate a sec. al XIX-lea, modalitatea de construire a unor biserici noi, mai ales după instituirea protectoratului Imperiului Rus asupra Principatelor Moldovei, ctitoria unor biserici de lemn sau piatră, eliberarea loturilor de pământ pentru cimitire.

O altă categorie importantă de surse o reprezintă documentele publicate, culegerile de documente care scot în evidență informații valoroase despre situația comunităților de enoriași, despre amplasarea cimitirelor, ridicarea și ctitoria unor biserici, persoanele înhumate în incinta bisericilor sau în cimitirul de lângă biserică. În acest context, de o semnificație aparte sunt culegerile de documente editate de Const. Tomescu[7], L. Boga[8], Aurel Sava[9], documente și „diferite știri" din revista *Arhivele Basarabiei*, documente oficiale publicate în *Кишиневские епархиальные ведомости* (*Chișiniovschie Eparhialinîe Vedomosti*).

De o deosebită valoare în problemele cercetate de noi au documentele selectate și sistematizate de Al. Gonța[10], contribuția căruia în cercetarea dimensiunii istorice a subiectului este inestimabilă. Ele oferă informații concrete privind caracteristicile pietrelor de mormânt, localizarea lor. Dat fiind interesul manifestat față de edificiile de cult din partea preoților-parohi și enoriașilor, constatăm că memoria colectivă, adică *istoria verbală*, reprezintă o sursă de informare care nu poate fi neglijată, din motivul că unele informații valoroase au fost transmise din generație în generație. Cert este faptul că pot fi uzuale doar sursele veridice, materiale și scrise, confirmate documentar de surse istorico-documentare. Presa timpului și, mai recent, resursele web simplifică în mare parte căutările în domeniul nostru de cercetare, fiind riguros verificate și sistematizate. O sursă de neprețuit, datată cu anii '80 ai sec. XX, cu informații valoroase, deși cu o pondere enormă a monumentelor sovietice, este lucrarea colectivă *Repertoriul monumentelor privind nordul RSSM*[11], care include informații cu referință la cel puțin 16 cimitire din nordul Moldovei, lucrare, cu regret, rămasă numai în varianta de machetă. Lipsa unor asemenea repertorii pentru partea centrală și sudică a spațiului actual al Republicii Moldova, neîndoielnic, creează impedimente serioase în cercetare.

În grupul surselor materiale au fost incluse cimitirele ca spații de înhumare și complexe funerare, din a căror componență fac parte biserica, monumentele și construcțiile arhitecturale cu caracter funerar, poarta de acces deseori amenajată în turnul-clopotniță, gardul incintei etc. Rezultatele cercetărilor de teren obținute în urma deplasărilor prin localitățile republicii pe parcursul ultimului deceniu de cercetare a problematicii propuse spre analiză, reprezintă cea mai considerabilă categorie de surse. Un alt izvor de studiu, deosebit de important, sunt *pisaniile* modelate de arhitecți sau pietrari și instalate la locuri de cinste la intrarea în biserică. Din punct de vedere istoric

ele consemnează anul ctitoriei şi numele fondatorului, dar posedă şi o valoare artistică aparte, dacă e să vorbim de forma lor, motivele ornamentale, caracterul literelor dăltuite în piatră. O contribuție apreciabilă la documentare au şi sursele cartografice. Hărțile topografice şi geografice depistate în colecțiile muzeale au permis specificarea şi confirmarea aserțiunii privind amplasarea cimitirelor în vatra sau moşia satului şi urmărirea interdependenței biserică-comunitate-cimitir.

Dat fiind faptul că exegezele în domeniul care abordează tradiția complexelor şi monumentelor funerare sunt încă modeste, că informațiile cuprinse în documentele vremii sunt sumare şi fragmentare, că premergătorii în temă au folosit diferite metodologii în cercetare, iar aspectele metodologice necesită serioase aprofundări, pentru a putea releva specificul acestui domeniu, am considerat important să studiem o serie de publicații care se referă direct la tema discutată de noi. Totodată menționăm faptul că ştiința actuală se racordează la rigorile cercetării moderne şi la politicile culturale ale republicii privind promovarea integrării europene prin cercetarea, conservarea şi interpretarea patrimoniului cultural, una din componentele căruia sunt şi complexele funerare. Cronologic, pentru facilitarea cuprinderii obiectului de cercetare şi o mai bună pătrundere în evoluția interesului cercetătorilor față de complexul funerar, se conturează câteva perioade importante: I) perioada țaristă (1812-1918); II) istoriografia interbelică (1918-1940); III) istoriografia sovietică (1944-1991) şi IV) publicațiile apărute în anii independenței Republicii Moldova.

Izvoare şi publicații ce vin în atingere cu domeniul par să fie destul de multe, dar studiindu-le constatăm cu regret că problematica cimitirului, aşa cum o formulăm în cercetarea noastră, a fost evitată de specialiştii în domeniu, cu excepția unor consemnări lapidare privind funeraliile unei persoane de referință, instalarea unei table comemorative sau a unui monument funerar. Mai frecvent au fost semnalate, însă, informații despre devastarea mormintelor sau a cimitirelor de aşa-numiții *căutători de comori*. Până la urmă, orice informație, oricât pare de puțin semnificativă într-un context, îşi poate spori rostul în altul, de referință. Iată de ce am considerat toate sursele, pentru a putea reconstitui întregul reprezentat de spațiul cimitirului.

În studiile restrânse spațial sau temporal au fost discutate doar unele aspecte privind fenomenul abordat. Simpla trecere în revistă a istoricului problemei denotă lipsa cercetărilor în acest domeniu, iar analiza publicațiilor ştiințifice care vizează direct sau tangențial compartimentul principal al studiului nostru, vine să confirme că până în prezent un demers ştiințific, care să cuprindă subiectul cimitirului, nu a fost realizat. Teologii, istoricii, culturologii şi etnografii s-au direcționat spre cercetarea unor probleme deja devenite axiomatice, de tipul complexelor funerare ale comunităților umane din Preistorie şi Antichitate, procesul de creştinare a populației, tradițiile de înhumare, ritul şi inventarul funerar.

O primă încercare de a pune în valoare *antichitățile* (cu sens de obiecte vechi) din spațiul Pruto-Nistrean a fost întreprinsă de Tipografia Sinodală din Moscova, care, în 1820, a trimis Eparhiei Chişinăului şi Hotinului un chestionar privind obiectele şi construcțiile păstrate în mănăstiri[11]. Valorificarea construcțiilor de cult şi a necropolelor a fost confirmată de Societatea de Istorie şi Antichități din Odessa. Astfel, N. Murzakevici a realizat descrierea bisericii Adormirea Maicii Domnului din

mănăstirea Căpriana[13]. Folosind manuscrisul păstrat în Arhiva Dicasteriei același autor a descris situația bisericilor din Basarabia[14], inclusiv biserica Sf. Dumitru din Orhei[15]. Publicațiile unor autori și reprezentanți ai clerului din revista *Кишиневские Епархиальные ведомости* (*Chișiniovschie Eparhialinâe Vedomosti*) au continuat seria cercetărilor la temă, oferind unele detalii privind cimitirele din spațiul Pruto-Nistrean. Din punct de vedere metodologic, însă, marea majoritate a publicațiilor din această perioadă duc lipsa unei critici obiective a informației, conțin deseori interpretări superficiale, mesajul autorului reducându-se la o simplă constatare a faptului sau a datelor statistice. De exemplu, preotul Elevferii Mihalevici a localizat câteva cimitire, atribuite neîntemeiat slavilor[16], iar pietrele funerare ale fostului schit Galiția au servit ca obiect de studiu preotului Dumitru Pranițchi[17]. Cimitirul și structurile sale arhitectural-artistice au intrat și în arealul de investigare al lui V. Kurdinovschi, care a inițiat în 1905 publicarea unei serii de articole cu genericul *O călătorie arheologică prin Basarabia*[18]. Unul din primii cercetători români a cimitirelor din spațiul Pruto-Nistrean a fost Gh. Ghibănescu, care a vizitat Basarabia în 1912 și ne-a lăsat descrieri ale pietrelor funerare din șapte cimitire, amplasarea lor și necropolele[19]. Cât privește spațiul Imperiului Rus, până nu demult cercetările de aici au fost axate, conform opiniei istoricilor contemporani[20], doar asupra procesului de creștinare și mai rar, a unor necropole mari, a evoluției cimitirelor în mediul rural și urban.

Istoriografia din perioada interbelică a fost marcată de extinderea posibilităților de cercetare inclusiv și a cimitirelor. În așa fel, cimitirul mănăstirii Rudi și pietrele funerare păstrate la acea vreme, în prezent dispărute, au fost cercetate de preotul Al. Proțenco[21]. În continuarea acestui subiect vine articolul semnat de arhitectul inginer N. Țâganco[22]. Meritul indiscutabil al cercetătorului Șt. Berechet a fost preocuparea inclusiv și de studiul umbrei cimitirelor care au existat cândva în jurul bisericilor[23]. Studiul preotului Paul Mihail *Cimitirele Ortodoxe din Basarabia* este foarte important pentru conturarea unui tablou amplu despre istoricul cimitirelor moldovenești[24]. Participând la o serie de expediții, P. Mihail descrie mai multe cimitire, printre care interpretează schematic cinci pietre funerare vechi din cimitirul satului Nișcani [25]. Și în anii celui de-al Doilea Război Mondial, interesul față de cimitir nu a fost pierdut, dovadă servind atenția acordată monumentelor istorice, în special, mormintelor funerare[26].

Este de datoria noastră să apreciem contribuțiile științifice obținute de predecesorii noștri la dezvoltarea prezentului subiect și orientarea spre o inițiativă de cercetare a spațiului cultural al cimitirelor, repertorierea complexelor funerare și a construcțiilor arhitecturale. Ținem să subliniem și ponderea lucrărilor științifice care vizează asemenea subiecte cum ar fi fenomenul ctitoriei lăcașelor de cult și a pietrelor funerare, motivele ornamentale, transliterarea și descifrarea pisaniilor și inscripțiilor funerare, aspecte care întregesc tabloul complet al cimitirelor, profil care nu a fost reflectat în literatura de specialitate în toată plenitudinea sa.

După conflagrația celui de-a Doilea Război Mondial, istoriografia sovietică a tratat și cimitirul creștin și arhitectura de cult de pe pozițiile doctrinei marxist-leniniste, atenția principală fiind acordată monumentului soldatului necunoscut, *eliberatorului*. Tema abordată de noi a fost evitată și practic *sigilată* pentru cercetare, cu atât mai mult că anii 1944-1963 reprezintă perioada închiderii și lichidării bisericilor și mănăstirilor,

iar cimitirele au avut un destin și mai dur, fiind *rase* de pe fața pământului pentru a se construi în locul lor autostrada (de exemplu, biserica Sf. Ilie din Chișinău). O situație cu totul dezastruoasă a fost constatată în cimitirele din mediul rural, vitregite nemilos de politica oficialităților sovietice.

În pofida faptului că fenomenul cimitirelor vechi este deseori atestat în documentele timpului, atestarea lor fiind întreprinsă pentru prima dată în 1974, atunci când istoricii L. Polevoi și P. Bârnea[27], ca rezultat al cercetărilor de teren, efectuate de mai multe expediții arheologice, au introdus în circuitul științific 189 de monumente medievale moldovenești. În lista acestor vestigii figurează doar 19 cimitire, prezența cărora este doar constatată, fără a fi și analizată. Această atitudine reticentă a cercetătorilor față de siturile funerare poate fi dedusă și din faptul că lucrările importante despre sat și ruralitate de asemenea evită această temă. De exemplu, în cunoscutele lucrări despre satul medieval din Moldova cimitirului nu i se atribuie în structura lucrărilor, cel puțin o sub-compartimentare, pe măsura importanței acestui spațiu, obligatoriu în fiecare vatră de sat[28]. Și autorii preocupați, mai mult sau mai puțin, de problematica istoriei locale, cu excepția câtorva, nu au luat în dezbatere problematica cimitirelor. De regulă, își fac apariția în lucrări privind tradițiile populare în prelucrarea artistică a pietrei, semnate de M. Livșiț [29] și E. Ricman[30].

Abordarea obiectivă a subiectului cimitirului a devenit posibilă doar după prăbușirea regimului totalitar. În continuarea cercetărilor însă, marea majoritate a publicațiilor țin de analiza cimitirelor din punctul de vedere al arheologiei, fiind scoase în evidență riturile funerare, inventarul mormintelor etc.[31]. În mod deschis, însă, problema cimitirelor, înhumărilor rămâne încă ocolită, și doar la insistența unor istorici și arheologi se fac investigații serioase, mai ales în cazul depistării unor cimitire în incinta bisericilor sau a mănăstirilor (Măzărache, Căpriana). În atare situație, istoricul I. Tentiuc a abordat o problemă majoră precum ar fi necropolele din curtea bisericilor în lumina noilor cercetări arheologice[32].

Cât privește dimensiunea istorico-arhitecturală, constatăm apariția unui flux informațional considerabil, dar cu precădere, cercetătorii sunt axați asupra originii bisericilor, unele soluții planimetrice și decorul, relația cu comunitatea umană ș.a., tema cimitirului rămânând în continuare un domeniu evitat și descris sugestiv doar în lucrări cu caracter monografic privind istoria unui sat răzeșesc[33], arta prelucrării pietrei[34], ospețe funerare[35], țesături folosite în riturile de înmormântare[36]. Menționăm faptul că, practic, fiecare studiu despre o anumită biserică din localitate, include, cel puțin, un fragment consacrat cimitirului și componentelor sale: de M. Onilă[37], A. Melniciuc[38], V. Golub[39],V. Mischevca[40], Vl. Ghimpu[41], N. Demcenco ș.a. Studii privind Cimitirul central din Chișinău au fost semnate de V. Jitari[42].

Subiectul cimitirelor și a ansamblurilor funerare obține o rezonanță deosebită printre cercetătorii din România, mai ales în lucrările semnate de Tudor-Radu Tiron[43], N. Pușcașu și V. Pușcașu[44], dar și lucrarea colectivă „Cimitirul Eternitatea. Iași”[45] ș.a. Ca atare, lucrarea menționată prezintă un model veritabil de analiză și descriere a cimitirelor, fiind scoase în evidență următoarele aspecte precum dicționarul personalităților înhumate aici, mormintele militarilor, se face o analiză și descriere a monumentelor funerare. Pe de altă parte, lucrările care vizează cimitirele din București,

Iași, Chișinău, în pofida informației prezentate, duc lipsă de un suport documentar consistent care ar scoate în evidență originile cimitirului, mai ales odată cu introducerea regulamentelor privind scoaterea cimitirelor în afara spațiilor populate de comunitatea umană. În adevăr, după consultarea unor dosare de arhivă, limitele temporale inferioare privind vechimea unor cimitire se coboară evident, se scot din negura timpului numele donatorilor de pământ pentru amenajarea cimitirelor, ctitorii bisericilor și ai capelelor din cimitire, ai monumentelor funerare de o valoare istorico-artistică deosebită. De altfel, ne bucură faptul că în recentele lucrări consacrate istoriei localităților se tinde tot mai des, fie și stângaci, de a reprezenta cimitirul satului/orașului, de a remarca persoanele notorii înhumate aici, de a plasa imaginile monumentelor mai vechi.

În virtutea interesului față de acest domeniu științific, dar și ca parte componentă a activității profesionale, subiectul cimitirului a devenit pentru noi o temă de cercetare. În decursul ultimului deceniu am publicat mai multe articole științifice care au abordat tema semnificației și locului cimitirului în istoria și patrimoniul cultural național[46].

În finalul prezentului demers științific menționăm că evoluția cimitirelor în timp și în spațiu în lumea creștină a fost un proces de durată și complexitate deosebită. Cercetarea științifică, multilaterală a complexelor funerare din hotarele actuale ale Republicii Moldova prezintă interes sub aspect istoric, arhitectural, artistic, teologic și etnografic. Constatăm, totodată, că tatonarea problemei privind spațiul cimitirului a dat rod prin apariția unui șir de publicații la subiectul vizat, care vor fi explorate în continuare.

Abrevieri:

ANRM – Arhiva Națională a Republicii Moldova

BȘMNEIN – Buletinul Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală

Note și referințe bibliografice

[1] KOCH Wilfried. – **Baustilkunde**. Berlin, 2002. Citat după: КОХ Вильфрид. – **Энциклопедия архитектурных стилей**. Пер. с нем., *БММ АО,* Москва, 2005. – P. 42-51.

[2] **Arhiva Națională a Republicii Moldova** (în continuare: ANRM), fond 205, inv. 1, dosar 5741.

[3] ELIADE Mircea. **– Istoria credințelor și ideilor religioase**. Chișinău, „Universitas", 1992.

[4] BUȘILĂ Angela. – *Considerații istoriografice despre obiceiul înmormântării din Basarabia (mijlocul sec. al XIX-lea – prima jumătate a sec. al XX-lea)* // **Tyragetia**. Chișinău, 2001. – P. 171-176; BUȘILĂ Angela. – *Pomul pomenilor – element al comunicării simbolice în cadrul riturilor funerare* // **Buletinul Științific al MNEIN** (în continuare – **BȘMNEIN**). Chișinău, 2007, nr. 7 (20). – P. 93-102; МОСИОНЖИК Леонид. **– Человек перед лицом культуры**. Кишинев, 2002. – С. 67-102.

[5] FLOREA M.S. **– Înmormântarea la români: Studiu etnografic**. București, 1892.

[6] DEMCENCO Nicolae. – *Identificarea mormintelor unor personalități din domeniul artei și științei de la Cimitirul Central al municipiului Chișinău* // **ARTA**. Chișinău, 2003. – P. 82-88; DEMCENCO Nicolae. – *Necropola armeano-poloneză a municipiului Chișinău: personalități din domeniul artei și științei* // **Tyragetia**, Chișinău, 2005. – P. 295-306.

[7] TOMESCU Const. N. – *Catagrafia Basarabiei la 1820, 132 sate din ținutul Orheiului* // **Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești** (în continuare – **RSIAB)**. Chișinău, 1930. nr. 4; TOMESCU Const. N. – *Catagrafia Basarabiei la 1820, 99 sate din ținutul Orheiului* // **RSIAB**. Chișinău, 1931, vol. XIX; TOMESCU Const. N. – *Catagrafia Basarabiei la 1820, 127 sate din ținutul Orheiului* // **RSIAB**. Chișinău, 1931, nr. 5.

[8] BOGA L. T. – **Documente din Basarabia**. Chişinău, 1938, vol. II.

[9] SAVA Aurel V. – **Documente privitoare la târgul şi ţinutul Orheiului**. Bucureşti, 1944.

[10] GONŢA Alexandru I. – **Documente privind istoria României. A. Moldova, veacul XVI**. Bucureşti, 1953, vol. I; GONŢA Alexandru I. – **Documente privind istoria României. A. Moldova, veacurile XIV–XVII (1384-1625). Indicele numelor de locuri**. Bucureşti, 1990.

[11] **Свод Памятников истории и культуры Молдавской ССР**. Северная зона, Макет. Chişinău, 1987.

[12] ANRM, fond 205, inv. 1, dosar 2871. „Date despre bisericile şi mănăstirile Regiunii Basarabia, adunate pentru completarea volumului Ierarhiei Bisericii Ruse".

[13] МУРЗАКЕВИЧ Н. – *Килийская церковь Святого Николая* // **Записки Одесского Общества Истории и Древностей** (în continuare – **ЗООИД**). Одесса, 1850, № 2. – P. 484-488.

[14] МУРЗАКЕВИЧ Н. – *Состояние бессарабских церквей* // **ЗООИД**. Одесса, 1848, № 2. – P. 313-329.

[15] МУРЗАКЕВИЧ Н. – *Славянская надпись в Оргеевской церкви Св. Димитрия* // **ЗООИД** Одесса,1867, № 6. – P. 514-515.

[16] МИХАЛЕВИЧЪ Е. – *Былое Бессарабии* // **Кишиневские Епархиальные ведомости** (în continuare – **КЕВ**). Кишинев, 1903, № 10-11, 14, 15-16, 19. – P. 304-314, 389-396, 422-434, 493-505, 527-545.

[17] ПРАНИЦКИЙ Д.– *Старинный церковный памятник* // **КЕВ**. Кишинев, 1903,№ 19.

[18] CURDINOVSCHI Vasile. – *O călătorie arheologică prin Basarabia* // **КЕВ**. Кишинев, 1905, nr. 24. – P. 682; КУРДИНОВСКИЙ В. – *Южная часть Хотинского уезда (Из Археологической поездки по Бессарабии)* // **КЕВ**. Кишинев, 1906, №. 42, часть 1. – P. 1345-1349; № 43, часть 2. – P. 1379-1382.

[19] GHIBĂNESCU Gh. – **Impresii şi note din Basarabia**. Chişinău, 2001. – P. 15-100.

[20] ПАНОВА Т.Д. – **Царство смерти. Погребальный обряд средневековой Руси XI-XVI веков**. Москва, «Радуница», 2004.

[21] ПРОЦЕНКО А. – *История скита Рудь* // **КЕВ**. Кишинев, 1913, № 27. – P. 1127-1142; PROŢENCO Al. – *Istoria schitului Rudi* // **Revista Societăţii Istorico-Arheologice-Bisericeşti din Chişinău.** Chişinău, 1925, vol. XVI. – P. 351-356.

[22] ŢIGANCO N. – *Mănăstirea Rughi* // **Comisiunea Monumentelor Istorice**. Secţia din Basarabia, Chişinău, 1928. – P. 111-124.

[23] BERECHET Şt. – *Cinci Biserici Vechi din Chişinău* // **Comisiunea monumentelor istorice**. Chişinău, 1924. – P. 112-114; BERECHET Şt. – *Mănăstirea Căpriana* // **Comisiunea Monumentelor Istorice**. Secţia din Basarabia. Chişinău, 1928. – P. 89-109.

[24] MIHAIL P. – *Cimitirele Ortodoxe din Basarabia* // **Luminătorul**. Chişinău, 1928, nr. 19. – P. 61-63.

[25] MIHAIL P. – *Satul Nişcani* // **Buletinul Institutului Social Român din Basarabia**. Chişinău, 1937, tomul I. – P. 127.

[26] BEZVICONI Gh. – **Boierimea Moldovei dintre Prut şi Nistru**. Bucureşti, 1943.

[27] ПОЛЕВОЙ Л., БЫРНЯ П. – **Средневековые памятники XIV–XVII вв.** Chişinău, 1974.

[28] БЫРНЯ П. Р. Р. – **Сельские поселения Молдавии XV–XVII вв**. Chişinău, 1969.

[29] LIVŞIŢ M. I. – *Un vechi meşteşug popular: cioplitul în piatră* // **Nistru**, Chişinău, 1967, nr. 6. – P. 153-156; ЛИВШИЦ М. – *О молдавской народной скульптуре конца XIX начала XX в.* // **Этнография и Искусство Молдавии**. Chişinău, 1972. – P. 95-112.

[30] RICMAN E. – *Meşteşugurile artistice în Moldova sec. XIV–XVII* // **Nistru**. Chişinău, 1967, nr. 4.

[31] **Istoria Moldovei**. **Epoca preistorică şi antică.** Chişinău, Tipografia Centrală, 2010. – P. 288, 341, 379, 387, 478, 536, 596.

[32] TENTIUC I. – *Necropolele de lângă bisericile din perioada medievală şi premodernă în lumina cercetărilor arheologice* // **Conferinţa ştiinţifico-practică „Patrimoniul bisericesc – recuperarea trecutului". Rezumatele comunicărilor.** Ediţia a II-a, Chişinău, 2012. – P. 7-8.

[33] STĂVILĂ Veaceslav. – **Şişcani.** Chişinău, 2003. – P. 87-92; STĂVILĂ Veaceslav. –

Mereni. Monografia unui sat răzeșesc. Chișinău, „Atelier", 2004. – P. 124-125.

[34] MALCOCI Vitalie. – **Decorul arhitectural în piatră din arta populară moldovenească (sfârșitul sec. al XIX-lea – sec. XX).** Chișinău, 2000.

[35] LEFTER Lucian-Valeriu. – *Ospățul funerar în Moldova. Mărturii istorice și etnologice* // **BȘMNEIN**. Chișinău, vol. 13 (26), 2010. – P. 100-118.

[36] POSTOLACHE E. – *Țesăturile în ritualurile de înmormântare: funcții și mesaje simbolice* // **BȘMNEIN**. Chișinău, 2009, nr. 11 (24). – P. 65-78.

[37] ONILĂ Mihai. – *File din istoria bisericii „Intrarea în biserică" din satul Rășcova, secolul XVIII* // **Tyragetia**. II, Chișinău, 1992. – P. 221-224.

[38] MELNICIUC Ala. – *Din istoria construcției bisericilor ortodoxe din județul Tiraspol în secolele XVIII–XIX* // **Tyragetia**. Chișinău, VI-VII, 1996–1997. – P. 253-255.

[39] GOLUB Valentin. – **Biserica Sf. Dumitru din Orhei**. Orhei, 1997, 55 p.

[40] MISCHEVCA Vladimir. – *Biserica „Acoperemântul Maicii Domnului" din Rașcov* // **Tyragetia**. Chișinău, 2001. – P. 135-139.

[41] GHIMPU Vlad. – *Biserici din târgul Orheiului* // **Tyragetia**. Chișinău, 1999. – P. 203-208.

[42] JITARU V. – *Unele aspecte arhitectonice ale cimitirului central cu biserica Tuturor Sfinților din or. Chișinău* // **Arta**. Chișinău, "Litera", 1993. – P. 156-163.

[43] TIRON Tudor-Radu. – *Cimitirul Bellu din București* // **Monumentul**. Iași, 2007, vol. VII. – P. 459-491; TIRON Tudor-Radu. – *Ansamblul funerar al Ghiculeștilor de la București-Colentina – manifestare artistică și conștiință de neam* // **Monumentul**. Doxologia, Iași, 2012, vol. XIII, partea I. – P. 281-306.

[44] PUȘCAȘU Nicolae N., Pușcașu Voica Maria. – *Biserica Sf. Gheorghe, "Mitropolia Veche" din Iași* // **Monumentul**. Doxologia, Iași, 2012, vol. XIII, partea I. – P. 309-364.

[45] **Cimitirul Eternitatea. Iași**. – Iași, 1995, coord. L. Vasiliu, I. Holban.

[46] BRIHUNEȚ M. – ***Modelarea peisajului natural prin cimitire*** // **BȘMNEIN.** Chișinău, 2004, vol. I (XIV); BRIHUNEȚ M. – *Istoria și tradiția exploatării cimitirelor din Republica Moldova* // **Diversitatea expresiilor culturale ale habitatului tradițional din Republica Moldova**. Chișinău, 2007. – P. 173-184; BRIHUNEȚ M. – *Sănătatea omului și a mediului văzute din perspectiva creștinismului* // **Natura și sănătatea în tradițiile populare**. Chișinău, 2007. – P. 14-16; BRIHUNEȚ M. – *Cimitirul ca expresie a moralității satului* // **Natura și sănătatea în tradițiile populare.** Chișinău, 2007. – P. 89-92.

Abstract

THE SOCIO-CULTURAL SPACE OF THE CEMETERY: THE ACTUALITY OF THE RESEARCH AND HISTORIOGRAPHY LANDMARKS. The author pleads for the investigation of the cemetery as a socio-cultural space. He displays the interest of different sciences for this object of study. Specifies the problematic of this field, viewed from ethnographical and architectural perspective. Reviews the contributions of forerunners in the formation of the scientific interest for the investigation of the architecture of small forms in the cemetery. Estimates the discovered sources, characterizes them and points out the weight of direct field investigations in the constitution of a large factual base, necessary for this complex research.

Key words: *cemetery, architecture of small forms, funeral's customs, socio-cultural space.*

Protoiereu, cercetător științific,
Secția Etnografie, MNEIN

IPOSTAZE ETNOGRAFICE BASARABENE. NOTE DESPRE RITURI ŞI SOLIDARITĂŢI TRADIŢIONALE

Lucian-Valeriu LEFTER

În amintirea lui Bazil Munteanu

Rezumat

În vara anului 2011 cercetările etnografice de teren pentru realizarea unui film documentar despre etniile din dreapta şi din stânga Prutului au avut loc în câteva sate din sudul Basarabiei, în stepa Bugeacului, unde conviețuiesc mai multe populații de colonizare, cu un sentiment al solidarității etnice mai bine definit. Cu timpul comunitățile române, găgăuze şi bulgare şi-au găsit, treptat, modalități comune de conviețuire, limba rusă fiind una dintre ele. Însă tradițiile acestor comunități etnice diverse au fost păstrate până astăzi.

Cuvinte-cheie: *Basarabia, grupuri etnice, solidaritate etnică, tradiții populare.*

Zile, anotimpuri şi ani s-au scurs de când, trei veri la rând, am cutreierat prin satele Vasluiului. Atunci, în anii 2003-2005, au fost căutați oameni care să-şi destăinuie întâmplările vieții şi amintirile despre înaintaşi. Urme vechi şi tradiții uitate au fost regăsite în acele campanii de cercetare etnografică inițiate de cel plecat grabnic dintre noi: Bazil Munteanu. Aşa am păşit, mai apăsat, pe drumul cercetării etnologice.

În vara anului 2011, cercetările etnografice de teren[1] pentru realizarea unui film documentar[2] despre etniile din dreapta şi din stânga Prutului m-au purtat şi în câteva sate din sudul Basarabiei. În acele locuri din stepa Bugeacului, unde conviețuiesc mai multe populații de colonizare, sentimentul solidarității etnice a fost mai pregnant. Timpul şi istoria, dar şi limba comună, rusa, sunt factorii care au atenuat treptat diferențele dintre comunități, românii, găgăuzii şi bulgarii găsindu-şi, treptat, căi comune de conviețuire.

Moştenit din vechime, modelul de organizare în ceată[3], precum cea a flăcăilor, presupune inițierea acestora şi trecerea spre vârsta maturității. Conceptul este specific organizării vechiului sat românesc; l-am regăsit în Anadol (azi Dolinski, raionul Reni, în Ucraina), unde existau trei cete: bulgărească, a bejenarilor şi a țiglinarilor (veniți din Țiglina, azi cartier în Galați). Primele două cete erau bulgăreşti iar ultima românească. Însă cetele bulgăreşti au fost asimilate şi românizate, fapt mai rar întâlnit[4]. În timpul sărbătorilor, precum cele de iarnă, se manifestau distinct.

Potrivit unei expresii locale, hora satului constituia „o lege", manifestare fundamentală a solidarității tradiționale a comunității la sărbătorile calendaristice de peste an, mai cu seamă la Crăciun şi la Paşte, când jocul horei se desfăşura pe toată durata celor trei zile, inițial în fiecare ceată. Apoi, la alte sărbători, cu precădere duminica după-amiază sau la hramul bisericii satului, comunitatea se aduna iarăşi într-o horă, unde cântau lăutari care au intrat în legendă: „erau lăutari de-alde lui moş Tănase Gâscă, când cântau, stingeau lampa cu trompeta"[5].

Existau sate de lăutari, de obicei țigani, care-şi câştigau existența prin participarea la nunțile şi sărbătorile din cursul anului. Spre analogie, o imagine edificatoare o avem trecând în dreapta Prutului, în județul Vaslui. Descendenți ai

foștilor robi, viețuitori în umbra zidurilor mănăstirii Fâstâci, ctitoria lui Mihai vodă Racoviță, țiganii de aici au lăsat vechile cobze și au adoptat muzica militară de fanfară a regimentelor de husari austrieci de la jumătatea secolului al XIX-lea și au adaptat în mod original repertoriul tradițional[6]. Împroprietăriți în vremea lui Cuza-Vodă, unii țigani au plecat din Fâstâci întemeind o nouă așezare pe o moșie vecină, Valea Mare (azi, în comuna Ivănești), fanfara de aici căpătând renume. Erau organizați tot pe principiul solidarității cetelor, în „bande", sinonimul unei fanfare care purta numele șefului: Banda lui Măguță, Banda lui Șarambel etc. Până nu demult, aceste fanfare asigurau muzica tuturor nunților tărănești și a horelor de la Crăciun și Paște. Cel care „tocmea" sau „împăca" muzica pentru horă era șeful cetei flăcăilor, numit „comoraș" sau „cămăraș". Unul dintre „șefii de muzică", Măguță, ne povestește[7]: „Veneau și ne împăcau pentru Sfintele Paști, pentru Crăciun. Veneau și le cântam. Câte trei zile și trei nopți cântam". Umblau prin sat cu alaiul vălăretului cântând, prilej cu care era adunată răsplata pentru muzicanți: „Ieșeau cu vin, cu păștile, cu ouăle, ieșeau înaintea noastră și strângeam și noi muzicanții. «Luați de pomană, de sufletul cutăruia, de sufletul la celălalt». Trebuia să primim. Care avea oi, ne mă dădea câte-un miel acasă la muzicanți. După ce terminam de umblat prin sat, începeam hora; hora țărănească", lângă un scrânciob: „scripeți, de-aiștea cum erau 'nainte", unde „cântam până 'n zoru' zilei"[8]. Tot trei zile ținea și nunta în vechime, după cum ne spune un alt „șef de muzică", Șarambel[9]: „Cântam duminică. Duminică seara până pe la două [noaptea]. Ne odihneam o leacă, dimineață începeam și mergeam până marți pe la [orele] 2-3 după-amiaza". Atât el cât și ceilalți muzicanți au învățat să cânte de la părinți[10].

Muzicanții erau nelipsiți din viața satului, prezenți la toate momentele care implicau solidaritatea tuturor în decursul unei vieți de om. Și în satul Chirsova din Găgăuzia, organizat în vechime în două cete etnice, viața curgea în același ritm. Deoarece satul era împărțit între bulgari și găgăuzi, „bulgarii petreceau aparte hora lor, iar găgăuzii aparte"[11]. Găgăuzii se strângeau la horă în marginea satului, bulgarii în centru, lângă biserică unde era un maidan („megdan"). Cu timpul, diferențele au fost atenuate, căsătoriile mixte având un rol important în acest sens, astfel că hora avea loc numai în centrul satului. Astfel, „la apusul soarelui se organiza hora. Vârstnicii stau la o parte, îi supraveghează pe cei tineri. Fiecare mamă se uită cine va vorbi și va juca cu fiica ei. Flăcăul dacă dorește să danseze lângă prietena sa, trebuie să se apropie de ea din partea dreaptă, astfel va putea și să vorbească cu ea"[12].

La românii din Anadol ori la bulgarii și găgăuzii din Chirsova, viața urma același ritm. Horele aveau rol de inițiere, căci prin ieșirea la joc fata se zice că intra în rândul lumii pășind spre măritiș. Dar socializarea se petrecea mai des la șezători, în lungile seri de iarnă, unde, adunați pe rând la câte o casă, femeile executau muncile casnice: coseau, torceau și împleteau. La Anadol, „fetele pofteau băieții, prietenii lor și iată din șezătorile acestea se făcea cunoștință, din șezători se măritau, se însurau"[13]. Și la Chirsova, fetele și flăcăii bulgari mergeau în serile de iarnă la șezători („sedenki"), dar „flăcăii stăteau afară, iar fetele în casă, la fereastră"[14]. Fata purta o floare roșie la ureche. Când flăcăul o întreba: „Îmi dai floarea?", dacă ea era de acord ieșea afară, îi dăruia floarea apoi se întorceau împreună și mai stăteau de vorbă. Un cod al comunicării existent și alte circumstanțe, în sat sau la horă.

Şezătorile constituiau apanajul femeilor. Sărbătoarea specifică, organizată de femei, era cea din seara ajunului Sfântului Andrei, numită la Anadol „Usturoi" şi „Ziua Ursitoarei". Usturoiul avea rol de apărare împotriva strigoilor. Însă tocmai în această seară, când lumea era dezlănţuită din cauza vizitei morţilor neodihniţi, se practica ursita. Femeile se adunau la casă unde era o fată mare şi aşezau zestrea stivă la vedere. Adunau într-o pălărie a unui băiat diferite obiecte: cercei de aur sau inel de aur, cercei simpli, un chibrit („sârnic"), un creion, o monedă, apoi le amestecau bine şi fetele apucau câte un obiect fără să vadă: „care apuca inel de aur, o să aibă bărbat bogat, o să fie îmbrăcat foarte bine; care lua sârnic, o să fie beţivan"[15].

Bulgarii din Chirsova îşi ghicesc destinul în noaptea Anului Nou. Rup crenguţe de la pomii fructiferi întruchipând vaci, găini, casă, bani etc., apoi toate le pun în aluatul unei plăcinte învârtite, numită „milin"[16]. După coacere, se taie „milinul" şi fiecare primeşte câte o bucată, unde i se nimereşte a fi destinul: oi, vaci etc. Însă tăiatul învârtitei e doar începutul ospăţului, căci masa de sărbătoare („sofra") nu trebuie să se strângă până dimineaţa, pentru ca să fie tot anul belşug în casă.

În sudul Basarabiei, reminiscenţe ale tradiţiilor străvechi în perioada sărbătorilor de iarnă regăsim şi la românii din Cartal/Orlivka, unde s-a păstrat colinda Moşului[17]. În ajunul Crăciunului, două cete de băieţi colindă toată noaptea cu Moşii mascaţi începând din părţile opuse ale satului, într-o întrecere, pentru a se întâlni în centru, unde în vechime se băteau iar astăzi doar simulează violenţa. Cetele, numite „Plenaşi" şi „Bălţăreţi", reprezentau de fapt cele două părţi ale satului. Purtau bâte, măşti din piele de iepure cu coarne cu sclipici, iar la brâu tălănci, cetele fiind însoţite de dobe şi instrumente de suflat. Masca[18], ca întruchipare a strămoşului, avea puterea de a goni răul, la fel şi bâtele ce bat în pământ şi zgomotul tălăncilor.

Ritualuri agrare străvechi erau practicate deopotrivă în aceste comunităţi etnice diverse. Românii, bulgarii şi găgăuzii, trăitori în acelaşi spaţiu, practicau obiceiuri comune unei zone mai largi. Baba Dochia este cunoscută de găgăuzi ca Baba Marta[19], sărbătorită începând cu 1 martie, zi în care, „la gât şi la încheietura mâinii se legau aţe roşii. Să făcea astfel pentru ca Baba Marta să ia tot ce este mai rău, pentru a păstra tot ce este mai bun"[20]. Urma sărbătoarea celor 40 de Sfinţi Mucenici, „oamenii care au suferit pentru noi; au fost deştepţi, luptători neînfricaţi şi au păstrat în taină credinţa creştină"[21]. De ziua lor, dis-de-dimineaţă, se merge la biserică, se sfinţesc câte patru colaci care se fac în forma cifrei 8 şi se dau pomene pentru morţi.

Un ritual agrar cu forme arhaice păstrate era cel al *Paparudei*: *Pipiruda Leada* la găgăuzi, *Piperuda Leata* la bulgari. La vreme de secetă, fetele făceau o păpuşă de lut, numită de către găgăuzi *Ghermencic*. Fetele mergeau din casă în casă, cântând: „Pipiruda Leada!, / Dă-ne, Doamne, ploaie / Ca să crească porumbul,/ Ca să strângă grânele,/ Ca să ude câmpul, / Ca să fie aluat în coveţi!"[22]. Pentru aceasta, ele primeau ouă, untură, ulei, brânză şi făină, produse din care mama unei fete făcea plăcinte, pentru ospăţul final. Apoi, aşezau păpuşa, *Ghermencic*, într-un sicriu mic, „o duc în poieniţă şi coboară sicriul la pârău", moment când toţi participanţii plâng foarte tare, ca să vină ploaia.

În varianta bulgărească, două-trei femei se adună şi merg din casă în casă, adună produse pentru *Pipirudă* şi cântă: „*Пипеpуда лята / Лята испpулята / Дай,*

Боже, дождец! / Да са руди житу / Да са руди житу / Житу чернукласну (Pipiruda leata, / Dă-ne, Doamne, ploaie! / Să ude pământul / Pământul să rodească)"[23]. Între timp, alte femei făceau o păpușă din lut (*Ermence*). Apoi, femeile pregătesc un fel de plăcintă învârtită, „cavarmi", fierb ouă și gătesc. Tot femeile merg cu păpușa la iaz să o „îngroape" și plâng tare, bocesc, își udă ochii ca să vină ploaia. Pe drumul de întoarcere dacă întâlnesc o văduvă o udă bine cu apă, tot pentru grăbirea venirii ploii. Ajung acasă și se așează la masă, pentru ospățul funerar al păpușii din lut[24].

Închidem șirul celor câtorva ipostaze din tradițiile unor comunități etnice din Basarabia istorică cu amintirea strămoșilor. La o săptămână după Paște, de o amploare deosebită se bucură Paștele Blajinilor, o mare sărbătoare închinată strămoșilor. La bulgarii din Chirsova, de pildă, se numește Paștele Mic sau *Sufinden* (*Ziua Sufin*), când „se adună toate rudele, un fel de Paște al Blajinilor; toți se duc la cimitir, la mormintele rudelor și își amintesc de toți, cine, unde, cum, comunică între ei, iau cu sine băuturi, mâncare, toți dau de pomană unii altora și pomenesc pe apropiații săi morți, cine și cum a fost"[25]. Participă foarte multă lume, semn că legătura cu strămoșii nu a fost uitată: „Noi ne amintim de lucruri triste, bineînțeles, dar toți acolo vom merge; obiceiul este bun, ca tinerii să știe unde ne aflăm, unde se află părinții noștri, bunicii..."[26]

Casă din s. Chirsova, specifică sudului Basarabiei.

Fronton de casă, în s. Chirsova, specific caselor din sudul Basarabiei.

Hramul bisericii din s. Chirsova, la Sfânta Maria.

Hora din Anadol.

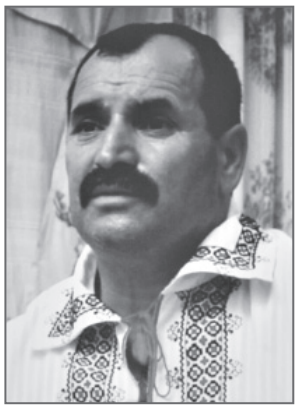

Ioan Stroia, român, s. Anadol, Dolinski.

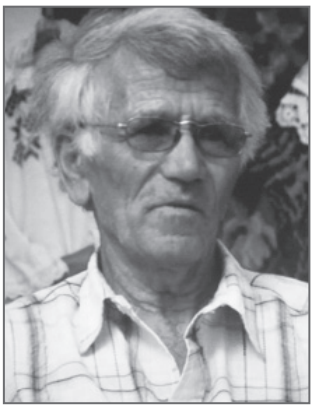

Nicolae Ciobanu, român, s. Anadol, Dolinski.

Nina Dobrişan, româncă, s. Anadol, Dolinski.

Maria Zlatovcena şi Dumitru Zlatovcin, găgăuzi, s. Chirsova, cu masa tradiţională.

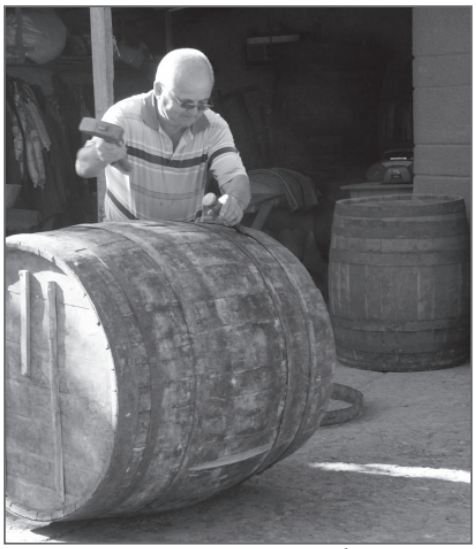

Ivan Zaicov, găgăuz, butnar.

Maria Fucidji, găgăuză.

Feodor Arnăut, bulgar, grădinar.

Chirichie Coleoglo, 85 de ani, găgăuză, s. Cotlevina; „școlită" în România Mare.

Nicolai Șichil, viceprimarul s. Chirsova și Tudor Tanasoglu, 90 de ani, găgăuz, „școlit" în România Mare.

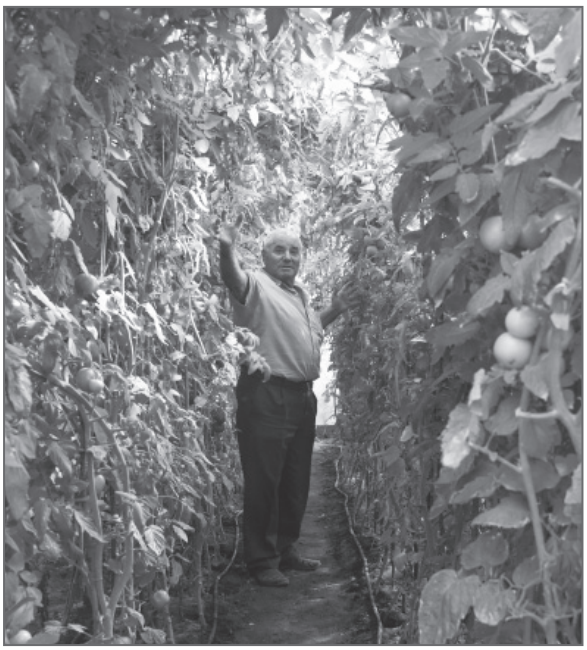

Ivan Dulgher, bulgar, în sera de legume a lui Feodor Arnăut.

Stepanida Galun și Tatiana Racovcena, bulgăroaice, s. Chirsova

Note și referințe bibliografice

[1] La realizarea cercetărilor de teren din Basarabia am beneficiat de sprijinul Institutului Patrimoniului Cultural al Academiei de Ştiinţe a Moldovei din Chişinău; aducem mulţumiri: dlui Silviu Andrieş-Tabac, vicedirector ştiinţific; d-nei Diana Nicoglo – pentru interviurile în limba găgăuză; d-nei Emila Bancova – pentru interviurile în limba bulgară, dlui Alexandru Magola – pentru interviurile în limba rusă, precum şi d-nei Natalia Golant de la Muzeul de Antropologie şi Etnografie al Academiei şi Ştiinţe a Rusiei din Sankt Petersburg, cunoscătoare a folclorului şi limbii române.

[2] *Aşa diferiţi precum suntem – 7 etnii la Marea Neagră / As different as we are – a 7 ethnia project at the Black Sea*, film documentar despre românii din sudul Basarabiei (în Ucraina), ţiganii muzicanţi din judeţul Vaslui, ruşii („caţapii") din nordul Basarabiei, găgăuzii din sudul Basarabiei (Găgăuzia – Republica Moldova şi Ucraina), bulgarii din Găgăuzia, lipovenii din Dobrogea şi ucrainenii din nordul Bucovinei. Documentarul a fost realizat în cadrul proiectului cu acelaşi nume, finanţat de Uniunea Europeană prin Programul de cooperare transfrontalieră România-Ucraina-Republica Moldova, „Common borders. Common solutions / Graniţe comune. Soluţii comune", iniţiat de Centrul Judeţean pentru Conservarea şi Promovarea Culturii Tradiţionale Vaslui, manager general de proiect: Lucian Onciu, în parteneriat cu Consiliul Raional Hânceşti (Republica Moldova), Organizaţie de Tineret „Noua Generaţie Europeană" din Reni (Ucraina) şi Asociaţia Tinerilor Români din Basarabia şi Bucovina (Iaşi). Filmul a fost realizat de regizorul Alexandru Condurache, împreună cu Valentin Burlacu, Irina Theodoru şi Valentin Stoian. Traducerea subtitrării în limbă engleză a filmului a fost realizată de Ana-Maria Caşcaval, Ecaterina Cojoca şi Irina Theodoru. De asemenea, aducem mulţumiri dnei Ana Dumitraş din Hânceşti şi dlui Valentin Stroia din Reni, parteneri în proiect din partea Republicii Moldova şi a Ucrainei, implicaţi în realizarea acestui film, cu o consultare ştiinţifică de Lucian-Valeriu Lefter.

[3] Trebuie să menţionăm, că această idee fundamentală a organizării sociale din vechile comunităţi fost urmărită îndeosebi de Bazil Munteanu în cercetările sale.

[4] Inf.: Nicolae Ciobanu, 75 de ani; Ioan Stroia, 53 de ani, s. Anadol/Dolinski, r. Reni, Ucraina, 9 septembrie 2011.

[5] Inf.: Ioan Stroia, cit.

[6] Ţiganii de la Valea Mare au creat un stil propriu, numit de ei „vianez", prin scurtarea muştiucului unor instrumente de suflat, alămurilor, redând sonorităţi specifice.

[7] Inf.: Aurel Ene, zis Măguţă, 80 de ani, s. Valea Mare-Ivăneşti, j. Vaslui, 22 septembrie 2011.

[8] Inf.: Jenică Alexandru, zis Şarambel, 76 de ani, s. Valea Mare-Ivăneşti, j. Vaslui, 22 septembrie 2011.

[9] *Idem*.

[10] Măguţă: „Am pus mâna, m-o 'nvăţat tata-meu care-o fost bătrân, şăf de muzică"; Şarambel: „Bătrânu' tata, Şarambel bătrânu', m-o 'nvăţat primul cântec".

[11] Inf.: Ivana Gheorghievna Zaicova şi Ivan Feodorovici Zaicov, 70 şi 71 de ani, găgăuzi, s. Chirsova/Kirsovo, UTA Găgăuzia, Republica Moldova, 27 august 2011.

[12] Inf.: Feodor Ivanovici Arnăut, 77 de ani, bulgar, s. Chirsova, 26 august 2011.

[13] Inf.: Nina Dobrişan, 60 de ani, s. Anadol/Dolinski, 9 septembrie 2011.

[14] Inf.: Feodor Ivanovici Arnăut, cit.

[15] Inf.: Nina Dobrişan, cit.

[16] Inf.: Stepanida Danilovna Galun, 71 de ani, s. Chirsova, 26 august 2011.

[17] Inf.: Dumitru Caluian, 45 de ani, s. Cartal/Orlivka, r. Reni, Ucraina, 10 septembrie 2011.

[18] Masca purtată de unele cete de colindători, care „joacă rolul zeului supus morţii şi renaşterii simbolice" (Ion Ghinoiu, *Panteonul românesc. Dicţionar*, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2001, p. 54).

[19] Zilele *Babei Dochia*, numită în Basarabia şi în unele părţi din Muntenia *Baba Marta*,

sunt în număr de 9 sau 12, începând cu 1 martie (Simion Florea Marian, *Sărbătorile la români. Studiu etnografic*, vol. II, *Păresimile*, București, 1899, p. 94, 131-136.

[20] Inf.: Maria Hristorovna Fucidji, 62 de ani, găgăuză, s. Chirsova, 27 august 2011.

[21] *Eadem*.

[22] *Eadem*.

[23] Inf.: Stepanida Galun, 71 de ani; Tatiana Racovcena, 74 de ani, bulgăroaice, s. Chirsova, 26 august 2011.

[24] Această formă a ritualului Paparudei, cu înmormântarea păpușii din lut, nu pare să fie întâlnită la populația românească, unde actanții sunt „mascați" în frunze de boz și stropesc cu apă, ritualul culminând prin aruncarea veșmintelor vegetale în apa curgătoare a râului și cu ospățul funerar. (Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 143-144; Ion Taloș, *Gândirea magico-religioasă la români*, București, Editura Enciclopedică, 2001, p. 111-112). În schimb, o formă similară o reprezintă obiceiul Caloianului, practicat în sudul României și în Bulgaria pentru invocarea ploii, prin înmormântarea și dezgroparea după trei zile a două păpuși din lut, Tatăl Soarelui și Mama Ploii (Ion Ghinoiu, *op. cit*., p.35-36; Ion Taloș, *op. cit*., p. 27). Dar și în Moldova, unde „femeile, și mai cu seamă fetele, efigiează o statuie de argilă sau lut galben, mare ca de o palmă, pe care o numesc Calian", căruia îi fac un sicriu din scoarță de copac, îl învelesc în giulgiu și-l înmormântează; obiceiul este atestat de G. Săulescu, cu invocarea „Calianului" dublat de „Păpălugă" (Simion Florea Marian, *op. cit*., III, *Cinci-zecimea*, București, 1901, p. 298-303). Prin urmare, contopirea celor două sărbători, ar putea explica numele *Ghermencic/Ermenci* al păpușii de lut de la gagăuzii și bulgarii din Basarabia, care pare să fie Caloianul, ce ar fi fost cunoscut de unii români din Bulgaria sub numele de *Gherman* (*Ibidem*, p. 303). Avem de-a face cu un obicei regăsit și la bulgari, unde o divinitate a fertilității din mitologia slavă sudică, numită *Gherman*, este invocată pentru provocarea ploilor printr-un ritual în care se folosește o păpușă de lut cu pronunțate trăsături și atribute virile, înmormântată de preferință în malul unui râu; așadar, un ritual al fertilității solului similar cu al Scaloianului/Caloianului românilor dunăreni (Victor Kernbach, *Dicționar de mitologie generală. Mituri, divinități, religii*, Editura Albatros, București, 1995, p.214-215).

[25] Inf.: Ivan Ivanovici Dulgher, 74 de ani, bulgar, s. Chirsova, 26 august 2011.

[26] *Idem*.

Abstract

BASARABIAN ETHNOGRAPHIC HYPOSTASES. NOTES ON RITES AND TRADITIONAL SOLIDARITIES. During the summer of 2011, aiming to make a documentary film about ethnic groups living on both sides of the Prut, ethnographical field researches were accomplished in several villages from southern Basarabia, in the Bugeac steppe, where several colonisation populations live, having a clearly defined sentiment of ethnic solidarity. The Romanian, Gagauz and Bulgarian communities gradually identified, along the time, common strategies of surviving, the Russian language being one of them. But the traditions of these diverse ethnic groups have been preserved until nowadays.

Keywords: *Basarabia, ethnic groups, ethnic solidarity, folk traditions.*

Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Vaslui, România
lucian_lefter@yahoo.com

ПРЕДПИСАНИЯ И ЗАПРЕТЫ В НАРОДНОЙ КУЛЬТУРЕ НАСЕЛЕНИЯ БЕССАРАБИИ В ТВОРЧЕСТВЕ ДМИТРИЯ МОРУЗИ

Ольга ЛУКЬЯНЕЦ

Резюме

В статье автор анализирует описанные Дмитрием Морузи предписания и запреты, известные в первой половине XX века и ему самому, и значительной части населения. Материалы, приведенные в статье, являются дополнительным свидетельством использования художественной литературы как важного информационного этнографического источника.

Rezumat

În lucrare autorul analizează prescripțiile și interdicțiile descrise de Dumitru Moruzi, cunoscute în prima jumătate a sec. XX atât lui, cât și unei părți bune din populație. Faptele culturale expuse în articol constituie mărturii complementare de utilizare a literaturii artistice în calitate de sursă etnografică importantă.

Ключевые слова: система правил и санкций, традиционные угощения, этнические группы, этнические предпочтения.

«Система правил и санкций, по мнению американского этнолога и культуролога Лесли Уайта, является одним из наиболее важных и мощных механизмов любого общества»[1].

Традиционные способы действия в человеческих социальных системах обеспечивают, прежде всего, экономию и эффективность. «Продолжать применять однажды найденный прием проще, чем изобретать новый. Это сберегает и время и усилия» – подытоживает свои размышления названный исследователь[2]. Эти процессы обусловлены, по свидетельству другого американского ученого, психолога, проанализировавшего итоги многочисленных современных исследований, связанных с деятельностью человеческого мозга, Роберта Купера, спецификой функционирования этой важной компоненты организма человека, направленной на поддержку и сохранение старых обычаев, сориентированной на восприятие действительности и допускающей лишь очень медленное движение к изменениям, к новому[3].

Мозгу не нравятся изменения. Любое нововведение, как отмечают исследователи, не только дорого технологически и с точки зрения изучения его индивидом, но и разрушительно, поскольку нарушает психологическое равновесие индивида[4]. В силу всего этого система предписаний и запретов, по-иному – правил и санкций, сохраняется длительное время практически без модификаций и знакома каждому члену общества с раннего детства.

Дм. Моруzи, представитель одного из знатных молдавских родов, много лет, проживший в Бессарабии и знакомый с ее реалиями конца XIX – первых десятилетий XX века, не будучи этнографом, тем, не менее, не мог обойти своим вниманием эти неписанные законы. Наделенный развитым чувством

наблюдательности, он описал отдельные составляющие этой системы в своих произведениях, представляющих различные жанры художественной литературы.

Художественная литература, по характеристике румынского автора А. Дуцу, является чувствительным барометром, фиксирующим происходящие изменения, менталитет общества и отдельных его представителей в ту или иную эпоху, что и создало условия для использования ее как источника большой информативной насыщенности[5].

Обращение к сформулированной в названии статьи теме было продиктовано как слабой степенью ее освещения в современной молдавской этнографической литературе, так и ее научной значимостью. Изучение многочисленных правил, организующих бытовую сторону поведения человека, проливает свет на способы приспособления того или иного этноса к социальной и природной среде, отторгающих от себя новации[6].

Первые десятилетия XX века ознаменовались повсеместно, в том числе и в Бессарабии, размыванием, модификацией традиционных феноменов культуры и образа жизни, что и запечатлел в своих произведениях Дм. Морузи. Наибольшим изменениям подверглась материальная культура, в силу прямой ее детерминированности от природных и социальных факторов. Вот почему писатель и уделил особое внимание описанию предпочтений и неприятию на примере традиционной системы питания молдаван Бессарабии. Подчеркивая воздействие реалий русской культуры на традиционно-бытовую культуру молдаван, он пишет, что его герой Ротару, ставший сейчас Колесниковым, пьет чай и ест борщ со свеклой. Свекла достаточно поздно стала возделываться в Бессарабии, что, возможно, и предопределило сдержанное отношение к ней молдавских крестьян при использовании ее в первых блюдах[7]. В дни же праздников, согласно традициям предков, подчеркивает Дм. Морузи, особенно на Пасху, тогда когда русские (москали) употребляют в пищу поросенка и «бабы» – «бабеле» – русские куличи до метра высотой, Колесников, в память о дедовских традициях, наслаждается ягненком, пасхой и козонаком (cu miel, pască și cozonaci împletiți)[8].

При описании застолья в боярском доме им называются сформировавшиеся в прошлом традиции. Это относится, прежде всего, к угощению гостей кофе и сладостями (чаще вареньем). Упоминает он о привычном для молдаван употреблении сначала мясных закусок, а затем первых блюд. В отличие от правил русского застолья, когда закуски располагались на другом столе, и было принято не сидеть, а стоять, вкушая их, у молдаван они все были, сообщает автор, на одном столе, и было принято пищу пробовать сидя. Фрукты и ягоды, поданные к столу, подчеркивает Д. Морузи, выглядели так, будто их только что сорвали с дерева или виноградного куста[9].

Кроме традиционных угощений, в доме боярина к застолью готовили (русские) пирожки с мясом, понравившиеся и гостю. Д. Морузи привел примеры вербальных оценок удачности застолья, принятые у разных народов. Так, француз и итальянец, желая его похвалить, говорят, пишет автор, что они

приятно провели время, англичане – что они проснулись под столом, и только русские в аналогичной ситуации используют странную, на его взгляд, фразу – стол был приготовлен настолько хорошо, отличался таким изобилием, что они не могли сдвинуться с места. Свои рассуждения Дм. Морузи завершает выводом, что русская кухня отличается тяжестью. Это ему, как он сам отмечает, было хорошо известно с детства[10].

Система питания, как известно, зависит от природно-климатических условий. Проживание русских в более северных широтах, на которых длительное время сохранялись низкие температуры, обусловило преобладание у них более калорийной пищи. Традицию эту они принесли с собой, поселившись в иных климатических условиях. Время, к которому приурочивались приемы пищи, было обусловлено традицией, на формирование оной оказало влияние проживание этноса в определенном часовом поясе.

Из традиционных русских блюд резкое неприятие у Дм. Морузи вызвала окрошка, холодное первое блюдо, которое готовили в жаркие летние дни. Судя по описаниям, он никогда не пробовал окрошку, возможно, и не видел. Предубеждение сформировалось у него, скорее всего, на почве слухов. Состав продуктов, приведенный в его описании, не встречается в книгах кулинарных рецептов, ни в современных, ни в составленных в предшествующие эпохи. Окрошку он еще называет «ботвиньей», хотя последняя по составу продуктов не имеет ничего общего с первой. Разве что и та, и другая представляют собой разновидности холодного первого блюда. Он также пишет о практике широкого использования сметаны при приготовлении многих блюд русской кухни, что не было свойственно в такой мере молдавской кулинарии, и соответственно формировало неприятие у Дм. Морузи[11].

Аналогичных окрошке блюд как по составу продуктов, способам приготовления, так и по частоте их употребления в тот период у молдаван не было. В этом можно усмотреть один из мотивов столь критического отношения писателя к данному блюду. Предпочтения и неприятие, предписания и запреты, выступающие в качестве маркеров идентичности, особенно ярко проявляются, по наблюдениям европейских ученых, в традиционной кухне и системе питания. Знакомство с этими правилами, формирование предпочтений или неприятия начиналось в семье [12]. Определенное место в этом процессе играло и общество, негативно воспринимавшее любое нарушение установленных правил. Так, насмешкой мог быть встречен, пишет Дм. Морузи, молдавский боярин, облаченный в «русский мундир»[13]. Огромные шапки, широкие одежды русских, как, впрочем, и огромные порции еды, как отражение «русской широкой жизни» настораживало, рождало неприятие[14].

Бессарабские извозчики, являвшиеся либо староверами, либо украинцами, отмечал писатель, были одеты в кафтан из голубого сукна, подпоясанный ремнем, на голове носили шапку из овчины, верх ее был изготовлен из бархата под цвет кафтана и напоминал головной убор болгарских солдат[15]. Использование голубого цвета в одежде бессарабских молдаван не было традицией. Но сам цвет

как цвет неба, символ веры и гармонии был характерен, по мнению современного румынского исследователя Рэзвана Теодореску, для Молдовы[16].

Из описания очевидно отношение самого Дм. Морузи и определенных слоев бессарабского общества как к цвету одежды, так и ее носителям. Такие же эмоции испытывал он, рисуя одежду русских мастеров по обработке дерева[17].

Дм. Морузи обращает внимание и на определенную регламентацию при выборе трудовой деятельности представителями проживавших в Бессарабии различных этнических групп.

В сборнике бессарабских песен Дм. Морузи, опубликованном в 1912 году, фольклорный материал фиксирует неприятие «новшеств» – заимствований, возникших под влиянием иных этнических культур. Нетрадиционные напитки, нетрадиционная одежда вызывают отторжение (repulsie) населения. Вполне определенно звучит призыв: «Haide fă să ne jurăm./ Portul iar să ni-l luăm / Ca de rău să ne scăpăm»[18].

В данном отрывке фольклорного произведения, приведенного Дм. Морузи, зафиксировалась не столько оценка народом политических реалий начала XX века, сколько его отношение к одежде, выполнявшей в традиционном обществе ряд функций.

Одна из них сводилась к защите человека не только от непогоды, но и от других враждебных ему сил. В традиционном видении особой оберегающей человека энергией наделялась старая одежда.

Существовал всем известный с детства стиль поведения. Появление в нем новых или подновленных характеристик вызывало негативную реакцию сообщества и отдельных его представителей. По мнению современных исследователей, различными институтами традиционного общества, в том числе и официальной идеологией, создаются и закрепляются в сознании людей образцы поведения, которым следовало подражать. «Почти магическое воздействие в ней имело повторение, тиражирующее должным образом дисциплинированное чувство у населения». Психологическое воздействие на личность осуществлялось путем подражания, внушения, основанных на «внелогическом усвоении социального опыта»[19].

Неудивительно поэтому и особое внимание Дм. Морузи к поведению представителей живших в Бессарабии народов, отличавшихся от поведенческих канонов титульного этноса. Так, цыган, облаченный в одежду извозчика, но не умевший управлять лошадьми, пишет он, свалился с козел и начал, по цыганскому обычаю, проклинать всех и все на свете, тем самым вынужден был признаться, что он – кузнец, а не возница[20]. Столь же сильное удивление вызвали русские мастера по обработке дерева, высокое мастерство которых он не смог не отметить, отсутствием бережного отношения к результатам своего труда[21].

Специально не смазанные колеса повозок липован, издающие ужасный скрип, оповещающий о них, ибо только воры ездят тихо, также вызывали недоумение, как у автора, так и у других представителей коренного населения[22].

Согласно неписаным предписаниям, знакомым каждому с самого

детства, во всем следовало соблюдать меру, ценить результаты своего труда, не выставлять напоказ свои недоработки.

Определенные регламентации касались и эстетических норм. Дм. Морузи описывает их на примере различий молдавской сельской культовой архитектуры от русской.

Предпочтения и неприятие, предписания и запреты пронизывали всю поведенческо-бытовую сторону жизни человека. Вполне закономерным представляется их фиксация, описание в художественных произведениях. Как подчеркивал Д. С. Лихачев, «всякая литература создает свой мир, воплощающий мир представлений современного ему общества»[23]. Исключением в этом плане не являются и произведения, принадлежащие перу Дм. Морузи.

Если воспользоваться современной научной терминологией, то следует сказать, что его описания различных феноменов традиционно-бытовой культуры жителей Бессарабии осуществлены при помощи методики включенного наблюдения, что повышает их значимость как этнографического источника. Стремление же реанимировать ушедшие из жизни феномены, за что ратовал он, не всегда является верным с точки зрения науки занятием, как правило, оно обречено на неудачу.

Известный деятель науки М. Когылничану отмечавший наступление в Молдове цивилизации, по его оценке, несущей в целом добро, но одновременно разрушавшей обычаи предков, национальный характер, язык, с сожалением констатировал, что лишь кое-где в селах «безумство новаций» не затронуло основ традиционного образа жизни и культуры. Вытеснение идиллических представлений экономическими интересами, практическими потребностями имело место, как свидетельствует он, и в Молдове. О необратимом характере изменений, повсеместно коснувшихся традиционно-бытовой культуры, говорили участники Первого международного конгресса фольклора, работа которого проходила в Париже во 2-й половине 30-х годов XX века. Об этом писал также ученый с европейской известностью Люсьен Февр, участник этого форума.

Современная российская исследовательница Е. Н. Селезнева, рассматривая методологические проблемы культурной политики, пришла к выводу о том, что «…наследие – не неизменная данность; механизм наследования, выражаясь фигурально, – это гомеостатический процесс забывания и трансформации. Иначе говоря, в неизменном виде наследие сохраняться не может. И это всегда метафора, когда говорят о возрождении той или иной культуры. „Границы" наследия и традиции, завершает она свои рассуждения, изменчивы – по той причине, что потомками воспринимается только часть наследия». Еще более определенно на этот счет высказался Ю. М. Лотман: «Практика истории – суровый критик. С неумолимостью отвевает как мякину все, без чего данная система может обойтись»[24].

Как уже ранее отмечалось, мозг человека не любит изменений. Но, если индивид приобретет новые навыки во время «повторяющихся упражнений», он способен в короткое время освободиться, пишет уже ранее цитировавшийся

Роберт Купер, от глубоко укоренившихся обычаев и матриц. Структура мозга модифицируется в ходе мыслительного процесса, феномен, именуемый нейропластичностью[25].

Таким образом, ностальгическим настроениям Дм. Морузи об ушедших элементах народной культуры и по поводу реанимации некоторых из них, и в частности традиционного костюма, суждено остаться нереализованными проектами. Поскольку, как считают многие исследователи, процессы модификации, трансформации, исчезновения феноменов народной культуры, подчиняются определенным закономерностям.

Система правил и санкций отличалась разнообразием. Об этом свидетельствует и множество слов, их означающих. Все предписания и запреты входили в число так называемых ограничений (limitări)[26]. Описание некоторых из них отличается у Дм. Морузи не только образностью, свойственной любому художественному произведению, но и конкретикой, характерной для этнографического источника.

Примечания

[1] УАЙТ Лесли. – **Эволюция культуры**. Москва, 2004. – С. 294.

[2] *Там же.* С. 276.

[3] COOPER R. K. – **Nu-ți sta în cale.** Trad. Fleșeru N. București, 2009. – P. 48.

[4] УАЙТ Лесли. – *Указ. соч.* с. 277; COOPER R. K. *Op. cit*., p. 13.

[5] DUȚU A. – **Literatura comparată și istoria mentalităților**. București, 1982. – P. 250.

[6] ПУЦЫКОВИЧ О. – *Взаимодействие культур и проблема межгрупповой враждебности* // **Стили мышления и поведения в истории мировой культуры.** Москва, 1990. – С. 33-53.

[7] MORUZI D. – **Rușii și Românii**. București, 1906. – P. 214.

[8] *Ibidem,* p. 215.

[9] MORUZI D. – **Pribegi în țara răpită**. Iași, 1912. – P. 162.

[10] *Ibidem*.

[11] MORUZI D. – *Op. cit*., p. 162.

[12] CUISENIER Jean. – **Etnologia Europei**. Iași. 1999. – P. 116.

[13] MORUZI D. – **Pribegi în țara răpită**. Iași, 1912. – P. 68.

[14] MORUZI D. – **Rușii și Românii**. București, 1906. – P. 12.

[15] MORUZI D.– **Pribegi în țara răpită**. Iași, 1912. – P. 27.

[16] THEODORESCU Răzvan. – *Spațiu cromatic - stil - civilizație* // **Drumuri către ieri.** București, 1992. – P. 244-259.

[17] MORUZI D. – **Pribegi în țara răpită**. Iași, 1912. – P. 133, 134, 135.

[18] MORUZI D. – **Cîntece Basarabene**. Iași, 1912.

[19] ПУЦЫКОВИЧ О. – *Взаимодействие культур и проблема межгрупповой враждебности* // **Стили мышления и поведения в истории мировой культуры.** Москва, 1990. – С. 41.

[20] MORUZI D. – **Pribegi în țara răpită**. Iași, 1912. P. 63.

[21] *Ibidem,* p. 133-135.

[22] *Ibidem,* p. 62.

[23] ЛИХАЧЕВ Д. – *Великое наследие* // **Избранные работы** в 3-х тт. Т. 3. Л., 1987. – С. 7.

[24] KOGĂLNICEANU M. – *Schițe de moravuri – Scene pitorești din obiceiurile poporului: nou chip de a face curte* // **Opere**. Ed. com. de Cartojan N. Craiova, 1930. – P. 48, 52, 53; СЕЛЕЗНЕВА Е. – *Научные принципы или «принципиальная» конъюнктурность? К*

проблеме методологии культурной политики // **Полис**. 1998, № 1. – С. 172, 173; ЛОТМАН Ю. – *Культура и информация* // **Семиосфера. Культура и взрыв. Внутри мыслящих миров.** Статьи. Исследования. Заметки. Санкт-Петербург. «Искусство-СПБ», 2004. – С. 393.

[25] COOPER R. K. – *Op. cit.*, p. 33.

[26] DUMITRU Luiza Maria. – *Sacrul monstrous* // **Mitologie. Mitistorie. Folclor românesc**. Serie nouă. București, 2007. – P. 18-19.

Abstract

INDICATIONS AND PROHIBITIONS IN THE FOLK CULTURE OF THE POPULATION FROM BASARABIA, IN THE WORKS OF DUMITRU MORUZI. The author analyzes in this article the indications and prohibitions described by Dumitru Moruzi, personally known to him and to a great part of the population in the first half of the XXth century. The cultural facts presented in the article, represent an additional argument for the usage of artistic literature as an important source of ethnographic information.

Key words: system of rules and sanctions, traditional meals, ethnic groups, ethnic preferences.

Cercetător științific coordonator,
Secția Etnografie, MNEIN

DESTINAȚIILE RELIGIOASE ALE PELERINILOR DIN REPUBLICA MOLDOVA

Romeo CEMÎRTAN

Rezumat

Cunoașterea și valorificarea patrimoniului cultural-spiritual rămân a fi prioritare pentru domeniul științific în perioada în care societatea din Republica Moldova, dar și comunitatea internațională se confruntă cu crize economice, politice, ideologice, identitare, iar sistemul valorilor este în proces de restructurare. Susținerea priorităților domeniilor perene asupra celor telurice este evidentă și necesară pentru restabilirea ordinii firești în evoluția civilizației moderne. Revenirea la valorile moral-spirituale și afirmarea lor în viața de zi cu zi garantează nu numai depășirea acestor crize, dar și păstrarea patrimoniului cultural, transmis nouă de generațiile înaintașe. În acest sens spiritualitatea ortodoxă ne încurajează să ne identificăm cu acest patrimoniu cultural și să păstrăm reperele cultural-naționale, inclusiv pentru generațiile viitoare într-un pelerinaj etern.

Cuvinte cheie: pelerinaj, patrimoniu cultural-spiritual, sistem de valori, spiritualitate ortodoxă.

Liberalizarea călătoriilor internaționale după destrămarea U.R.S.S. a favorizat nu numai dezvoltarea turismului, dar și pelerinajului, care în primii ani de independență a Republicii Moldova s-a orientat mai mult spre obiective religioase din străinătate. Cea mai valoroasă destinație pentru pelerinaj rămâne a fi Israel. „Pentru un creștin vizita la Mormântul Mântuitorului înseamnă o experiență unică și, mai ales, tulburătoare. E ca o teleportare din realitatea meschină, gălăgioasă și plină de ispita păcatului în virtutea biblică, unde banalele indicatoare rutiere îți arată toposul legendar-sacru, pe care le-ai deprins odată cu suflul copilăresc și pur al colindelor: Ierusalim, Bethleem, Iordan, grădina Ghetsimani, Muntele Măslinilor, Tabor, Galileea, Magdala și câte altele..."[1]. Creștinul care se află în pelerinaj în Țara Sfântă descoperă multe obiceiuri vechi autohtone ca, de exemplu, după Liturghia Sfântului Vasile ierarhul împarte creștinilor felii de colac dulce. Este un obicei practicat de Biserica Ortodoxă Greacă; ei coc pentru ziua Sf. Vasile un colac mare în care ascund un bănuț de aur. Cel care îl găsește, primește binecuvântarea divină pentru tot anul[2]. O altă tradiție, întâlnită atât în Israel, cât și în România și Republica Moldova este lăsarea în găurile și crăpăturile dintre pietre a locurilor sfinte a numeroaselor hărțuițe pe care sunt scrise diferite dorințe și solicitări. Aceste pliculețe cu dorințe împânzesc Țara Sfântă[3]. O practică veche de două mii de ani este legată de marcarea Bobotezei. În ziua de 18 ianuarie, în ajunul Botezului Domnului pe stil vechi, mii de pelerini se scufundă în apele Iordanului în cămăși albe. Această scufundare se face cu prilejul Botezului lui Iisus Hristos, dar și în amintirea botezării neofiților în primele veacuri creștine.

Între preferințele pelerinilor din Republica Moldova se număra Grecia cu Muntele Athos, Meteora, Salonic, insula Rodos etc., dar, mai ales, Ucraina și Rusia. În Kiev sunt 15 mănăstiri ortodoxe. Unele au o vechime aproape de o mie de ani. *Lavra*

Pecerska, întemeiată de Sf. Antonie și Sf. Teodosie în secolul al XI-lea, este o mărturie a sfințeniei ce a izvorât în aceste locuri. Tot la Kiev, în catedrala de lângă Universitatea de Stat din Kiev se află Moaștele Sf. Varvara care se bucură de dragostea deosebită din partea creștinilor din Republica Moldova. Un alt loc deosebit de vechi și plin de har este mănăstirea Poceaev, care se află în nord-vestul Ucrainei și reprezintă un avanpost al spiritualității ortodoxe la granița cu lumea catolică. Aici există o tradiție legată de judecata gravității păcatelor săvârșite de cei care au venit pentru închinare. În peștera Sf. Iov ce se află sub mănăstire duce o trecătoare strâmtă, cei care au săvârșit păcate grele sunt blocați în această trecătoare și nu pot coborî în peșteră. Numai pocăința și spovedania sinceră aduce iertarea și permisul forței divine de a avea acces în paraclisul subteran. Locurile de pelerinaj din Rusia sunt mănăstirile Optina, Solovki, Diveevsk, biserica Sf. Treime de la Zagorsc, pictată în 1420 de Cuviosul Andrei Rubliov, unde sunt sute de părticele de sfinte moaște așezate în ceară, ale unor sfinți de pe trei continente, acoperind în totalitate cele douăzeci de secole de istorie creștină. La mănăstirea Diveevsk pentru a avea dreptul să te închini la moaștele Sf. Serafim de Sarov pelerinii sunt controlați dacă au cruciulițe la gât[4].

Însă cea mai solicitată și importantă destinație pentru pelerinii din Republica Moldova rămâne a fi România. Identitatea națională și culturală comună, bogăția patrimoniului material și imaterial bisericesc păstrat și valorificat, chiar și în perioada comunistă, dar, mai ales, numărul mare de sfinți români cinstiți pe ambele maluri ale Prutului, toate aceste fac ca România să fie cel mai des vizitată de pelerinii din Moldova. Și în România există Sf. Muntele Athos propriu – Mănăstirea Putna. Aici se află mormântul Sfântului Voievod Ștefan cel Mare (1457-1504), canonizat de Biserica Ortodoxă Română la 20 iunie 1992. La Mănăstirea Putna se păstrează icoana făcătoare de minuni *Maica Domnului cu pruncul* care datează din secolul al XVIII-lea[5]. În mănăstire se află craniul Sfântului Ghenadie, Patriarh al Constantinopolului, adus la Putna de însuși Ștefan cel Mare și Sfânt în anul 1488. Tot la mănăstirea Putna se află mormintele sfinților ierarhi, Mitropolitul Teoctist I (1453-1478) și a Sfântului Ilie Iorest, Mitropolit al Transilvaniei (1640-1643). La Putna găsim chilia Sfântului Daniil Sihastrul[6]. „La serbarea a 500 de ani de la trecerea la cele veșnice a Sfântului Ștefan cel Mare marcată pe data de 2 iulie 2004 au participat 32 ierarhi, 3 ierarhi străini și un sobor de preoți alcătuit din 154 de slujitori. Tinerii creștini au făcut un pelerinaj pe jos de la Suceava până la Putna reconstruind drumul parcurs de cortegiul care l-a dus pe Sfântul Ștefan la Putna cu 500 de ani în urmă. La acest eveniment au participat zeci de mii de pelerini din întreagă țară și de peste hotare, mai ales din Republica Moldova, Ucraina, Bulgaria etc.”[7]. Realizând caracterul de izvor peren pentru români, un vizitator din Belgia scrie despre Putna: ”Mândria de trecutul ei, gata pentru viitor, fie ca mănăstirea să poată continua să dea suflet poporului român. Suntem recunoscători că am avut posibilitatea să vedem această mărturie”[8]. În acest fel pelerinajul devine și un promotor de identitate națională și culturală.

Un alt centru de pelerinaj important reprezintă Catedrala Mitropolitană din Iași, unde se află moaștele Cuvioasei Parascheva, aduse la Iași în 1641 de către Vasile Lupu. Datorita numărului mare de pelerini care anual vin de hram, la 14 octombrie, să

se închine Cuvioasei Parascheva, în anul 2000 – declarat An internațional de pelerinaj – municipiul Iași a fost inclus în rândul celor cinci orașe internaționale de pelerinaj din Europa, alături de Tesalonic - Grecia, Trondheim - Norvegia, Edinburgh - Marea Britanie și Praga - Cehia[9]. Dragostea mare a creștinilor pentru Cuvioasa Paraschiva se explică și prin faptul că ea este considerată ocrotitoarea întregii Moldove, adică inclusiv a Basarabiei.

Dintre sfinții și icoanele din România care se bucură de cinstire din partea pelerinilor, cel mai des vizitați sunt:

- Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava, care a pătimit la Cetatea Albă și a fost adus la Suceava în 1415 de către Domnitorul Alexandru cel Bun.
- Sfânta Muceniță Filofteia de la Argeș a cărui moaște se află la mănăstirea Curtea de Argeș, fiind o sfântă autohtonă.
- Cuviosul Dimitrie cel Nou, moaștele căruia au fost aduse la București în sec. al XVIII-lea și se păstrează la Catedrala Mitropolitană din București.
- Sfântul Grigorie Decapolitul, moaștele căruia sunt expuse în mănăstirea Bistrița, județul Vâlcea.
- Mormântul Sfântului Daniil Sihastrul ce se află în mănăstirea Voroneț.
- Peștera Sfintei Teodora de la Sihla, moaștele căreia au fost duse de armata rusă la sfârșitul secolului al XVIII-lea la *Lavra Pecerska* de la Kiev.
- Mormântul Martirului Constantin Brâncoveanu ce se află în biserica Sf. Gheorghe cel Nou din București.
- Icoana făcătoare de minuni *Maica Domnului cu Pruncul* de la Mănăstirea Habâmbu, jud. Iași.

„Sfinții Părinți, prin pilda lor, ne îndeamnă să urmăm cu râvnă pe cei care au adus viață în sfințenie. Cel mai potrivit și de dorit mijloc de a-i cinsti pe sfinți este a le urma exemplul”[10]. Pelerinii sunt acei care depun un efort pentru a le urma exemplul.

În ultimii ani tot mai mult se dezvoltă pelerinajul intern în Republica. Moldova care, totuși, rămâne încă puțin cunoscut și necesită o promovare sistematică pentru a păstra și dezvolta tradițiile legate de spiritualitatea creștină. Printre obiectivele religioase destinate pelerinajului, cele mai valoroase rămân a fi mănăstirile ortodoxe de la noi. Închise și distruse în perioada sovietică, ele au fost reactivate după prăbușirea regimului ateist și au revenit în ultimii 20 de ani la misiunea lor spiritual-liturgică. În acești ani de activitate complexele monahale au acumulat un patrimoniu material și imaterial bisericesc și cultural de o valoare remarcabilă. Estimarea și valorificarea fenomenului pelerinajului creștin ca parte componentă a acestui patrimoniu rămâne a fi prioritare în cercetarea domeniului religios.

Între cele mai vizitate mănăstiri din Republica Moldova se numără:

1. Mănăstirea Căpriana, înființată în 1420, reînființată în 1989.

În curtea mănăstirii funcționează trei biserici: biserica Adormirea Maicii Domnului, ctitoria lui Ștefan cel Mare și Sfânt și Petru Mușat, una din cele mai vechi biserici din stânga Prutului; biserica Sf. Gheorghe, zidită în 1903 și biserica de iarnă cu hramul Sf. Nicolae, amenajată în fosta trapeză a mănăstirii în 1997. Mănăstirea

Căpriana a fost închisă de autoritățile sovietice în 1962 și redeschisă în 1989. În anii de redeșteptare a basarabenilor din somnul totalitarismului sovietic, mănăstirea Căpriana a jucat cel mai important rol spiritual de conștientizare a originii proprii, de renaștere a limbii române și a grafiei latine. Sub sunetul clopotelor, la mănăstire s-a desfășurat în 1989 Marea Adunare Națională, care a exprimat hotărârea fermă de a construi în viitorul apropiat o societate democratică, liberă, bazată pe valorile nepieritoare ale credinței ortodoxe. La mănăstire vin mulți turiști și pelerini, care susțin permanent activitatea lăcașului sfânt. La rândul lor călugării fac mese de caritate pentru cei săraci și bătrâni, care li se adresează pentru ajutor. Pe lângă asistența socială, mănăstirea Căpriana își îndeplinește și misiunea spiritual-culturală oferită pelerinilor din toată țara[11].

2. Mănăstirea Saharna, înființată în 1776, reînființată în 1991.

În mănăstire se află trei biserici: biserica rupestră cu hramul Bunavestire, anul întemeierii nu se cunoaște; biserica de vară Sf. Treime, ridicată în 1821; biserica de iarnă cu hramul Nașterea Maicii Domnului, zidită în 1863. Mănăstirea Saharna a fost închisă de autoritățile sovietice în 1959 și redeschisă în 1991. La mănăstirea Saharna se află moaștele Cuviosului Macarie. Acest cuvios părinte a fost egumen și duhovnic în mănăstirea Saharna. El s-a născut în 1888, iar la vârsta de 12 ani a venit la această mănăstire, unde a viețuit și a slujit până în 1964, când pe 26 mai a trecut la cele veșnice. Pentru viața lui curată și plină de nevoințe, dar, mai ales, pentru minunile lui și aflarea moaștelor lui intacte el a fost canonizat pe data de 20 decembrie 1995 de Sf. Sinod al Mitropoliei Moldovei. Canonizarea a fost aprobată de Patriarhia Rusă, care îl recunoaște pe cuviosul Macarie ca Sfânt local. Ziua de pomenire a Cuviosului se face la 26 mai. De asemenea, sute de pelerini și turiști vin aici săptămânal pentru a participa la slujbe de exorcizare și la rugăciunile Sf. Vasile cel Mare[12].

3. Mănăstirea Țâpova (Horodiște), înființată în veacul al XII-lea, reînființată în 1994. Pe teritoriul mănăstirii se află două biserici: biserica rupestră Adormirea Maicii (în prezent poartă hramul „Mutarea moaștelor Sf. Nicolae") care datează din secolul XVII-XVIII; biserica de pe deal cu hramul Adormirea Maicii Domnului ridicată în anul 1828. La mănăstire se practică rugăciunile Sf. Vasile cel Mare și privigheri în biserica rupestră. De asemenea, în chiliile rupestre ale mănăstirii vin numeroși turiști care sunt interesați de practici ezoterice și paranormale. Cercetarea insuficientă a mănăstirii de la Țâpova alimentează apariția multor legende și istorisiri misterioase ce atrag în vizită numeroși turiști și pseudopelerini[13].

4. Mănăstirea Dobruța, înființată în 1772, reînființată în 1994.

Pe teritoriul mănăstirii se află două biserici, Sf. Nicolae și Schimbarea la Față. Mănăstirea posedă și un schit ce se află în vârful dealului din apropiere, unde se înalță o mică biserică cu hramul Sf. Arhangheli Mihail și Gavriil, în prezent inactivă și închisă. Datorita starețului Damian, la Dobruța veneau mulți pelerini din toată țara, însă după 2007 când a decedat starețul, numărul lor a scăzut. Mormântul starețului Damian a devenit un loc de pelerinaj și de rugăciune. Cei mai mulți pelerini vin în perioada Postului Mare de dinaintea Paștelui. În anul 2011 mănăstirea a fost vizitată de mai mulți pelerini comparativ cu anii precedenți. Creștinii locali vin în fiecare duminică,

iar de sărbătorile mai importante vin credincioşii din localităţi mai îndepărtate. De obicei, pelerinii ajung la mănăstire fiind motivaţi de problemele personale, de familie, diferite boli, piedici în viaţă, diferite ispite, pentru a cere ajutor în lucru, dar şi pentru a mulţumi cu daruri pentru ajutorul divin. Mănăstirea este vizitată şi de mulţi turişti din republică şi, mai rar, – de cei din străinătate. Turiştii care nu sunt îmbrăcaţi decent sau împărtăşesc o altă credinţă sunt opriţi să viziteze mănăstirea[14].

5. Mănăstirea Cuşelăuca, înfiinţată în 1786, reînfiinţată în 1988.

În curtea mănăstirii se află două lăcaşuri sfinte: biserica de vară Adormirea Maicii Domnului, ridicată în 1847, şi biserica de iarna Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena, ridicată în 1855. La mănăstire se păstrează icoana Maica Domnului de Moldova, pictată la Sf. Muntele Athos în 1895 şi dăruită mănăstirii Cuşelăuca. O atracţie deosebită pentru numeroşi pelerini reprezintă şi moaştele sorei Agafia Maranciuc, originară din satul Păsăţel (Ucraina), expuse într-o raclă în biserică de vară. Ea, fiind paralizată de mică, a fost adusă la mănăstirea Cuşelăuca de către părinţii ei la vârsta de 16 ani, în scopul tămăduirii. Dar nu s-a tămăduit, ci, printr-o vedenie cerească, Maica Domnului i-a descoperit că se va învrednici de darul tămăduirii, însă până la moarte va duce crucea sa, rămânând paralizată, pentru a înţelege mai bine suferinţele altora. Îndrăgind această mănăstire ea a rămas aici până la moartea sa (1873). În timpul vieţii a lecuit prin darul său o mulţime de oameni, încât a devenit foarte vestită. Nici după moarte, ea nu a lăsat pe oameni neajutoraţi. Anume în acest sens trebuie înţeleasă ultima strofă a inscripţiei de pe piatra mormântului ei: "… se va ruga bine pentru mine, atunci şi eu mă voi ruga pentru voi." Şi în prezent la moaştele ei se petrec vindecări minunate a celor care se roagă la ea cu credinţă. La Cuşelăuca vin pelerini din întreaga ţară, însă ei nu sunt organizaţi în grupuri mari şi sunt puţini la număr. În anul 2011 numărul lor a scăzut faşă de alţi ani. Mănăstirea este puţin cunoscută. Turişti aici nu prea vin. Majoritatea pelerinilor sunt femei. Credincioşii vin cu probleme personale privind fidelitatea, bolile, patimile (beţia, narcomania, fumatul). Cei care se vindecă, iar aceste cazuri sunt multe, revin la mănăstire pentru a aduce jertfa de mulţumire. Mănăstirea se bucură de pelerini care s-au legat de acest loc şi vin regulat aici, susţinând-o material[15].

6. Mănăstirea Veverița, înfiinţată în 1923, reînfiinţată în 1993.

În curtea mănăstirii se află biserica de iarnă cu hramul Maica Domnului Tuturor Scârbiţilor şi ruinele bisericii vechi cu hramul Adormirea Maicii Domnului. În mănăstire Sf. Liturghie se face zilnic, Sf. Maslu - în fiecare vineri şi în cele patru posturi ale anului, iar la solicitarea credincioşilor – mai des. Mulţi pelerini sunt oameni nevoiaşi, bolnavi trupeşte şi sufleteşte, şi vin aici în căutarea tămăduirii şi a sfatului bun. La Veverița vin credincioşii pentru a se închina la icoana *Maica Domnului – bucuria tuturor scârbiţilor,* adusă aici de la Poceaev de fostul stareţ Matei. De asemenea, vin pentru a comanda 40 slujbe şi pentru a participa la rugăciuni pentru diferite nevoi. Mănăstirea este vizitată mai des în zilele de duminică, în perioada posturilor şi de hram. În rândul pelerinilor sunt mai multe femei. Numărul pelerinilor este la fel ca şi în anii precedenţi. Turiştii ajung aici rar, pentru că acest sfânt lăcaş este mai puţin cunoscut şi este sărac. Credincioşii vin la mănăstire mai mult din raionul Ungheni şi

Călărași, uneori – și din alte zone ale țării, având fiecare diferite probleme - dezlegarea cununiei, problema divorțurilor, sănătate precară etc. Părintele Spiridon, starețul mănăstirii, găsește pentru fiecare timpul necesar și un cuvânt bun. Cei care primesc ajutorul divin, revin la mănăstire pentru a plăti slujba de mulțumire. Mănăstirea susține credincioșii cu o tradiție frumoasă și necesară pentru mulți săraci care constă în agape. Ele se fac în mănăstire după Sf. Liturghie pentru toți pelerinii. Acest puțin ajutor face ca, la rândul său, și mănăstirea să fie ajutată de credincioși. Mănăstirea însăși a fost înălțată din jertfele și contribuțiile acestora[16].

Pentru a afla cât de bine este conștientizată această practică în societate am discutat cu mai mulți pelerini atât din mănăstirile menționate mai sus, cât și din alte mănăstiri din România și Republica Moldova. Am constatat că pelerinii români sunt mult mai informați și familiarizați cu practica pelerinajului, cunosc regulile de conduită și multe obiective religioase naționale și internaționale. Din păcate, ei cunosc mai puțin despre bisericile și mănăstirile din Republica Moldova, iar acei care au fost în pelerinaj la ele sunt și mai puțini. În afară de mănăstirile Căpriana, Noul Neamț și Orheul Vechi, complexele monahale din spațiul dintre Prut și Nistru rămân *terra incognito* pentru majoritatea românilor. Nu putem afirma același lucru despre credincioșii din Republica Moldova, care cunosc mult mai bine locurile de pelerinaj și sfinții din România. O altă deosebire remarcabilă dintre pelerinii României și Republica Moldova este aceea că primii pun un accent deosebit pe vizitarea duhovnicilor și a stareților pentru o îndrumare și un sfat. Cu regret, trebuie să constatăm că în Republica Moldova această practică se bucură de mai puțină atenție. Sunt mai multe explicații pentru această situație, pe de o parte, fenomenul duhovniciei, fiind ținta represaliilor în perioada sovietică, a fost aproape anihilat și restabilirea lui necesită o perioadă lungă, în același context, mulți creștini de astăzi din Republica Moldova din ignoranță nu acordă o importanță fundamentală relației cu duhovnicul și vieții duhovnicești. În concluzie, sunt puțini părinți duhovnicești la noi remarcabili, și puțini căutători de astfel de duhovnici. De aceea, în spațiul nostru predomină mai mult pelerinajul cu aspect de turism cultural-social. Însă avem indici îmbucurători în privința ridicării calității pelerinajelor în spațiul dintre Prut și Nistru. În cercetările de pe teren am constat că se mărește numărul pelerinilor cu studii superioare. Toți respondenții, indiferent de studii, cunosc ce este pelerinajul, care este diferența dintre pelerinaj și turism, și ce foloase le aduce această practică. Mulți dintre ei nu sunt novici în acest domeniu și fac pelerinaje regulat. De asemenea, se mărește timpul acordat pelerinajului, credincioșii rămân peste noapte în mănăstirile care dispun de spații de cazare. Se mărește și numărul celor care vizitează anumite biserici sau mănăstiri în mod regulat. Alegerea unei destinații pentru pelerinaje permanente se explică și prin lucrarea pastorală a unor duhovnici care își îndeplinesc misiunea de bază – propovăduirea Evagheliei și explicarea Ei. Un alt semn clar de intensificare a fenomenului pelerinajului contemporan este popularizarea lăcașurilor sfinte din Republica Moldova. Dacă până nu de mult publicul cunoștea numai câteva mănăstiri și biserici mai importante care se bucurau de toată atenția și ajutorul din partea pelerinilor sau a ctitorilor, atunci în prezent sunt cunoscute și vizitate aproape toate cele cincizeci de complexe monahale

care există în prezent în republică. Acest progres îl datorăm și turismului religios care, după cum am menționat într-un studiu anterior, este un mod de pregătire pentru pelerinajul autentic.

Fenomenul pelerinajului contemporan, care îmbină tradiția milenară și practicile recente, trăiri spirituale și elemente de negustorie, misticul și spectaculosul, rămâne a fi unul complex și bogat în elemente de manifestare. Un teolog apusean descrie astfel participarea oamenilor într-un loc de pelerinaj: "Locurile de pelerinaj atrag turistul și pelerinul, tânărul și bătrânul, omul sănătos și bolnav, familii și indivizi, evlaviosul și curiosul, cel care face milostenie și hoțul de buzunare, cel ce caută de suflet și negustorul. Natura însăși a pelerinajului face ca diferențele sociale obișnuite să dispară, căci pelerinii în marea lor diversitate, trăiesc experiența unui loc comun, bazat pe experiența unificatoare a pelerinajului"[17]. Analizând efectele pelerinajelor asupra societății umane putem constata că această practică a avut de-a lungul veacurilor o influență benefică asupra vieții persoanelor și popoarelor. Pelerinajul a contribuit la întărirea și înnoirea vieții religioase, consolidează identitatea și unitatea spirituală a comunităților umane dintr-o regiune, contribuie la apropierea între Biserici naționale diferite și între grupuri etnice diferite, îmbogățește culturile popoarelor și imprimă civilizației umane universale dinamica progresului spiritual, căutarea sacrului și a vieții veșnice[18]. Deci, putem afirma cu certitudine că pelerinajul ca fenomen spiritual și cultural în spațiul românesc reprezintă un patrimoniu material și imaterial de o valoare inestimabilă și ocupă un loc important în patrimoniul național și internațional.

Note și referințe bibliografice

[1] LUNGU Eugen în prefața la cartea SÂRBU Antonina. – **Pe Muntele Hermon ninge**. Editura „Arc", Chișinău, 2009. – P. 9.

[2] SÂRBU Antonina. – **Pe Muntele Hermon ninge**. Editura „Arc", Chișinău, 2009. – P. 27.

[3] *Ibidem,* p.41.

[4] CORDUNEANU Ionuț. – *O călătorie spre Răsărit* // **Scara, Revista de oceanografie ortodoxă, politică și culturală**. Anul IV, treapta a cincea, martie 2000. – P. 45-47.

[5] **Sfânta Mănăstire Putna**. Editura "Mitropolitul Iacov Putneanul", Mănăstirea Putna, 2010. – P. 417.

[6] *Idem*, p. 422.

[7] *Idem*, p. 445.

[8] *Idem*, p. 451.

[9] **Sfânta Parascheva – călăuza pelerinilor.** Editura „Trinitas", Iași, 2000. – P. 79.

[10] NESTOR, Arhiepiscop al Craiovei și Mitropolit al Olteniei. – *Studiu Introductiv* // **Sfinți români și apărători ai legii strămoșești**. Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987. – P. 18.

[11] CEMÎRTAN Romeo. – *Mănăstirea Căpriana* // **Locașurile Sfinte din Basarabia**. Editura „Alfa și Omega", Chișinău, 2001. – P.20-25.

[12] CEMÎRTAN Romeo. – *Mănăstirea Saharna* // **Locașurile Sfinte din Basarabia**. Editura „Alfa și Omega", Chișinău, 2001. – P. 85-87.

[13] CEMÎRTAN Romeo. – *Mănăstirea Țipova* // **Locașurile Sfinte din Basarabia.** Editura „Alfa și Omega", Chișinău, 2001. – P. 98-99.

[14] Informații orale culese de la starețul mănăstirii Dobrușa, ieromonahul Petru Tomacinschi, la 17 august 2011.

[15] Informații orale culese de la stareța mănăstirii Cușelăuca, Vera Spinei, la 17.08.2011.

[16] Informații orale culese de la starețul mănăstirii Veverița, ieromonahul Spiridon Jalba, la 19 august 2011.

[17] ELIZONDO Virgil și DUQUOC Christian. – **Concilium 266**. Paris, 1996. – P. 8. Apud: DANIEL, Mitropolitul Moldovei și Bucovinei. – *Călătorind cu Dumnezeu – înțelesul și folosul pelerinajului* // **Sfânta Parascheva – călăuza pelerinilor**. Editura „Trinitas", Iași, 2000. – P. 20.

[18] *Ibidem*, p. 21.

Summary

RELIGIOUS DESTINATIONS OF PILGRIMS FROM THE REPUBLIC OF MOLDOVA. The knowledge and valuing of the cultural-spiritual heritage continue to be priorities for the scientific field in the period when the society from the Republic of Moldova, as well as the international community confront with economic, politic, ideology, identity crises, and the system of values is in a process of restructuring. It is obvious and necessary to support the priorities of the everlasting fields, more than the profane ones, in order to restore the natural order in the evolution of modern civilisation. The return to the moral-spiritual values and their assessment in the daily life, guarantee not only surpassing these crises, but also preserving the cultural heritage that we have inherited from the previous generations. In this sense, the orthodox spirituality encourages us to identify ourselves with this heritage and preserve the cultural-national reference points, also for the next generations, inside an eternal pilgrimage.

Keybords: *pilgrims, cultural-spiritual heritage, system of values, orthodox spirituality.*

Dr. în teologie ortodoxă,
cercetător științific superior, MNEIN
r.cemartan@yahoo.com

ISTORICUL CARTOFILIEI BASARABENE (II). EDITORII

Constantin Gh. CIOBANU

Rezumat

Cartea poștală ilustrată, pe care timpul a transformat-o într-un veritabil document de epocă, relatează într-o formă concisă despre evenimente, oameni, localități, fenomene și activități umane, constituind o sursă suplimentară pentru cunoașterea istorică.

La începuturile producerii cărților poștale ilustrate cu tematică basarabeană au stat personalități, care, prin eforturile proprii – financiare, intelectuale, manageriale – au pus temelia cartofiliei din spațiul geografic dintre Prut și Nistru, astfel lăsând urmașilor un bogat material ilustrativ, ce vorbește despre viața reală a populației basarabene de la sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX.

Cuvinte-cheie: *carte poștală ilustrată, Souvenir de Bessarabie, Wolkenberg.*

Editorul A. Wolkenberg

Desigur, în orice epocă cărțile poștale ilustrate reflectau regimul politico-statal existent. Ilustratele tipărite în Imperiul Rus au avut o tematică variată, noi, însă, ne vom preocupa doar de cele topografice, și, în mod special, de cele ce reproduc aspecte ale unor localități, mai mari sau mai mici din Basarabia. Se pare că acest aspect al produsului editorial a fost mai puțin politizat, nefiind expus unei anumite ideologii, dar nu se poate afirma că respectiva activitate nu era supusă cenzurării. Deducem acest lucru din faptul, că unele piese editate în acea perioadă poartă amprenta unei ștampile **Дозволено цензурой** (Admis de cenzură), ceea ce presupune că orice piesă, înainte de a fi tipărită, a trecut un anumit control. Și, probabil, era mai ușor să obții autorizarea cenzurii pentru tipar în cazul utilizării în acest scop a unor imagini fotografice ce reproduceau străzi, clădiri sau monumente real existente. Căci, dacă analizăm imaginile folosite de editori pentru realizarea de cărți poștale ilustrate topografice, descoperim multe care pot fi numite, pur și simplu, *peisaj rural* sau *peisaj rustic* și care nu poartă nici un fel de încărcătură politică.

În calitate de fondatori ai cartofiliei basarabene îi putem considera pe Alexander Wolkenberg și C. Schehter, ambii din Chișinău. Monopolul în acest domeniu, însă, îl deținea A. Wolkenberg, care a editat un imens număr de cărți poștale cu imagini din diferite localități basarabene (Chișinău, Bender, Hotin, Akkerman etc). După numărul de piese tipărite anume Alexander-Vilhelm Wolkenberg poate fi considerat cel mai prolific editor de cărți poștale cu tematică basarabeană.

Date ceva mai ample despre A. Wolkenberg figurează în ediția **Списки книжных магазиновъ, фотоателье, литографіях и типографіях** (Lista librăriilor, atelierelor fotografice, litografiilor și tipografiilor), editată în anul 1911, unde la poziția 12 este menționat *Писчебумажный магазинъ А. Волкенберга* (Magazinul de articole de papetărie a lui A. Wolkenberg). Magazinul respectiv se afla la parterul hotelului „Suisse”, situat pe str. Alexandrovskaia, colț cu str. N. Gogol, și se numea „А. Волкенберг. Рамы. Картины”. Actualmente în această clădire, situată pe bul. Ștefan cel Mare și Sfânt, se află Biblioteca Municipală „B. P. Hașdeu”.

Cartea poştală respectivă, ce reproduce hotelul „Suisse", prezintă – în prim plan – chiar magazinul editorului. Posibil că acest tip de ilustrată constituia cartea de vizită a magazinului şi chiar a editorului.

„*Magazinul de artă şi papetărie al lui A. Wolkenberg care se afla pe strada Alexandrovskaia, în hotelul „Suisse", avea permanent în vânzare artă decorativă, portrete ale oficialităţilor ruse pentru instituţiile publice, carte poştală şi o varietate mare de rame pentru fotografii, albume*" – constată Elena Ploşniţă. Iar Ana Grițco, referindu-se la activitatea editorială a lui Wolkenberg, menţionează: „*Remarcăm că în genere cărţile poştale ilustrate, editate de A. Wolkenberg, au cunoscut o mare diversitate în ceea ce priveşte cronologia, imprimarea legendei, aspectul poligrafic (alb-negru şi color). Cele mai vechi cărţi poştale ilustrate aparţin perioadei de pionierat, circulate poştal în anul 1900, dar editate, evident, mai devreme*"[1]. Autoarea avea la dispoziţie pentru cercetare un număr limitat de piese existente în colecţia Muzeului Naţional de Arheologie şi Istorie a Moldovei, de aceea, probabil, nu a avut posibilitate să stabilească mai exact perioada de editare a acestora. Noi putem afirma cu certitudine, că A. Wolkenberg şi-a început activitatea editorială cu mult înainte de perioada, presupusă de Ana Grițco, deoarece există cărţi poştale ilustrate cu tematica ***Chişinău***, editate de către acesta, şi circulate poştal în anii 1895-1896. Ba mai mult: ilustratele din seria ***Souvenir de Bessarabie*** au fost tipărite la editura *Graphische Gesellschaft* din Berlin în câteva tranşe, cu mult mai înainte – posibil începând cu anul 1890. Însă menţionăm că deocamdată lipsesc careva date, ce ar permite stabilirea exactă a apariţiei primelor cărţi poştale ilustrate, editate de către A. Wolkenberg. Şi deoarece până în prezent nu există studii speciale în domeniu*, dar nici piese real circulate nu s-au găsit, este foarte dificil de stabilit momentul apariţiei acestora.

Analizând activitatea editorială a lui Wolkenberg constatăm că el este primul şi, posibil, unicul editor, care a emis la sfârşitul secolului XIX, cărţi poştale ilustrate cu imagini multiple. Spre exemplu, litografiile dedicate Chişinăului înserau 3-4 imagini diferite ale oraşului, ele fiind, de fapt, cele mai vechi vederi din această categorie. Judecând după data circulaţiei poştale, acestea par a fi primele emisiuni cartofile cu tematică basarabeană.

Calitatea ilustratelor editate de către A. Wolkenberg e incontestabilă şi unanim recunoscută, iar litografiile executate pentru Basarabia confirmă pe deplin această apreciere. Alegerea cu discernământ a subiectelor, fineţea arabescurilor, a tuturor elementelor stilistice ornamentale, ca de altfel întreaga concepţie grafică, a asigurat pieselor o înaltă apreciere.

* Autorul articolului *Editorii cartofiliei din Basarabia*, publicat în nr. 1(6) şi 2(7) al revistei **Meridian Filatelic** din anul 1998, dar şi în publicaţiile ulterioare, nu a urmărit scopul de a stabili perioada editării cărţilor poştale ilustrate respective.

Renumitul istoric român Nicolae Iorga, fiind în vizită la Chișinău și care se cazase în hotelul „Suisse" din oraș, a intrat în magazinul de articole de papetărie al firmei Wolkenberg, aflat la parterul hotelului. Aici a procurat un set de cărți poștale ilustrate „Красивые виды Бессарабии" (Privelişti frumoase ale Basarabiei), care i-au plăcut într-atât, încât ulterior le-a inclus în prima sa ediție despre Basarabia, apărută în anul 1905, menționând expres că „*toate imaginile au fost preluate de pe minunatele cărți poștale ale firmei Wolkenberg din Chișinău*". Se pare că este prima mențiune documentară despre respectivul editor al cărților poștale cu tematică basarabeană[2].

Produsele cartofile topografice, realizate de A. Wolkenberg, pot fi împărțite în trei categorii mari, și anume:

- Vederi din Basarabia;
- Chișinău – capitala guberniei Basarabia;
- Tipuri basarabene.

Desigur, și aceste categorii la rândul lor pot fi împărțite în subcategorii. Dar noi nu ne propunem să elaborăm un sistem riguros de clasificare tematică a cărților poștale. Deoarece nu există lucrări monografice de cartofilie topografică locală ni s-a părut mai imperioasă nevoia de a stabili cine și în ce mod a contribuit la dezvoltarea acestui domeniu în spațiul basarabean.

Emisiunile realizate de A. Wolkenberg, de regulă, au pe fața *recto** sau pe spatele cărții poștale inscripții, ce specifică editorul, iar în unele cazuri și tipografia unde a fost realizată comanda. Astfel constatăm că la etapa inițială de dezvoltare a domeniului în care a activat, Wolkenberg s-a manifestat ca un comerciant, care și-a plasat comenzile de executare a cărților poștale ilustrate diferitor editori din străinătate. Probabil că astfel a dorit să stabilească cea mai potrivită tipografie atât din punct de vedere a înzestrării tehnologice și, deci, a calității produsului finit, cât și al prețului, ca ulterior să se limiteze la utilizarea serviciilor unei tipografii. Versiunea noastră e probată prin inscripțiile, ce le atestăm pe cărțile poștale, editate la începutul carierei sale de editor și care indică mai multe imprimerii:

- *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre imp. Grandberg K.A. Stockholm.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Microscop – Karte Dessin DD. Gesetzlich Geschützt.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff, Graphische Gesellschaft, Berlin.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Graph. Ges. Berlin.*
- *A. Wolkenberg. Kichineff. Graph. Ges. Berlin.*

Prima parte a inscripției indică comanditarul – *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff* sau mai simplu *A. Wolkenberg. Kichineff*, iar partea a doua se referă la tipografia, unde s-a executat tiparul.

Însă există multe cărți poștale ilustrate la care lipsește indicația cu privire la instituția editorială și locul aflării acesteia, inscripționările rezumându-se doar la indicarea producătorului propriu-zis al pieselor cartofile.

* **Fața recto** – fața cărții poștale pe care este imprimată ilustrația, pe toată suprafața sau numai pe o parte a ei.

- *Papeterie A. Wolkenberg. Kischineff.*
- *Papeterie A. Wolkenberg, Kichineff.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff, Rue Alexandre.*
- *Verlag: Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff, Rue Alexandre.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Kishineff.*
- *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre.*

O mare parte a cărților poștale ilustrate – se pare că din prima perioadă a activității editoriale a lui A. Wolkenberg – poartă inscripția în limba franceză. Acest lucru pare a fi o consecință a reglementărilor impuse de Uniunea Poștală Universală (U.P.U.), dar poate fi și influența politicii lingvistice din Imperiul Rus, unde, se știe, în saloanele păturilor înstărite se vorbea în franceză. Însă fenomenul poate fi și de altă natură – e posibil că inițial cărțile poștale ilustrate se tipăreau cu scopul de a fi utilizate pentru corespondența cu străinătatea.

Probabil, aceste texte au fost culese la tipografia producătoare, deoarece înscrisurile abundă în greșeli – spre exemplu, pe unele cărți poștale orașul de reședință al comanditarului e prezentat ca *Kischineff*, pe altele – *Kichineff*. În același timp există piese care indică doar denumirea firmei comanditare și strada, unde se afla aceasta fără a specifica localitatea – *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre* (?!).

La unele ediții de mai târziu s-a procedat și la utilizarea inscripțiilor în limba rusă, însă într-o formă foarte redusă: *Издан. А. Волькенберга*, *Кишиневъ* sau *Изданіе А. Волькенберга.*

Doar la primele litografii *Kischineff* imaginile reproduse nu ocupă tot spațiul suportului, fiind astfel încadrate ca să se lase loc nu doar pentru inscripțiile explicative, ce țin de legenda subiectului și producător, dar și pentru mesajul propriu-zis al expeditorului. Denumirea subiectului reprodus este dată pe fața cu imagine, tot aici fiind indicat și editorul. Emisiunile ulterioare, însă, au un alt format – imaginea, de regulă, o fotografie, ocupă tot spațiul feței *recto* a cărții poștale, iar fața *verso*[*] la prima etapă nu este divizată, suporții având aplicată o inscripție instructivă – *На этой стороне пишется только адресъ*, dublată și în limba franceză – *Côté réservé exclusivement a l'adrésse* (Loc rezervat exclusiv adresei). Aceste piese au fost tipărite până la 1903 inclusiv, deoarece mai târziu fața *verso* este divizată în două compartimente egale: unul rezervat pentru înscrierea adresei destinatarului, iar celălalt – pentru textul corespondenței, factor ce denotă că aceste piese au apărut după anul 1904, deoarece se cunoaște că până atunci cărțile poștale se tipăreau cu fața *verso* nedivizată.

Tipul suportului e specificat în funcție de condițiile impuse de autorități. Astfel atestăm câteva tipuri de specificare a suporților:

- *Открытое письмо.*
- *Открытое письмо. Carte postale.*
- *Открытое письмо. Pocztowka. Carte postale.*
- *Post card - Carte postale. - Postkarte - Cartolina postale - Dopisnice - Открытое письмо - Levelezo Lap - Briefkaart.*

* **Fața verso** – fața cărții poștale, rezervată pentru adresă.

Se cunoaşte că primele cărţi poştale ilustrate cu tematica ***Chişinău***, editate de către A. Wolkenberg, au fost 4 litografii, toate fiind color şi purtând denumirea oraşului în transcripţie germană – **Kischineff**. Datele cu privire la editor – ***Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre*** sunt prezentate în limba franceză, ilustratele făcând parte din categoria de piese denumite **Открытое письмо**. În opinia noastră, aceste sunt primele cărţi poştale ilustrate, editate de către Wolkenberg, după care au urmat serialele, descrise mai jos.

Conceptul de realizare artistică a acestor patru piese are tangenţă directă cu ilustrate similare, editate în alte ţări – Germania, Ungaria, România. Căci la o analiză comparată constatăm, că acelaşi principiu de machetare – cu 3-4 imagini, plus un text explicativ – în cazul nostru **KISCHINEFF,** în altele, spre exemplu, **Приветъ изъ Москвы**, **Salutări din Bucuresci**, întâlnim şi pe cărţile poştale ilustrate editate în alte ţări – România, Ungaria, Germania şi Austria au trăsături comune, ceea ce ne face să presupunem că litografiile au fost machetate de către pictori ce activau în cadrul sau pe lângă tipografia, unde ulterior s-a realizat editarea cărţilor poştale. Se vede că Wolkenberg era la curent cu practica occidentală în domeniu, dar, probabil, şi cu apariţiile din Sankt-Petersburg şi Moscova, care, de asemenea, imitau sau continuau tradiţia celor europene.

Setul de 4 litografii dedicat Chişinăului pare să fie testarea pieţei basarabene. Nu ştim la ce concluzie a ajuns editorul, dar litografii color nu s-au mai tipărit. În orice caz până în moment nu se cunosc. Şi nici un alt editor, care a practicat tipărirea cărţilor poştale ilustrate cu tematică basarabeană nu a mai tipărit litografii, chiar dacă calitatea lor impresionează şi acum, la începutul secolului XXI.

Desigur, trezeşte nedumerire inscripţia **Kischineff.** O explicaţie ar fi următoarea: comanditarul A. Wolkenberg a prezentat executorului clişeele/negativele, însoţite de descrierea acestora, realizate în limba franceză. La tipografie, când s-a realizat montarea clişeelor în forma de tipar, s-a introdus şi denumirea oraşului, inscripţia fiind realizată în mod artistic de către un pictor local, dar în transcripţie germană – **Kischineff**.

Se cunosc asemenea piese circulate poştal între anii 1899-1900, ceea ce presupune că ele au fost tipărite cel târziu în primul trimestru al anului 1899, deşi unii colecţionari susţin că apariţia lor a fost semnalată în anii 1896-1897. Însă deoarece nu deţinem probe sigure care să confirme acest lucru, este cert că litografiile respective au apărut anterior anului 1899.

Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо.	**KISCHINEFF**	1. Stema or. Chişinău. 2. Monumentul ţarului Alexandru II. 3. Porţile Sfinte. 4. Clădirea Liceului nr. 1 de băieţi. 5. Clădirea Liceului nr. 2 de băieţi	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre.	**04.05 1899**

2	Открытое письмо.	**KISCHINEFF**	1. Stema or. Chișinău. 2. Str. Alexandrovskaia. 3. Biserica catolică. 4. Liceul de fete.	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre.	
3	Открытое письмо.	**KISCHINEFF**	1. Biserica „Sf. Pantelemon”. 2. Bloc locativ 3. Școala reală.	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre.	
4	Открытое письмо.	**KISCHINEFF**	1. Clubul Nobilimii 2. Biserica Luterană 3. Str. Alexandrovskaia	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre.	**16.03 1899**

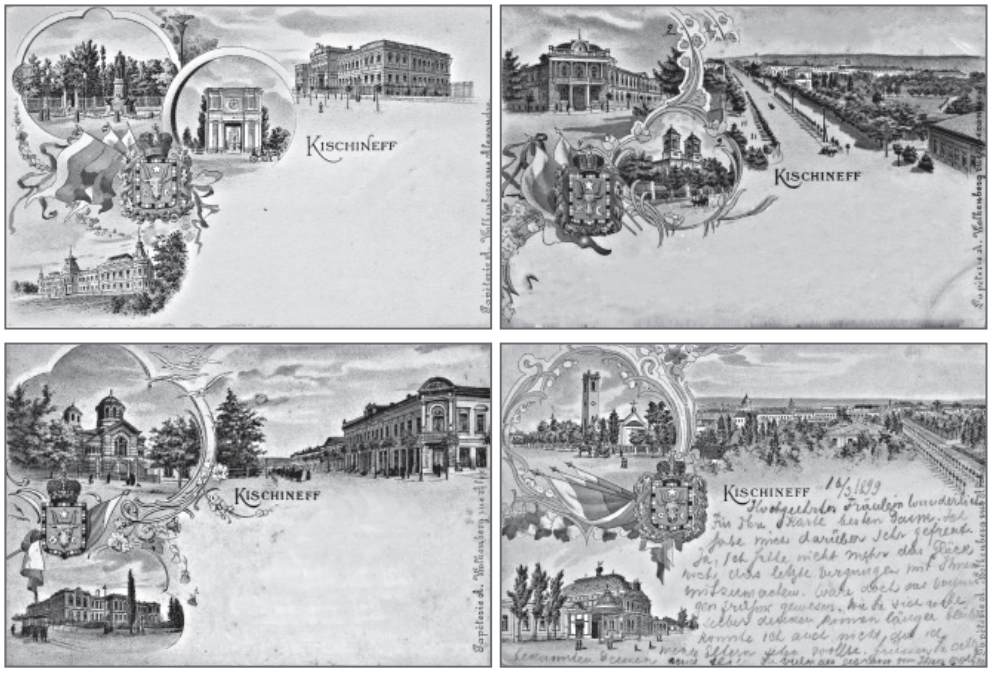

Ulterior A. Wolkenberg a desfășurat o intensă activitate de editare, axându-și interesele pe tipărirea cărților poștale topografice. Și în acest plan majoritatea cărților poștale au fost editate în seturi. Ipoteza are la bază următorul argument: clișeul pentru adresă, adică pentru partea verso este absolut identic pentru zeci de ilustrate, iar inscripțiile – descrierea subiectului și indicarea editorului – sunt plasate întotdeauna în același loc și în aceeași poziție, de multe ori fiind folosite și aceleași vopseli – atât ca culoare, cât și ca densitate, ceea ce presupune că editorul a folosit la tipărire un singur clișeu-tip pentru reversul mai multor tipuri de cărți poștale, chiar dacă procesul a durat în timp, iar imaginile au fost imprimate separat – pentru fiecare caz aparte.

Dar aici apar mai multe neclarități. Se-ntâlnesc cărți poștale ilustrate ce par absolut identice – cu aceeași imagine, inscripții asemănătoare, plasate în același loc, pe verso atestăm exact același clișeu tipografic. Însă una are indicat editorul – A. Wolkenberg și tipografia, care a tipărit tirajul, iar cealaltă nu dă nici un reper în acest sens. Ce să fie?

Editorul, din lipsă de experiență (să nu uităm că era la începutul carierei sale de editor cartofil) a uitat să specifice autorii? Sau la acel moment nu primise autorizația oficială din partea autorităților statului, care i-ar fi permis editarea acestor cărți poștale?

Însă pot exista și alte supoziții: utilajul tipografic putea fi luat în arendă, iar proprietarul acesteia nu a permis editorului să indice tipografia. Sau e o ilustrată-pirat, realizată clandestin? Dar cine în acele timpuri putea să riște într-atât și, principalul, pentru ce?

Deși există și alte variante: Wolkenberg comandă firmei germane tipărirea ilustratelor, iar după ce primea tirajul, deja la Moscova, dar poate chiar la Chișinău, aplica – prin metoda de supratipărire – datele suplimentare despre editor. Această ipoteză poate avea suport, mai ales pentru piesele, ce au aplicată inscripția respectivă în partea stângă vertical a ilustratei, care la o studiere mai atentă scoate la iveală diferența de imprimare, aceasta fiind realizată prin alt procedeu – tipar adânc. Anume acest aspect ne face să presupunem că în anumite cazuri inscripționările, referitoare la editor și tipografie, sunt tipărite suplimentar deja pe suportul ce conținea imaginea propriu-zisă. În asemenea caz poate fi explicată situația când se întâlnesc două piese absolut identice în ce privește calitatea, suportul-carton, imaginea, culorile folosite, dar care diferă prin prezența/lipsa datelor despre editor. Deși nu putem exclude și faptul că au existat două tiraje: primul – fără inscripționări, al doilea – cu inscripționările respective.

Dar se întâlnesc și cazuri, când cărți poștale cu aceeași imagine într-un caz are imprimată inscripția cu datele despre editor în partea stângă, în alta – în partea dreaptă. Explicațiile pot fi și din punct de vedere tehnologic. Astfel, dacă imaginea ilustratei și datele editorului constituie un „monolit", adică sunt prezente pe același clișeu de tipar (matriță), iar ilustrata s-a tipărit printr-o singură procedură, apoi la utilizarea unor anumite procedee de imprimare – fototipia, autotipia, clișeul rezistă la realizarea unui anumit număr de coli tipografice, de exemplu, 1.000. Pentru a suplimenta tirajul se confecționa o nouă matriță, care ar fi trebuit să fie identică cu cea precedentă. Însă dacă ilustratele se tipăresc în două procese – la început imaginea (un clișeu), apoi denumirea editorului (alt clișeu), atunci în cazul când din întâmplare clișeul 2 este montat greșit, în poziția „oglindă", se obține poziționarea textului respectiv în cealaltă parte a ilustratei și astfel apare un alt tip al aceleiași cărți poștale ilustrate.

Întreaga gamă de ilustrate, tipărite de A. Wolkenberg, poate fi divizată după mai multe criterii. Astfel, întreaga producție cartofilă, realizată de către A. Wolkenberg, poate fi clasificată astfel: a) **Souvenir de Bessarabie**; b) **Бессарабія**. **Souvenir de Bessarabie**; c) **Бессарабія**, care are și denumirea localității, aceste piese cuprinzând vederi generale; d) seria **Кишиневъ** – fără sau cu indicarea subiectului, dar și **Бендеры**, **Сороки**. Principala și cea mai temeinică serie este ***Souvenir de Bessarabie***

Cărțile poștale ilustrate din seria ***Souvenir de Bessarabie*** au compoziții diferite, deși tipul de caractere folosite este același, precum și poziționarea legendei este identică. Regula principală: toate au rezervat spațiu liber pentru scrierea mesajului, ceea ce denotă că ele au fost tipărite până la 1904.

Până în prezent au fost depistate 11 tipuri de cărți poștale ilustrate ce poartă genericul ***Souvenir de Bessarabie***. În 5 cazuri acest generic este simplu, într-un caz e însoțit de specificarea **Кишиневъ,** iar în 5 cazuri este amplasat după prezentarea

Бессарабія, înscrisă cu caractere chirilice. Ele se deosebesc prin inscripționările, ce se referă la editor.

1. Souvenir de Bessarabie. Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.

2. Souvenir de Bessarabie. Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Graph. Ges., Berlin.

3. Souvenir de Bessarabie. Papeterie A. Wolkenberg. Ki**s**chineff.

4. Souvenir de Bessarabie. Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Ki**s**chineff.

5. Souvenir de Bessarabie. **КИШИНЕВЪ**. Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Ki**s**chineff.

6. Souvenir de Bessarabie. Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff.

7. Бессарабія. **Souvenir de Bessarabie**. Papeterie A. Wolkenberg. Ki**s**chineff.

8. Бессарабія. **Souvenir de Bessarabie**. Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Rue Alexandre.

9. Бессарабія. **Souvenir de Bessarabie**. Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.

10. Бессарабія. **Souvenir de Bessarabie**. Изданіе А. Волкенберга, Кишиневъ.

11. Бессарабія. **Souvenir de Bessarabie**. Издан. А. Волкенберга, Кишиневъ.

Inscripțiile obligatorii ce le conțin cățile poștale respective sunt ***Всемірный Почтовый Союзъ. Россія.Union Postale Universelle. Открытое письмо – Carte postale.***

I. Souvenir de Bessarabie

Souvenir de Bessarabie. *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	**Peisaj rural** Color	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.	
2	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	**Luncă inundată** Nuanță verzuie	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.	**1901**
3	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	**Care cu boi, încărcate cu lemne de pădure** Color	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.	
4	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	**Peisaj rural**	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.	**19.11 1900**
5	Открытое письмо. – Carte postale		**Răzeși basarabeni**	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff. Graphische Gesellschaft, Berlin.	**19.10 1900**

Souvenir de Bessarabie.

ВСЕМІРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮЗЪ. РОССІЯ.
UNION POSTALE UNIVERSELLE. RUSSIE.
ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО. — CARTE POSTALE.

Souvenir de Bessarabie.

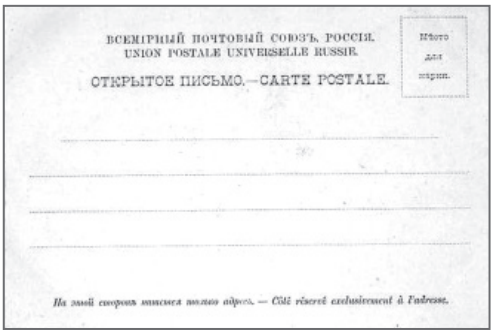
ВСЕМІРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮЗЪ. РОССІЯ.
UNION POSTALE UNIVERSELLE RUSSIE.
ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО.—CARTE POSTALE.
На этой сторонѣ пишется только адресъ. — Côté réservé exclusivement à l'adresse.

Souvenir de Bessarabie.

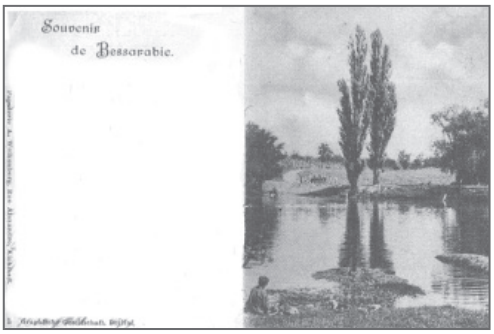
Souvenir
de Bessarabie.

Souvenir de Bessarabie.

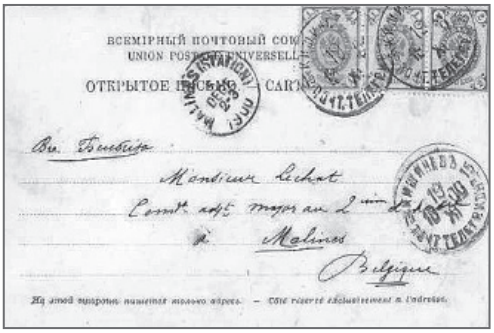
ВСЕМІРНЫЙ ПОЧТОВЫЙ СОЮ
UNION POSTALE UNIVERSELL
ОТКРЫТОЕ ПИСЬМО
Mr. Emilio
Monsieur Lechat
Comdt adjt major au 2me
à Malines
Belgique

Souvenir de Bessarabie. *Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Graph. Ges., Berlin.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Țigan fierar	Divizată	Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Graph. Ges., Berlin.	**25.01 1913**
2	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Țăran basarabean	Divizată	Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff. Graph. Ges., Berlin.	

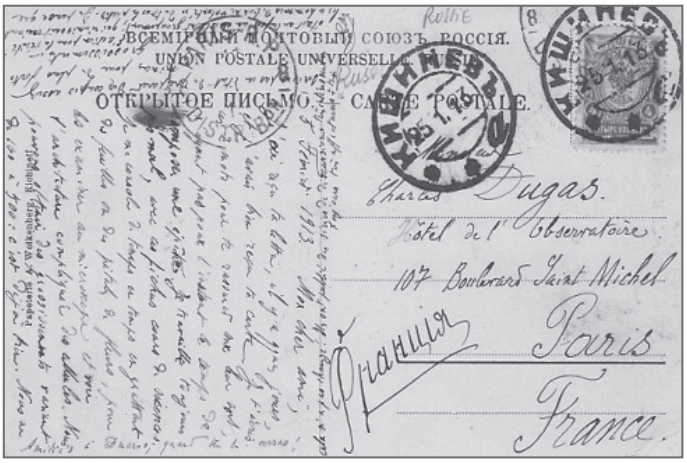

Souvenir de Bessarabie. *Papeterie A. Wolkenberg. Kischineff.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Șatră țigănească	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Kischineff.	

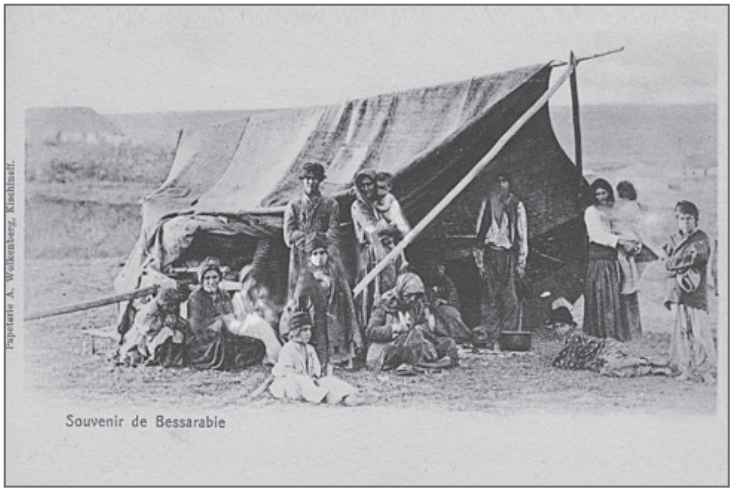

Souvenir de Bessarabie. *Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Vite mari cornute la adăpat	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.	
2	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Negustori	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.	
3	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Car cu boi pe malul unei ape	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.	**03.03 1902**

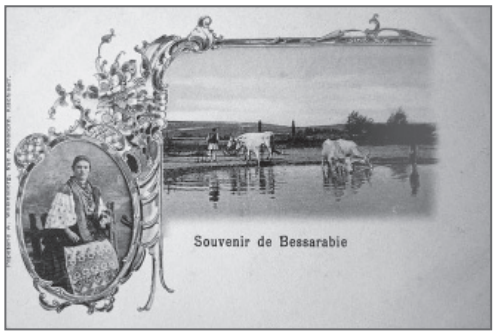

Souvenir de Bessarabie. **КИШИНЕВЪ**. *Papeterie A. Wolkenberg, Rue Alexandre, Kischineff.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	**Souvenir de Bessarabie**. **КИШИНЕВЪ**	Casă țărănească	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.	**05.06 1901**
2	Открытое письмо. – Carte postale	**Souvenir de Bessarabie**. **КИШИНЕВЪ**	Fîntînă. Grup de țărani	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kischineff.	**30.05 1909**

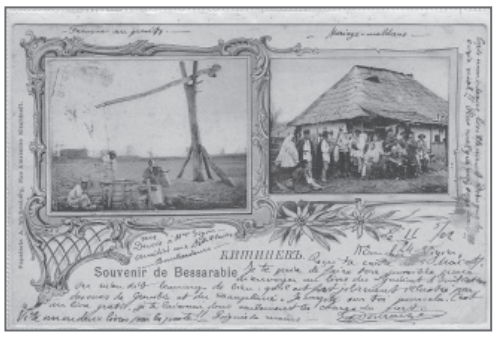

Souvenir de Bessarabie. *Papeterie A. Wolkenberg, Rue Alexandre, Kichineff.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	**Souvenir de Bessarabie. КИШИНЕВЪ**	Peisaj	Nedivizată	Papeterie A. Wolkenberg. Rue Alexandre. Kichineff.	**1905**

Souvenir de Bessarabie. *Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.*						
Nr. d/o	***Categoria piesei***	***Legenda***	***Subiectul piesei***	***Fața verso***	***Editor***	***Circulat***
1	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Doi plopi pe malul unui iaz	Divizată	Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.	**25.01 1913**
1	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Țigan fierar	Divizată	Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.	**25.01 1913**
2	Открытое письмо. – Carte postale	***Souvenir de Bessarabie***	Cioban	Divizată	Papeterie A. Wolkenberg. Kichineff.	

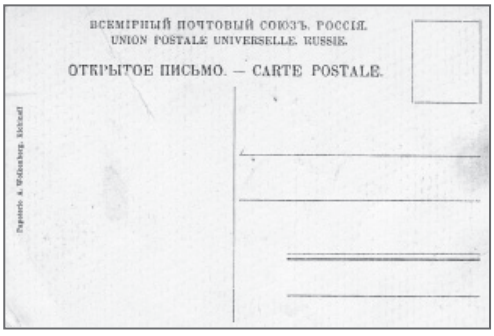

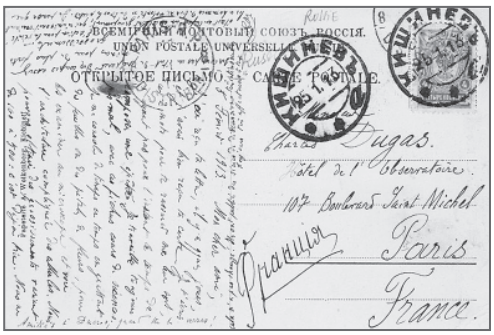

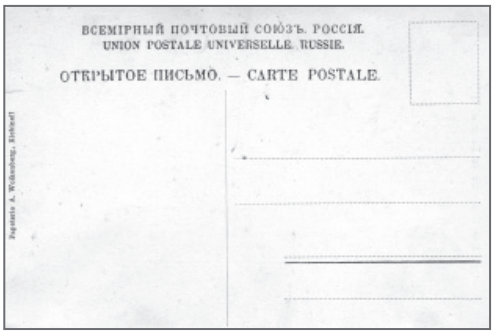

Referințe bibliografice

[1] PLOȘNIȚĂ Elena. – Fotografia basarabeană. Chișinău, „Cartdidact", 2005. – P. 81.
[2] GRIȚCO Ana. – **Popas în timp. Catalog de carte poștală ilustrată**. Chișinău, „Bons Offices", 2006. – P. 18.
[3] *Ibidem*, p. 17.

Abstract

HISTORY OF THE BASSARABIAN SERIES OF POSTCARDS (II). EDITORS

The illustrated postcards, which time has turned into a veritable document of its epoch, recounts, in a concise form, about events, people, localities, human phenomena and activities, and represents an additional source for the historical knowledge. At the origins of producing illustrated postcards on Basarabian topics, stood personalities who, due to their own efforts – financial, intellectual, managerial ones, – set the bases of the collections of postcards in the geographic space situated between Prut and Nistru, thus leaving to the posterity a rich illustrated material, which recounts about the real life of the Basarabian population at the end of the XIXth century – beginning of the XXth century.

Key words: *illustrated postcard*

Imaginile reproduse fac parte din colecția cartofilului Aureliu Ciobanu din Chișinău

TRADIȚIA COVOARELOR DIN COMUNA ȚÂRA, RAIONUL FLOREȘTI

Ruxanda ISTRATI

„Prin importanța lor ca element de cultură materială,
cât și prin remarcabila lor frumusețe, covoarele pot fi
considerate ca unul din genurile majore nu numai ale creației
noastre populare, dar ale artei românești în general"
(T. Bănățeanu)

Rezumat

Autoarea își încadrează cercetarea în contextul mai larg și de actualitate al relevării tradițiilor locale ale covoarelor moldovenești. Urmare a unei cercetări de teren, începută în anul 2001 și continuată în anii următori, pune în valoare țesutul covoarelor din satul Țâra, care face parte dintr-un centru de țesut covoare format de mai multe sate, fiind exponentul lor de seamă. Țesăturile descoperite sunt foarte valoroase prin reprezentativitatea lor și formează un cadru adecvat de studiu. Au fost relevate două grupuri mari de covoare. Cele de tradiție mai veche, au lâna vopsită cu coloranți naturali, decorul format din motive geometrice, vegetal stilizate sau mixte și un colorit pastelat. Iar covoarele de tradiție mai tardivă, din a doua jumătate a sec. XX, au lâna vopsită cu coloranți chimici, motive complexe, vegetal stilizate, țesute migălos pe un singur fir, respectând o cromatică caldă. De rând cu exemplare de înaltă ținută artistică au fost descoperite și covoare de natură comercială, cu motive naturaliste.

Cuvinte cheie: *covor moldovenesc, centru de țesut covoare, tradiții locale, coloranți naturali, coloranți chimici.*

1. Precizări de cadru

În ultimul timp cercetarea covoarelor moldovenești avansează spre a soluționa atât probleme generale cât și probleme particulare. Între ultimele prezintă interes includerea în circuitul științific a cercetărilor privind specificul local al covoarelor. Această necesitate a fost formulată de cercetătorii precedenți și rămâne actuală atâta timp cât nu au fost puse în valoare contribuțiile centrelor de țesut covoare la dezvoltarea domeniului[1]. Satul Țâra, la a cărui tradiție ne vom referi în continuare, face parte dintr-un asemenea centru. În el intrau și alte sate aflate în imediata lui apropiere: Roșieticii Vechi și Roșieticii Noi, Frunzeni (fostul Cenușa). Acest centru nu este amintit în alte lucrări, ceea ce ne face să afirmăm că nici nu a fost cercetat. Însă, el este bine cunoscut în împrejurimi (în special în localitățile raioanelor Florești, Sângerei, Telenești, Soroca, Orhei) datorită covoarelor pe care le-a țesut și comercializat.

La Țâra am venit prima oară în anul 2001, în cadrul unei Tabere internaționale[2], cu scopul de a descoperi cât mai multe fapte ale culturii tradiționale. Pe moșia satului Țâra, vestit prin covoare mândre, dar și prin țesătoare iscusite, am intrat pe jos, în urma transportului care ducea bagajele și am mers pe deal, urmând o scurtătură a drumului de la magistrala Chișinău-Soroca. Satul a apărut ca în palmă la picioarele noastre. Se întindea de-a lungul râului Răut, într-un relief ce semăna cu un căuș făcut dintr-o

singură palmă. Dintre verdeața copacilor se întrezărea un singur rând de case, urcate pe terase până hăt la umerii dealului. Satul avea pitorescul său. Mai târziu sătenii aveau să glumească, spunând că numele localității vine de la așezarea caselor „cu țârâita" în lungul Răutului. În acea zi de august, femeile spălau covoarele și țolurile la râu, întinzându-le la uscat și în ele am văzut dintr-o dată bogăția primelor țesături. Erau multe și diferite. Ne-a uimit agitația de la râu, singura în tot satul. Mai sus de puntea lângă care spălau femeile, un grup de băieți se scăldau. Cu această ocazie am observat și mai sus pe cursul râului cârduri mari de gâște și rațe albe, amestecate cu pescărușii, adaptați aici nu se știe din care depărtări. Turme de porci făceau băi în nămolul de pe malul râului. Alții, spălați de nămol, de culoare roză, pescuiau scoici în apa Răutului, ridicând periodic râtul deasupra apei pentru a lua aer și apoi scufundându-l din nou în adânc pentru a găsi scoicile. Pe o pajiște, mai îndepărtată pășteau viței și mânji. Era satul care ne convingea de la bun început că am făcut alegerea potrivită venind că-l cercetăm.

Țâra este un sat de răzeși, oameni cu multă demnitate și sensibilitate pentru diferență. Sătenii de aici știu să-și impună propria diferență alimentată de memoria răzeșească. Țesutul covoarelor face parte din această identitate, afirmată mereu prin lucrul făcut cu înțelepciune.

Satul are și o altă ocupație importantă – creșterea porcilor pentru comercializarea cărnii, – activitate rezervată mai mult bărbaților. Iar femeile, dincolo de înfăptuirea lucrărilor specifice vieții rurale, s-au specializat în țeserea covoarelor. Memoria colectivă susține că țesutul este la fel de vechi ca și satul. Iar pentru că întemeietorii localității au avut uric de la Ștefan cel Mare, consideră că și această activitate le-a fost lăsată de domnitor.

Timp de 10 zile am întreprins investigații în acest centru de țesut covoare care numără peste 80 de gospodării. În fiece familie am descoperit covoare locale. Am intervievat mai multe țesătoare, fapt ce ne-a permis să constituim o bază de date, reprezentativă pentru a studia tradiția covoarelor. Majoritatea femeilor au țesut atât de multe covoare, încât nu le mai țineau minte numărul. „Am țesut așa de multe, că dacă le-aș pune unul lângă altul, aș face un drum până la Chișinău și înapoi!"[3] Localitatea se află la o distanță de 120 km de Chișinău. Și nu contează atât de mult distanța adevărată, ci măsura cu care meșterița își măsoară rezultatul muncii.

Am fi putut găsi și mai multe, dar ele au fost colectate de către agenți implicați în comercializarea acestor bunuri culturale înaintea demarării cercetării noastre. „Le-au strâns turcii, schimbându-le pe altele pufoase. Îmi pare rău că le-am schimbat. Ale noastre erau mai bune"[4].

Ele aveau vechime diferită și, în acest mod, am reușit să reconstituim anumite etape ale dezvoltării covoristicii. Către anii '90 ai sec. XX femeile au încetat de a mai țese covoare pentru că piața era invadată cu țesături importate de prin alte țări, iar prestigiul covoarelor moldovenești a scăzut. Cu excepția unei singure femei care lucra un covor, celelalte femei nu mai țeseau. Cercetarea noastră se baza, în temei, pe memoria pasivă a locuitorilor, care, reconstituiau tradiția, dându-i o nouă interpretare.

Deși cercetarea noastră a cuprins și alte sate din acest centru de covoristică, am

decis să ne referim în această lucrare numai la tradiția satului Țâra, pentru că ea este mai expresivă, mai personalizată, față de cea a satelor din jur.

În această cercetare am avut un îndrumător deosebit, pe doamna Ecaterina Cernous, pictoriță la fosta Fabrică de Covoare din orașul Căușeni, o bună cunoscătoare a tradiției covoarelor moldovenești, cu o experiență bogată în cercetarea etnografică de teren. Datorită spiritului de echipă, alimentat de această cercetătoare, am reușit să acoperim în studiu ansamblul factologic al țesutului de covoare și să pătrundem în profunzimea universului format de covoarele moldovenești[5].

2. Tradiția țesutului

Femeile au țesut la războiul vertical numit aici „lemne". În sat am găsit asemenea instalații de două mărimi: înalte cât tavanul casei și mai joase, de 1,50-1,80cm, folosite pentru perioada caldă a anului, când puteau fi plasate în încăperi temporare. Lână pentru țesut aveau de la oile crescute în localitate. După ce tundeau oile vara, alegeau corpurile străine din lână și o spălau în mai multe ape, până devenea curată. O scărmănau, selectând totodată firele lungi pentru a toarce urzeala. Către toamnă terminau aceste lucrări de pregătire a lânii. Pe timp rece torceau lâna și o vopseau, instalau războaiele. Bătrânele mai țineau minte cum vopseau lâna în condiții casnice, cu ajutorul coloranților naturali. Dar după al Doilea Război Mondial au început a o vopsi la boiangiii din oraș.

Au țesut diferite tipuri de țesături specifice modului de viață tradițional. Dintre toate *țolurile*, numite aici și *drumuri* au cel mai simplu decor, necesitând și un proces de lucru mai puțin complicat. Cele din lână, țesute în dungi multicolore sunt așternute pe laviță, pat, cuptor. *Țolurile* din cânepă, având același principiu de decorare, sunt așternute pe jos. În ultimele decenii țes *drumuri din petici,* folosind ca bătează panglicile tăiate din haine vechi. Sunt foarte atractive grupurile de vrâste și modul în care țesătoarele le asociază și le alternează. Sunt frecvente *păretarele țesute în vrâste*, dar și în *cadrel* (în pătrățele), care acoperă de jur-împrejur pereții în casă și în *bașcă*[6]. Pătratul acestor țesături este de proporții medii, specifice centrului Republicii Moldova. În satele de nord sunt mai mari. Atât la țesutul țolurilor/drumurilor, cât și la țesutul păretarelor femeile au utilizat toate mijloacele decorative – combinarea a 2-4 culori, mizând echilibrat pe firele de urzeală și pe cele de bătează, modelarea proporțiilor și orientării vrâstelor pentru a obține efecte artistice.

O bogată colecție de *țoluri* țesute în două ițe, din lână, ne-a prezentat Maria Caisâm (n.1920). Țesute de ea pe urzeala de lână sau cânepă aveau lățimea care varia în jurul a 70 cm. Realizate preponderant într-o gama caldă, aveau compoziții ritmice caracterizate prin varietăți de număr și distanța dintre dungi, succesiunea culorilor și apariția fonului între grupurile de dungi. De la țesăturile mai vechi, în patru ițe, a folosit procedeul de a infiltra în urzeală la distanțe egale fire vopsite care apar pe lungimea țolișorului.

Eudochia Ciobanu (n. 1922), are *țoluri* de cânepa țesute la stative, în patru ițe, ornamentate cu dungi din lână nevopsită care divizează câmpul în dungi sau pătrate. Eugenia Goncear (n.1938) la stative a încercat să transpună decorul de pe covorașe

confecționate la Asociația de Meșteșuguri Artistice "Artizana". A imitat ornamentele covoarelor cumpărate, simplificându-le la maximum, încât au apărut în variantele țesătoarei mult prea seci și palide.

Mai reușite au fost *țolișoarele din petici* cu figuri geometrice. Rezervele de o anumită culoare fiind limitate, fiece culoare apărea de fiecare dată puțin schimbată, având diferite nuanțe și tastaturi, încât *țolisoarele* au căpătat un aspect rustic, mai special.

3. Tradiția covoarelor

Deși este bogat în diferite țesături, satul a devenit cunoscut datorită covoarelor alese. Sătencele deosebesc două tipuri de țesături: lăicere și covoare. Vom păstra această nominalizare locală, chiar dacă ea cuprinde sub același generic și grupul de covoare, precum scoarța. Lăicere sunt numite țesăturile cu un decor format din alternarea a două registre, al grupurilor policrome cu cel al motivelor geometrice ori vegetal stilizate. Intră în acest grup și țesăturile cu decorul format din alternanța cromatică a aceluiași motiv: pătratul, rombul sau orice alt motiv geometric, vegetal stilizat. Lăicerele sunt foarte valoroase pentru că reunesc, de cele mai multe ori, țesături vechi, din secolul al XIX-lea și din prima jumătate a sec. XX. Au lâna vopsită cu coloranți vegetali, ceea ce conferă pieselor multe calități artistice. Lăicerul cu ornamente de tip *calea ocolită* este numit *cârjos*. Acest motiv este ales, mai frecvent pe chenar, numit aici *privaz*.

Motivul *suveica* a fost atestat în două ipostaze: ca motiv exclusiv ce se repetă ritmat cromatic pe fondul verzui al câmpului central și ca unul dintre cele trei motive principale alese în benzi și alternate în lungimea țesăturii. Motivul este frecvent întâlnit pe vechile țesături în satele din Câmpia Sorocii. A trezit interesul echipei un lăicer de la mijlocul sec. al XIX-lea, având lâna vopsită cu coloranți naturali, bordura formată din motivul *dinți de lup*, de mai multe culori. Fondul câmpului central este de culoarea naturală a lânii (cafeniu întunecat), iar pe el în lung se repetă imaginea a doi pomi identici cu frunzele dispuse ca aripile păsărilor deschise a zbor. Este o scoarță veche, inclusiv prin tehnica de executare a motivelor. Țesătoarele au recurs la tehnica *chișcătură*, cunoscută drept *Karamani cu găuri* și *Karamani cu spărturi*. Bordurile altor țesături au fost realizate în aceeași tehnică, păstrând amintirea vechilor procedee. Din dialogurile cu sătenii am dedus faptul că știu ce înseamnă cuvântul scoarță, dar nu este utilizat în vorbirea curentă. Iată câteva exemple de piese:

1.Lăicer „În vârste" (proprietară Eudochia Cibotaru, n.1920), L. 80xl. 240cm, urzeală și bătează lână, coloranți naturali. Chenarul negru, cu ornament geometric oranj-verde, fin, țesut pe un fir. Dungile de pe câmpul central, de culoare neagră, constau din asocierea a câte trei culori înrudite – roșu, roz, oranj alături de verde-nucăriu, verde-cafeniu și verde-galben. Dungile negre ale câmpului central au aceeași lățime ca și latura grupului de dungi și ca a chenarului.

2. Lăicer „În dămușoare" (proprietară Elena Vlas, n.1923), L. 220 x l.130cm, urzeală și bătează lână. Chenarul este carămiziu, mult mai îngust decât modelul pătratului din care este alcătuit decorul. Succesiunea culorilor nu este strict reglementată, ele curgând pe diagonală într-un ritm liber. Culorile sunt de origine

naturală și formează o paletă caldă: verde, nucăriu, cafeniu, cărămiziu, ocru, verde-galben deschis.

Lăicer „Romburi" (proprietar Olga Fedorovici, n.1935), L. 300 x l.120cm, urzeală și bătaie lână. Are chenarul în trei registre, alcătuit dintr-o dungă la margine, urmate de culorile verde și cărămiziu dispuse în trepte. Romburile, care umplu câmpul covorului sunt tăiate pe orizontală, culorile succedându-se tot pe registre orizontale, intercalate din când în când cu culoarea neagră.

4. Lăicer cu figuri geometrice (proprietar Maria Cumpătă, n.1938), L. 255 x l. 0,80cm, urzeală și bătaie lână. Are chenarul alcătuit dintr-o dungă neagra îngustă, alăturându-i-se triunghiuri în trepte de culoare cafeniu-deschis. Câmpul negru e presărat cu figuri geometrice *suveică*, *pupăjoare*, *romburi duble* și *cruciulițe*. Axele detaliilor se schimbă variind când spre stânga, când spre dreapta, succedând cu romburile duble cu axele pe lungimea covorului. Ritmul este vioi cu un dinamism accentuat. Gama calda este formată din alternanța culorilor bej, cafeniu, cărămiziu, galben și diverse nuanțe de verde.

Alte țesături au fost denumite covor, reunind grupuri diferite fie din punct de vedere funcțional, fie ca decor și tehnică. Prin cuvântul covor oamenii cu vârsta între 50-80 de ani desemnează o țesătură mai evoluată ca organizare artistică, deseori sub influența școlii sau a mentalității răzeșești orientată spre distincție. Aici e cazul să amintim că locuințele oamenilor din Țâra sunt mici, pentru că spațiul geografic rezervat locuirii de către râul Răut și deal este destul de mic și locuitorii și-au adaptat gospodăriile la aceste condiții. Țesăturile descoperite de noi erau în funcție și am putut observa că specificul lor se întregește din mai multe caracteristici. Ele au proporții mai reduse față de covoarele din alte părți. La fel, aici se întâlnesc mai des cele care tind spre pătrat, având compoziția închisă. Iar distincția principală a acestor țesături constă în principiile tehnice de realizare. Aici covoarele *au fost lucrate pe fir*. Firul este unitatea cea mai mică de realizare a elementelor, motivelor și în final a decorului. Ea este specifică goblenului și are un grad înalt de dificultate. Utilizând-o, țesătoarele operează aproape ca un giuvaer cu desenul și el capătă complexitate[7]. Ele au dezvoltat această tehnică preponderent în a doua jumătate a sec. XX, în scopuri comerciale, pentru a concura pe piața covoarelor. Numai că cele destinate pieții erau de proporții mai mari. În acest context precizăm că satul este înconjurat de alte localități în care femeile alegeau covoare și că fiecare localitate a mizat pe anumite aspecte, pentru a nuanța și diversifica produsele. Covoarele erau vândute în orașele mari: Chișinău, Florești, Orhei, Bălți, Șoldănești ori erau executate la comandă și comanditarii veneau cam din aceeași arie. Comercializarea acestor țesături suplimenta veniturile modeste ale familiilor.

Motivele dominante ale acestor covoare sunt vegetal stilizate cu intercalări de motive geometrice.

Caracteristic pentru aceste lăicere și covoare este coloritul cald, indiferent de natura coloranților (vegetali sau industriali). Cel mai des erau folosite diferite nuanțe ale culorilor verde, cafeniu, bej, galben.

O altă serie de covoare o reprezintă cele comerciale, cu motive florale mai mult

sau mai puțin stilizate și care nu prezintă valoare artistică. Constatăm prezența lor ca oriunde în alte localități de la noi și din țările învecinate, ca un argument al declinului vechii tradiții. Au fundalul negru, alungit, păstrează compoziția deschisă, cu plasarea ornamentelor de decor pe registre orizontale, cu mult fon liber. Chenarele pot fi înguste, alcătuite din una sau doua dungi, ori cu ornamente florale, legate prin benzi unul de altul, fie cu buchete mici, plasate la distanța unul de altul. De obicei chenarele sunt stilizate mai mult decât florile de pe câmp.

O punte de trecere de la covorul alungit, spre covoare de dimensiuni mai mari, o formează covoarele cu compoziția mai eclectică. Un astfel de covor ne-a prezentat Elena Tocan n.1928, avându-l de la bunica sa. Pe fundalul cafeniu (culoarea naturală a lânii) apare *vazonul cu buchetul de flori*. Florile din buchet formează împreună cu frunzele o pată cromatică slab organizată. Crenguțe subțiri, frânte, care ies neproporțional prin părți, au în capete frunze puțin mai stilizate și boboci de flori. Cele mai valoroase rămân păsările stilizate, plasate lângă vazonul prevăzut cu picioruș. Covorul pare să fie țesut de o mână stângace.

Un alt grup de covoare din satul Țârâ îl alcătuiau covoarele de dimensiuni mult mai mari, fiind țesute în timpuri mai recente. Ele au apărut și datorită faptului că în sat au început a construi case mai înalte și mai spațioase, pe potriva celor din alte localități. Aceste covoare se deosebesc radical de cele tradiționale, având o altă tratare artistică. Compoziția nu mai e deschisă ci strict centralizată. Fondul aproape că a dispărut motivele florale naturaliste fiind mari și înghesuite. Ornamentul chenarului nu se mai deosebește de cel de pe centru. Dimensiunile covoarelor variază între 380x220 cm. Ele au fost țesute la războiul vertical ("lemne"). Urzeala putea fi din lână ori din bumbac. Țesătura rezultată era mult mai deasă, pe un fir, băteala fiind îndesată cu pieptenele. Pentru țesutul unui covor se foloseau 17-20 de nuanțe de culori.

Fiecare lăicer sau covor avea o denumire dată de motivul central: „Național", „Persan", „Crinul", „Lăcrimioare", „Steluța", „Papadur" (Pompadur). Cele mai vechi respectau același principiu: „Dobușoare", „Coasta vacii", „Pomul vieții", „Vazon", „Buchete", „Lipoveanca", „Gherghina". Executate în diferite game cromatice, același motive apar cu totul altfel, având schimbate culorile și accentele cromatice.

Din toate variantele existente o trăsătură foarte specială o au covoarele realizate într-o gamă caldă, pastelată. Localnicii le deosebesc de celelalte zicându-le covoare „în uscături". Gama coloristică este compusă din diferite tonuri pastelate de bej, cafeniu, ocru, galben (am depistat printre alte denumiri locale, culoarea „oloiu", „untdelemniu", „chelicică", „făinică", „jămălțel")[8] cu puține variante de verde pal, pastelat. Din multitudinea de variante această serie de covoare prin coloritul rafinat salvează decorul încărcat, demonstrând o înaltă măiestrie artistică a celor care le-au țesut.

Acolo, unde tradiția mai dăinuie, există șanse pentru continuitate. Într-un capăt de sat, în curtea Mariei Tcacenco (n. 1948), am văzut afară, sprijinit de căsoaie un război vertical. Avea țesut pe el mai mult de jumătate din urzeală. Gospodina casei, când avea timp, mai țesea la el niște *țolișoare din petici*. Statea în bătaia soarelui și a vântului, ca o vie mărturie că firul subțire de lână toarsă ne mai leagă de trecut. Oare cât se va mai ține?

Studiind covoarele din satul Țâra, de la cele vechi, tradiționale, până la cele mai recente, putem face o generalizare asupra tradiției promovate de ele. Constant pentru ele rămâne a fi folosirea lânii ca material pentru țesut ca și faptul ca erau țesute la războiul vertical, la stative fiind confecționate mai mult *țoluri, păretare* și alte țesături. Din multitudinea de covoare se evidențiază un grup aparte, realizat într-o gamă caldă în ocru, specifică pentru meșterițele satului. În fiecare din aceste covoare este împletită istoria neamului nostru. În covoarele din Țâra ca pe ecrane multicolore apar schimbările ce au parvenit pe parcursul anilor, pornind de la covoarele alungite, adaptate încăperilor țărănești, cu ornamentele stilizate perfecționate prin timp, ca și pietrele unui râu care curge liber dând senzația de mișcare neîntreruptă. Fiind o parte componentă a vieții săteanului, covorul, transmis ca zestre urmașilor, l-a însoțit pe tot parcursul vieții: fie așternut sub picioarele mirilor la cununie ori petrcându-l la poartă în ultimul drum; fie dus pe timp de răstriște și schimbat pe un sac cu cartofi ori făină, salvând de la moarte copii înfometați. A ajuns în zilele noastre modificat, cu tendința spre grandoare, rupt treptat de la izvoadele vechi, pierzând din modestie și firesc, având ornamentele de proveniență urbană, cu coloranți chimici, cumpărați de la târg. Florile mari, naturaliste, înghesuite într-un spațiu închis provoacă o mișcare zbuciumată, intensificată de culorile stridente care parcă ne transmit semnale despre angoasa zilelor de astăzi. Totuși aceste covoare își au specificul și locul lor în evoluția covorului din satul Țâra.

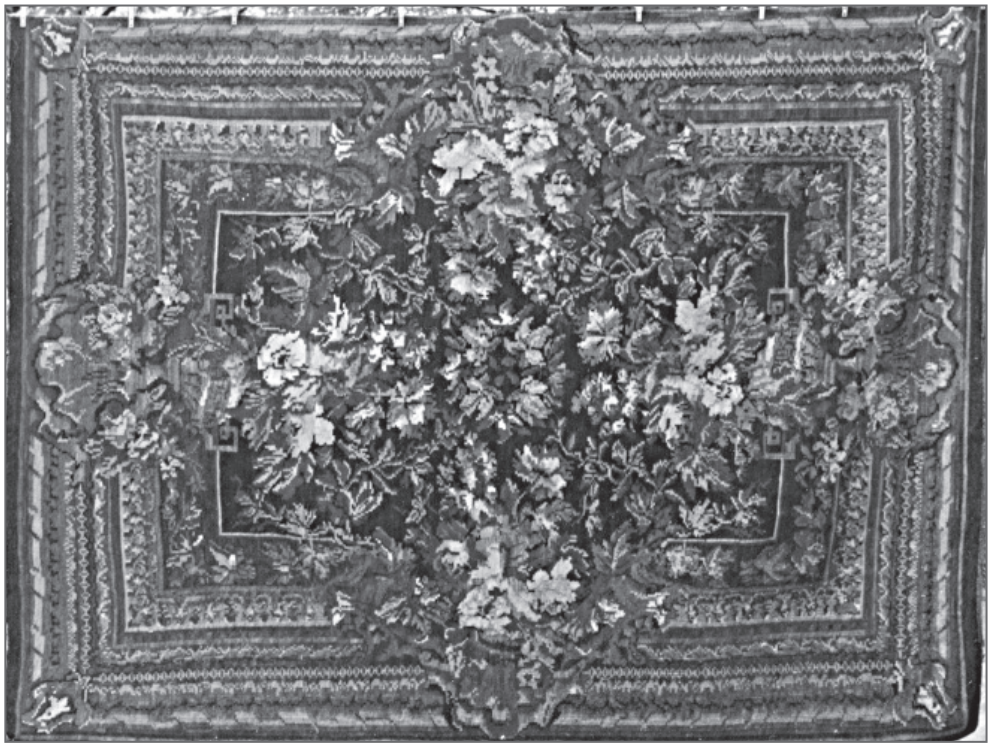

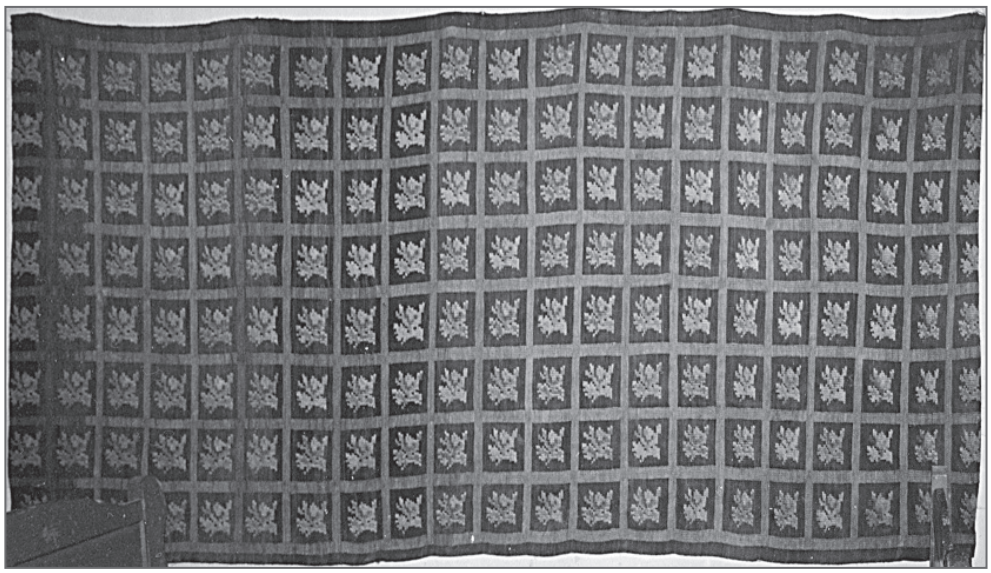

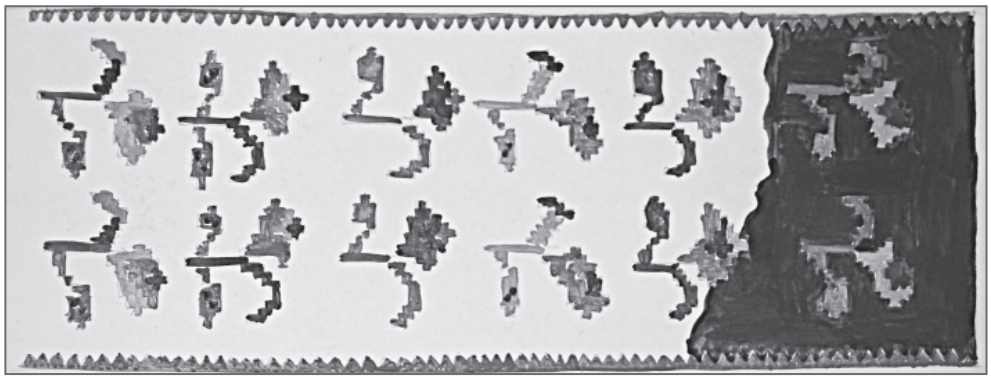

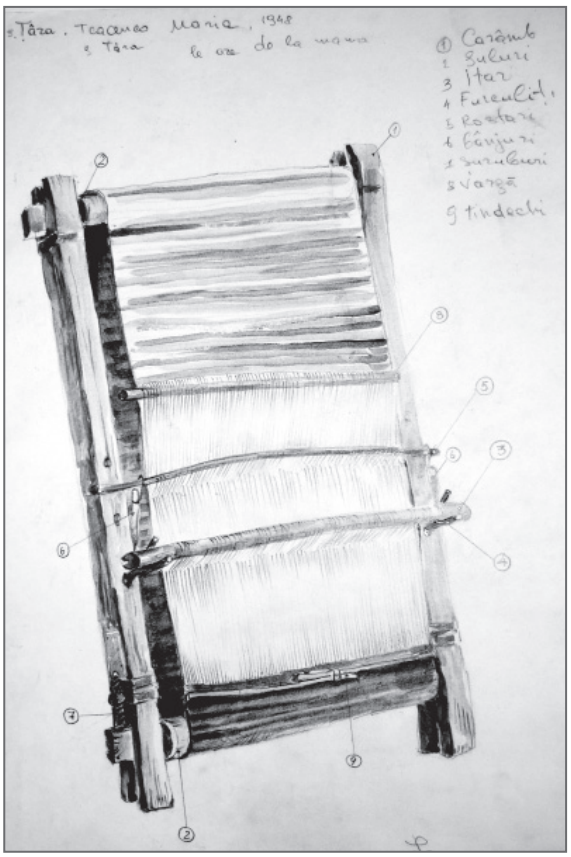
Țâra. Teacanco Maria, 1948
Țâra la ore de la mama
1 Suluri
3 Iţar
4 Fulen Cid.
5 Rozetă
6 Fâșiuri
7 surubeuri
8 Vargă
9 tindechi

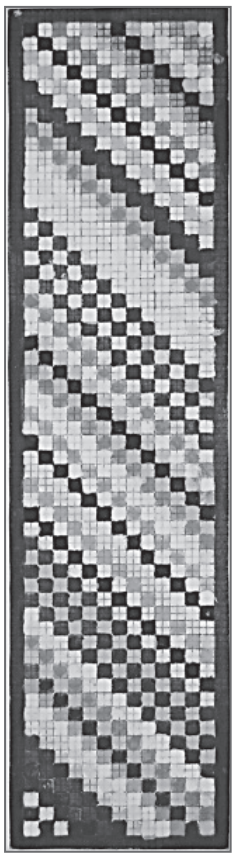

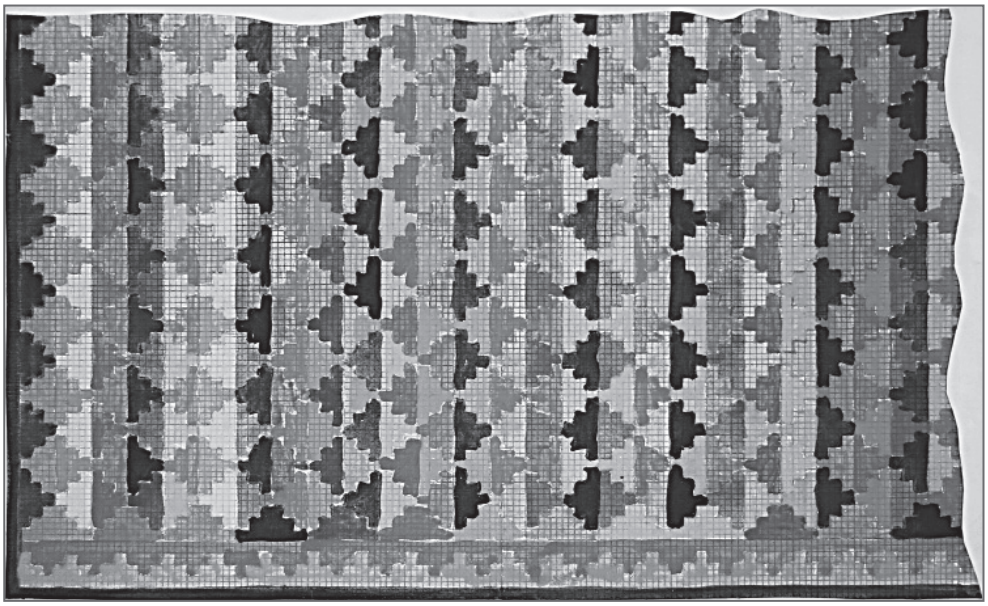

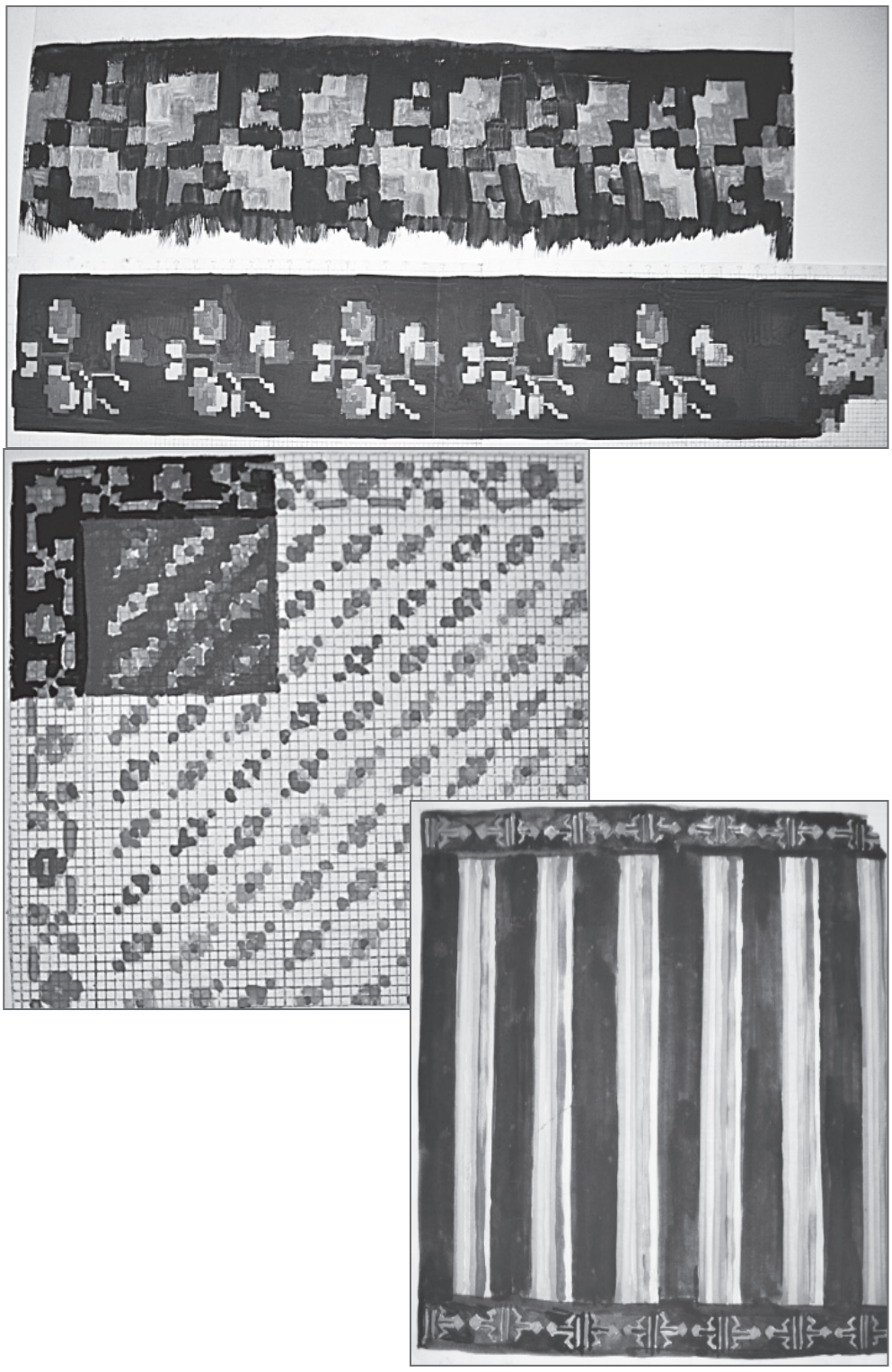

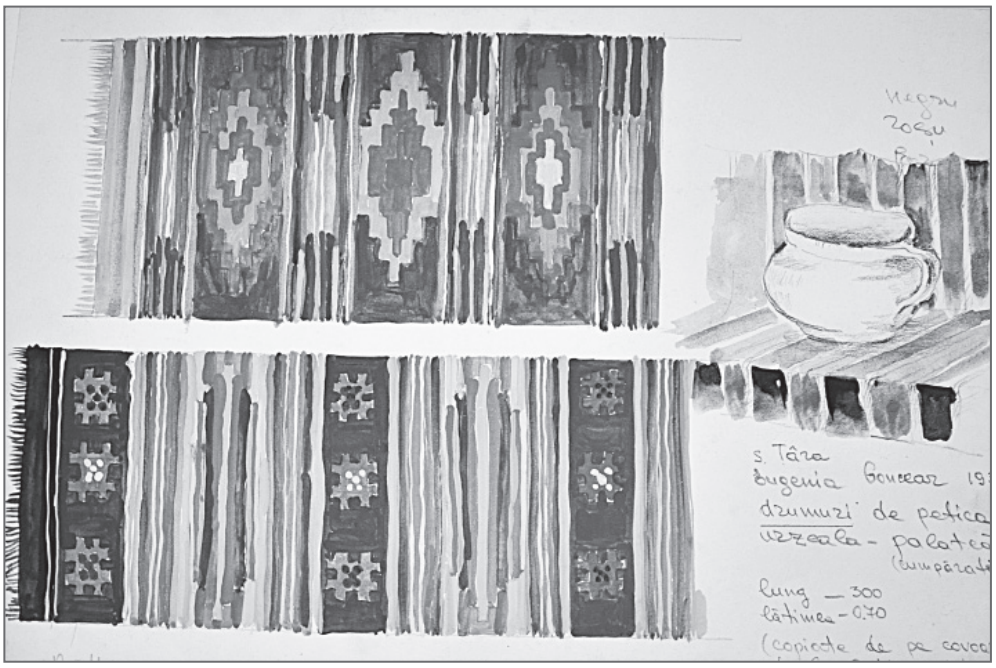
s. Târa
Eugenia Goncear 19
drumuri de patica
uzzeala - palatea
lung — 300
lățimea - 0,70

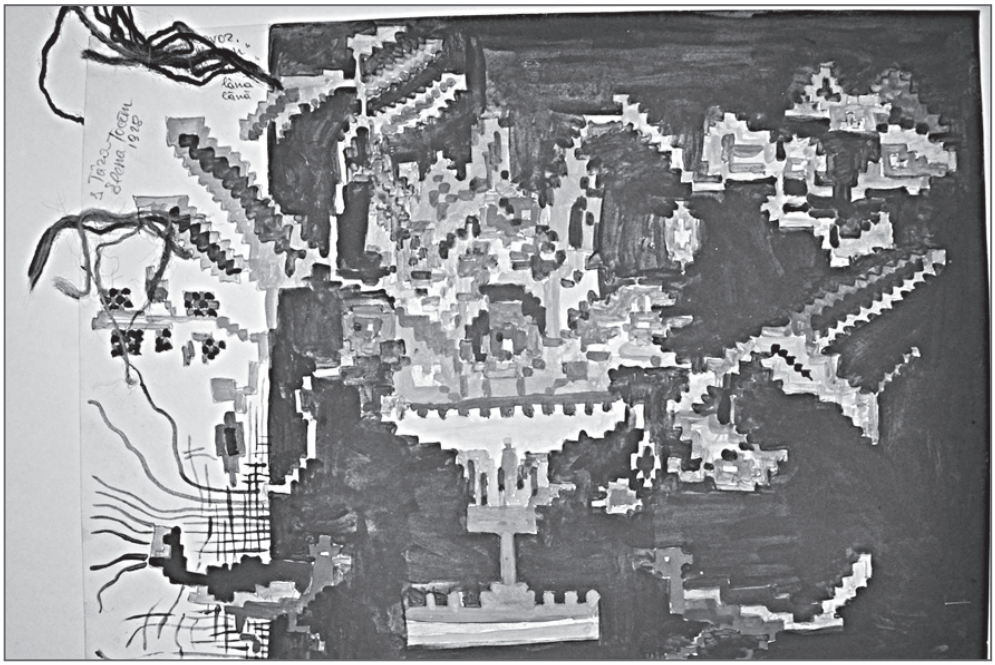

Note și referințe bibliografice

[1] BUZILĂ Varvara. – *Tradiția scoarțelor de Căușeni* // **Patrimoniul cultural al Județului Tighina**. Chișinău, 2003. – P.136; POSTOLACHI Elena. – *Covorul moldovenesc, în dificultate* // **Akademos. Revistă de Știință, Cultură și Artă**. Nr. 4 (23), 2011. – P. 113-115.

[2] Expediția din cadrul Taberei de vară „De la arta populară – la postmodernism", desfășurată în perioada 06-17 august 2001, organizată de către Societatea de Etnologie din Republica Moldova și Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală din Moldova cu susținerea financiară a Fundației Soros-Moldova.

[3] Inf.: GONCEAR Eugenia, n. 1938, băștinașă; TOCAN Elena, n.1928, băștinașă.

[4] Inf.: TOCAN Maria, n. 1929, băștinașă.

[5] Ecaterina CERNOUS a lucrat pictor în expedițiile etnografice de teren organizate de Sectorul Etnografie din cadrul Academiei de Științe în anii 1978-1988 și a cunoscut realitățile culturale din sate. Activitatea în cadrul Fabricii de Covoare din Căușeni i-a lărgit aceste competențe.

[6] Locuință semiîngropată în pământ, specifică acestor locuri. Iarna menține bine căldura, iar vara menține răcoarea. Prin acest tip de locuință spațiul de locuire a satului s-a extins, acoperind și panta dealului.

[7] Pentru a aprecia corect această tehnică performantă vom aduce câteva explicații de ordin tehnic. Decorul unui covor este alcătuit din câmpul central și din margine sau chenar. Atât pe câmpul central cât și pe chenar sunt dispuse motivele ornamentale: geometrice, vegetale, zoomorfe, antropomorfe, cosmomorfe etc. Motivele ornamentale constau, la rândul lor, din elemente. Modulul este cea mai mică unitate vizuală din care este construit elementul. El este unul și același pentru întreg covorul, sau, uneori, când la țesut sunt folosite două tehnici, țesătoarea folosește două moduluri diferite pentru construirea elementelor decorative. Modulul poate fi realizat din țeserea a 4x4 fire; sau 6x6, indiferent ce formă capătă acesta, pătrat/dreptunghi (pentru țesutul în bobi) sau triunghi (pentru țesutul în priviștitură). Atunci când țesătoarele schimbau marginea desenului la fiecare fir căci modulul lor era de 1x1, această muncă capătă caracter de giuvaer. A se vedea: BUZILĂ Varvara, *op. cit*., p.136.

[8] TOCAN Elena, n.1928, TOCAN Maria, n. 1929.

Abstract

THE TRADITION OF RUGS FROM THE ȚÂRA VILLAGE, DISTRICT OF FLOREȘTI. The author considers the research in the larger and actual context of revealing the local traditions of the Moldovan rugs. As a result of the field work started in 2001 and continued in the following years, she displays the value of carpet weaving in the village of Țâra, which belongs to a centre of carpet weaving formed by several villages, being their remarkable exponent. The discovered weavings are extremely valuable due to their representative character, and form a proper frame of study. Two big groups of rugs were revealed. Those of more ancient tradition, have the wool dyed with natural colorants, the décor is formed of geometric, vegetal stylized or mixed motifs, and pastel colours. Meanwhile, the rugs of later tradition, from the second half of the XXth century, have the wool dyed with chemical colorants, complex, vegetal stylized motifs, being thoroughly woven on a single thread, respecting a warm chromatic. Along with items of highbrow artistic tenure, were also identified rugs of commercial purpose, with naturalistic motifs.

Key words: Moldovan rug, centre of weaving carpets, local traditions, natural colorants, chemical colorants

Muzeograf,
Muzeul Arhitecturii Populare sub Cerul Liber,
Cernăuți, Ucraina.

PROFESORUL PETRE ȘTEFĂNUCĂ – CERCETĂTOR AL OBICEIURILOR DE FAMILIE ÎN BASARABIA

Victor PLETOSU

Rezumat

În articol sunt prezentate obiceiurile de familie din Basarabia, de la începutul secolului al XX-lea, surprinse în cercetările cunoscutului folclorist Petre Ștefănucă. Sunt analizate conținuturile obiceiurilor de familie – nașterea, nunta, înmormântarea, așa cum le-a descoperit folcloristul în satele basarabene. Autorul apreciază diversitatea tematică a descrierilor, modul de surprindere a detaliilor și de cuprindere a întregului reprezentat de aceste fenomene ale culturii populare. Remarcă ponderea cercetărilor privind obiceiul nunții în comparație cu celelalte obiceiuri de familie. Apreciază contribuția lui Petre Ștefănucă la cercetarea acestui domeniu.

Cuvinte cheie: folcloristica din Basarabia, Petre Ștefănucă, obiceiuri de familie, nunta tradițională.

Petre Ștefănucă este o personalitate notorie a vieții publice și culturale basarabene din prima jumătate a sec. al XX-lea, care s-a afirmat prin programul său de a fundamenta o istoriografie a culturii tradiționale în limba română, foarte necesară perioadei în care a activat. Consacrat folclorist de formație academică, Petre Ștefănucă este autorul unei opere științifice de certă valoare, prin care a scos la lumină și a păstrat cel mai bogat fond al culturii naționale: obiceiurile de familie.

Receptiv la ideile despre importanța înregistrării, sistematizării și publicării creațiilor populare, cercetătorul a beneficiat de pregătire în cadrul școlii sociologice românești conduse de profesorul Dimitrie Gusti. Astfel, folcloristul Petre V. Ștefănucă a întreprins studii de un înalt nivel științific. A susținut un program de cercetări monografice de teren în regiunile de centru, sud și nord ale Basarabiei (cercetări zonale: Zona Nistrului de Jos, Zona Codrului, Câmpia Sorocii). În mare măsură, valoroasele studii, elaborate de savant, înfățișează tabloul veridic al repertoriului folcloric viu, cules în pronunție locală, redat din perspectivă istorică, etnică, geografică, climaterică, economică, etnografică, lingvistică.

După cum au demonstrat savanții premergători în cercetare: Grigore Botezatu, Andrei Hâncu, Iordan Datcu și Maria Trofimov opera lui Petre Ștefănucă nu este numai rezultatul unei munci admirabile de punere în valoare a culturii tradiționale, ci este și o sursă de educație în spiritul atitudinii cetățenești față de moștenirea culturală a românilor de pretutindeni. Obiceiurile de familie pe care le-a descris în opera sa sunt foarte valoroase, pentru că au fost surprinse într-o perioadă când ele își păstrau funcțiile sociale, se desfășurau conform tradiției. Ne-am oprit la studierea acestui ciclu pentru că formează un sistem, se pretează unei abordări și demonstrează elocvent calitățile de cercetător ale folcloristului.

Nașterea, căsătoria și moartea reprezintă momentele esențiale ale ciclului vieții omului, care, luate în ansamblu, constituie riturile marii treceri a omului. Aceste obicieiuri au fost generos tratate în cele trei studii valoroase ale culegătorului: „*Folclor din județul Lăpușna*" (1933); „*Literatura populară a satului Iurceni*" (1936)

și *„Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos”* (1937). Sunt lucrări fundamentale în domeniul etnologiei românești, care prezintă, în ansamblu, relația armonioasă dintre obiceiurile legate de viața omului și sistemul de valori tradiționale. Am ținut să abordăm aceste obiceiuri pentru că ele au fost reflectate din diferite perspective în opera folcloristului și descrierile pot oferi un tablou de ansamblu despre realitățile culturale de la începutul sec. al XX-lea, pentru a putea face comparațiile de rigoare și a observa cum au evoluat mai târziu.

În compartimentul *„Obiceiul la naștere”* al studiului *„Folclor din județul Lăpușna”* (publicat în Anuarul Arhivei de Folclor, II, 1933) sunt descrise credințe, superstiții legate de perioada prenatală, natală și postnatală.

Astfel, aflăm că, potrivit tradiției, femeia însărcinată trebuie să evite lucrările ce ar putea modela firul, pânza: „să nu coasă, să nu toarcă, să nu taie cu foarfecele pi sărbători, c-apu faşi copchilu cu sămn”[1]. Această interdicție are un subtext mitic. Firul (pânza) sunt asociate cu *firul vieții*. În această situație femeia trebuie să aibă grijă de firul vieții pruncului. Se crede și că nu e bine ca ea să fure. Se zice că în momentul când a fost prinsă, femeia trebuie să dea mânile la spate, să nu le pună pe față, piept sau pe altă parte a corpului, pentru a nu se naște copilul cu semn. În „*Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos”* amintește despre ritul de purificare că, atunci când se naște copilul, „î-l strochim cu agheazmî, strochim și lehuza, și baba sî spalî pi mâni cu agheasmî”[2].

A doua zi după naștere moașa se ducea la preot, „să facă apă copchilului și să-i scoată numili. Preotul sfințește apa și-i dă moașei agheasmă într-o sticlă”[3]. Este necesar să se interpreteze de ce preotul înfăptuiește acest ritual cu ajutorul apei. Tot după naștere, „arde lampa în casă, toată noaptea, până botează copilu”. Se credea că, dacă se stinge lampa și-i întuneric în casă, *„*s-aprochie Diavolul și faşi rău copchilului, ă-l schimbă, ă-l ie pe a tău ș-aduși altu-n loc, urât, stricat”[4]. Supravegherea pruncului la lumină este foarte importantă în această perioadă când el este foarte vulnerabil. Chiar dacă are nume și poate fi identificat, atâta timp cât n-a trecut ritul botezului, este considerat ca nu are apărarea necesară.

Petre Ștefănucă remarca și faptul că la Olănești (acum raionul Ștefan-Vodă), dacă cineva intra în casa unde era un nou-născut, trebuia să pună un leu-doi pe fruntea copilului, că și magii i-au adus lui Hristos, când s-a născut, „aur, smirnî și tămîi”[5]. Această tradiție a ajuns până în zilele noastre și se respectă în majoritatea satelor.

La trei zile se făcea *rodina* (din sl. *„rojdenie*” – „naștere:), ca să fie copilul sănătos și norocos în viață. Moașa invita rudele mai apropiate, vecinele și viitoarele naşe. Acest ritual se începea, în zorii zilei, cu scăldatul lehuzei, care zicea moașei: – „Mă rog di mă iartă!”. Moașa îi răspundea: – „Domnu să te ierte!”[6]. Drept răsplată pentru munca depusă, moașei i se dăruia o bucată de pânză, numită *mâneși.* Ea servea la croit mânecile pentru cămașă.

După scăldătoare, începea *rodina.* Gospodinele invitate, atunci când intrau în casă, urau: „Să trăiască boierii și cucoanili, și părinții să-i crească!”[7]. Altele urau în felul următor: „Sî vă șii de bini cu om nou, sî trăiascî părinții, sî-l pui la cali și pruncu sî șii sănătos”[8]. Aduceau farfurii cu făină, iar pe făină mai puneau bomboane, nuci, covrigi. Când nou-născutul era fată, duceau „fuioare de cânepă, c-apu îi cresc fetii gâțâli”[9]. „Dăruiesc și bani și, dacâ-i băiat, zic: *Na di puhî* (bici), dacî-i fatî: *Na di sersei,*

di merjeli"[10]. La masă femeile spuneau formulele: „Să trăiască pruncii şi s-o născut, pi loc cu noroc şi să prinească haina botezului cu nănaşîi care i-o şi chemat de la Dumnezău şî părinţii să trăiască, să-l crească"[11]. Aceste cuvinte se mai zic şi astăzi, menţiona Petre Ştefănucă.

Perioada în care copilul trebuia botezat nu era fixă, variind de la două săptămâni până la trei luni după naştere. Preotul boteza sâmbătă seara, mai rar, duminică dimineaţa. Între timp, moaşa ducea naşilor câte o pereche de colaci, despre care se spunea că sunt „colaşi di prins cumătri"[12], şi câte o sticlă cu vin. Naşii, în schimb, întorceau „darul cu câte o legătură de făină, o legăturică mică de sare şi 5 lei. Sâmbătă seara, sau duminică dimineaţa, când veneau naşii să ia copilul la botez, în mijlocul casei se aşternea un cojoc, aşezau copilul şi-i puneau câţiva lei pe frunte, zicând: „Luăm copchilu' păgân ş-al aduşim creştin"[13]. La biserică naşii aduc *crâjmă* – doi metri de pânză, prosop, busuioc pentru lumânare şi parale pentru o cruciuliţă finului"[14]. Subliniem că cercetătorii leagă termenul *crijmă* de cuvântul german „crismo" – „încreştinare".

La întoarcerea de la biserică, pe parcursul întregului drum naşii păstrau lumânările aprinse. Acasă se închinau cu toţii mamei copilului, spunând de trei ori: „Poftim di prineşti di la noi – şin, di la Dumnezău – creştin"[15]. Mama lua copilul, săruta mâna naşilor şi le mulţumea, între timp, moaşa aduna lumânările, le făcea mănunchi şi le stingea de partea de sus a uşii, zicând: „Trăiască copchilu' cu mamă, cu tată şi cu toţ nănaşii dimpreună"[16]. Petre Ştefănucă constata că semnificaţia acestui obicei nu se cunoştea. Astăzi, însă se crede că astfel i se doreşte copilului să trăiască mulţi ani, să crească sănătos, înalt şi voinic (pentru băieţi), iar fetele să fie cât mai frumoase, mai zvelte.

După *botez*, se făcea *cumătria*. La începutul mesei moaşa, sau un frate al gospodarului, „închină colaşii acoperiţi cu şalinşi, barizuri, băsmăli" şi spun – „Poftim şî priniţ colaşei di la cumătrii dunevoastră; di mari, di nişi – cum o vrut să-i facă, di frumoş – ca faţa lui Hristos"[17]. A doua zi după *cumătrie* moaşa invita naşele, rudele mai apropiate şi vecinele. Acestea veneau cu diferite daruri: „scutece, feşe, străchini cu făină, vin, parale etc. Moaşa pregăteşte scăldătoarea, toarnă agheasmă, grâu sau orez, ca „să aibă copchilu parti la pâni, când s-a-ngospodări". Tot în scăldătoare, mai pune şi o pană de găină, „ca să şii uşor ca pana, să zboari, să crească răbdi"[18].

Observăm că protagonistul desfăşurării practicilor rituale este *moaşa*. Ea închină copilul naşilor, strânge darurile, îndeplineşte ritualul primului scăldat. Tot ea însoţeşte fiecare acţiune, fiecare etapă a întregului ceremonial cu cântece şi versuri. Este vorba de formule de urare (cu funcţie magică, apotropaică şi premonitorie), formule de integrare socială a copilului, care este închinat naşilor. La ospăţ tot moaşa este maestrul în ceremonii, care coordonează desfăşurarea acestuia şi-l transformă în petrecere prin oraţii, cântece, versuri umoristice şi glume. Toate aceste funcţii ale moaşei presupun că ea este nu numai o persoană importantă şi respectată în comunitate, pentru actul medical în sine, ci şi ca o personalitate puternică, bine marcată cultural.

„Naşterea, cu tot cortegiul de obiceiuri, rituri, credinţe şi superstiţii, formează, într-adevăr, o unitate de viaţă socială şi, numai în acest mod, studiată, prezintă conturul unui fenomen unitar"[19]. Ciclul riturilor şi obiceiurilor care însoţesc naşterea unui copil

este descris de savantul Ștefănucă, punând în evidență importanța pe care o are relația părinților și a copilului cu nașii de botez. Prin *cumătrie* se stabilesc relații sociale noi între familia copilului nou-născut și mai multe cupluri de nași, mai ales, la ospățul ritualic, unde se consolidează o relație socială la fel de puternică ca relația de neam.

Subliniem că, după atâta timp trecut, majoritatea obiceiurilor și credințelor legate de perioada *nașterii* s-au păstrat în bună parte. Dacă am face o descriere mai amănunțită, am ajunge la concluzia că nu se manifestă mari deosebiri între obiceiurile anilor 1930 și cele practicate de contemporanii noștri, în timpul de față. Pentru un mai amplu studiu comparativ propunem a se vedea, de exemplu, culegerea „*Folclor din părțile codrilor*", editată la Chișinău, în 1973.

Petre Ștefănucă vorbea destul de detaliat despre tradițiile etno-folclorice de la nuntă. Ca *rit de trecere* și *rit de întemeiere*, căsătoria este marcată printr-un complex de obiceiuri, care începe cu pețitul și culminează cu ospățul de nuntă, deoarece tinerii trec de la un statut social la altul și, astfel, își asumă responsabilități sociale: perpetuarea neamului și a valorilor comunității, prin întemeierea unei familii și, implicit, a unei gospodării ca structură economică și socială. Compartimentul consacrat *nunții* descrie modul de desfășurare a acestui ceremonial în centrul Basarabiei, la începutul sec. al XX-lea. Faza de început a *nunții* este prezentată în toată complexitatea, autorul referindu-se la: *pețit, logodnă* și *răspuns.*

Vom pune în valoare câteva secvențe, mai expresive ale acestei etape. Dacă starostii erau primiți să pețească, erau așezați la masă de către părinții fetei. Se înțelegeau, în general, în privința zestrei fetei și a flăcăului. După aceea, puneau pe masă *zăloagile*: „mirele pune un inel și 500 lei, iar mireasa o *carsâncă* (broboadă de mătasă) și inelul. Chemau mireasa în casă și-i ziceau: *Hadi, dă-ti, cucoană nireasă, și-i vide și ț-o și mai dragă, paralili ori carsânca"*[20]. Mireasa, dacă-i plăcea mirele, lua banii și inelul lui. În caz contrar, lua carsânca și inelul ei. Apoi mireasa cinstea pe toți cu vin. Atunci când ajungea la mire, îi întindea paharul și repede îl trăgea spre ea, zicând: *„Mai stăi, cucoani niri, nu ti grăghi așa di răb-di la-nsurat"*[21].

Peste câteva zile, într-o seară prestabilită, avea loc *logodna,* când părțile „puneau zî di răspuns"[22]. Părinții mirelui invitau părinții miresei, care veneau cu trei-patru perechi de oameni (rude din cele mai apropiate). Erau de față și unele rude din partea mirelui. Răspunsul se desfășura într-o seară de duminică, atunci când părinții se învoiau definitiv asupra zestrei, pe care urma să le-o dea copiilor lor. „Tot la *răspuns* socrii cei mari se învoiesc cu socrii cei mici să le coasă *cămeșă de niri* și *di socri, șalincă di soacră și di nună,* stabilesc numărul de *legători* (prosoape lungi de bumbac, la capete cu *horboțâcă* (dantelă), cu care înfășoară, pe după gât și subțiori, nunii și rudele mirelui), ce trebuie să pregătească pentru când vor veni *cu nunta* să ia mireasa"[23]. După *răspuns* începeau pregătirile de *nuntă.* Se tocmeau muzicanții, se anunțau preotul și cei de la primărie.

Ceremonialul nupțial are o amplă desfășurare spectaculară, avându-i în centru pe mirii secondați de părinți (cele două cupluri de socri) și nănași. Actanții cei mai importanți ai ceremonialului sunt starostii, vorniceii și druștele.

Nunta începea sâmbătă dimineața. De regulă, dura două zile: sâmbătă – la mireasă, duminică – la mire. Sâmbăta vorniceii miresei umblau cu o ploscă, sau cu

o sticlă de vin, prin sat și invitau la nuntă rudele, vecinii și prietenii miresei. Petre Ștefănucă relata că, în satele cu populația mixtă, de pe cursul inferior al Nistrului (Chițcani, Leuntea, Palanca, Copanca), nuntașii erau invitați de însăși mireasa, însoțită de câteva druște (din sl. *drug,* prieten, la genul feminin). Mireasa avea pe cap o cunună de flori, iar în mână un colac împodobit cu busuioc. Druștele erau legate cu prosoape. Împreună umblau pe la casele rudelor și vecinilor, cântând tot drumul melodii rituale în ucraineană, deși cunoșteau foarte puțin această limbă. Pofteau în felul următor: „S-o rugat tata și mama și mă rog și eu în urma lor, poftim la pusu mesâi”[24].

Mirele trimetea *irezii* (pocloane) la mireasă. Câțiva flăcăi, legați la mână cu câte o basma, duceau *pocloanele*, care constau dintr-un talger, pe care erau puși „papucii de mireasă, șalul, peteala, ghirlanda și două jămne. Tot drumul, lăutarii cântă și flăcăii chiuie”[25]. Mireasa le ieșea în prag și un flăcău spunea *ireziile* (pocloanele la mireasă). La finele studiului despre folclorul din jud. Lăpușna Petre Ștefănucă propunea o variantă a textului *Pocloanele,* înregistrată în Ialoveni[26]. După aceasta se schimbau jemnele. Mireasa își lua darurile și invita flăcăii în casă, unde îi cinstea cu vin. Vorniceii se întorceau la mire cu câteva femei tinere care-i aduceau cămașa, la care au lucrat. Un flăcău din partea miresei spunea *Pocloanele la mire* și nevestele închinau mirelui cămașa, cerându-i răsplată: „*Plătești, cucoani niri, di toată găurica – capica*[27]. Mirele le dădea câte câțiva lei. Petre Ștefănucă aducea drept exemplu un text de *Pocloane la mire,* înregistrat în aceiași localitate (Ialoveni)[28].

Pe la amiaza zilei de sâmbătă mirele, așezat în trăsură, între nun și nună, mergea cu întreg alaiul și conăcarii să-și aducă mireasa. La poarta socrilor mici erau întâmpinați de doi flăcăi, care aveau o garafă cu vin și un colac. Aceștia îi cinsteau cu vin pe mire și pe nuni, mirelui dându-i colacul. Mirele făcea cruce cu el în patru părți, apoi și-l punea pe cap, iar vorniceii smulgeau, chiuind, colacul și îl rupeau în bucăți pe care le mâncau. Exista credința că acel care lua primul bucățica se însura mai repede. Conăcarii se duceau, călări, la pragul casei și spuneau *Conăcăria.* Mireasa sta în prag, ascultând orația.

Aici, observăm că Petre Ștefănucă insistă, în mod deosebit, asupra corpusului poetic din complexul ceremonial, de la marile orații de nuntă, până la cântecele și strigăturile umoristice, chiar satirice, din care aflăm că valorile cele mai prețuite sunt hărnicia, buna înțelegere, sănătatea, frumusețea, omenia, cumsecădenia, deoarece scopul căsătoriei este „Cucoani miri și cuconiță mireasă. / Să trăiț’, să vă mulțâț’ / Ca smirna și tămâia, / Ca năsâpu’ mării, / Ca iarba câmpului”[29].

Aceste rânduieli fiind săvârșite, *nunta* intra în ogradă. Lăutarii cântau *Giocu’ șel mari moldovenesc*[30]*,* iar mirele se prindea în horă între nun și nună. Apoi, nunul, nuna și starostii intrau în casă și primeau zestrea. Flăcăii scoteau zestrea în fața casei și o jucau după o melodie săltăreață, cunoscută sub numele *Hostropățu’.* Zestrea o așezau în căruță, pentru a fi trimisă înaintea lor, la socrii cei mari.

După ce s-a jucat zestrea, toți nuntașii intrau în casă, prinși de mână. Lăutarii cântau. Înainte de a păși pragul, intrând în casă, vornicelul din fruntea *danțului* arunca pe casă o trestie. În legătură cu această tradiție, Petre Ștefănucă nota că „nu se cunoaște semnificația acestui rit”[31]. În prezent, în unele sate mai există acest ritual și se păstrează și astăzi pe alocuri, dar se practică la scoaterea tinerilor din capul mesei.

De exemplu, se spune că atunci când se aruncă pe casă un băț, în vârful căruia este înfipt un cartof, dispare tot răul pe care-1 poartă tinerii asupra lor. Astfel, în casă va domina numai binele și fericirea.

Nuntașii erau invitați la masa bogat pregătită, bucatele fiind aduse într-o anumită ordine: „răsături, găluși cu bulgur (crupe de porumb) și cu carne, ihne (carne de pasăre cu sos), macaroane, învârtită, peleaf cu lapti șî după peleaf s-aduși *găina* friptă-ntreagă pi plășintă di fede”[32]. Dar nimeni nu gusta din bucate, până nu erau legați cu prosoape. Dacă nu erau toți cu prosoape (după cum s-au înțeles la *răspuns*), nunul cel mare nu începea masa, spunând: „Îi can' gros cuțâtu', nu tai jămna. Aduceți o tocilă să-1 mai ascuțâm”.[33] Numai după ce toți nuntașii erau *legați***,** nunul se ridica în picioare, se îndrepta cu fața la icoane și spunea *Tatăl nostru*. Apoi nuntașii puteau să servească bucatele de pe masă.

În lucrarea *„Literatura populară a satului Iurceni”* cercetătorul Petre Ștefănucă acordă o atenția cuvenită obiceiului nupțial *Brazii,* cu orația respectivă. Folcloristul menționează că *Bradul* este un curios obicei local și-l descrie destul detaliat, incluzând și o variantă a textului literar. Înaintea începerii mesei la mireasă, după ce un flăcău zicea *Tatăl nostru,* vornicelul de onoare dădea la o parte cele două bice, sau două trestii așezate în cruce, pe o farfurie pe masă, după ce spunea, mai întîi, *urătura Brazilor:* „Acești brazi lămurați / Din cer au chicat / Pi masă s-au lăsat. / Da cucoana mireasă, / Dac-a fi vrednică și puternică / Ș-a cânta cântări frumoasă / Ș-a plăti slujbe grele, / S-or ridica brazii de pe masă”[34].

Petre Ștefănucă constata că semnificația acestui obicei nu se mai cunoaște. Într-o notă, la subsol, menționa: „*Obiceiul Bradului* apare în alte regiuni cu totul sub alte aspecte decât la Iurceni. În regiunile muntoase se împodobește cu ramuri de brad carul și jugul boilor în care se urcă mirele și mireasa, precum și celelalte care din cortegiul nunții. *Bradul* e socotit, în aceste regiuni, ca un simbol al veseliei”[35]. Aici folcloristul cita lucrarea etnografului Simion Florea Marian – *Nunta la români.* Această consemnare mărturisește faptul că Petre Ștefănucă studiase lucrarea valoroasă a folcloristului și etnografului bucovinean.

Atât în regiunea județului Lăpușna, cât și în satele de pe Valea Nistrului de Jos, Petre Ștefănucă a atestat și *Obiceiul Găinii* la masă, în casa miresei. Autorul narează că lăutarii cântau, iar femeia, care a pregătit găina, venea jucând, aducând-o pe o farfurie acoperită, pe care o ținea deasupra capului. Când ajungea în fața nănașilor, femeia spunea: „Bine v-am găsit sănătoș', cucoani nun' mare și cucoană nună mare! Bucuroș' di vinirea noastră?” Nunul răspunde: „Bucuros, bucuros!” și se repede să apuce blidul cu *găina.* Femeia trage blidul la ea și spune: „Stăi, cucoani nun mari, mai întîi să ne plătești osteneala. Întreabă-ne de unde am adus-o, cum am prins-o”[36]. Nunul îi răsplătea munca, printr-un pahar de vin și câțiva lei. Folcloristul nu explică semnificația obiceiului găinii în timpul mesei la mireasă.

După ce se servea *găina* era adusă mireasa. Și aici românii practicau un obicei frumos. La început se aducea o femeie mai în vârstă îmbrăcată caraghios, iar după aceea – mireasa, care trecea în capul mesei, lângă mire și împreună gustau din bucatele de pe masă. Lăutarii cântau, iar peste un timp nuntașii se prindeau de mâini și ieșeau din casă.

Folcloristul vorbea și despre ritualul *iertăciunii,* care este cel mai solemn moment și mai bine marcat poetic. Înainte de a ieși din casă, tinerii îngenuncheau în fața socrilor mici, iar un flăcău, sau un bărbat în vârstă, spunea *Iertăciunea:* „Staț', șinstiț' părinț' / Șî dunevoastră fraț', / Ș-ascultaț', / Iertășiunea, / Rugășiunea / Așestor șinstiț' fii a dunevoastră. / Că di nișî mari i-aț crescut / Șî di mulți răli i-aț păzît, / Ca di foc să nu să ardă"[37]. După *Iertăciune* toți nuntașii ies în curte, unde se dansează *Giocu' șel mari moldovenesc.* Când se scotea mireasa cu *danțu'* din casă un frate mai mic de-al miresei (sau un nepot) înfigea o furculiță, ori un cuțit, în ușă și spunea: „Păr nu ni-i da leița (leul), nu-ți dau pi lelița"[38]. Mirele îi dădea câțiva lei. De remarcat că obiceiul s-a păstrat și în zilele noastre.

Înainte de a se porni cu nunta la casa mirelui, mireasa își făcea cruce, în patru părți, cu un colac. Flăcăii rupeau câte o bucățică din el. Referitor la *colacul miresei,* cercetătorul a aflat și o legendă: „Spun bătrânii că Iov șel bogat, când o chicat la pat, fimeia lui nu mai vre să mai trăiască cu dânsu; vre să să măriti de a doilea. Iov i-o spus: „Mărită-ti, da numai, când te-i sui-n căruță să ti pornești, să iei o bâcățâcă di pâni și să-ț fași cruși la răsărit". La nuntă, Diavolu-n chip de boieri o vinit s-o iei. Cân' să pornească, ie s-o suit în căruță și ș-o adus aminti di cuvintili lui Iov și ș-o făcut cruși c-o hrincă di pâni. Diavolu s-o făcut nică, o-ntrat în pământ ș-o rămas ie sângură. De atunși, când nireasa să duși cu nirili, își fași cruși cu colacu', îl aruncă-n lumi ș-apu pornești"[39].

Mergând spre casa socrilor mari, alaiul nunții nu se întorcea pe același drum, pe care a venit, ca „să nu știe nireasa drumu să fugă înapoi". Socrii cei mari întâmpinau *nunta* acasă, cu vin și dulcețuri.

Duminică dimineața tinerii primeau *Iertăciunea* și de la părinții mirelui. Orația rostită înainte de plecarea mirilor la biserică are ca scop purificarea lor, necesară actului de întemeiere, și justifică interpretarea căsătoriei ca întemeiere pentru că o asociază cu actul cosmogonic și cu actul antropogonic. Se simte un fior metafizic în versurile care exprimă uimirea omului în fața miracolului creației, căci Dumnezeu a făcut lumea și toate frumusețile ei, *numa cu cuvântu'*. Ființa omenească a fost creată anume ca să stăpânească aceste frumuseți: „Adami, Adami, / Sî stăpâneşti șeriu și pământu". De aceea, Dumnezeu l-a făcut pe om: „Și cu mâna lut din marea o luoat / Și pi strămoșu' nostru Adam l-o-ntrupat", ca apoteoză a actului creator, și a pus în el: „Cu trupu' din lut, / Ca să fie omu' pe pământ, / Cu osu' din piatră, / Cu sângili din rouă, / Cu ochii din marea, / Cu frumusața din soari". Forța demiurgică a lui Dumnezeu se transmite și părinților pământești ai mirilor: „Că de vor fași feșiorii dunoavoastră casa cu temelia de piatră, / Blăstămu' șel părintesc râsâcheşti din vârv și păn în talpă"[40].

Mirii, împreună cu nunii, vorniceii, druștele și rudele plecau *cu marș* la cununie. Un vornicel ducea „*icoana de cununie*, încadrată într-un prosop lung cu horboțâcă, iar altul duce *războiu [covorul] di cununie*, pe care îl așternd sub picioarele mirelui și miresei cât se cunună".[41] Precizăm că obiceiul de-a așterne un covor sub picioarele tinerilor căsătoriți semnifică o familie unită, trainică și fericită. Când alaiul se întorcea de la biserică, copiii îi ieșeau în întâmpinare și turnau apă înaintea mirilor – *strochesc nirili*. Primeau, în schimb, câțiva lei. Și acest ritual s-a păstrat astăzi, sugerând urarea de viață plină de noroc și cât mai mult belșug în casă.

În cursul zilei de duminică avea loc *nunta la niri*. La nuntă veneau rudele mirelui, prietenii și vecinii. Toți invitații aduceau daruri, câte o sticlă de vin, iar rudele și câte o găină, farfurii cu struguri, nuci etc. În casă închină darurile mirelui și *dau mâna* cu câte 2-5 lei. Spre seară vin și socrii cei mici la nuntă, cu rudele lor mai apropiate, de asemenea, încărcați cu daruri.

Duminica seara începeau pregătirile pentru *masa cea mare.* În capul mesei se punea o *jemnă,* în care se fixau și se aprindeau cele două *lumânări de cununie*. Socrii cei mari închinau nunului o pereche de colaci, o farfurie, un pahar cu apă și un prosop. Tinerii turnau nunilor apă pe mâini, pentru a se spăla, apoi le întindeau prosopul să se șteargă pe mâini. Nunul punea pe masă o sumă considerabilă de bani, „500-1000 lei, iar ceilalți meseni – 50-100 de lei, sau juruiau *tinerilor* câte un *oboroc* de grâu, un purcel, o *chită* de cânepă etc. Către sfârșitul mesei, se servea *găina,* după același ritual ca și la *nunta miresei*. Numai că aici nuna "nu taie *jămna* și nu rupi *găina,* păr nu să duși să dizbrași șina de cămeșă", pe care „o aduși învălită-ntr-o basma roșâie, la masa șei mare, să sui pe on scaun ș-o arată la toț' mesănii că i-o fost șina șinstită".[42]

Urmărim, în acest caz, o modificare a obiceiului: astăzi darurile se fac spre sfârșitul *mesei mari*. Odinioară, după *masa mare* se făcea *legătoarea.* Socrii cei mari se îmbrăcau cu cămeși albe de bumbac, lungi până în pământ – *cămeși di socri.* Socrul cel mare se lega pe cap cu un prosop, iar soacra – cu o *șalincă* și busuioc. Ambii se urcau pe un scaun lung și de acolo cinsteau nuntașii cu vin. Între timp, nuna aducea un cojoc, îl împăturea în patru, îl punea pe un scaun, iar pe el așeza tinerii. Nuna îi ungea (simbolic) pe amândoi „cu miere pe mâini și pe cap, îi piaptănă, mai întâi pe *tânără* și, apoi, pe *tânăr.* Pe ea o îmbrobodește cu o *șalincă* neagră, semn că nu mai e fată, ci nevastă și *de-amu o trecut în rându' fimeilor*. Tot nuna dă tinerilor câte o bucățică de colac uns cu miere și le spune*: Să trăiț', șinilor, / Să șiț' buni ca pânea, / Șî dulși ca nierea, / Să mâncaț' dintr-o bâcățâcă / Și să dorniț' pe-on căpătîi*".[43]

În timpul *legătorii* unul dintre mesenii cei mai glumeți se deghiza cu haine rupte și-i distra pe ceilalți. Nuna dădea tinerilor câte o bucățică de colac uns cu miere. Aceasta era *îndulșirea tinerilor.* După *îndulcire* toți mesenii *dau mâna cu tinerii* și fiecare „*pune pe masă 5-30 lei*". La sfârșit nuna aduna toți banii dăruiți de nuntași, îi lega cu mai multe noduri într-o băsmăluță, pe care le-o dădea finilor, zicând: „Na, să șiț' zgârșiț'. / Să râdz și să înodz, / Să plângi și să diznoz"[44].

„La vreo trei săptămâni după *masa șei mare, tânărul* invită pe socrii cei mici, pe nuni *di cale.* Acum închină nunului și socrului câte o *păreche de colași și câte un prosop.* Aceștia, la rândul lor, întorc darul cu bani, sau juruiesc câte un oboroc de grâu, câte un purcel". De remarcat faptul că acest obicei – *La Cale* – se atestă și astăzi, dar se desfășoară a doua zi după nuntă, de regulă, duminică seara.

Compartimentul *Obiceiuri la moarte și înmormîntare* este important, din punctul de vedere al informației prezentate. Autorul descrie cu rigoare toate componentele ritualului funerar, înmormântarea – credințe, superstiții, obiceiuri legate de fenomenul respectiv. În general, este vorba despre o succesiune de acțiuni și gesturi bine controlate de regulile tradiționale, impuse sau tolerate și de biserică. Cercetătorii și astăzi sunt de părerea că acestea reprezintă un document de mare valoare.

Petre Ștefănucă relatează despre o serie întreagă de credințe care vizează moartea

omului. De exemplu, se considera că, în caz de icoana cădea de pe perete, era semn că va muri cineva din familie. Dacă omul moare cu greu, se zice că „îi ghini s-aprindz nouă lumânări și să li lichești pi o coadă di topor, gios la capu' mortului. Toporu răteadză lemni și groasă, și subțâri și să rateadză și păcatili omului. Că păcatili n-ăl lasă să moară"[45].

Astăzi, la fel ca și în anii ,30 ai secolului trecut, atunci când bolnavul își dă sufletul, „se deschid ușile și ferestrele ca să iasă sufletul, iar pe ușă se aruncă un petec de pânză. *Pânza îs arichili* cu cari zboară sufletul pi șeia lumi. Tot acum se anină în strașina casei un petec de pânză de bumbac – i se spune *altiță* – ca să știe lumea că este mort în casă", observa Petre Ștefănucă[46].

Mortul era scăldat „într-o *lăhancă* și scăldătoarea mortului se aruncă sub un gard, sau în niște spini, ca să nu calși omu ori jita, că să usucă".[47] După ce era scăldat, mortul era îmbrăcat cu *straili lui di moarti*, pe care oamenii obișnuiesc să și le facă cât sunt în viață. În palma mortului se pune o cruciuliță de ceară și câțiva lei, „ca să aibă cu ce plăti vămile, când va trece pe cealaltă lume"[48].

Dacă murea o fată mare, era îmbrăcată în rochie de mireasă. I se pun pe cap peteală și ghirlandă, iar la piept un *buchet*. Flăcăului i se pune, de asemenea, un *buchet di niri* în piept. Fetele și flăcăii care petrec mortul la groapă *îs legați* vornișei și druște *ca la nuntă*. Se face și *colacu' vornișelului*, legat cu lână roșie și busuioc, pe care îl duce un flăcău în fruntea convoiului.

Mortul sta, așa cum se atestă și astăzi, trei zile în casă. Cei care veneau să-l petreacă în ultimul drum aprindeau lumânări. Și astăzi răposatul se măsoară cu o *feștilă* (sfoară) din care se făcea *toiagul*, încolăcindu-l într-o farfurie. Toiagul se aprindea, câte puțin, cele trei seri cât sta decedatul în casă, obicei păstrat până în zilele noastre, dar practicat după *înmormântare*.

Noaptea, la *priveghi*, se practicau o serie de jocuri. Unul dintre cele mai cunoscute se desfășura astfel: „Un flăcău aprinde o ramură de stiblă de busuioc de la lumânarea mortului și o trece din mână în mână la toți pe rând. La cine se stinge, îi sărută pe toți cei din față și la urmă sărută și mortul".

Când se scotea răposatul din casă, pentru a-l duce la groapă, se dădea de pomană o masă cu tot felul de bucate și obiecte de bucătărie: „masă încărcată cu bâcati, furculiț, linguri, solniță, gărafă, pahară di rachiu și di gin, candilă, icoană, ca să aibă di altă lumi"[49]. Interesul autorului se îndreaptă mai ales spre repertoriul poetico-ritualic al înmormântării, așa-numitele *bocete*: „Of, moarti mângâioasă. / Cum scoț' sufletu' din oasă / Șă trupșoru' din casă / Șă li dușI pi cali-ntunicată / Un-i n-am fost nișiodată"[50].

Sicriul era dus la groapă, de obicei, pe *năsălie*, mai ales, dacă timpul permitea. În cele patru mânere ale năsăliilor se puneau (la fel, și astăzi) colaci, iar la steaguri se legau prosoape. Astăzi se mai leagă și broboade. În satele din Valea Nistrului de Jos groparilor care duceau răposatul pe năsălie, li se dădeau de pomană *pomi*. Este interesantă informația privind uzul tot mai limitat al *pomilor* la mort. Astfel, la Tudora se păstra în anii 1930 doar amintirea despre folosirea *pomilor* cândva: „Astăzi se dau foarte rar"[51]. Putem sublinia faptul că astăzi, în satele zonei de centru a Republicii Moldova se dau de pomană la gropari pomi mari, doldora de dulciuri, cu câte un colac mare, cu băsmăli și cămeși bărbătești.

Acasă se dădeau de pomană lucruri folositoare „pe lumea cealaltă", iar pe drum se dădeau de pomană *12 poduri*: „câte un petec de pânză, un colac cu luminare și o *pașcă cu țârnișe. Podurile* se dau de pomană la douăsprezece opriri, pe care le face preotul, ca să prohodească mortul". Se explică aceste 12 poduri prin faptul că „di șeia lumi sânt douăspreși punț' lati, ca *sâmceaua* (ascuțișul) cuțâtului"[52]. Observăm că și acest ritual s-a păstrat la românii contemporani.

La cimitir, când se cobora sicriul în groapă, preotul stropea mortul pe față și mormântul cu *apaos* (amestec de untdelemn și vin roșu). Femeia care a purtat toiagul până la biserică a dus și *apaosul. Toiagul* se dă ei de pomană, cu farfurie cu tot". Când se arunca țărâna peste sicriu, se aruncau și bani în mormânt, pentru ca mortul să aibă cu ce plăti vămile. Astăzi se aruncă bani și la fântânile care sunt de-a lungul drumului spre cimitir. „Tot la mormânt se mai dădea de pomană o găină (vie), *ca să scurme și să curățască cărarea di șiulini pi șeia lumi"*, obicei întâlnit și astăzi[53].

După înmormântare, pe locul unde persoana respectivă a decedat, trei nopți la rând se punea un pahar cu apă, o felie de pâine și o lumânare aprinsă. Se crede că „în cele trei nopți, pământul îl întreabă pe suflet de unde este. Sufletul, dacă-i lumină la casa din care a plecat, zice: *De la casa unde se vede lumină*. Dacă-i întunerec, sufletul se luptă cu pământul. Paharul, după aceste trei nopți, se dă de pomană". Răposatului i se făcea *praznic* după *trei, nouă* și *patruzeci de zile*. Se crede și astăzi că „până la patruzeci de zile sufletul celui care a murit trăiește pe lângă casă. Numai după ce i s-au făcut toate *grijăle* se duce sufletul *la locu lui"*[54].

În toate situațiile Petre Ștefănucă menționa numele informatorilor și localitatea, convingând cititorul de autenticitatea și veridicitatea materialelor etnofolclorice. Sunt foarte importante datele referitoare la localitatea unde de înregistra materialul și informatorii, consemnate de Petre Ștefănucă, pentru fiecare text (folcloric și etnografic). De exemplu: Moleşti – Andrei Munteanu, 50 (ani); Ialoveni – Vasile Mateuță, (85 ani) etc.

Lucrările *Folclor din județul Lăpușna*[55] și *Cercetări folclorice pe Valea Nistrului de Jos*[56] se încheie cu un *Glosar,* în care dă explicarea cuvintelor arhaice, pentru a facilita lectura textelor. O bună parte dintre aceste lexeme au intrat în patrimoniul cultural imaterial. Cercetătorul optează pentru cunoașterea folclorului în toată plinătatea manifestărilor sale, lăsând mărturii importante sub formă de descrieri, reconstituiri. În accepția lui Ștefănucă, „aceste manifestări constituie puternice afirmări ale spiritualității noastre românești", mustrându-ne, pe drept, că, organizând spectacole folclorice, „se inspiră mai mult din cărțile de școală și nu caută să citească în cartea vie a obiceiurilor locale"[57].

Concluzii

Opera folcloristică a lui Petre Ștefănucă prezintă un interes deosebit pentru folcloristică și etnografie din mai multe considerente. În multe domenii ale culturii tradiționale sunt primele descrieri ale obiceiurilor făcute în limba română. Mai mult chiar, se observă o tendință a autorului de a cuprinde diverse aspecte ale realității culturale și a le ordona în scrieri bazate pe rigori științifice. Materialul etnofolcloric a fost înregistrat într-o perioadă când cercetătorul nu se afla sub impactul interdicțiilor

ideologice. Petre Ștefănucă își asumase o responsabilitate uriașă de a pune bazele cercetării folclorice în Basarabia.

Rezultatele cercetărilor monografice au fost reflectate în conferințe publice și în publicațiile timpului: *Anuarul Arhivei de Folclor, Arhiva pentru știința și reforma socială, Sociologie românească, Viața Basarabiei, Școala basarabeană, Moldova nouă, Buletinul Institutului Social Român din Basarabia.*

Analizând cercetările folcloristului Petre Ștefănucă referitoare la ciclul obiceiurilor de familie vom generaliza că reprezintă o contribuție inestimabilă la fundamentarea și dezvoltarea etnografiei și folclorului în Basarabia. Apreciem spiritul de observație al autorului, coerența cu care descrie toate etapele obiceiurilor, prezentarea complexului de credințe circumscrise principalelor evenimente din viața omului.

În scrierile abordate prevalează factologia din centrul și din sud-estul Basarabiei. Se observă, de asemenea, că Petre Ștefănucă a oferit în scrierile sale mai mult spațiu ceremonialului nupțial din Basarabia. Ca rit de trecere și întemeiere, căsătoria este marcată printr-un complex de obiceiuri care începe cu pețitul și culminează cu ospățul de nuntă, deoarece tinerii trec de la un statut social la altul și, astfel, își asumă responsabilități sociale: perpetuarea neamului și a valorilor comunității prin întemeierea unei familii și, implicit, a unei gospodării ca structură economică și socială.

Referințe bibliografice

[1] ȘTEFĂNUCĂ Petre V. – **Folclor și tradiții populare**. Alcătuire, studiu introductiv, bibliografie, comentarii și note de BOTEZATU Grigore și HÎNCU Andrei. Vol. I, Chișinău, Știința, 1991. – P. 64.
[2] *Ibidem*, p. 196.
[3] *Ibidem,* p. 65.
[4] *Ibidem.*
[5] *Ibidem,* p.197.
[6] *Ibidem,* p. 65.
[7] *Ibidem,* p. 66.
[8] *Ibidem,* p. 197.
[9] *Ibidem,* p. 66.
[10] *Ibidem,* p. 197.
[11] *Ibidem,* p. 66.
[12] *Ibidem.*
[13] *Ibidem,* p. 198.
[14] *Ibidem,* p. 66.
[15] *Ibidem,* p. 67.
[16] *Ibidem.*
[17] *Ibidem.*
[18] *Ibidem.*
[19] *Ibidem*, p. 436.
[20] *Ibidem*, p. 68-69.
[21] *Ibidem,* p. 69.
[22] *Ibidem.*
[23] *Ibidem,* p. 69.
[24] *Ibidem,* p. 202.

[25] *Ibidem*, p. 70.
[26] *Ibidem*, p. 99.
[27] *Ibidem*, p. 70.
[28] *Ibidem*, p. 101-102.
[29] *Ibidem*, p. 104.
[30] *Ibidem*, p. 70.
[31] *Ibidem*, p. 71.
[32] *Ibidem.*
[33] *Ibidem.*
[34] *Ibidem*, p. 348.
[35] *Ibidem*, p. 349.
[36] *Ibidem*, p. 71.
[37] *Ibidem*, p. 102.
[38] *Ibidem*, p. 72.
[39] *Ibidem*, p. 123.
[40] *Ibidem*, p. 102 - 104.
[41] *Ibidem*, p. 72.
[42] *Ibidem.*
[43] *Ibidem*, p. 74.
[44] *Ibidem.*
[45] *Ibidem*, p. 75.
[46] *Ibidem.*
[47] *Ibidem.*
[48] *Ibidem*, p. 76.
[49] *Ibidem.*
[50] *Ibidem*, p. 106.
[51] *Ibidem*, p. 208.
[52] *Ibidem*, p. 77.
[53] *Ibidem.*
[54] *Ibidem*, p. 78.
[55] *Ibidem*, p. 145 – 148.
[56] *Ibidem*, p. 333 – 340.
[57] *Ibidem*, p. 49.

Abstract

PROFESSOR PETRE ȘTEFĂNUCĂ – RESEARCHER OF FAMILY CUSTOMS IN BASARABIA. *The article presents the family customs from Basarabia, from the beginning of the XXth centuries, as observed in the researches of the famous folklorist Petre Ștefănucă. The content of family customs is analyzed - birth, wedding, burial, as witnessed by the folklorist in the villages from Basarabia. The author acknowledges the thematic diversity of the descriptions, the ability to notice details and comprise the body of these phenomena of folkloric culture. He remarks the weight of researches on wedding customs, compared with other family customs. He assesses the contribution of Petre Ștefănucă in the study of this field.*

Keywords: *folkloric researches from Basarabia, Petre Ștefănucă, family customs, traditional married customs.*

Doctorand,
Institutul de Filologie al AȘM

CONSIDERAȚII PRIVIND OSPITALITATEA MOLDOVENILOR

Valentina IAROVOI

Rezumat

Articolul își propune să releve unele aspecte mai importante ale ospitalității moldovenilor, practicată îndeosebi în comunitatea sătească, și afirmată ca o normă socială de-a lungul secolelor. Sunt prezentate diverse forme ale ospitalității, păstrate și acomodate noului mod de viață. O deosebită atenție se acordă mâncărurilor și băuturilor - componente indispensabile ale ospitalității. Autorul pune accent pe importanța respectării și transmiteri acestor norme generației tinere.

Cuvinte cheie: *ospitalitate, oaspete, caracter național, bucate tradiționale, normă socială.*

În cultura tradițională a multor popoare ospitalitatea reprezintă un anumit cod socio-moral, respectat în fiecare familie, indiferent de statutul ei social, cât și de întreaga comunitate. Ospitalitatea reflectă nu numai respectarea normelor nescrise, a tradițiilor populare, dar și o viziune creștină asupra lumii. Ea se ține pe bunele intenții de a iniția și a păstra relații apropiate, de prietenie, colegialitate, culturale, economice etc., cu toată lumea[1]. Ospitalitatea reprezintă o întâlnire premeditată și un dialog între două părți, care oferă posibilitatea să fie atinse anumite scopuri, adică stăpânul să primească onorabil oaspeții, căpătând respectul celor prezenți, iar oaspeții – să primească hrană, adăpost și susținere în intențiile lor. După cum menționează etnologul Ofelia Văduvă „ospitalitatea conține ideea oferirii de hrană, băutură și adeseori adăpost, însă important nu este atât aspectul material, cât cel spiritual, urmând a fi însoțită de crearea unei atmosfere plăcute și destinse de o atitudine caldă, cordială față de „primitorii" actului de ospitalitate"[2].

Primirea oaspeților după toate regulile ospitaliere este un ritual important îndeplinit cu ocazia tuturor sărbătorilor și ceremoniilor, întâlnirilor oficiale și altor ocazii. Ospitalitatea permite să fie întemeiate și consolidate relații cu rudele, prietenii și reprezentanții diferitor culturi, interese, profesii. Explicația acestor adevăruri o regăsim în zicala populară „Cum primești un oaspete, așa vei fi și tu primit".

Ofelia Văduvă a dedicat lucrări relevante acestui obicei. În opinia sa fiecare popor se străduie să primească musafirii la un nivel cât mai înalt, astfel demonstrând un înalt nivel al moralității. În actul ospitalier sunt importante și normele de comportare: „să primești oaspeții cu inima largă", „să-i omenești cum se cuvine". Expresia „a omeni" arată gestul ospitalității și cerința esențială a statutului de om, care este dărnicia. „A fi om" în relațiile cu ceilalți implică, printre altele, îndeplinirea obligațiilor impuse de funcționarea sistemului ablativ, între care ospitalitatea are un loc aparte. Expresia uzuală „a primi oaspeți" înseamnă „a da" și relevă faptul, că oaspeții sunt ca un dar pe care îl primești, la care trebuie să răspunzi la rândul tău printr-un dar; de aici atributele ospitalității, oferirea de bunuri alimentare și adăpost. Potrivit mentalității populare, cu adânci rădăcini creștine, oaspetele este considerat un trimis al lui Dumnezeu, un mesager al voinței divine. Suportul acestei idei se regăsește în credințele medievale

conform cărora drumeţul este socotit un Hristos, un martir, ce îndură greutăţi şi trebuie ajutat să le depăşească, apreciază OfeliaVăduvă[3].

Tradiţiile ospitalităţii au dat naştere diferitor cuvinte, corespunzătoare acestui eveniment: musafir, oaspete, invitat, poftit, chiar şi însăşi acţiunea – ospitalitate, primirea oaspetelui etc. La întrebarea unde aţi fost? oaspeţii răspund: „în musafirie", „în ospeţie", „în vizită". Mersul în ospeţie şi invitarea în musafirie au loc destul de des şi cu diferite ocazii.

Pentru moldoveni ospitalitatea este ca o carte de vizită. Primirea oaspeţilor este un moment important în fiecare familie. Dovadă este rezervarea unui spaţiu anume pentru oaspeţi – „Casa Mare" – pregătită, împodobită, gata de a primi oaspeţi în orice timp al anului şi al zilei. E o onoare pentru o familie, care poate să păstreze întotdeauna ordine în Casa Mare, să aibă o rezervă de produse alimentare calitative pentru orice eventualitate[4]. Venirea oaspeţilor într-o casă de la ţară este considerată un eveniment prestigios pentru gospodarii, care au o atitudine binevoitoare faţă de aceştia. Unul dintre cele mai elocvente exemple poate servi „Hramul Bisericii – hramul satului", când toţi locuitorii se pregătesc de această sărbătoare cu mult timp înainte. Bărbaţii au grijă de curăţenia din gospodărie, femeile – de curăţenia şi înfrumuseţarea casei, de pregătirea bucatelor tradiţionale şi, neapărat, a unor bucate noi. Sătenii ţin foarte mult la relaţiile de rudenie. Ei se ajută şi se susţin în toate situaţiile. Tradiţia de a invita oaspeţii veniţi la hram de către toate rudele în ziua de hram s-a păstrat în satele din Moldova până în prezent. Acest factor important demonstrează respectul faţă de oaspeţi şi relaţiile bune de rudenie. În timpul vizitei oaspeţilor li se demonstrează importante construcţii din gospodărie, obiecte şi piese lucrate manual de către gospodina casei şi fiicele ei (obiecte decorative din interiorul casei, zestrea copiilor), şi neapărat, beciul cu butoaie cu vin, produse alimentare conservate etc.

Tendinţa sau aspiraţia gospodarilor este să nu-şi facă de ruşine familia, satul, să respecte tradiţiile obşteşti şi normele etichetei familiei, conform cărora să fie la nivel, „ca să nu-i râdă satul", „să nu-i vorbească satul". Opinia şi aprecierea de către societate a familiei tale, a comportării tale în timpul primirii oaspeţilor este o importantă temelie de dezvoltare a culturii săteşti, îndeosebi, a ospitalităţii.

Despre cultura ospitalităţii la moldoveni

Cercetătorii culturii şi modului de trai al locuitorilor din Moldova au remarcat rădăcinile ospitalităţii lor, fiindcă ele fac parte din calităţile morale, specifice ale caracterului naţional. Transpuse în atitudinea faţă de oaspeţi, aceste trăsături conturează modelul cultural al ospitalităţii tradiţionale, care pentru moldoveni a devenit trăsătura identitară larg recunoscută. Îndeosebi populaţia rurală „niciodată nu va lăsa un oaspete, fie el şi un necunoscut, fără să-i propună să servească din bucatele de pe masă destul de modeste[5].

Cuvinte de laudă despre generozitatea şi ospitalitatea moldovenilor a scris şi Dimitrie Cantemir: „chipul cu care primesc oaspeţi străini şi drumeţi sânt vrednici de cea mai mare laudă, căci deşi săraci, nu se dau înapoi niciodată să dea mâncare şi găzduire unui oaspete şi-l adăposteşte fără plată timp de 3 zile împreună cu calul"[8].

S-au referit la ea și unii călători străini, care au vizitat Moldova: „poporul moldovenesc este foarte primitor, el este gata să primească și să propună din belșug din ceea ce are mai bun", îndeosebi în timpul sărbătorilor[9].

Iată ce scrie D. Iov despre ospitalitatea basarabenilor „…nicăieri în țara românească nu întâlnești oameni ospitalieri ca în Basarabia: „Nu ți-e permis să ieși dintr-o casă de basarabeni oricât de nevoiași ar fi cu stomacul gol și gâtlejul neudat. Acel „mă rog să luați ceva" se transformă într-un ospăț, ce în obiceiul basarabeanului nostru înseamnă „măcar un ceai". D. Iov descrie cu amănunte ospitalitatea familiei dintr-o localitate basarabeană: „În umbra casei măsuța asteaptă cu ceaiul: „o sticluță de rachiu cu mirodenii, o chisea cu dulceață de cireșe amare, o salată de pătlăgele roșii cu ceapă și scrumbie, niște pârjoale fierbinți și mirosind a usturoi, pâine proaspătă cu miere de albine, un puișor rumenit, pește prăjit, o sticlă cu vin mănăstiresc și alte adaosuri ca la un ceai basarabenesc de dimineață"[6]. „Ospitalitatea basarabeană se păstrează la fel aceiași, din moși- strămoși, chiar dacă înfruntă multe greutăți, oaspetele trudit și flămând la ei găsește o îmbucătură bună și un pahar care se umple des într-o odaie moldovenească plină de căldură și înflorită de voie bună," menționează D. Iov[7]. A-i da de mâncare unui oaspete este datoria stăpânului, astfel el își demonstrează sau își afirmă onoarea și bunătatea.

Ospitalitatea tradițională și eticheta populară s-au format de-a lungul istoriei, odată cu dezvoltarea statului moldovenesc, anume în perioada dezvoltării comerțului și apariției comercianților, care deveneau în multe localități „oaspeți", cărora li se acorda atenție și grijă, oferindu-li-se adăpost și hrană pentru câteva zile. Însă comercianții veneau adesea pe un timp îndelungat și se „opreau la cunoscuții lor cu care colaborau". Când era cald li se propunea Casa Mare, unde li se organiza ospitalitate onorabilă, inclusiv și loc de odihnă.

În trecut, cum numai oaspetele trecea pragul casei, i se propunea să se așeze să guste dulceață, preparată de gospodina casei din flori de trandafir, zmeură, căpșuni, cireșe albe sau din fructe, un pahar cu apă rece de la fântână. În timpul acestei prime deserviri, oaspeții se odihneau puțin, făceau cunoștință mai în de aproape cu stăpânii casei. Tradiția de a servi oaspeții cu dulceață și apă proaspătă este înregistrată în multe raioane (Soroca, Călărași, Dondușeni etc.)[10].

Compatrioții noștri primesc oaspeții cu mare onoare, după obiceiul tradițional, transmis de către strămoși, pe care îl păstrează și în zilele noastre. Despre ospitalitatea moldovenilor sunt scrise multe poezii și cântece, iar pictorii au pictat tablouri. Dovadă este tabloul „Ospitalitate" al pictorului Mihai Grecu, realizat în 1965-1967, care reflectă o secvență de ospitalitate a moldovenilor cu pâine, vin și sare. În prezent ritualul ospitalității și-a lărgit formele de primire, în dependență de locul și importanța întâlnirii, statutul și scopul venirii oaspeților, cercul invitaților la întâlniri oficiale cu oaspetele etc. Dând o importanță deosebită ritualului întâmpinării oaspeților, mulți reprezentanți ai restaurantelor, proprietari de întreprinderi private se străduiesc să renască și să perfecteze tradițiile ospitalității, adăugând noi elemente la primirea și petrecerea oaspeților.

Mâncarea și băuturile – elemente ale ospitalității

Moldovenii ca și alte popoare, agricultori din moși-strămoși, primesc oaspeții cu pâine și sare. Pâinea și sarea concentrează valori benefice, care exprimă bucurie, urări de bun venit, legături spirituale între gazde și oaspeți, ce se creează prin primirea oaspeților. Ele par să cuprindă fericirea și bunăstarea casei, de aceea nici o activitate în viața oamenilor nu se petrece fără pâine și sare. Sarea ca și pâinea sunt considerate sacre. Expresia ospitalității „pâine și sare," servite pe un prosop sunt simboluri generalizate pentru primirea oaspeților oficiali. Pâinea se asociază cu mesajul de bunăstare, iar sarea apără de puterile malefice.

Ospătarea cu bucate și băutură continuă să rămână parte componentă a ospitalității. Îmbinarea diferitor bucate și băuturi sunt particularități caracteristice culturii tradiționale și rituale a moldovenilor. Originalitatea considerabilă a sortimentului de bucate și băuturi atribuie trapezei funcții comunicative – a bunăvoinței gospodarilor față de oaspeți. Orice masă de fiece zi, de sărbătoare, ceremoniale, rituală sau de alt caracter reprezintă „o activitate cu un conținut anumit" – masa comună este evenimentul principal nu numai al ritualului primirii oaspeților, dar și a altor ritualuri și sărbători. Oaspeților, ce stau la masă, li se propune să mănânce cu cuvintele: „Serviți, vă rog", „Luați din masă", „Gustați din bucate". Forma respectivă de invitație la masă se folosește și atunci când oaspeții de acum au mâncat. E datoria gospodarului și gospodinei de a propune oaspeților să mănânce și să bea. Trebuie remarcat faptul, că este o onoare pentru gazde ca oaspeții să servească din bucate și băuturi alcoolice, care se beau numai după ce se spun careva urări scurte: „Hai noroc", „Să fim sănătoși", "La mulți ani". Luarea mesei în comun în afară de zilele din cursul săptămânii, are mai multe funcții, ea consolidează legăturile sociale. În timpul mesei se discută multe probleme, noutățile din sat, are loc schimbul de informații, se trasează multe dintre sarcinile de viitor.

Se organizează și mese de sărbătoare importante în familie (nuntă, cumătrie, sosirea rudelor etc.). După principiul respectului față de cei bătrâni și oaspeți se fac și regulile de așezare la masă, când gospodarul cedează locul său din capul mesei celui mai drag oaspete. În timpul meselor de sărbătoare oaspeții sunt așezați la masă după un anumit ritual, dându-se preferință oaspeților mai în vârstă, rudelor apropiate. În trecut la moldoveni copiii nu stăteau la masă cu cei maturi și oaspeți, fie la masa de sărbătoare sau chiar în fiece zi. Ei mâncau aparte în altă odaie sau la bucătărie. Gospodarul casei servește cu vin, iar gospodina pune pe masă bucatele reci și calde, respectând tradițiile în ce privește aducerea lor la masă (mai întâi reci, apoi cele calde, iar la urmă dulciurile).

În tradițiile ospitalității un mare rol îl au băuturile – diferite feluri de vin, coniac, rachiu, vișinate din fructe și pomușoare, sucuri și compoturi din fructe, preparate în condiții de casă. În prezent sunt folosite băuturi alcoolice cumpărate, apa minerală, sucuri, cafea, ceai. În trecut, la sărbători era obiceiul de a oferi băuturile tari „împrejur" cu un singur pahar, obicei, care are la moldoveni rădăcini arhaice și simbolizează unirea lor, familiarizarea lor cu un anume ritual. Astăzi fiecare mesean are tacâmul său (pahar, farfurie, lingură, furculiță).

Deseori băuturile sunt servite cu diferite bucate, fructe (nuci, prune uscate, plăcinte, învârtită, copturi de casă, brânză de oi, murături etc.), în dependență de locul și importanța întâlnirii – o revedere cu prietenii sau rudele la iarbă verde sau o întâlnire oficială. Ospătarea într-o oarecare măsură demonstrează cultura și păstrarea tradițiilor de către gospodarii casei. În familie în fiecare zi se pot mânca bucate simple, dar când vin musafiri sunt serviți cu cele mai bune și gustoase mâncăruri. Cu cât o familie primește musafirii mai bine, cu atât mai înalt este prestigiul ei. .

Primirea oaspeților are și unele deosebiri zonale. În satele din nordul Moldovei oaspeții sunt primiți cu băuturi tari pregătite acasă sau cumpărate, cu diferite bucate din carne, pâine de casă, brânză de oi, plăcinte, murături etc. În zona de centru și la sudul țării sunt primiți cu vin de casă, brânză de oi, nuci, dulceață etc. În oraș – cu vin, cafea, ceai și copturi.

Nu vei întâlni în Moldova o gospodărie țărănească, care să nu aibă alături de casă un beci, iar în el butoaie cu vin aromat și diferite conserve, murături, brânză de oi, după care poți constata statutul gospodarului. Deseori bărbaților moldoveni le place să servească oaspeții cu vin la gura beciului sau chiar în beci. În centrul și la sudul țării acest obicei este caracteristic anume toamna, când „joacă" vinul, gospodarii servesc trecătorii, vecinii cu ulciorul cu vin proaspăt, tânăr și cu must. Un obicei cunoscut de pe timpuri, păstrat și astăzi la sat, este, când gospodinele coc pâine, mai întâi servesc cu o bucată de pâine pe un trecător, și numai după aceea pe cei ai casei – tradiție păstrată din bătrâni pe întreg teritoriul Moldovei.

Indiferent de starea socială a fiecărei familii, totdeauna casa este curată, îngrijită, iar în casă se află un vin bun și bucate alese din carne, brânză, etc., în cazul dacă vine cineva în ospeție. O zicală populară spune: „Casa nemăturată oaspeți așteaptă." Nu e bine, când oaspeții te prind cu „casa nemăturată". Iar dacă vine un oaspete neașteptat și gospodina n-are pregătite bucate se simte jenată, de unde și o altă zicală: „Câte o dată în casă poți primi un domn, dar uneori nici un om".

Diverse forme ale ospitalității

Formele principale ale ospitalității la moldoveni sunt atitudinea binevoitoare față de oaspeți, ospătarea cu bucate și băuturi, oferirea condițiilor favorabile pentru odihnă și de întreținere pe durata ospeției. Grija principală pentru primirea oaspeților o are gospodina, care trebuie să le propună odăi curate, să pregătească bucate gustoase. La moldoveni formele de ospitalitate depind, de faptul pentru cât timp sunt veniți oaspeții, scopul și locul unde vin (oraș, sat), primirea unui bun prieten, vecin, rudă, celor veniți pe câteva ore, veniți pentru o zi sau două, oaspeții veniți din depărtare, necunoscuți sau mai puțini cunoscuți, reprezentanți oficiali, familii, etc., care rareori vin pentru o zi și mai mult. Unele forme de ospitalitate depind de locul întâlnirii, de nivelul de rudenie a oaspeților (cu flori, cu pâine și sare, cu îmbrățișări).

Primirea oaspeților poate fi la nivel atunci, când stăpânii sunt informați din timp de venirea acestora (ziua și ora). Se cuvine să anunți despre venirea în ospeție, pentru ca stăpânii să aibă timp să se pregătească. Aceasta se poate face prin scrisori, telegrame, telefon, oral, prin cineva sau acordul din timp. În ultimul timp, de obicei,

gospodarii sunt preveniți despre venirea oaspeților, astfel gospodina are timp să pregătească diferite bucate și alte mâncăruri gustoase.

În timpul întâlnirii oaspetele se salută primul: „Bine v-am găsit", la care gospodina răspunde: „Bine ați venit". Dar dacă oaspeții și stăpânul se cunosc de mult timp, apoi oaspetele spune: „Bucuroși de oaspeți?", la care gospodarul casei răspunde: „Bucuroși, bucuroși". Îndată după întâlnirea oaspeților gospodarul discută cu ei, îi servește cu băutură, fac schimb de informații. În acest timp gospodina pregătește gustările și alte mâncăruri. Bucatele se pregătesc în dependență de timpul zilei (dejun, prânz, cină).

Moldovenii nu au obiceiul să întrebe musafirul pe câte zile a venit, dar în mod diplomatic trebuie să afle, pentru ca să știe cum să-l primească, ca acesta să rămână mulțămit. În dependență de locul și scopul venirii, de exemplu, dacă musafirul a venit pentru o zi, este primit, hrănit cu bucate, băuturi, i se fac mici suvenire. Dacă oaspetele a venit pe mai mult timp, stăpânii casei îi pun la dispoziție maxim de comodități (odaie și cele necesare), îi organizează plimbări în aer liber, la muzee, magazine, teatre, expoziții, excursii, în dependență de dorința oaspetelui și de localitatea unde a venit.

Firește, cu extinderea relațiilor de rudenie, prietenie, cultural-economice, păstrarea legăturilor pentru bunele intenții și interese (dorința de a se revedea, de a face cunoștință cu locuri noi, a avea noi prieteni, a păstra relațiile cu prietenii și rudele) pe parcursul timpului au fost încetățenite norme nescrise și pentru oaspeți. Ei, de asemenea, nu vin „cu mâinile goale", dar aduc diferite cadouri: suvenire, dulciuri, băuturi tradiționale, care le înmânează gospodarilor casei, rudelor apropiate.

O deosebită importanță în comunicarea cu oaspeții o are cunoașterea limbii, regulilor ospitalității, bunăvoința de a face cunoștință și lărgirea relațiilor de prietenie. Cu atât mai mult sunt importante astăzi regulile ospitalității în condițiile migrației și extinderii relațiilor cultural-economice, oficiale și de rudenie cu oaspeții din străinătate la nivelul întâlnirilor profesionale, cât și al contactelor personale și de rudenie.

Una din ultimele etape ale ospitalității este de a face oaspeților cadouri după posibilitate – suvenire locale, obiecte lucrate manual, băuturi, produse de cofetărie, în semn de atenție sau ca amintire; petrecerea și invitația pentru noi vizite în viitor.

Note și referințe bibliografice

[1] БАЙБУРИН А. К., ТОПОРКОВ А. Л. – **У истоков этикета**. **Этнографические очерки**. Ленинград, „Наука", 1990. – С.113.

[2] VĂDUVĂ Ofelia. – **Magia darului** . Editura enciclopedică. București, 1997. – P. 85.

[3] *Ibidem*, p. 86.

[4] POSTOLACHI Elena. – *Casa Mare – funcții și decor* // **Buletin Științific. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie.** Serie nouă. Vol. 7 (20). Etnografie și Muzeologie. Chișinău, 2007. – P. 37.

[5] IOV Dumitru. – **Priveliști basarabene**. Editura Națională Gh. Mecu, 1941. – P. 12.

[6] *Ibidem*, p. 47.

[7]*Ibidem*, p. 236.

[8] КАНТЕМИР Дмитрие. – **Дескриеря Молдовей**. Кишинэу, „Шкоала Советикэ", 1957. – P. 178

[9] IORGA Nicolae. – **Călători străini despre țările române**. Vol. VI. București, 1976. – P. 436.

[10] Revista **Școala Basarabiei.** 1919. nr.7.– P. 59-60.

[11] Materiale de teren din expedițiile anilor precedenți.

Abstract

CONSIDERATIONS ON THE HOSPITALITY OF MOLDOVANS. The paper aims to reveal some important aspects of the hospitality among Moldovans, especially as practiced in the village community, and asserted as a social norm along the centuries. Various forms of hospitality are presented, being preserved and adapted to new life-styles. Special attention is paid to meals and drinks – indispensable components of the hospitality. The author emphasizes the importance of respecting and transmitting further these norms to the younger generation.

Key words: hospitality, guest, national character, traditional meals, social norms.

Cercetător științific,
Secția Etnografie, MNEIN

MUZEOLOGIE

PARTICIPAREA MNEIN LA REALIZAREA PROIECTELOR UNESCO PRIVIND CONSERVAREA ŞI PROTEJAREA PATRIMONIULUI CULTURAL ŞI INSTRUIREA PROFESIONALĂ A MUZEOGRAFILOR

Mihai URSU

Prin aderarea în 1992 la marea familie UNESCO, Republica Moldova s-a angajat în nobila misiune de promovare a ideilor UNESCO privind dezvoltarea ştiinţei, învăţământului şi protecţia patrimoniului cultural. Un loc important în această activitate, dirijată de Comisia Naţională a Republicii Moldova pentru UNESCO, revine conservării şi protejării patrimoniului cultural. O activitate sporită în această direcţie se desfăşoară în special după Ratificarea de către Republica Moldova a Convenţiilor UNESCO cu privire la protecţia patrimoniului mondial cultural şi natural (1972), salvgardarea patrimoniului cultural imaterial (2003), protecţia şi promovarea diversităţii de expresii culturale (2005). Un partener permanent al Comisiei Naţionale a Republicii Moldova pentru UNESCO în ultimii ani a devenit Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, care a participat la mai multe acţiuni din cadrul proiectului UNESCO de durată „Patrimoniul cultural – avere populară cu valoare de unicat". Printre aceste acţiuni se evidenţiază organizarea simpozionului ştiinţifico-practic internaţional în 4-5 aprilie 2006 „Folclorul şi contemporaneitatea: conservarea, revitalizarea şi valorificarea culturii tradiţionale". Colaboratorii muzeului au participat la soluţionarea mai multor probleme organizatorice, cu scopul de a familiariza participanţii simpozionului cu starea reală a situaţiei din Republica Moldova în domeniul conservării, revitalizării şi valorificării culturii tradiţionale. Au fost organizate excursii, o expoziţie de carte, iar Ansamblul etnofolcloric „Ethnos" al Muzeului a prezentat un program de folclor, cules din toate zonele Republicii.

În luările de cuvânt ale cercetătorilor muzeului au fost abordate probleme importante ce ţin de realizarea cerinţelor convenţiilor UNESCO la care a aderat Republica Moldova, precum şi prin ratificarea de către Parlamentul Republicii Moldova a Convenţiei privind salvgardarea patrimoniului cultural imaterial (2003). Aceste probleme au fost reflectate în Recomandările adoptate de participanţii Simpozionului şi în culegerea de materiale publicate care au trasat un program concret de acţiuni pentru instituţiile ştiinţifice, de cultură şi învăţământ privind salvgardarea patrimoniului cultural material şi imaterial din Republica Moldova.

Un pas important în colaborarea Muzeului cu Comisia Naţională a Republicii Moldova pentru UNESCO în vederea abordării problemelor ce ţin de gestionarea, cercetarea şi valorificarea patrimoniului cultural naţional a fost organizarea Conferinţei Internaţionale „Diversitatea Expresiilor Culturale ale Habitatului Tradiţional", care s-a desfăşurat la Chişinău în zilele de 2-4 august 2007. Această manifestare a fost prima acţiune a comunităţii ştiinţifice din republică de aplicare a prevederilor Convenţiei UNESCO privind protecţia şi promovarea diversităţii de expresii culturale (2005), ratificată de către Parlamentul Republicii Moldova în luna

octombrie 2006. În cadrul conferinței, la care au participat și cercetători din Rusia, Ucraina și România, au fost abordate mai multe aspecte ale habitatului tradițional, fiind formulate sarcinile ce revin comunității științifice în cercetarea, valorificarea, conservarea, promovarea și interpretarea patrimoniului cultural, istoric și natural al Moldovei în contextul integrării europene.

Cu contribuția Muzeului, a Comisiei Naționale pentru UNESCO și cu suportul financiar al Biroului UNESCO de la Moscova au fost publicate materialele Conferinței în care au fost incluse Rezoluția acestui forum științific și Textul Conferinței UNESCO privind protecția și promovarea diversității de expresii culturale din 20 octombrie 2005. Apariția acestui volum a sporit considerabil impactul conferinței asupra întregii societăți și a contribuit la armonizarea politicilor și strategiilor culturale ale Republicii Moldova cu cele ale Uniunii Europene și UNESCO.

În acest context a devenit o necesitate elaborarea unui șir de proiecte de legi și regulamente ce vizează activitățile specifice în domeniul protejării bunurilor culturale naționale, mobile și imobile, deoarece unele acte normative din domeniu au fost depășite, iar în unele cazuri vin în contradicție cu legislația internațională și convențiile UNESCO. Din aceste considerente Ministerul Culturii a inițiat elaborarea unui șir de proiecte de legi și regulamente, care vin să reglementeze sistemul de protecție a patrimoniului cultural mobil și imobil.

Având susținerea logistică și financiară a Biroului Regional UNESCO din Moscova, Ministerul Culturii în colaborare cu Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO cu participarea specialiștilor din domeniu și cu contribuția Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală au fost elaborate patru proiecte de legi și nouă regulamente pentru ajustarea legislației Republicii Moldova la Convențiile UNESCO. Aceste proiecte au fost dezbătute de comunitatea științifică în cadrul Conferinței Naționale ,,Convențiile UNESCO în domeniul protejării și valorificării patrimoniului cultural în corelație cu legislația națională a Republicii Moldova", care s-a desfășurat la 8 iunie 2009 în cadrul Academiei de Științe a Moldovei.

Participanții la conferință au constatat că proiectele de acte legislative și normative privind ocrotirea patrimoniului cultural național prezintă un instrument juridic important, care va completa vidul juridic existent în Republica Moldova în domeniul protecției patrimoniului cultural, răspunzând aspirațiilor strategice ale țării noastre de integrare europeană și de armonizare a legislației naționale cu cea internațională și comunitară. Aceste acte vor constitui baza pentru crearea unui sistem eficient de protecție a patrimoniului cultural la nivel național. Totodată în cadrul conferinței a fost discutat un spectru larg de probleme ce se referă la regimul juridic privind ocrotirea și valorificarea patrimoniului cultural național, la metodele și practica evidenței, conservării și restaurării monumentelor istorice. Au fost abordate, de asemenea, problemele ce țin de ocrotirea, evidența și valorificarea patrimoniului cultural mobil. Au fost puse în discuție diverse probleme ce țin de aspectele juridice ale relațiilor dintre organele și instituțiile specializate responsabile de domeniul ocrotirii patrimoniului cultural, dintre proprietarii și utilizatorii monumentelor, despre drepturile și obligațiunile lor și despre armonizarea legislației

naționale în domeniul ocrotirii monumentelor cu Convențiile UNESCO și legislația internațională în acest domeniu.

O continuare logică a Conferinței a fost organizarea în cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală a Trainingului „Probleme ale protecției patrimoniului cultural imobil", care s-a desfășurat Ia 9-10 iunie 2009 cu participarea experților din România si Republica Moldova. În cadrul acestuia au fost puse în discuție problemele protecției monumentelor imobile de cultură si istorie, a fost realizat un schimb de experiență in domeniu și s-a elaborat un sir de măsuri pentru protecția și valorificarea patrimoniului. O atenție deosebită a fost acordată problemelor ce vizează sistemul de ocrotire a monumentelor imobile în țara noastră și în țările Uniunii Europene, organizarea protecției și valorificării monumentelor ce fac parte din aceasta categorie la nivel național, metodica și practica stabilirii zonelor de protecție a monumentelor de istorie și cultură, întrebărilor ce țin de metodele de luptă cu distrugerea monumentelor istorice, de efectuare a săpăturilor arheologice neautorizate și exportul bunurilor culturale.

La sfârșitul lucrărilor Trainingului au fost elaborate recomandații și propuneri pentru perfecționarea sistemului de ocrotire a monumentelor imobile de istorie și cultură, care au fost expediate în adresa organelor specializate ale administrației publice, instituțiilor și organizațiilor cointeresate.

O colaborare rodnică a muzeului cu Biroul Regional UNESCO din Moscova și cu Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO, cu susținerea financiară a Fundației IFESCCO (Fundația Interguvernamentală pentru Educație, Știință și Cooperare culturală), a fost realizată în cadrul Programului UNESCO/ICOM „Runing a Museum – 21 Century" (Managementul Muzeal în sec. XXI) pe parcursul anilor 2008-2012. Acest program a fost realizat în baza metodelor elaborate de UNESCO în sfera instruirii profesionale a muzeografilor și a seriei de publicații UNESCO/ ICOM „Managementul muzeal". În cadrul acestui program au fost realizate un șir de Traininguri Regionale Tematice UNESCO/ICOM, cu scopul de a întări capacitățile instituționale ale muzeelor, s-au organizat întruniri ale experților din țările CSI, la care au participat muzeografi și cercetători ai Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală. La rândul său și Muzeul din Chișinău a organizat în cadrul acestui program două traininguri.

Către Ziua Internațională a Muzeelor, de la 11 până la 16 mai 2009, în cadrul MNEIN s-a desfășurat Trainingul Național UNESCO/ICOM pentru specialiștii din rețeaua muzeală a Republicii Moldova. Programul trainingului a fost elaborat în baza metodelor elaborate de UNESCO în sfera instruirii profesionale a muzeografilor și presupunea utilizarea seriei de publicații UNESCO/ICOM „Managementul muzeal". Trainingul a avut ca scop pregătirea formatorilor conform acestui program, care ar continua să realizeze de sine stătător lecții și traininguri cu colegii lor în fiece raion.

Trainingul a venit să completeze lipsa unui centru de perfecționare a cadrelor în sistemul muzeal din Republica Moldova. Iată de ce la activitățile instructive preconizate au fost invitați specialiști experimentați din 20 de raioane ale republicii, pentru a cunoaște experiența înaintată în domeniul muzeografiei, a obține noi abilități

profesionale. A fost realizat un schimb de experienţă privind îmbunătăţirea activităţii muzeale în condiţiile actuale, au fost relevate problemele acumulate în practica muzeală şi tendinţele dezvoltării muzeografiei în republică. Participanţii au analizat problemele-cheie ale sferei muzeale: etica profesională, diferite tendinţe în elaborarea şi completarea documentaţiei muzeale, descrierea ştiinţifică, păstrarea şi conservarea prealabilă a colecţiilor, organizarea expoziţiilor, deservirea publicului, legislaţia privind activitatea muzeală. În finalul acestor activităţi, conducătorii muzeelor şi a subdiviziunilor muzeale participanţi la training au dobândit cunoştinţe şi competenţe necesare pentru a le transmite şi colegilor lor în teritoriu.

Activităţile preconizate în cadrul acestui training au fost desfăşurate în principalele muzee ale republicii: Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală; Muzeul Naţional de Arheologie şi Istorie şi Muzeul Naţional de Arte. Specialiştii din aceste muzee şi-au împărtăşit experienţa acumulată cu colegii din raioane, discutând aspecte teoretice şi practice ale muzeografiei moderne. Participanţii la training au primit publicaţiile UNESCO privind managementul muzeal şi materialele lectorilor-experţi, încât să poată beneficia de experienţa mondială reprezentativă în domeniu.

O acţiune de totalizare a Trainingului Naţional a fost organizarea unei „mese rotunde" pe tema „Politica muzeală în Republica Moldova" cu participarea reprezentanţilor Academiei de Ştiinţe şi ai instituţiilor universitare în cadrul căreia au fost puse în discuţie problemele actuale ale activităţii muzeelor, pregătirii specialiştilor şi dezvoltarea reţelei muzeale.

Ca o continuare a ciclului de traininguri naţionale şi regionale organizate cu susţinerea UNESCO şi IFESCCO pentru ţările CSI a fost desfăşurarea Trainingului Tematic Regional UNESCO/ICOM şi a întrunirii experţilor din muzeele statelor CSI „Locul şi rolul muzeelor-rezervaţii în sistemul prezervării şi valorificării patrimoniului cultural" în perioada 9-12 noiembrie 2012, organizat de Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală în colaborare cu Birourile UNESCO din Moscova şi Almata, Comisia Naţională a Republicii Moldova pentru UNESCO, Agenţia Naţională „MoldSilva", Rezervaţia Cultural-Naturală „Orheiul Vechi" şi Rezervaţia Naturală „Codrii".

Luând în consideraţie rolul muzeelor-rezervaţii în protecţia patrimoniului natural şi cultural în cadrul trainingului au fost discutate tendinţele principale în dezvoltarea acestei categorii importante de muzee, experienţa şi posibilităţile muzeelor-rezervaţii de participare la dezvoltarea economică, culturală şi turistică a regiunilor în care activează şi perspectivele modernizării colaborării muzeelor-rezervaţii din ţările CSI.

La pregătirea şi realizarea acestui Training tematic organizatorii s-au bazat pe recomandările elaborate de trainingurile UNESCO/ICOM precedente, inclusiv atragerea experţilor din ţările CSI şi a muzeografilor cu implicarea lor în pregătirea profesională a participanţilor.

Ţinând cont de complexitatea muzeelor-rezervaţii şi rolul lor în dezvoltarea turismului, trainingul a pus în discuţie problemele ce ţin de direcţiile principale de dezvoltare a acestei categorii de muzee.

În condițiile sporirii interesului față de exportul și importul bunurilor culturale o atenție deosebită a fost atrasă problemei dezvoltării și modernizării legislației în domeniul protejării patrimoniului natural și cultural, a aspectelor practice ce țin de implementarea eficientă a convențiilor UNESCO.

La lucrările Trainingului au participat peste 30 de specialiști din rețeaua muzeală din Azerbaidjan, Armenia, Belarusi, Federația Rusă, Tadjikistan, Uzbekistan și Ucraina, experți în domeniul teoriei și practicii managementului muzeal, conservării patrimoniului natural și cultural, precum și manageri cu experiență în domeniul dezvoltării muzeelor-rezervații, inclusiv reprezentanții Institutului de Cercetări Științifice „D. Lichacev" din Rusia

Lucrările Trainingului s-au desfășurat în cadrul Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală, Rezervației Natural-culturală „Orheiul Vechi" și Rezervației de Stat „Codrii".

Participanții întrunirii, în baza discuțiilor care au avut loc în cadrul Trainingului au elaborat recomandări practice privind îmbunătățirea și promovarea rolului muzeelor-rezervații în sistemul prezervării și valorificării patrimoniului cultural în țările CSI, luând în considerație experiență regională și internațională.

Experiența acumulată de Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală în cadrul colaborării cu Comisia Națională a Republicii Moldova pentru UNESCO și cu Biroul Regional UNESCO din Moscova pentru Armenia, Azerbaidjan, Belarusi, Republica Moldova și Federația Rusă a creat premizele necesare pentru realizarea a noi proiecte ce țin de protejarea, cercetarea, valorificarea si promovarea patrimoniului cultural național.

8 iunie 2009. ***Secvențe de la Conferința Națională „Convențiile UNESCO în domeniul protejării și valorificării patrimoniului cultural în corelație cu legislația națională a Republicii Moldova"***

La microfon – Ioan Opriș, doctor, profesor universitar, cercetător, Muzeul Național de Istorie a României

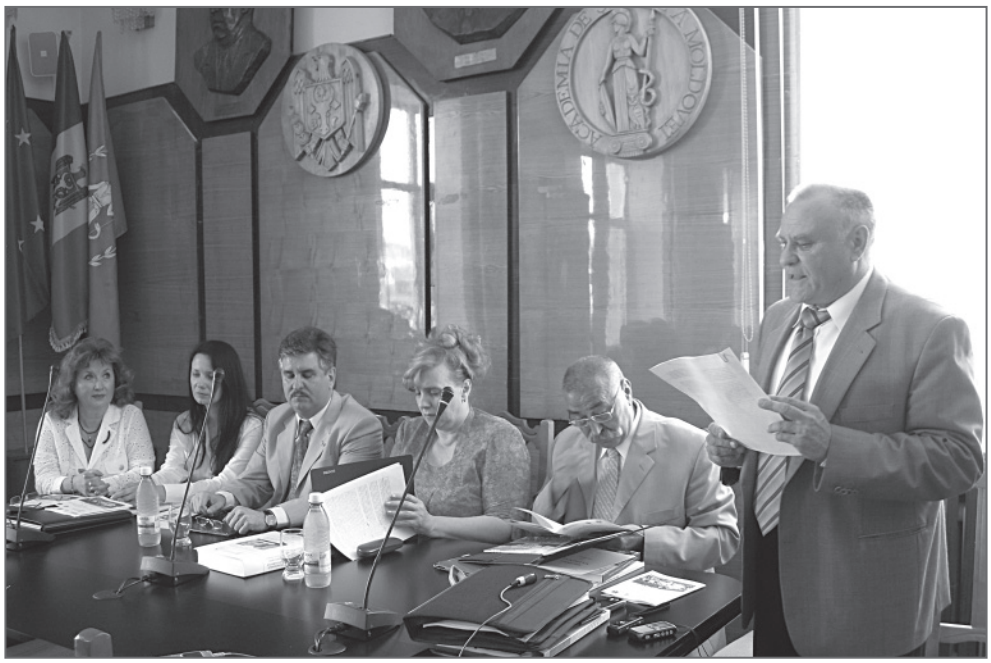

Relatează Nicolae Răilean, șef Direcție Patrimoniu Cultural și Resurse Turistice la Ministerul Culturii și Turismului al Republicii Moldova

În prim plan – Mihai Ursu, director general al MNEIN

9-10 iunie 2009. *Aspect de la Trainingul "Problemele protejării monumentelor imobile istorico-culturale"*

Aspecte de la Trainingul Tematic Regional UNESCO/ICOM
Locul și rolul muzeelor-rezervații în sistemul prezervării și valorificării patrimoniului cultural*, desfășurat între 9-12 noiembrie 2012*

***Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală* (9.XI)**

***Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”* (10.XI)**

***Rezervația Naturală „Codrii”* (11.XI)**

EXPOZIȚIILE TEMPORARE ÎN PRACTICA MUZEULUI NAȚIONAL DE ETNOGRAFIE ȘI ISTORIE NATURALĂ

Valentina ONOFRIESCU

Rezumat

Articolul abordează activitatea expozițională a Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală în ultimii patru ani (2009-2012), timp suficient pentru a fi demonstrate tendințele și rezultatele în acest domeniu. În această perioada au fost vernisate peste 100 expoziții temporare în Muzeu și în afară instituției. În cadrul expozițiilor a fost etalat un număr impunător de bunuri culturale și perceperea acestor valori a reunit într-un dialog eficient mii de vizitatori. Autorul face o prezentare a tematicii expozițiilor și expozanților, precizând cercul larg al partenerilor cu care instituția colaborează: de la uniuni și asociații de creație, la instituții educaționale de diferit nivel. Toate împreună profilează ideea că Muzeul promovează atât colecțiile muzeale cât și colecții particulare, inclusiv lucrări ale meșterilor populari consacrați, dar și a studenților, elevilor, preșcolarilor, pentru a releva consecvența lor culturală. Prin activitatea expozițională Muzeul rămâne a fi și în prezent unul dintre principalele centre științifico-culturale din Republica Moldova.

Cuvinte cheie: *expoziții muzeale temporare, colecții muzeale, colecții private, prietenii Muzeului, clase de masterat.*

În virtutea vechimii sale onorabile și a colecțiilor deosebit de valoroase pe care le gestionează Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală folosește din plin instrumentele specifice activității muzeale de demonstrare și de interpretare a patrimoniului cultural. Între aceste instrumente expozițiile temporare oferă, alături de expoziția de bază „Natura. Omul. Cultura", posibilități largi de atragere și de cointeresare a publicului atât la cunoașterea bogățiilor acestui patrimoniu, cât și la însușirea valorilor lui. Ele asigură un spațiu prolific de comunicare și familiarizează tinerii cu necesitatea de-a se implica în protejarea patrimoniului. Pentru exemplificare ne vom referi la ultimii patru ani de activitate expozițională, timp suficient pentru a releva anumite tendințe și rezultate în acest domeniu.

Pe parcursul anilor 2009-2012 au fost vernisate peste 100 de expoziții temporare în cadrul cărora au fost etalate bunuri culturale din patrimoniul muzeal, din colecții private, lucrări ale meșterilor populari și ale tinerilor creatori (studenți, elevi, inclusiv preșcolari), încercând în acest mod să unim în spațiul muzeal efortul creativ al generațiilor precedente, al celor prezente, iar prin tineri să garantăm un viitor acestei creativități.

Pentru etalarea expozițiilor temporare Muzeul are rezervate câteva spații. Cel mai încăpător dintre ele este mansarda. Ea este rezervată expozițiilor mari, internaționale, republicane și domeniale. Pentru expoziții mai mici, de regulă personale, omagiale sau ocazionale sunt utilizate spațiile din sala centrală, iar în centrul sălii 17, pe panouri pliante, sunt expuse lucrările tinerilor creatori (pictură, grafică și artă fotografică). În cadrul activității expoziționale am conlucrat cu instituții de stat, ambasade acreditate la Chișinău, uniuni de creație, cluburi de interese, societăți, persoane pasionate etc.

Organizarea acestor expoziții urmărește mai multe obiective. Etalarea colecțiilor muzeale în toată diversitatea lor rămâne a fi unul mereu actual. În cei 123 de ani de activitate Muzeul a acumulat un patrimoniu reprezentativ și această bogăție ne oferă posibilități diverse în a propune publicului atât expoziții inedite, cât și să etalăm expoziții cu aceeași tematică, dar mereu cu alte obiecte de patrimoniu, asigurând în acest mod circuitul pieselor. Interpretarea acestor bunuri culturale, dezvăluirea valorilor lor pentru public constituie un alt aspect mereu novator al expozițiilor. Obiectele au istorii, ele sunt create de oameni, iar oamenii sunt parte din colective mici sau mari, încât istoriile private devin istorii comunitare, istorii ale memoriei sociale[1]. Din aceste relații reciproce cu publicul, stimulate prin susținerea logistică a mijloacelor de informare în masă, Muzeul ajunge să-și completeze colecțiile cu piese noi, dăruite de expozanți.

În primul rând am dorit să fie expuse colecțiile din patrimoniul Muzeului, care n-au fost prezentate publicului o perioadă mai îndelungată. Cu prilejul aniversării a 123 ani de la fondarea Muzeului a fost organizată o expoziție de mare noutate cu genericul „Arta prelucrării artistice a pielii", cuprinzând piese din colecția Muzeului, unele dintre care n-au mai fost etalate în expoziții de multe decenii. Atenției publicului i-au fost prezentate 85 de piese (cojoace, pieptare, chimire, curele, gentuțe, panouri, cizmulițe pentru femei anii '50-60 ai sec. XX , casete etc.). Colecția muzeală întrunește obiecte vechi, create de țărani, dar și lucrări ale meșterilor populari Tabita Costin din or. Chișinău, Constantin Frăsescu din r-nul Fălești, Dumitru Dărăban din r-nul Ialoveni, Constantin Cojan din r-nul Cahul, precum și piese confecționate la Fabrica de Galanterie din or. Chișinău și la Combinatul de Producție de pe lângă Ministerul Culturii. În expoziție am demonstrat continuitatea și specificitatea acestui meșteșug destul de puțin practicat în zilele noastre.

Parteneri permanenți ai acestei activități sunt Uniunea Meșterilor Populari din Moldova și Centrul Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial. La fiecare doi ani organizăm împreună câte o expoziție republicană vizând un anumit gen al creației tradiționale. Astfel expozițiile „Costumul popular", „Cioplitul artistic al lemnului", „Arta împletitului din fibre naturale", „Croșeta de aur" se înscriu în acest sistem de mobilizare a spiritului artistic creator, vechi, din timpuri imemorabile și cu capacitatea de a fi reactualizate. Ritmul oferit de trecerea celor doi ani permite meșterilor să creeze noi lucrări, să asimileze noi tehnici ori să le perfecteze pe cele vechi, să pregătească discipoli și să se verifice anumite tradiții.

Expoziția „Arta împletitului din fibre naturale" a inclus piese ale meșterilor populari, publicații, îndrumare metodice despre însușirea artei împletitului în fibre vegetale. Datorită activității Muzeului și popularizării artizanatului de către Uniunea Meșterilor Populari din Republica Moldova acest meșteșug a început să se dezvolte în ultimele decenii. În Republica Moldova au apărut ateliere de producere a acestor articole împletite de la cele mai variate obiecte utilizate la produse decorative, piese de mobilier și pentru decorație de interior. Scopul expoziției a fost de a pune în valoare autenticitatea pieselor utile și decorative în același timp, atât de apreciate în ambientul modern. Au fost expuse lucrări de mare originalitate confecționate din paie de către

meșterii populari Eugenia Moldovanu din or. Bălți, Petru Bucătaru din Chișinău. Natalia Cangea din s. Zolonceni, r-nul Criuleni, împreună cu discipolii săi, au propus foarte multe lucrări executate din foi de porumb, demonstrând un potențial deosebit al acestui meșteșug. Constantin Olteanu din s. Manta, r-nul Cahul, Maria Balmasova din or. Chișinău, Gospodăria Silvică or. Soroca au etalat diverse obiecte meșterite din lozie. Ulterior o bună parte dintre lucrările expuse au fost dăruite de către meșteri Muzeului, completând în acest mod colecția de fibre vegetale cu lucrări recente. La fel ca pentru meșterii cu experiență și pentru tinerii creatori arta împletitului în fibre vegetale (pai, foi de pănuși de porumb, răchită, papură) este un izvor nesecat de inspirație.

Avem alte expoziții anuale, generate de anumite sărbători ori obiceiuri calendaristice. Cu ocazia Zilelor Europene ale Patrimoniului, sărbătorite la noi în luna septembrie, sunt propuse cele mai complexe expoziții, la pregătirea și etalarea cărora se lucrează destul de mult, tocmai pentru a le asigura cel mai înalt nivel. În cadrul acestor expoziții am demonstrat piese de patrimoniu de curând intrate în Muzeu, în bună parte dăruite de către prietenii instituției, obiecte restaurate, renovate sau, chiar, salvate într-un anume fel.

Alte expoziții tradiționale vizează anual sărbătorile de iarnă fiind dedicate Crăciunului și Anului Nou. Bucuria sărbătorilor de iarnă în Muzeu o simțim atunci când se lucrează asupra expoziției tradiționale „Masca populară". În anul 2012 în parteneriat cu Centrul Național de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Material a fost inaugurată Expoziția-concurs Națională de Măști Tradiționale, ediția a I-a. Vizitând această expoziție publicul a putut vedea măști, rechizite din drama populară *Malanca*, măști de *Căprițe, Căluți, Urși* din colecția Muzeului, precum și măști tradiționale confecționate de meșterii populari și elevi din republică. În acest mod publicul a avut posibilitatea să admire măști tradiționale vechi în alaiul celor recente, confecționate din materialele contemporane.

În expoziție au fost etalate măștile creatorilor cunoscuți Tatiana Popa (Muzeul Casa părintească" din s. Palanca, r-nul Călărași), Victor Pelin (s. Bălțata, r-nul Criuleni), Marcel Ostrovschi (s. Hlinaia, r-nul Edineț), Grigore Stamati (s. Ciutești, r-nul Nisporeni), Natalia Cangea (s. Zolonceni, r-nul Criuleni), Vasile Popovschi (s. Cenac, r-nul Cimișlia), Tamara Căruntu (or. Rezina), dar și cele ale pedagogilor de la școlile de artă din republică: Ilie Cojocaru (Școala de Arte Plastice, or. Ungheni), Ecaterina Cernous (Școala de Arte Plastice, or. Căușeni), Niculina Tcacenco (Școala de Arte Plastice „A. Stârcea", or. Chișinău), Alexandru Caminceanu și Maria Anghel (Școala de Arte Plastice, s. Peresecina, r-nul Orhei), Școala de Arte Plastice (or. Bălți),dar și ale discipolilor lor.

Din inițiativa doamnei Tatiana Tihmanovski, director educativ programe culturale, în anul 2004 în sălile Muzeului a fost inaugurată prima expoziție de mărțișoare. De atunci, în fiecare an în ajunul Mărțișorului invităm publicul pentru a se conecta la lumea de vis a mărțișoarelor. Și de fiecare dată noi, organizatorii, ne exprimăm toată admirația pentru cei care confecționează mărțișoare cu măiestrie, dragoste și fidelitate pentru tradiție. În colecția de mărțișoare, care se mărește în fiece an, sunt piese confecționate de meșteri populari, oameni de vârstă înaintată, de

preşcolari împreună cu părinţii şi educatorii de la grădiniţe, elevi, studenţi. Consider că această colecţie e valoroasă nu numai prin numărul mare de piese, ci şi prin energetica sa, prin bucuria şi alte sentimente frumoase, pe care le provoacă în inimile noastre. De fiecare dată la expoziţie aderă participanţi noi, dar continuă să expună la ediţiile anuale şi cei care au participat la expoziţiile anterioare.

Scopul major al acestor activităţi culturale este de a păstra tradiţia strămoşilor. Prin expoziţii promovăm vechile modalităţi de legare a mărţişoarelor la mână sau la gât, diferitele lui forme. Cu siguranţă toate mărţişoarele sunt superbe şi cele mari, şi cele mici din fire de lână şi mătase, din pănuşi şi mărgeluşe, împletite, croşetate, tricotate sau confecţionate în stil *origami*. Ele demonstrează imaginaţia bogată şi nemărginită a societăţii noastre. Mărţişorul arată cel mai elocvent spiritul creator al tinerilor, în special al copiilor. An de an lucrările lor se înscriu pe două coordonate. O parte dintre ele caută temeiurile vechi ale tradiţiei, exploatând tot felul de modalităţi ale îmbinării firelor de lână, de culoare alb şi roşu. Iar altă parte dezvoltă până dincolo de orice aşteptare tot felul de materiale, adaptându-le logicii sărbătorii. Participă la acest proces liceele, gimnaziile, copii din clasele primare, inclusiv cei din grădiniţe, fiind îndrumaţi de cadre didactice. Aceste expoziţii sunt aşteptate de către public, deoarece ele îi ajută să se confunde cu experienţa înaintaşilor, asimilând-o pe nou în vechile ei tipare.

Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală are o colecţie impunătoare de mărţişoare. Prima partidă a fost achiziţionată de Muzeu în anii 70-80 sec. XX din magazinele de artizanat. În anul 2004 redacţia emisiunii „Bună dimineaţa" (TVM 1), ca urmare a unui concurs naţional, a dăruit mai multe mărţişoare Muzeului.

Pascala – se pliază pe ciclul Pascal şi pune în valoare ouăle încondeiate, arta religioasă, inaugurarea fiind însoţită de prezentarea muzicii sacre în interpretarea tinerilor. Expoziţia pascală „A treia zi de Paşti în Muzeu" a ajuns la a X-a ediţie. De fiecare dată publicul larg este întâmpinat în Muzeu cu ouă roşii şi pască, în spaţiul rezervat pentru expoziţie sunt etalate piese din patrimoniul Muzeului şi lucrări din colecţii particulare ce ţin de tradiţia pascală şi anume carte veche bisericească, rechizite de cult, icoane, straie bisericeşti, ouă încondeiate, lucrări ale copiilor încurajaţi de entuziaşti ai Asociaţiei „Filocalia", lucrările elevilor de la Direcţia pentru ocrotirea copiilor „Albatros" şi „Cosmos", icoane pictate pe sticlă de studenţi de la Universitatea de Stat „Ion Creangă", lucrări ale elevilor de la Colegiul de Arte Plastice „Alexandru Plămădeală", piese din colecţiile meşterilor populari Eugenia Moldovanu, Niculina Tcacenco, Claudia Curcă. Această expoziţie are ca etapă de pregătire *Atelierul de încondeiere a ouălor*, organizat înaintea Sărbătorii de Paşti cu scopul de a oferi doritorilor să însuşească arta veche de încondeiere a ouălor. Lucrările realizate în cadrul acestui atelier sunt prezentate în cadrul expoziţiilor. Ele completează reuşit prin varietate colecţia de la începutul sec. XX. Bucuria Sărbătorii de Paşti este încununată cu un program de cântece pascale şi străvechiul „Hristos a Înviat".

În fiecare an de Ziua Internaţională a Muzeelor organizăm expoziţia „Hobby-maraton", ultima fiind ediţia a VIII-a. De regulă, în expoziţie sunt incluse piese din patrimoniul Muzeului, cât şi obiecte personale ale colecţionarilor pasionaţi de ceva anume. Numărul doritorilor de a participa în cadrul acestei expoziţii creşte de la an

la an, la fel ca și cel al prietenilor Muzeului. Pe parcursul anilor 2009-2012 în cadrul ei au fost expuse lucrări de la Centrul Artelor Tradiționale Decorative Japoneze „Maneki Neco", 198 broderii și croșete de la Centrul de Creație și Agrement pentru Adolescenți (s. Chișcăreni, r-nul Sângerei), 105 invenții ale Centrului de Creație Tehnica (sec. Botanică, mun. Chișinău), modele de vase maritime privind istoria marinei moldovenești (înc. sec. XV - sec. XVII), confecționate de Ion Friptu, colecții de steaguri - replici istorice, samovare, aparate de radio, fiare de călcat (Petru Costin), păpuși din toată lumea (Ludmila Emilionora, Agenția „Aerotur Moldova"), lucrările în foi de porumb și de broderie ale elevilor de la Cercul „Pănușeriţele" (Liceul Teoretic din s. Săseni, conducător Larisa Cojocaru), ouă de struț încondeiate (autor Ecaterina Savițchi), colecția civilizația cafelei – 605 obiecte (Alexandru Stacolov), 235 cravate bărbătești (Iurie Mahorici) și multe alte colecții din diferite domenii ce onorează originile muzeografiei. Expoziția are ca scop încurajarea persoanelor de diferite vârste și profesii, pasionate de colecționare, sau care au însușit diferite tehnici de confecționare a obiectelor, inclusiv a copiilor, reuniți în diferite grupuri de creație, să-și facă publică pasiunea pentru colecții și să dezvolte în vizitatori interesul pentru obiectele vechi, interesante sau, poate, chiar, ciudate.

Expoziția extraordinară „Civilizația uneltelor de muncă" este prima expoziție dedicată în exclusivitate uneltelor de muncă și se încadrează activităților de salvgardare a patrimoniului cultural imaterial. Toate exponatele sunt din colecția personală a cunoscutului colecționar Petru Costin, un bun prieten al Muzeului și al Patrimoniului Cultural. În sala expozițională de la mansarda Muzeului au fost etalate peste 1480 de unelte de muncă, de la cele mai străvechi reprezentate de toporașe de piatră continuând cu uneltele de bronz, fier, terminând cu cele de lemn. Uneltele uimesc prin diversitate și simplitate, folosindu-le și adaptându-le mereu noilor necesități și condiții de viață. Vizitatorii au avut ocazia să descopere universul bogat al uneltelor de muncă.

În ultimii ani publicul vizitator a putut admira expozițiile de covoare din colecția Muzeului. Prima a avut genericul „Din tezaurul covoarelor basarabene" datate cu sf. sec. XVIII - prima jumătate a sec. XX cu care se încheie epoca de aur a covoristicii basarabene. În sala de expoziție și Grădina Botanică în ziua când se sărbătorește Sânzienele au fost aranjate peste 100 de covoare, văzute sub raport cultural, istoric, decorativ, funcțional și tehnic. S-au expus scoarțe, păretare, lăicere, covoare, lădare, ungherare, poloage – toate alese din lână în tehnică țesutului ornamental, care au atins desăvârșirea artistică. Marea noutate a expoziției au fost cele 14 covoare din sec. XVIII-lea etalate pentru prima dată în expoziție. Ele fac parte din puținele țesături cu o vechime de peste 200 ani, păstrate până în prezent.

A doua expoziție „Covoare salvgardate de la înstrăinare", dedicată Zilelor Europene a Patrimoniului, a cuprins 32 de covoare din perioada sec. XX, intrate în patrimoniul muzeal în anul 2012 prin achiziție, urmare a contracarării acțiunilor de export a covoarelor moldovenești.

Meșterii populari sunt partenerii fideli ai instituției. În colaborare cu Uniunea Meșterilor Populari din Republica Moldova au fost organizate mai multe expoziții jubiliare și aniversare ale meșterilor populari.

Expoziția „Povestea mâinilor" a fost dedicată lucrărilor meșteriței populare Natalia Cangea. Ea este autoarea cărții „Jucării din fibre vegetale", recomandată ca suport didactic atât în instituțiile preșcolare cât și la lecțiile de educație tehnologică în școlile generale.

Expoziția „Goblenul - artă și pasiune" a etalat lucrările meșterului popular Elizaveta Marin. Publicului au fost prezentate 40 lucrări, executate cu o deosebită măiestrie și migală. Această artă este practicată în prezent de multe femei, iar expoziția a creat un bun prilej pentru a discuta rezultatele obținute în domeniu.

Meșterul popular Nadejda Vidrașco, membru al Uniunii Meșterilor Populari din Republica Moldova și a Academiei de Arte Tradiționale din România, organizează câte o expoziție personală la fiecare zece ani și are cu ce bucura atât specialiștii în domeniu, cât și publicul. În expoziția personală au fost prezentate 86 lucrări în croșetă tradițională și modernă – fețe de masă, meleuri, ornamente vestimentare și de interior și alte piese utilitar-decorative.

Expoziția personală a meșterului cioplitor în lemn Victor Pelin a totalizat activitatea sa de șase decenii și prioritățile ei artistice, lucrările lui acoperind un larg spațiu de la cele mai tradiționale obiecte, bogat ornamentate, la cele mai expresive lucrări de autor.

Valorificarea tradițiilor meșteșugărești ale olăritului, popularizarea activității meșterilor olari sunt obiectivele propuse de Expoziția-concurs republicană a meșterilor olari, ediția I, organizată de Centrul Național de Creație Populară în colaborare cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. În cadrul expoziției au fost prezentate lucrări tradiționale și moderne cu destinație preponderent utilitar-decorativă, confecționate manual, respectându-se tradiția autohtonă a olăritului. Cromatica vaselor de ceramică păstrează tradiții străvechi. La expoziție au participat 20 meșteri populari. Premiul mare i-a revenit tânărului meșter Adrian Triboi din s. Ciorăști, r-nul Nisporeni, care confecționează piese din ceramică neagră, de sorginte dacică, mai rar practicată la noi. Este un meșter, care reprezintă dinastia Triboi, cunoscută bine în Republica Moldova și în România. Toate lucrările au stârnit admirația și aprecierea publicului, iar concurenții au arătat marea diversitate a olăritului și multele posibilități de menținere a creațiilor ei în mediul contemporan.

Expoziția-concurs republicană de lucrări ale meșterilor cioplitori în lemn ediția a XIII-lea la care au participat 20 de meșteri populari a avut menirea de totalizare a rezultatelor artistice ale genului, propunând publicului cele mai reușite lucrări ale meșterilor cioplitori create în ultimii doi ani. Acestea sunt piese de mobilier, instrumente muzicale, panouri decorative. Publicul vizitator a avut ocazia de a observa în ce mod lucrările respectă tradiția autentică a prelucrării artistice a lemnului, cât de reușit sunt reactualizate formele, tehnicile, ornamentica, materialele specifice. Toate genurile de artă tradițională au fost expuse în cadrul expoziției.

În această perioadă am gândit o nouă expoziție care are și tentă jubiliară și personală. Ea reunește lucrările meșterilor populari jubiliari în anul respectiv și capătă un farmec deosebit pentru că oferă posibilități clare de distingere a creativității fiecărui omagiat. „Onorăm Patria prin creația noastră" a fost genericul unei astfel de expoziții

cuprinzând lucrări ale meșterilor populari jubiliari în anul 2012 și a fost dedicată zilei Independenței Republicii Moldova. În spațiul de la mansarda Muzeului au fost etalate 528 lucrări ale 23 de meșteri populari. Vizitatorii Muzeului au apreciat la justa valoare piesele executate în diferite genuri de artă populară.

Expoziția "Meșteșuguri artistice la standarde UNESCO" a fost inaugurată în incinta Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală la 4 martie 2011 și a avut ca scop totalizarea rezultatelor celor mai buni creatori, promovarea standardelor de excelență UNESCO în domeniul meșteșugurilor artistice, un program foarte important pentru susținerea creatorilor populari în valorificarea inovațională a patrimoniului cultural prin asigurarea continuității și durabilității meșteșugurilor tradiționale. La Expoziție și-au dat concursul 22 creatori din diferite genuri de creație meșteșugărească. Fiecare participant a prezentat 10-15 lucrări noi cu destinație preponderent utilitar-decorativă confecționate maximal prin muncă manuală, lucrate în tradiția genului, ori adaptate la cerințele moderne.

În perioada 2009-2012 Muzeul a găzduit cinci expoziții de pictură. Expoziția „Omagiu Chișinăului" a fost organizată cu ocazia aniversării a 775 ani ai orașului Chișinău. În cadrul acestei expoziții și-au prezentat lucrările 22 de pictori profesioniști, membri ai Uniunii Artiștilor Plastici. Expoziția „Veșnicia s-a născut la sat", a inclus 40 de lucrări ale pictorilor Ion Musteață și Victor Crețu. Deși autorii sunt născuți în orașul Chișinău, tablourile lor surprind reușit aspecte ale vieții de la sat, peisaje cu gospodării țărănești, biserici, drumuri de țară, râuri. Imaginar ne întoarcem în satele unde ne-am născut și unde am copilărit. Expoziția pictoriței Olga Pavlova a fost expusă la parterul Muzeului, înscriindu-se în genericul căutărilor de expresie.

Merită să fie menționată Expoziția-Concurs Republicană a pictorilor amatori, ediția I, desfășurată sub egida Ministerului Culturii în colaborare cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală și Centrul Național de Creație Populară. La această expoziție au participat artiști, care creează lucrări de valoare și promovează artă naivă cu trăsături artizanale și populare în contemporanitate. Pictorii au prezentat pictură de șevalet în diferite tehnici și materiale (ulei, tempera, acuarelă) pe pânză, sticlă,lemn,hârtie cu diferite dimensiuni. Expoziția a avut scop de a stimula activitatea de creație a acelor mai buni pictori amatori, popularizarea lor, trecerea în revistă a creațiilor acestora. La expoziție au participat 19 pictori cu un număr de 127 lucrări. Publicul a putut să aprecieze originalitatea, varietatea, măiestria lucrurilor[2].

O activitate intensă expozițională Muzeul întreține cu instituțiile superioare de învățământ cu profil artistic, dar și cu colegiile, școlile de artă, care pregătesc și promovează specialiști, idei și valori artistice în domeniul artei decorative. Expoziția de lucrări ale absolvenților și studenților Facultății de Arte Plastice și Design a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă", organizată cu prilejul a 30 ani de la fondare. La această expoziție trei catedre – pictură, desen și artă decorativă – au prezentat 167 lucrări.

Expoziția dedicată aniversării a 50 ani de la fondarea școlii de Arte Plastice „A. Sciusev" a inclus 20 lucrări de pictură la tema „Moldova mea" și „Familia mea", 13 măști antropomorfe și zoomorfe, 25 figurine de lut și 15 farfurii decorative, exponatele fiind înalt apreciate de publicul vizitator.

Cu ocazia aniversării a 45 ani de la fondare Şcoala de Arte „Alexei Stârcea" a organizat în Muzeu o expoziţie de lucrări ale profesorilor şi discipolilor acestei instituţii. Aici în calitate de profesor de artă decorativă activează de mai mulţi ani meşterul popular Niculina Tcacenco, membru al UMP din Moldova şi al Academiei de Arte Tradiţionale din România, care promovează tradiţiile artei populare, ea fiind şi autorul lucrării „Gala costumului naţional".

Clubul „Curcubeu" a inaugurat expoziţia „Hora prosoapelor", aniversând două decenii de activitate. Au participat 12 membri, dintre care 9 sunt meşteri populari. S-au expus ştergare de ritual şi decorative moldoveneşti şi ucrainene piese de la sf. sec. XIX, aflate în colecţiile meşterilor, dar şi mostre brodate şi croşetate de către participante. Clubul a fost fondat în anul 1991, devizul lui fiind – frumosul dă naştere frumosului. Scopul principal, după cum afirmă Ludmila Berezin, conducătorul clubului – este asocierea celor pasionaţi de arta broderiei şi a croşetării pentru însuşirea unor metode şi tehnologii noi.

Bogăţia şi reprezentativitatea expoziţiei „Hărţi istorico-etnografice – Republica Moldova, spaţiul etnic românesc şi sud-estul Europei" este rezultatul conlucrării dintre Muzeul Naţional de Etnografie şi Istorie Naturală, gazda expoziţiei, Academia de Ştiinţe din Moldova, Academia de Ştiinţe din Austria, Academia Română, Institutul de Geologie, Arhiva Naţională a Republicii Moldova, Facultatea de Istorie şi Filozofie a Universităţii de Stat, Asociaţia de Geografie şi Etnologie din Moldova. În expoziţie au fost prezentate 281 de bunuri culturale din Republica Moldova, România şi Austria, reprezentând hărţi, atlase, cărţi, fotografii, globuri geografice, materiale cartografice. Prin valoarea sa istorică, ştiinţifică şi artistică harta face parte din patrimoniul naţional. Fiind asociată mai multor evenimente ştiinţifice naţionale şi internaţionale, care au avut loc în noiembrie 2010, expoziţia a fost un fel de laborator pentru profesorii, elevii, studenţii preocupaţi de istorie, geografie, etnografie.

La încheierea expoziţiilor meşterii populari, artiştii, colecţionarii au dăruit instituţiei obiecte valoroase pentru a completa colecţiile muzeale şi a asigura reprezentativitatea acestora. E o dovadă în plus că publicul contribuie atât la configurarea expoziţiilor muzeale, cât şi la construirea colecţiilor lui[3]. Etalarea expoziţiilor antrenează permanent un grup important de realizatori, în bună parte pictori, dar şi muzeografi de diferite profiluri. Spaţiul muzeal e bine cunoscut şi amenajarea expoziţiilor în cadrul lui implică anumite dificultăţi ce ţin de diversificarea şi de particularizarea obiectelor în contextul întregului. Mai multe necunoscute implică expoziţiile temporare organizate în afara instituţiei cu patrimoniul muzeal. În fiece an la 14 octombrie, de hramul mun. Chişinău Muzeul etalează expoziţii pe Bulevardul Ştefan cel Mare şi Sfânt, oferind publicului vizitator, destul de numeros, posibilitatea de-a se simţi într-un spaţiu rustic şi de a face poze ca amintire. An de an în ajunul Crăciunului, la 24 decembrie Muzeul amenajează o expoziţie de sărbătoare la Compania Publică Teleradio-Moldova, în care se desfăşoară spectacolul naţional „Aprindeţi luminile". Tot în această sală de Sf. Dumitru se produce un spectacol al folclorului păstoresc pe fundalul unei expoziţii tematice. De asemenea, au fost organizate patru expoziţii la MOLDEXPO, în cadrul Expoziţiei Internaţionale „Odihnă, cultură, turism". De fiece

dată, pentru a demonstra publicului bogăția patrimoniului muzeal, în expoziții au fost prezentate alte obiecte.

La finalul celor prezentate este important să precizăm că în contextul expozițiilor organizate de către Muzeu pe o durată de o lună, alteori de câteva luni sau de câteva zile, se desfășoară și alte activități atractive, chemate să sporească impactul expoziției. De cele mai multe ori acestea sunt clase de masterat la cioplit lemnul, la modelat lutul pe roată, la brodat sau croșetat, la confecționat mărțișoare sau la încondeiat ouă pascale. În acest mod, lucrătorii Muzeului, în special cei care lucrează în Secția Relații cu Publicul, pentru un timp anume devin și îndrumători ai doritorilor de-a învăță cum se creează lucrurile frumoase.

Referințe bibliografice

[1] FLORESCU Radu. – **Bazele muzeologiei.** Ediția a II-a, București, 1998. – P. 167-168.

[2] BĂLTEANU Ion. – *Expoziția meșteșuguri artistice la standarde UNESCO (1 martie-12 aprilie 2011)* // **Buletin Științific al MNEIN. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie.** Serie nouă. Vol. 15 (25), Chișinău. – P. 179.

[3] TABUICA Raisa. – *Cetățenii Republicii Moldova susțin dezvoltarea Muzeului prin donații* // **Buletin Științific al MNEIN. Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologia**. Serie nouă. Vol. 5 (18), Chișinău, 2006. – P. 323.

Abstract

THE EXPOSITIONAL ACTIVITY OF THE MUSEUM DURING THE YEARS 2009-2012. The paper examines the expositional activity of the National Museum of Ethnography and Natural History during the former four years (2009-2012), a sufficient time span in order to prove the tendencies and the results in this field. During this period, over 100 temporary expositions were inaugurated in the Museum and outside the institution. A great number of cultural goods were displayed at expositions, while thousands of visitors were involved in an efficient dialogue aiming the perception of these values. The author presents the subjects of the expositions and the expositors, specifying the large number of partners the institution cooperates with: from creative unions and associations, to educational institutions of various levels. All of them support the idea that the Museum promotes museum and private collections, also the works of famous folk artisans, as well as those belonging to students, pupils, kindergarten children, revealing their cultural consistency. Due to its expositional activity, the Museum continues to be until nowadays one of the main cultural-scientific centres from the Republic of Moldova.

Key words: *temporary museum expositions, museum collections, private collections, friends of the museum, master classes.*

Șef Secție Expoziții și Activități Culturale, MNEIN

EVENIMENTE

SEMINARUL INTERNAȚIONAL HIDIRELLEZ /SAINT GEORGE. DESPRE COLABORĂRI INTERNAȚIONALE ÎN DOMENIUL PROMOVĂRII PATRIMONIULUI CULTURAL IMATERIAL

Dorina ONICA

Rezumat

Acest articol reprezintă o sinteză asupra seminarului internațional Hidirellez/ Saint George, desfășurat la 4-6 mai 2012 în Istanbul, Turcia, în cadrul căruia s-au discutat oportunitățile și modalitățile de înaintare a unui dosar multinațional în lista UNESCO. Este sărbătoarea de primăvară numită la noi Sf. Gheorghe. La invitația Turciei reprezentanții Greciei, Bosniei, Irakului, Herzegovinei, Muntenegrului, Republicii Moldova, României, Libanului, Macedoniei, Siriei și Serbiei s-au întrunit pentru a discuta problematica comună și specifică a acestei sărbători pentru înscriere în Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității. Seminarul s-a desfășurat în cadrul unor manifestări artistice de amploare devenite tradiționale pentru societatea turcă și a constituit un prilej pentru a evalua situația la zi a acestei sărbători în Republica Moldova.

Cuvinte cheie : Hidirellez, Sfântul Gheorghe, patrimoniu cultural imaterial, mana laptelui.

Popoarele din regiunea sud-est europeană și oriental-mediteraneană continuă și la începutul mileniului trei să prezinte particularități socio-culturale și economice asemănătoare, care se regăsesc și în domeniul patrimoniului cultural, rezultat din cultura tradițională. În special se poate urmări această afinitate în domeniul sărbătorescului legat de anumite zile importante ca simbolistică religioasă, dar și ocupațională, agrară și pastorală. Păstoritul a păstrat pe parcursul secolelor o importantă funcționalitate economico-culturală dimensionată, grație instrumentelor culturale, și în sărbătoresc, încât are până în prezent un impact simbolic și spiritual notoriu asupra societăților. Această ocupație cu tot ansamblul de activități ce le-a generat este una identitară pentru mai multe popoare din Europa și Asia, la fel ca și sărbătorile care o articulează în cadrul calendarului popular. Condițiile geografice asemănătoare, moștenirea culturală și istorică, ritmicitatea activităților axate pe ritmurile naturii, regăsite într-un anume specific religios, dar și unitatea civilizației tradiționale impun țărilor care se regăsesc în moștenirea comună și măsuri comune de protejare a acestui patrimoniu cultural.

Aceste idei au stat la baza elaborării unui proiect transnațional și transcontinental de protejare a patrimoniului cultural imaterial. La 4-6 mai 2012 la Istanbul, sub egida organizatorică a Ministerului Culturii și Turismului a Republicii Turcia, UNESCO și Comisiei Naționale pentru UNESCO din Turcia s-a desfășurat Seminarul Internațional Hidirellez/Saint George[1]. Seminarul a reunit reprezentanții mai multor țări din regiune: Turcia, Irak, Liban, Macedonia, Muntenegro, Republica Moldova, România, Siria, Bosnia, Herzegovina, Grecia și Bulgaria, pentru a discuta posibilitatea elaborării unui dosar comun în vederea înaintării în Lista reprezentativă UNESCO a

patrimoniului cultural imaterial al umanității a sărbătorii Hidirellez/Saint George. A fost a treia întrunire anuală a seminarului internațional, desfășurată în cadrul sărbătorii (2010,2011,2012). La edițiile precedente Republica Moldova nu a avut reprezentanți, iată de ce nu cunoșteam specificul acestor seminare, organizate cu prilejul sărbătorii Hidirllez/Sf. Gheorghe.

Reprezentanții statelor au prezentat contextul și modul de celebrare a sărbătorii Sfântului Gheorghe, de către popoarele respective prin intermediului unei comunicări, însoțite de material video și fotografic. Organizarea evenimentului a coincis cu perioada calendaristică de sărbătorire a acestui moment, în statele sus-numite, și, cu precădere, în Turcia. Acest stat sărbătorește Hidirellez-ul[2], sau Ruz-ı Hızır (ziua lui Hızır) ca zi în care s-au întâlnit profeții Hızır și İlyas. Hizir este cel care începe perioada caldă a anului, iar cu această ocazie în orașul Edirne, din nordul țării are loc unul din cele mai cunoscute festivaluri – Kakava. Hidrellez este sărbătorit atât de musulmani, cât și de creștini la începutul primăverii.

Evenimentul s-a produs celebrând actul „Proclamation of an international decade for the rapprochement of cultures (2013-2022)", adoptat la a 36-a sesiune a Conferinței Generale a UNESCO și în contextul marcării celei de-a 10-a aniversări a Convenției UNESCO privind salvgardarea patrimoniului cultural imaterial (Paris, 17.10.2003). Turcia a venit cu inițiativa de a considera acest cadru ca oportun pentru pregătirea dosarului multinațional pentru înscrierea acestui element în Lista Reprezentativă UNESCO. Seminarul propunea să ofere un schimb util de informații privind specificul sărbătoririi Hidirellez/Saint George în diferite tradiții, de experiențe locale și transnaționale în acest context și facilita crearea condițiilor pentru realizarea cooperării regionale și salvgardarea patrimoniului comun al umanității.

Turcia a folosit din plin contextul sărbătorii pentru a demonstra complexitatea și amploare ei. Activități de largă participare, –cu o puternică componentă internațională, ce se potrivea ideii de festival, –s-au desfășurat în toate orașele mari ale Turciei. A fost o oportunitate de a oferi statelor invitate o imagine a felului cum comunitatea turcă, fie creștină sau musulmană celebrează această sărbătoare. Reieșind din conjunctura calendaristică și oficială a întâlnirii, scopul seminarului era centrat pe prezentarea documentară privitor la particularitățile, esența, contextul, semnificația și continuitatea acestei sărbători practicată de popoarele din arealul cultural balcanic și oriental mediteranean. De asemenea este importantă mențiunea că sărbătoarea în ansamblu nu este văzută ca ceva limitat, bazat pe colaborarea pur culturală între state, dar și ca formă de socializare, apropiere culturală, în condițiile unei societăți marcate de globalizare. Deoarece cultura unește, înlătură stereotipuri și preconcepții culturale, creează o ambianță propice de colaborare și de socializare.

Comunicările prezentate de reprezentanții țărilor afirmau tot mai mult ipoteza că există destul de multe afinități în practicarea sărbătorii de către diferite țări. În același rând, convingeau și particularitățile sărbătorii din diferite țări. Ne vom opri la aceste precizări de cadru în funcție de necesitatea conturării unor puncte comune și nu vom face o trecere în revistă a tradițiilor din diferite țări, deși ideea rămâne atractivă.

Mai degrabă, pornind de la lipsa lucrărilor științifice despre sărbătorirea Sf.

Gheorghe la noi – și acest lucru s-a observat clar în timpul pregătirii pentru seminarul internațional – ne-am gândit că va fi mai util să relevăm particularitățile sărbătorii Sf. Gheorghe în Republica Moldova. Nu am fi descoperit această breșă enormă în cercetarea calendarului popular și, în special, în cea a sărbătorii Sf. Gheorghe dacă nu ne-am fi propus ca proiect de cercetare identificarea tuturor informațiilor și analizelor conținute în publicații. Sunt foarte puține analize și, în acest context ținem să specificăm contribuțiile aproape singulare ale cercetătorilor Alexandru Furtună[3] și Nicolae Băieșu[4], la care se adaugă date răzlețe cuprinse în corpusuri de texte folclorice. Atât doar, ceea ce înseamnă foarte puțin în comparație cu vechimea sărbătorii și cu amploarea manifestărilor ei în societatea tradițională.

La început este important a cunoaște câteva idei generale despre Sfântul Gheorghe. Comunitățile creștin ortodoxe răsăritene îl celebrează pe Sfântul Gheorghe ca pe un mucenic creștin. Iar tradiția populară i-a conferit mai multe semnificații, încadrate de credințe și reprezentări mitologice.

Sursele creștine explică credința populară care îi atribuie lui Sfântul Gheorghe omorârea balaurului. O legendă ce ar data, conform unor surse, din secolul al XII-lea, are mai multe variante, între care una este numită *Legenda Aurea* și se regăsește în *Viețile Sfinților*[5]. Tot în *Viețile Sfinților* se menționează că Sfântul Gheorghe, a fost soldat în armata împăratului roman Dioclețian. Acesta din urmă a instituit niște legi ce contraveneau principiilor creștine, dar care vizau populația creștinată, și a stârnit dezacordul militarului, care era bine văzut de împărat. Drept compromis Dioclețian i-a propus bogății consistente pentru a se lăsa de Hristos, acesta a refuzat și a suferit ca urmare chinurile diferitor torturi.

În vechea mitologie românească există un precedent, asociat mai târziu cu Sfântul Gheorghe. Se spune că imaginea acestuia provine dintr-un mit religios străvechi al populației autohtone, unde se întâlnește reprezentarea Călărețului Trac[6], cel care a învins răul (reprezentat de balaur, echivalentul diavolului în concepțiile mitice și religioase creștine) și a dus la victoria Binelui, Adevărului.

Oamenii au reușit de-a lungul timpului să explice fenomene ale naturii prin intermediul basmelor, legendelor, conferindu-le personaje antropomorfe și zoomorfe ca expresie a celor ce se întâmplă în lumea naturii, dar și a comunității. Basmele populare românești relatează într-o formă fantastică relațiile dintre oameni, explică fenomene și procese din natură prin intermediul personajelor fantastice, miraculoase. Tot aici transpare și lupta oamenilor cu forțele răului, șerpi uriași, balauri, fie aceștea înțeleși ca răutățile oamenilor sau ca stihiile naturii. Balaurii respectivi mâncau carne de om, pe care îl înghițeau cu cal cu tot, după care adormeau și stăteau așa zile întregi. Sfântul Gheorghe, Făt-Frumos și alți eroi de basm s-au luptat cu ei și i-au ucis[7].

Comunitățile din Republica Moldova, indiferent de apartenența etnică, respectă, în bună parte, sărbătorile calendaristice după stilul vechi și sărbătoresc Sfântul Gheorghe la 6 mai. În jur de 20% din populație respectă această sărbătoare pe stil nou, la 23 aprilie. Sfântul Gheorghe este considerat unul dintre cei mai importanți sfinți din calendarul sărbătorilor de peste an. Din timpuri imemorabile în lumea satului s-au conturat diferite credințe privitor la acest sfânt, inclusiv despre această perioadă calendaristică. Privită

într-o relație temporală mai largă sărbătoarea Sf. Gheorghe începe calendarul păstoresc, iar sărbătoarea Sf. Dumitru, îl încheie. În imaginarul popular ei poartă la brâu cheile timpului, pe care le păzesc cu multă grijă. Sfântul Gheorghe dă drumul timpului cald primăvara, iar Sfântul Dumitru eliberează frigul toamna. În acest sens țăranii împart anul în două părți egale: de la Sfântul Gheorghe până la Sfântul Dumitru – cea mai caldă și mai frumoasă perioadă a anului; iar de la Sfântul Dumitru până la Sfântul Gheorghe – jumătatea cea mai friguroasă, mai rea și neplăcută[8]. Sfântul Gheorghe a devenit simbolul vitejiei și îndrăznelii. El este reprezentat pe icoane pe un cal alb, străpungând cu sulița un balaur, care semnifică răutatea, lăcomia.

Vom prezenta câteva elemente-cheie ale sărbătoririi acestei zile de către comunitățile rurale din republica noastră.

1. În termeni moderni putem spune că este o sărbătoare profesională a păstorilor. O materializare festivă a unei ocupații, a unei îndeletniciri milenare a unor mari comunități de oameni. În această zi bărbații, cu precădere păstorii, care poartă numele de Gheorghe, sărbătoresc cu mare fast. În popor se recomandă "să bei vin cu pelin". Oamenii mai beau vin cu flori de peri și măr, în credința că vor fi frumoși și sănătoși. Multe comunități de la noi sărbătoresc în această zi hramul localităților. Cu această ocazie se organizează jocul sau hora satului. Se oferă de pomană de sănătatea sărbătoritului. De obicei se dăruie lapte, bucăți de brânză și pâine, adică în principal produse lactate ca simbol al creșterii animalelor.

2. În foarte multe localități se pune brazdă de iarbă verde (o bucată de brazdă cu iarbă verde) la stâlpii porții, deasupra ușii casei și a ocoalelor animalelor, la răscrucile de drumuri, la fântâni și troițe. Excepție fac unele localități de origine găgăuză și rusă. Această ieșire din schema generală, urmează a fi cercetată suplimentar. Noi încercăm să propunem niște raționamente preliminare în acest sens. În ajunul sărbătorii se pune prin curte și prin casă iarbă verde, în special pelin, ce simbolizează primăvara, exprimă urări de sănătate, fecunditate, belșug. Aceste brazde se păstrează până la Ispas, apoi, ceea ce rămâne din ele, este îngropat în grădină. Un alt element al sărbătorii sunt frunzarii, în special ramurile de măcieș. Aceste ramuri se pun de asemenea în brăzdițele de iarbă.

3. În satele Moldovei oamenii credeau mai înainte în luarea manei de la vaci. Ajunul Sf. Gheorghe este perioada propice pentru desfășurarea acestor practici magice. Furtul manei este manifestat prin scăderea capacității animalului de a mai da lapte, sau înrăutățirea sănătății lui. Se zice că mana este luată prin intermediul unui act vrăjitoresc, după cântatul primului cocoș, de către femei bătrâne, numite vrăjitoare, sau de către strigoi[9]. Se spune că strigoaicele umblă pe câmpuri și strâng roua într-o storcătoare de brânză și apoi vin prefăcute în câini, pisici și o d-au animalelor s-o bea[10]. Gospodinele trebuie să le alunge, utilizând diferite metode. Ele sunt alungate cu ramuri de măcieș[11], ce sunt atașate de asupra ocolului animalelor. Unii țărani adaogă în mâncarea animalelor pasca coaptă și sfințită de Paști, sau colăceii vacii făcuți de Crăciun sau Bobotează[12]. Alții pun în ușa ocolului obiecte din fier ascuțite (furci, coase, plugul). Flăcăii în noaptea de ajun, se organizează și pleacă la câmp. Acolo aprind în mod natural un foc mare din paie, alungă turma de vite peste el, sau, dacă focul e

mare, – în jurul lui. Important este ca animalele să treacă prin fumul focului. Acesta se consideră a fi un act de purificare și alungare a forțelor răului, care se cred că umblă în noaptea de Sfântul Gheorghe. Firișoare de urzici și câte o lumânare aprinsă se pun deasupra fiecărei uși pentru a alunga aceste spirite. Unele gospodine mai împrăștie boabe de mac sfințit pe la colțurile casei. Deci observăm un element specific fiecărei modalități de apărare, și anume țepii, spinii, ca motiv de protecție.

4. Un alt obicei frumos este spălatul feței cu apă sfințită sau cu rouă, pentru a trata diferite boli și purificarea corpului. De asemenea fetele mari se spală cu rouă pentru a fi frumoase, arătoase și flăcăilor să le fie pe plac[13]. La primul muls, se stropesc ciobanii și animalele cu apă. Flăcăii care pășteau vitele noaptea, ca formă ritualică și vedeau în zorii zilei multă rouă, însemna că vor fi sănătoși tot anul.

5. În această zi se formează turmele de vite și de oi și se scot la pășune. Dacă vremea încă este răcoroasă, acest act se face într-un mod ritualic. Animalele femele, rămânând cu puii, sunt despărțite de masculi. Ciobanii fac măsuratul laptelui, și calculează cantitatea de lapte ce va trebui dată proprietarilor de animale, în toamnă. Un frumos element, care a fost prezent în cadrul acestui ceremonial sunt vasele pentru colectarea primului lapte, decorate cu panglici colorate și cu flori. Nu lipseau panglicele roșii, contra dedeochiului, și cununile de flori, în special narcișii. Acestora li se mai spune în popor *florile lui Sfântul Gheorghe*, deoarece înfloresc în această perioadă.

6. În această zi sătenii utilizează diferite semne populare de previziune a vremii, recoltei. Spre exemplu dacă în ziua de Sfântul Gheorghe nu se vede cioara din grâu, atunci anul va fi roditor. Ploaia din această zi este considerată drept un semn bun. Se interzice să dormi la răsăritul soarelui, *pentru a nu lua somnul mieilor*.

Găgăuzii sărbătoresc și ei această zi numind-o, ca și turcii – Hidirellez[14], un argument al originii lor, turcice. Vom observa multe asemănări în modul de concepere folclorică și spirituală a zilei. Această zi este considerată periculoasă pentru animale, chiar și pentru oameni. Negativismul perioadei rezultă din activizarea forțelor malefice (*Cadi*), ca rezultat al rupturii legăturii între două lumi diferite – a viilor și a morților. Jertfirea Kurbanului este un obicei ce demonstrează legătura cu practicarea păstoritului și cu vechimea acestei ocupații. O credință răspândită este cea a manei laptelui și a recoltei de pe câmp. Pentru a se apăra oamenii presoară în ocoalele animalelor mac, spunând ”Să i-a vrăjitoarea mana, numai atunci când va reuși să strângă tot macul”. În unele sate sărbătoresc a doua zi după Sfântul Gheorghe sărbătoarea numită *Raspus*. Se organizează întreceri de cai, oamenii se servesc unul pe altul cu brânză proaspătă, al cărei consum este interzis până la sărbătoare. Mâncarea de sărbătoare este constituită din *kurban* (miel copt cu crupe de grâu, sau un fel de terci), pâine de sărbătoare, numită *frakisto*, usturoi, și lapte de oi (*sut*), inclusiv diferite produse lactate: iaurt, terci din lapte cu orez, brânză[15].

Cunoașterea specificului acestei sărbători face parte din politicile culturale ale tuturor țărilor întrunite la eveniment. O altă oportunitate a fost căutarea de soluții comune atât pentru protejarea cât și pentru promovarea valorilor acestei sărbători. Cu toate că există diferențe etnice, confesionale, geografice și administrativ politice s-a aflat suficientă voință pentru a accepta acest proiect internațional. Elaborarea

dosarului de candidat UNESCO a acestei sărbători este o întreprindere destul de dificilă. Reprezentanții țărilor au subliniat și în ce constau aceste dificultăți. Ele rezultă, pe de o parte, din specificul național al sărbătorii, dar și din cerințele ce se conțin în fișa de candidat, stipulate de către UNESCO.

Modernismul a influențat caracterul și temeiurile autenticității acestei sărbători. Unele componente ale obiceiurilor au dispărut, s-au transformat, ori au preluat împrumuturi din alte sărbători, ele și-au schimbat și semnificațiile. Spre exemplu în sudul Basarabiei, cu ocazia sărbătoririi Sfântului Gheorghe, era jertfit un miel, sângele căruia se scurgea într-o groapă; cu el se făcea copiilor pe frunte semnul crucii, iar carnea era mâncată de membrii familiei[16]. Astăzi această practică se rezumă la jertfirea mielului, ca pomană și simbol al fertilității. Dacă anterior în mare parte se puneau brazde de pământ cu iarbă verde pe stâlpii de la poartă ca semn al belșugului, azi mai păstrează tradiția doar cei care au vite sau oi. De asemenea în mediul păstoresc se mai practică formarea turmelor de vite, de oi. Acest moment poartă un caracter laic, utilitar și economic. Oamenii spun că "turmele se formează acum, deoarece e vremea prielnică de scos la pășune". Evident că rămân a fi jucate horele și sărbătorite hramurile localităților, sau a gospodăriilor care poartă hramul de Sfântul Gheorghe. Mesele festive, colivele sfințite la biserică, pomenele oferite apropiaților și celor săraci, mai păstrează suflul și importanța sărbătorii. Oricât de modernizate și laicizate ar fi satul el continuă să respecte cele sfinte, iar Sfântul Gheorghe este pus la unul din cel mai mare rang în cadrul calendarului bisericesc și pastoral. El este cel care aduce vremea frumoasă și vara. Este interesant că purtătorii numelui Gheorghe, sau derivatele acestuia, știu cum să petreacă frumos această zi. Cei mai evlavioși merg de dimineață la biserică, ulterior organizează o masă pentru sănătatea sărbătoritului, care este organizată la natură, la iarbă verde.

Sărbătoarea Sfântului Gheorghe comportă și relevă anumite caractere și practici religioase, culturale, economice și sociale. Caracterul pur religios reiese și din caracterul folcloric, prin care oamenii au format în jurul sfântului o anumită poveste, sau legendă. Generic se cunoaște că Sfântul Gheorghe este cel care a ucis balaurul cu sulița, sau cel care a salvat fata de împărat. Nu în zadar lupta acestuia cu forțele răului, este interpretată de om ca apărarea anume prin obiecte ascuțite, față de strigoi, vrăjitoare, ce umblă în această noapte.

Aspectele culturale ale sărbătorii au fost conturate de-a lungul timpului de tendința omului de a combina cele ale sufletului cu cele ale frumosului și plăcerii, fără să existe și să se simtă doar responsabilitatea strict religioasă. Omul a știut să sărbătorească momentul religios în contextul celorlalte componente ale vieții tradiționale, fără a exclude din sincretismul acestei culturi un aspect careva ca fiind mai important decât celelalte. Decorările cu frunzari, fie ramuri de măcieș, salcie, sau brazde cu iarbă verde a locurilor de la intrări, de trecere sunt exemple concrete de încadrare a locurilor de locuit în cadrul naturii, și ca elemente de artă. Coronițele de flori și panglici care decorează vasele cu lapte, bentițele colorate legate de coarnele animalelor, toate vin spre formarea unui cadru de sărbătoare, de culoare și reînviere la viață. Toate erau însoțite de muzică, veselie, dans și decor.

Caracterul economic și social al sărbătorii reiese din faptul că această zi se prezintă ca un punct de hotar în desfășurarea anumitor îndeletniciri, specifice pentru acest teritoriu. Începerea anului pastoral, formarea turmelor de oi și vite, intensificarea comerțului cu produse lactate, toate sunt parte a unor așa-zise mici diviziuni ale muncii în perioada cuprinsă de la Sfântul Gheorghe până la Sfântul Dumitru. Anume această dată încurajează o solidaritate socială, responsabilitate, conștiință colectivă față de anumite munci și ocupații. Organizarea oamenilor în vederea formării turmelor de animale, delimitării hotarelor pășunelor, numirii persoanelor ce urmează a fi responsabili de respectivele animale, organizarea însăși a părții festive a sărbătorii, impun înțelegere, comunicare și conștiința apartenenței sufletești și sociale la o comunitate.

Masa rotundă din cadrul simpozionului a luat în discuție probleme ale pregătirii dosarului multinațional precum urmează. Ele au caracter de program pentru țările care doresc să colaboreze în cadrul proiectului transnațional.

• Acțiuni de durată în direcția colaborării la nivel de instituții guvernamentale și de profil, din cadrul statelor participante. Aici se relevă importanța implicării legislative și de cooperare în vederea facilitării alcătuirii dosarului, ce urmează a fi înaintat. Și eventual un schimb de dosare pregătite de fiecare stat în parte, pentru o cunoaștere în ansamblu a sărbătorii în cadrul comunităților.

• Discuții, dezbateri asupra modelului și particularităților ce se vor lua în calcul când se v-a alcătui dosarul. De asemenea s-a impus discuția privitor în cadrul cărei secțiuni a UNESCO e necesar de înaintat acest dosar. S-a discutat neclaritățile ce au survenit din prezența denumirilor contradictorii dintre Sfântul Gheorghe/Sângiorz, Saint George și Hidirellez, prezente în fiecare țară participantă la seminar.

• S-au identificat elementele de transmitere a obiceiurilor, metodele de conservare. În acest sens, fiecare stat a completat formularul de sintetizare a practicilor și modului de serbare a sărbătorii. Fiecare țară a venit cu propuneri de conservare, politici, acțiuni și metode ce sânt necesare de a fi implimentate.

• Pentru a evita neclarități, s-a convenit la utilizarea unor terminologii unificate. Să se deducă din toate prezentările, elementele comune și acestea să fie ordonate terminologic. De asemenea să se țină cont de particularitățile definitorii ale fiecărui stat, ca să se evite problema omogenizării și interpretarea greșită a semnificațiilor și caracterului acestei sărbători.

În final au fost evidențiate mai multe momente comune ale sărbătoririi acestei zile în toate țările:

• Prezența verdeței, ierbii ca simbol al primăverii, fertilității, renașterii naturii.

• Divizarea anului în două părți, adică oferirea datei de sărbătorire a sfântului, o conotație de hotărnicie păstorească. Formarea turmelor de oi și măsuratul laptelui (ex. Bosnia, Macedonia, Republica Moldova, România, Herzegovina).

• Organizarea petrecerilor colective (hore, dansuri, scrânciobul, practicate în Turcia, România, Macedonia).

• Aprinderea rugurilor, lumânărilor (exemplu în Irak, fiecare om pleacă la râu și dă drumul pe apă a trei candele sub formă de lumânărele; în Turcia, România,

Republica Moldova aprinderea rugurilor în cadrul comunităților, pentru purificare, sănătate).

• Prezența apei sfințite, rouăi (atât fetele, cât și băieții se spală pe față cu apă sfințită sau rouă). Păstrarea obiceiului privind strânsul florilor de leac, de către fetele mari până în zorii zilei.

• Vizitarea locurilor de cult (biserici, moschei).

• Oferirea pomenilor de sănătate (lapte, caș, colaci), și dulciuri (halva) celor săraci.

Organizarea respectivului seminar a contribuit la cunoașterea felului și modului de celebrare a acestei sărbători în cadrul unor comunități, dar și în țări aparte. Afinitățile descoperite și cele ce urmează a fi evidențiate de acum încolo vor face obiectul unor dezbateri științifice, pe măsură. Discuțiile desfășurate în contextul stabilirii unor înțelegeri privind posibilitatea creării unui dosar multinațional au favorizat un climat pozitiv, stimulator privind recunoașterea unității și diversității culturale.

Note și referințe bibliografice

[1] http://unesco.org.tr/dokumanlar/duyurular/hidirellez_duyurular_ing.pdf

[2] http://ro.wikipedia.org/wiki/H%C4%B1d%C4%B1rellez

[3] FURTUNĂ A. – *Sărbătoarea Sf. Gheorghe la români (Repere în spațiu și în timp)* // **Revistă de Etnologie.** Chișinău, 2001. Nr. 1. – P. 40-46.

[4] BĂIEȘU N. – **Tradiții la sărbătoarea Sf. Gheorghe.** Chișinău, 2007.

[5] http://ebookbrowse.com/sfantul-mare-mucenic-gheorghe-pdf-d254789613

[6] KERMBACH V. – **Dicționar de mitologie generală**, Editura "Albatros", București, 1983. – P. 129.

[7] OLINESCU M. – **Mitologie Românească**. Editura Saeculum I.O., București, 2001. – P.349.

[8] GHINOIU I. – **Vârstele timpului, Curente și sinteze.** Editura „Meridiane", București, 1988.– P. 230.

[9] ȘTEFĂNUCĂ V. – **Folclor și tradiții populare**. Vol. I. Editura „Știința". Chișinău, 1991. – P. 188.

[10] *Ibidem*.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

[13] Obicei înregistrat în localitatea Sărătenii Vechi, raionul Telenești.

[14] КВИЛИНКОВА Е. Н. – **Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особености.** Академия Наук Республики Молдова, Типография АО «Бизнес-Елита». – С. 73.

[15] *Ibidem*, p. 148.

[16] FURTUNĂ A. – *Unele credințe și obiceiuri pastorale* // **Revista de Etnologie**, nr. 1(2). Editura „Știința", Chișinău, 1996. – P. 19.

Abstract

THE INTERNATIONAL SEMINARY HIDIRELLEZ/SAINT GEORGE. ON THE INTERNATIONAL COOPERATION IN THE FIELD OF PROMOTING THE INTANGIBLE CULTURAL HERITAGE. The article represents a synthesis on the international seminary Hidirellez/Saint George, held during May 4-6, 2012, in Istanbul, Turkey, where the opportunities and the ways of presenting a multinational folder for the UNESCO list were discussed. It is a spring feast, called among us St. George. At the

invitation of Turkey, representatives of Greece, Bosnia, Iraq, Herzegovina, Montenegro, Republic of Moldova, Romania, Liban, Macedonia, Syria and Serbia assembled to discuss the common and specific problematic of this feast, in order to inscribe it in the UNESCO Representative list of intangible cultural heritage. The seminary took place within great artistic performances, traditional for the Turkish society, and represented an opportunity to estimate the current situation of this feast in the Republic of Moldova.

Key words: *Hidirellez, Saint George, intangible cultural heritage, the manna of milk.*

Cercetător științific stagiar,
Secția Etnografie, MNEIN
dorinaonica@yahoo.com

RECENZII
ȘI PREZENTĂRI DE CARTE

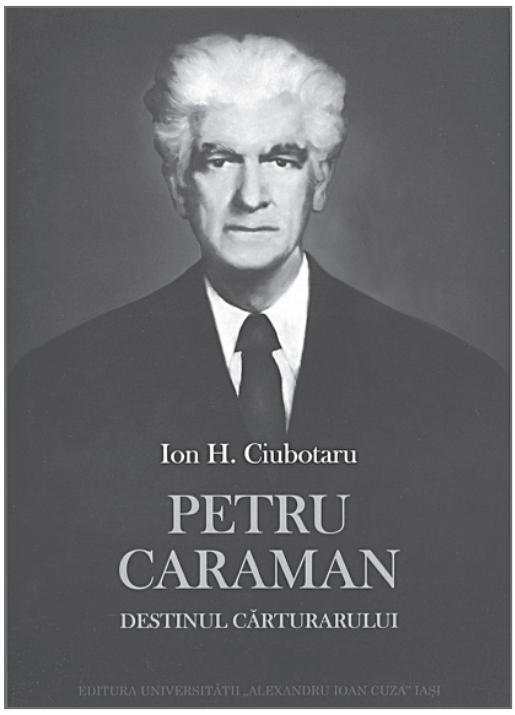

Ion H. Ciubotaru
PETRU CARAMAN. DESTINUL CĂRTURARULUI
Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza", 2008, 658 p.

Pe parcursul a trei decenii profesorul și cercetătorul ieșean Ion H. Ciubotaru îngrijește, împreună cu soția, Silvia Ciubotaru, publicarea operei științifice a reputatului etnolog Petru Caraman (1898-1980). Volumul de față constituie o amplă frescă a vieții și creației savantului. Dintre multele calificative ce i s-ar potrivi lui Caraman, autorul a preferat „cărturarul". Astfel obișnuim să le spunem cronicarilor, marilor mitropoliți, lui Dimitrie Cantemir, iar, dintre personalitățile moderne, – lui B. P. Hasdeu, N. Iorga, M. Eliade, Constantin Noica... Petru Caraman se înscrie organic în tradiția enciclopedică a culturii române, abordând, cu un elevat profesionalism, etnologia, slavistica, literatura, mitologia, arheologia, istoria veche, medievistica, lingvistica, filozofia culturii, sociologia, antropologia culturală etc. În monografia pe care o prezentăm, activitatea învățatului se înscrie în contextul preocupărilor științifice și culturale din vremea sa, a transformărilor social-politice din România pe durata a 80 de ani, sunt abordate probleme majore ale spiritualității românești. Nu lipsesc accentele polemice, aducând precizări la datele biografice, reabilitând valoarea operei lui Caraman, când e pusă la îndoială.

În *Cuvânt înainte* autorul se referă la prima întâlnire cu profesorul, care la acea vreme era ostracizat, despre el vorbindu-se în șoaptă, despre colaborarea lor pe parcursul anilor și dorința testamentară a savantului ca Ion H. Ciubotaru să se ocupe îndeaproape de valorificarea moștenirii științifice pe care o lăsa. Nu fiecare cercetător reușește să devină și mentor spiritual, un reper al moralității, asemeni lui P. Caraman. Autorul mărturisește: „Pentru generația mea, întâlnirile cu profesorul Caraman erau adevărate sărbători sufletești. Ne bucuram să-l vedem desfășurându-se, în splendoarea înțelepciunii și demnității sale. Cu ținuta lui impunătoare, ca un pisc înzăpezit, cu verbul scânteietor, cu forța de a spulbera toate canoanele meschine, ce încercau să încorseteze gândirea liberă și patosul adevărului" (p. 9).

În *capitolul I* autorul urmărește, documentar, originea numelui Caraman, arborele genealogic al familiei. Evocă portretul fizic și moral al părinților, Neculai Caraman și Elena Miron, calitățile moștenite de fecior. Reconstituie experiențele copilăriei în satul de baștină, Vârlezi (fostul ținut Covurlui, astăzi în județul Galați), atmosfera de acasă și de la școală, în special, prezența datinilor, a îndeletnicirilor tradiționale. Acestea din urmă aveau să-i inspire lui Caraman prima contribuție științifică: *Importanța morilor de apă în trecutul neamului nostru*. Se remarcă atenția cu care băiatul asculta colindele, subiectul viitoarei teze de doctorat. Pe parcursul vieții,

înainte de a lua decizii importante, P. Caraman revenea la Vârlezi. Asemeni eroului din basme, spune I. H. Ciubotaru, începea traseul inițiatic de acasă. În timpul unei expediții folclorice în munții Vrancei, Caraman scria unui prieten: „Am rădăcini adânci în lumea primitivă și în viața sălbatică de aici, din plinul firii, frate Toma. O simt prin toate fibrele mele; și glasul ei mă cheamă, răsună în mine cu ecouri repetate" (p. 44).

Capitolul II este consacrat anilor de școală (1910-1916) și de studenție (1918-1922). Din cuprinsul lui cunoaștem Liceul Internat din Iași, istoricul său, organizarea procesului didactic, dascălii care s-au afirmat în viața științifică și culturală (G. Ibrăileanu, V. Bogrea, C. Hogaș, A. Scriban). De la această vârstă datează primele încercări ale lui Petru Caraman de a culege folclor. După intrarea României în Primul Război Mondial (1916), liceenii au fost încorporați în armată. În timpul deplasării cu trupele prin localitatea Tulucești, tânărul Caraman avea un vis premonitoriu: „Parcă se afla acasă, pe ocina lor din Valea Lupeștilor, împreună cu o bătrână, căreia îi spunea „mama Dafna". Deodată a văzut flacăra unei comori ce începea să se întețească. Emoționat, s-a așezat repede cu spatele peste ea, privind fericit nemărginirile cerului" (p. 66). Din regimentul 73 infanterie, pe care îl cunoscuse la Berești, proveneau interlocutorii ce aveau să-i comunice piese folclorice. În toamna anului 1918 Petru Caraman devenea student la Facultatea de Litere și Filozofie, secția Filologie modernă, a Universității din Iași. Autorul nominalizează profesorii cu renume (Al. Philippide, I. Petrovici, D. Gusti, I. Bărbulescu, O Tafrali ș.a.), aduce în prim plan personalitatea lui Garabet Ibrăileanu și popularitatea de care se bucura în rândul studenților. La universitățile românești din acea perioadă lipseau catedre de folclor sau istorie a literaturii române vechi, astfel încât Caraman trebuia să fie, în mare măsură, autodidact. În timpul studenției, scrie lucrarea *Poezia populară lituaniană în comparație cu cea românească* (subiect abordat anterior de B. P. Hasdeu), un studiu consacrat colindelor. Se prefigurau aici virtuțile viitorului savant: bibliografia solidă, multilingvă, perspectiva comparatistă, diapazonul cronologic larg, îmbinarea analizelor etnografice, literare, lingvistice. Pentru lecțiile de probă, susținute în fața elevilor, Caraman alege basmul *Înșiră-te mărgărite* și problema *Răspândirii poeziei populare*. Cu acest prilej îl remarcă Ovid Densusianu, animatorul cercetărilor de folclor în România.

Următorul capitol, numit *Între profesia de dascăl și aspirațiile științifice* cuprinde activitatea lui Petru Caraman la liceele din Iași, Cernăuți, București, între anii 1923-1929. Foștii elevi i-au păstrat fidelitate peste mai multe decenii. În imaginile de la sfârșitul cărții îi vedem adunați în jurul dascălului. Iată ce scria unul dintre absolvenții lui Caraman: „De la simplele prepoziții stereotipe – *ante, apud, ad, adversum* – el a știut să ne ridice mintea până la pragul marilor înțelesuri pe care le-a avut, întotdeauna, semnificația majoră a latinității limbii și obârșiei noastre" (p. 89). Subiectul inițial al tezei de doctorat, începută la Cernăuți, avea în obiectiv *Baza folclorică a operei lui Ion Creangă* (asupra căreia a revenit spre sfârșitul vieții), ulterior însă pleacă în Polonia pentru specializare în cercetarea comparată a folclorului și etnografiei. Aflăm despre mediile universitare din Varșovia, Lvov, Cracovia, cursurile audiate, cercetările de teren. Cunoscând deja marile limbi europene (franceza, engleza, germana), P. Caraman însușea acum poloneza, bielorusa, ucraineana, rusa, bulgara. Teza de doctorat, susținută în 1928, la Universitatea „Władisław Jagełło" din Cracovia, se intitula: *Datina colindatului la slavi și la români. Studiu comparat* (în poloneză). Multă vreme a fost prea puțin consultată de specialiștii români, fiind scrisă într-o limbă de circulație restrânsă. Pentru a se documenta în biblioteci și a cunoaște personal realitățile etnografice, Petru Caraman a întreprins o călătorie în

Iugoslavia, Grecia, Prusia Orientală. Ion H. Ciubotaru prezintă peisaje și întâmplări pitorești din timpul călătoriei, apelând la scrisorile savantului, în particular, la cele către logodnica sa, Alice Sibi.

Un capitol aparte (IV) este consacrat familiei lui Alice, relației cu Petru și căsătoriei lor (la 7 iulie 1929). Pasiunea lui Caraman pentru rânduielile tradiționale se manifesta și cu această ocazie. Într-o scrisoare de dragoste către Alice, făcea un excurs istoric asupra semnificațiilor inelului la diferite popoare. Ziua căsătoriei fusese stabilită, semnificativ, pentru 29 iunie, de sărbătoarea Sfinților Apostoli Petru și Pavel. În pofida reticenței socrilor (adepți ai confesiunii catolice), ceremonia s-a desfășurat la Vârlezi, conform datinilor locale. Petru Caraman nota: „omul fără familie nu știe ce este iubirea de țară, după cum omul fără țară nu poate iubi cu adevărat umanitatea" (p. 152). Mai multe pagini sunt dedicate activității pedagogice a soților în liceele din București, noilor contribuții științifice ale lui Caraman, greutăților întâmpinate la publicarea tezei de doctorat (a apărut la Cracovia, în 1933).

Deși evita funcțiile administrative, pentru a se consacra cercetărilor, Petru Caraman s-a dovedit a fi un bun director al Institutului Român din Sofia, între anii 1934-1937 (cap. V). Institutul avea în grijă școlile românești din regiune, organiza manifestări culturale. Prin eforturile lui Caraman a fost înființat un liceu, a crescut numărul de elevi. Aflat în capitala Bulgariei, savantul continuă să se documenteze, să elaboreze studii și ample recenzii, acordă asistență colaboratorilor *Atlasului Lingvistic Român*. În una din fotografii, soții Caraman primesc vizita lui Nicolae Titulescu. Sunt expuse problemele de salarizare, tensiunile cu funcționarii guvernului de la București, care au condus la demisia directorului. I. H. Ciubotaru pune în lumină verticalitatea savantului, simțul demnității, lupta cu mediocritatea și minciuna.

Capitolul VI (În slujba *Almei Mater*) are în vizor activitatea lui Petru Caraman la Catedra de Slavistică a Universității din Iași (1938-1947). Autorul revine asupra problemelor cu care se confrunta etnologia românească de atunci, lipsa unor catedre și institute specializate. Prelegerea inaugurală, susținută de Caraman la Iași, dezvăluia dubla sa postură, de etnolog și slavist: *Autohtonismul rusesc al operei lui Pușkin*. E o abordare emblematică pentru mai multe din cercetările sale, în care evidențiază rădăcinile arhaice ale creațiilor culte, mitologia care a stat la originea instituțiilor și îndeletnicirilor tradiționale. Între cursurile și seminariile conduse de P. Caraman, s-au numărat: *Istoria literaturii ruse vechi, Literatura rusă modernă, Literatura populară ucraineană, Introducere în studiul limbii slave bisericești vechi, Poezia naturii la Gogol* etc. Și-a reunit contribuțiile de slavistică în patru volume pregătite pentru tipar, care însă i-au fost furate în 1944. De o atenție specială beneficiază *Biblioteca de limbi slave*, condusă de P. Caraman, de la Universitatea din Iași. Savantul a reușit să colecteze ediții rare de carte rusă, ucraineană, inclusiv din Basarabia și Bucovina de Nord (după 1941). A depus eforturi considerabile pentru a salva *Biblioteca*, echipamentele de laborator și mobilierul universității, în timpul refugiului la Zlatna (în 1944). Din anii războiului datează una dintre cele mai originale și ample lucrări ale savantului – *Les bases mystiques de l'Anthroponymie. Prolégomènes à l'étude des noms personnels roumains*. Cărturarul demonstra că, la originea numelor de persoană, „a stat un întreg complex de credințe ancestrale, prenumele precedând cu mult timp apariția numelui de familie. Atribuirea unui prenume copilului nou-născut presupunea înfăptuirea unui adevărat ritual, dominat de atenția acordată magiei cuvântului. Așa au luat naștere *numele-urare* și *numele-dorință*" (p. 201).

I. H. Ciubotaru acordă un spațiu larg instituționalizării cercetărilor de folclor din România, în anii '40 ai sec. XX, la care a participat și P. Caraman. Este analizată activitatea Cercului de Studii Folclorice din București, a Comisiei de Folclor din cadrul Academiei Române, colaborarea profesorului cu revista *Balcania* și cu alte foruri științifice. Se examinează proiectul *Arhivei de Folclor*, principiile sale de alcătuire. Caraman preconiza cercetări de teren în România și peninsula Balcanică, pentru a înscrie cultura tradițională românească într-un areal universal. În viziunea sa, „un obiect din domeniul culturii materiale trebuie studiat cu același interes și aceeași pasiune ca și un cântec popular, pentru că la baza fiecăruia e un gând, o judecată, o credință, chiar un sentiment" (p. 247).

În cuprinsul *capitolului VII* (Anii ostracizării) autorul analizează etapele înlăturării elitei românești din mediul academic, în primii ani ai regimului comunist, legislația în domeniu, memoriile de protest ale lui Petru Caraman. La 16 octombrie 1947, P. Caraman era „comprimat" (exclus din lista de salarizare) din universitate pentru tot restul vieții. Naratorul evocă dușmanii lui Caraman de la universitate, ostilitatea colaboratorilor Academiei, încercările profesorului de a găsi o slujbă (un răstimp a lucrat hamal), persecutarea membrilor familiei. În pofida izolării impuse, Petru Caraman a avut reveniri memorabile în viața publică. Din proprie inițiativă, a luat cuvântul la comemorările lui G. Ibrăileanu, N. Iorga, A. Gorovei, a intervenit, cu argumente profunde, la simpozioane științifice. La conferințe din România, Iugoslavia, R.F.G., prezenta comunicări de largă rezonanță: despre porțile tradiționale românești, imaginea mării în folclor, practicarea tatuajului la români... În cadrul Universității din Freiburg se referea la folclorul oriental din opera lui Dimitrie Cantemir. Cu această ocazie avea loc o întâlnire emoționantă cu lingvistul Eugen Coșeriu, pe care P. Caraman îl susținuse material în timpul refugiului din 1940.

Sub teroarea securității (cap. VIII) repertoriază intimidările la care a fost supus cărturarul până în ultima clipă: vizitele securiștilor la domiciliu, percheziții, chemări la Siguranță, arestări, falșii chiriași, agenții sub acoperire, interceptarea corespondenței etc. Autorul citează materiale de arhivă, fragmente din dosarul de urmărire, numele-cod ale informatorilor. Paradoxal, o recunoșteau până și securiștii, profesorul continua să fie acasă un om liniștit, binevoitor. Pe manșeta unui manuscris din 1958, Caraman nota: „Eu nu scriu, după cum n-am scris niciodată, pentru nici un partid și nici pentru un regim. Eu scriu pentru România eternă!" (p. 17). Autorul evocă trăsăturile de caracter ale cărturarului, relațiile cu apropiații și personalitățile din domeniul științei (G. T. Kirileanu, Th. Simenschy, I. D. Ștefănescu, E. Coșeriu ș.a.) în cadrul unui *portret în filigran* (cap. IX).

Moștenirea științifică a lui Petru Caraman beneficiază de prezentări și comentarii pe tot parcursul cărții, dar mai ales în ultimele trei capitole. Sunt trecute în revistă lucrările pregătite pentru tipar, scrierile nefinisate, contribuțiile în domeniul slavisticii. Ion H. Ciubotaru urmărește geneza proiectelor de cercetare, documentarea și elaborarea lor, peregrinările manuscriselor pe la redacții (cap. X). După moartea savantului au rămas 32 de studii (aproape 6.000 de pagini dactilografiate). „Este singurul caz din istoria noastră culturală și, probabil, unul din puținele existente în lume, când opera unui mare învățat e formată, în proporții covârșitoare, de postume" (p. 9). În ultimele decenii au văzut lumina tiparului studiile despre legănat (ca muncă și ritual), despre toiagul colindătorilor (reflex al baghetei magice), *Descolindatul în orientul și sud-estul Europei*, volumul despre influența poetului polonez Kochanowski asupra mitropolitului

Dosoftei ș.a. I. H. Ciubotaru se oprește și asupra colecției de texte folclorice adunate de Caraman. Evidențiază localitățile investigate, metodica utilizată, apreciază valoarea pieselor. De multe ori creațiile identificate de P. Caraman s-au dovedit a fi cele mai reprezentative pentru un anumit ciclu folcloric. Recenziile cărturarului beneficiază, pe drept cuvânt, de un compartiment aparte (XI). Reflecțiile pe marginea lucrărilor apărute se transformau în adevărate studii teoretice și metodologice. În ultimul capitol (XII), autorul trasează principalele direcții de studiu ale savantului și contribuțiile sale: colindatul (texte folclorice, ritualuri, accesorii), cântecele bătrânești (geneza lor, sursele de inspirație, evoluția, principii de compoziție), arhetipurile sacre ale îndeletnicirilor tradiționale, originile folclorice ale motivelor și simbolurilor din literatura cultă (exemplară, în acest sens, e descifrarea semnificației expresiei „pământ și apă" din *Scrisoarea III* a lui Eminescu). Ion H. Ciubotaru rezumă firul argumentărilor, invocă exemple sugestive, citează edițiile consultate de Caraman, dar și apariții mai recente, pentru a aprecia contribuțiile cărturarului în cadrul științei contemporane. Majoritatea lucrărilor savantului rămân unice în etnologia românească și europeană.

Autorul și-a înzestrat volumul cu un instrumentar util pentru cititorii și viitorii editori ai operei lui Caraman. Bibliografia reunește, cronologic, volumele, articolele antume (cu indicarea periodicelor sau culegerilor în care au apărut), postumele (este detaliat cuprinsul antologiilor), lucrările neterminate, proiectele, referințele critice (dintre autorii basarabeni, îi aflăm pe Alexandru V. Boldur, Grigore Botezatu, Varvara Buzilă). Cele 63 de fotografii de la finele cărții relevă aspecte etnografice (port popular, costume de epocă, ceremonii), istorice (monumente, acte, savanți din diferite domenii), ipostazele protagonistului și ale familiei sale de-a lungul vieții.

Monografia, impunătoare ca volum, documentare și consistență de idei, este pe potriva personalității lui Petru Caraman. Năzuința spre adevăr științific și onestitate în relațiile interumane, simțul demnității, curajul răzbat din scrisorile, memoriile, acțiunile publice ale cărturarului. I. H. Ciubotaru citează, nu o singură dată, din poezia populară, proverbe, invocă morala basmelor. Întâlnim semne prevestitoare, vise și incidente cu valoare simbolică. Folclorul românesc își dovedește, astfel, profunda valoare și actualitate, exprimând destinul uman din totdeauna.

Reconstituirea amănunțită a biografiei savantului a devenit posibilă datorită bogatei sale corespondențe (în perspectivă, ar merita să fie editată aparte), a manuscriselor păstrate cu grijă. La rândul său, profesorul Ciubotaru a valorificat însemnate fonduri de arhivă (la Iași, București), a mers pe urmele cărturarului în biblioteci, în satul natal, a înregistrat amintirile rudelor. I. H. Ciubotaru descurcă migălos controversele din istoriografie, așezând fiecare element biografic și opinie la locul său. Recunoaște totuși situațiile unde i-au lipsit informațiile. Caracterizează, cu limpezime didactică, direcțiile de cercetare în etnologie, metodele de investigație. Mai cu seamă în episoadele din copilărie și tinerețe, reînvie trecutul cu puterea imaginației artistice. Demonstrează caracterul fundamental al lucrărilor lui Petru Caraman, indispensabile oricărui studiu despre spiritualitatea românilor. Opera cărturarului urmează a fi mai larg cunoscută între cercetătorii basarabeni, alături de contribuțiile discipolului său fidel Ion H. Ciubotaru.

Andrei PROHIN,
cercetător științific stagiar,
Secția Etnografie, MNEIN

Tudor Pamfile
DRAGOSTEA ÎN DATINA TINERETULUI ROMÂN
Editura SAECULUM I.O,
București, 1998, 224 p.

Militar de profesie, folclorist și etnograf prin vocație, Tudor Pamfile este un nume notoriu în aceste domenii. S-a născut la 10 iunie 1983 în comuna Țepu, fostul județ Tecuci, și s-a stins din viață la doar 38 de ani, în Chișinău, unde, la rugămintea lui Simion Mehedinți, a venit în anul 1918. A activat în calitate de membru al misiunii culturale ce viza reforma școlii, bisericii și administrației din Basarabia și, în calitate de jurnalist la mai multe publicații locale. Deși a avut o viață scurtă și zbuciumată, a lăsat moștenire în jur de 40 de volume dedicate folclorului românesc.

Dragostea în datina tineretului român a fost finalizată în anul 1915, dar din cauza vicisitudinilor timpurilor a rămas ca manuscris în cadrul colecției Bibliotecii Academiei Române până în 1998, când, prin îngrijirea lui Petre Florea, a văzut lumina tiparului.

Lucrarea vine să întregească portretul vieții țăranului român prin imortalizarea celui mai de seamă sentiment, dragostea. Studiul este cu atât mai valoros cu cât, până în prezent, cercetarea folclorică și etnografică nu a oferit „o imagine întreagă a dragostei", cu excepția sumarelor abordări din studiile Elenei Sevastos, Simion Florea Marian, Elenei Niculiță-Voronca, care descriu unele obiceiuri legate de acest sentiment, și în culegerile de cântece populare, care descoperă anumite fațete ale dragostei, nimeni nu a dedicat un studiu complet acestei teme.

Cercetarea acoperă perioada cea mai frumoasă din viața omului – dintre vârsta jocurilor copilărești și pragul căsătoriei, – perioadă ce marchează și hotărăște drumul de mai departe al tinerilor, prilejuiește amintiri de neuitat, rememorări pline de nostalgie, mândrie sau regrete, a unor întâmplări și trăiri deosebite.

În demersul său, autorul încearcă să ilustreze cvasitotalitatea dragostei: „timpurie ori zăbavnică, pornită ori potolită, stâmpărându-se atunci când „omul își leagă capul" ori prelungindu-se peste obișnuitele hotare ale anilor și-ale „obrazului", de asemenea, compară dragostea cu apa. „Dragostea umple toată această curgere de vreme, în anumite zile și anumite ceasuri din zi, cum apa curgătoare își umple albia săpată: uneori pe neașteptate alteori mai târziu, mânioasă câteodată, domoală alteori, curmându-se ca un șuvoi de ploaie pe alocuri ori susurând pentru alte tărâmuri

necurmat, până când îi seacă izvorul." (p.11), căci, cum fără apă nu ar exista viața pe pământ, așa nici omul nu ar putea trăi fără dragoste.

Lucrarea este alcătuită din șapte părți: *Frumusețea, Dragostea, Încredințarea,Întețitul, Vrăji de urât, Vrăji de urât, Vrăji de ursită, Faptul cel mare*, ce marchează niște mini etape logice ale acestui fenomen, ele, la rândul lor, sunt împărțite în unul sau mai multe capitole. Cercetarea îmbină armonios numeroasele surse bibliografice cu cunoștințele personale ale autorului acumulate din propria localitate, cât și din corespondența cu alți culegători de folclor în timpul activității sale de jurnalist.

Prima parte a lucrării, *Frumusețea*, trasează caracteristicile *omului frumos* dar și a *omului urât,* grija mamelor pentru frumusețea copiilor lor, în special, a fetelor, deoarece „la vremea cuvenită să le poată mărita, „să le poată scoate din casă mai cu ușorul" căci „Cu miile și sutele / Se mărită slutele" și dacă acestea lipsesc, rămâne „piatra" în casă" (p.17). Atenția acordată de tineri și părinții lor îmbrăcămintei și podoabelor, importanța acordată de către fete „sulemenitului" și florilor de dragoste, care, datorită mirosului și ritualurilor magice, au rolul de a le asigura atenția flăcăilor. De asemenea, aflăm la ce vrăji de frumusețe și „trecere" apelează fetele atunci când consideră că frumusețea lor nu este de ajuns pentru a cuceri inimile flăcăilor, fetele cu „trecere" fiind în înțelesul popular fata „privită de toți și socotită frumoasă, o întreabă pe drum, se uită după dânsa, „umblă" după dânsa, și îndeosebi, înainte de a porni dragostea cu ea, flăcăii o joacă, sărbătoarea, cum poate nu joacă pe alta cu adevărat frumoasă." *Frumusețea* schițează portretul românului frumos în viziunea populară, scoate în evidență preocuparea poporului român pentru frumos, legătura dintre aceasta și magie, frumusețea fiind un atu care asigură o poziție importantă în comunitate, de multe ori depășind autoritatea datorată averii.

Partea a doua, *Dragostea,* cea mai voluminoasă, abordează în întregime aspectele și obiceiurile legate de acest sentiment. Astfel, vârsta la care tinerii sunt îndreptățiți să înceapă dragostea este determinată de dezvoltarea fizică și datina locală, totuși, atunci când își aleg subiectul dragostei, trebuie să țină cont de legăturile de rudenie de sânge dar și de cele spirituale rezultate din cununat și botezat. Iar o condiție obligatorie este ca fata să nu depășească ca vârstă flăcăul.

Locurile unde tinerii au posibilitate să se întâlnească, să se cunoască și „să-și dea dragostele pe față" sunt *Jocul, Trasul fetelor in șură, Scrânciobul, Claca, Șezătoarea, La fântână.* Toate aceste momente au perioade stabilite de timp și sunt strict reglementate de comunitate, jocul dragostei desfășurându-se în văzul tuturor, copiii având posibilitatea să învețe norme de comportament de care vor avea nevoie mai târziu, iar cei mai în vârstă observând și păzind cu grijă pe tineri în încercarea de a prevedea niște evenimente viitoare. Autorul descrie riguros scenariile și prescripțiile acestor locuri, care necesitau a fi respectate cu strictețe pentru a obține dreptul de a participa la ele. Dragostea obținută și etalată în cadrul acestor evenimente, încadrată în toate regulile, era prilej de mândrie atât pentru tineri cât și pentru părinții lor.

Tudor Pamfile a reușit să surprindă comportamentul și regulile tinerilor determinate de trăirea dragostei neafișate în fața lumii, căci „îndrăgostiților le trebuie

clipe de întâlnire tainică pentru vorbă dar și pentru joacă". Aceste întâlniri aveau loc seara, după „liniștirea satului", în zile stabilite de tineri, prilejuind clipe fierbinți de emoție și neastâmpăr pentru ambii.

Pe lângă dragostea pură, de suflet, și foarte important, *fără păcate*, lucrarea descoperă fațetele și urmările dragostei *păcătoase*, de pe urma căreia suferă, in exclusivitate, fata și părinții ei. Sunt enumerate pedepsele acestui fapt, măsurile și precauțiile luate de părinți pentru a „păzi cinstea casei". Actanți ai dragostei considerate *păcătoasă* mai erau și nevestele, bărbații, rudele de sânge, finii, nașii, cumătrii, bătrânii. Toate aceste legături erau sancționate în conformitate cu normele morale ale comunității, totuși, cel mai aspru era pedepsită fata.

Studiul descrie și pune în evidență în partea a treia, *Încredințarea,* obiectele și plantele, aranjate în ordine alfabetică, utilizate de fete în diverse tradiții și ritualuri, săvârșite la ocazii prestabilite, pentru a-și afla ursitul, starea lui fizică și materială, timpul când se vor căsători. Cele care aveau un *ibovnic,* apelau la aceste credințe pentru a se asigura de temeinicia dragostei lor.

Ultimele părți descoperă meritul cel mai mare al lucrării de a fi sistematizat și pus în circulație, în contextul potrivit, ființele și lucrurile cu *ajutorul* cărora dragostea este *grăbită* să intre pe făgașul dorit, descântecele și vrăjile la care se apelează atunci când dragostea întârzie să apară, când frumsețea, vârsta și caracterul nu mai pot chema dragostea, când *ursitul* a fost *furat* de altcineva, când dragostea este periclitată de intervenții dușmănoase și împiedică desăvârșirea ei în căsătorie. Toate aceste practici, fiind generate de frica singurătății, a neîmplinirii rostului și a stigmatului social, vin să demonstreze statutul special și prioritar al dragostei în viața poporului român.

Monografia *Dragostea în datina tineretului român* este o lucrare inedită și actuală, la aproape o sută de ani de la redactarea ei, prin maniera de abordare a temei, prin abilitatea cu care dezvăluie frumusețea nobilă a tineretului român.

Mariana LUNGU
Cercetător științific,
Secția Etnografie, MNEIN
zubcomariana@gmail.com

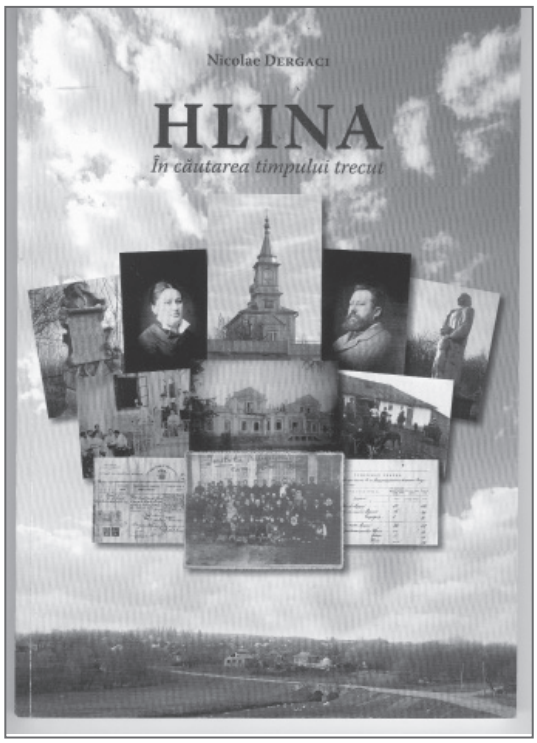

Nicolae Dergaci
HLINA. ÎN CĂUTAREA TIMPULUI TRECUT
Chișinău, 2012, 216 p.
ISBN 978-9975-4362-1-2

Evocarea istoriei unei localități este destul de dificilă, și, în special dacă e cazul să reconstitui și să transpui într-o carte istoria baștinei. S-ar părea că prezentul localității, al cărui martor ocular ești, îl poți așterne pe hârtie bazându-te pe propria memorie. Dar și în atare situație reconstituirea memoriei colective, acțiune în care se înscrie și o anumită documentare.

În cele 15 capitole ale monografiei **Hlina. În căutareatimpului trecut** autorul, Nicolae Dergaci, jurnalist care și-a consacrat viața publicisticii televizate, s-a străduit să înmănuncheze toate informațiile existente, multe dintre ele necunoscute până la acest moment, fiind în diferite acte păstrate la Arhiva Națională, să le transpună cititorilor într-o manieră accesibilă de lecturat și, mai ales, să redea generațiilor tinere de hlineni sentimentul de mândrie pentru colțișorul de pământ, pe care s-au născut.

Intenționând să identifice vatra satului, autorul cercetează dosare vechi, aflate în arhivele statului. Și astfel stabilește că satul Hlina a apărut în urma comasării a două așezări umane. Una dintre acestea este Hlina, care, după cum a constatat autorul, „*a apărut pe cursul de mijloc al râului Larga în urma strămutării a trei familii de români moldoveni din satul Teioasa, județul Botoșani*” (pag. 20). Cealaltă așezare omenească, care a participat la geneza satului de astăzi, a fost Milenteuței, despre care unii cercetători afirmă că exista deja la 1715 (pag. 21). Primele știri și informații despre această localitate, care în anumite acte figurează ca „Hlina, alias Milenteuței”, sunt nu doar sumare, dar și contradictorii, Nicolae Dergaci încearcă să facă lumină în această chestiune, pentru a-și informa cititorii referitor la originea localității.

Cercetează dosare, caută – fir cu fir – orice informație despre sat. Și iată că descoperă un proces-verbal, intitulat „Mărturie hotarnică”, întocmit cu aproape 200 de ani în urmă de către o comisie a Pârcălăbiei Hotinului, care urma să rezolve un litigiu între locuitorii din Hlina și cei din satul vecin Ghilavăț, care mutaseră pietrele de hotar, astfel acaparând niște terenuri arabile din moșia hlinenilor. Studiind documentul, autorul își autoverifică ipoteza despre originea localității, ca apoi s-o expună în mod public în monografie, astfel lichidând, prin capitolul ***Enigma „Milenteuței”***, una din petele albe din istoria satului.

În următorul capitol ***Efigii ale trecutului*** autorul reflectă punctele de cotitură din istoria satului de la momentele strămutării pe aceste meleaguri, la început a familiilor Moraru, Mucuță și Frunză, urmate de Baltag, Rusu, Cojocaru, Darciuc, Boianciuc, Casap, Ciubotaru, Iuz, ca să facă o radioscopie a vieții țăranilor de aici în primul secol de existență a localității. Astfel autorul constată că vatra strămoșească „*are la bază, la începuturi multe momente obscure. Știm doar atât, că primii hlineni își au obârșia în satul Teioasa de lângă Darabani, județul Botoșani*" (pag. 36).

În capitolul ***Urme pe răbojul vremii*** autorul cărții trece în revistă recensămintele efectuate de către autoritățile țariste în anii 1835, 1850, 1870, 1875, comentând și argumentând creșterea sau reducerea numărului de locuitori ai satului Hlina (pag. 38-61).

Trezește interes capitolul ***Neamul Flondor în Basarabia și... la Hlina***, în care autorul, povestind despre cunoscuta dinastie de boieri din Bucovina care au avut moșii în satele basarabene și au deținut funcții înalte, pune la dispoziția cititorilor informații necunoscute până la acest moment. Conform unui vechi document, un boier din această dinastie și anume Dimitrie Flondor în perioada anilor 1806-1837 a stăpânit la Hlina 115 desetine de pământ arabil. Mormântul unui urmaș al Flondorenilor – Dimitrie al lui Vasile Flondor (născut în 1840, decedat în 1896) se păstrează și astăzi în cimitirul satului.

În cele 26 de pagini ale acestui compartiment, semnatarul monografiei, bazându-se pe materiale de arhivă, amintește despre dregătoriile pe care le-au obținut urmașii neamului Flondor și rolul acestora în societatea de atunci, despre destinul acestei dinastii. Nicolae Dergaci a reușit să dea de un descendent al familiei respective – Constantin Flondor – născut în 1936 la Cernăuți, refugiat în 1944 în România și care locuiește la Timișoara. Acesta din urmă a pus la dispoziția autorului mai multe fotografii de epocă privind neamul Flondor și copia *Testamentului* străbunicei sale, înmormântată în satul Hlina, toate acestea fiind reproduse în monografie.

În capitolul ***Locul cel mai sfânt*** autorul face o incursiune în istoria lăcașului de cult din sat, menționând că „*cea mai veche atestare documentară a bisericii se referă la anul 1785*" (pag. 88), urmărind în continuare, pe baza unor documente, viața parohiei și, implicit, a sătenilor. Reușește să relateze cu mult fast despre preoții ce s-au succedat la amvonul bisericii, evidențiindu-i pe acei, care au pus umărul la deșteptarea și culturalizarea oamenilor fie prin activitatea de pedagog, fie prin implicarea în viața obștească a parohiei.

În capitolul ***Sub zodia Marii Uniri*** autorul descrie, cu multe amănunte, viața țăranilor din satul Hlina în perioada 1918-1940, menționând că astfel basarabenii au ieșit „*de la întuneric la lumin*ă", deoarece actul de fondare a școlii din sat a fost semnat abia după Marea Unire (pag. 121). Școala din Hlina, menționează Nicolae Dergaci, „*întotdeauna a avut învățători buni, mereu a dispus de forțe intelectuale capabile să ridice la cote noi și noi procesul de instruire și educație*" (pag. 125).

Au urmat, însă ***Anii de restriște*** – perioada războiului din 1941-1944, după care s-a instaurat dominația sovietică, începută cu foametea organizată de autorități și deportările celor mai buni gospodari, lista cărora o prezintă autorul – evenimente,

care au lăsat urme tragice în viața satului. Aici citățm un fragment din studiu, fragment care ține de amintirile autorului: „*Copil fiind, am fost martor ocular al fărădelegilor comise de regimul totalitar în vara anului 1949... Când fuseseră arestate toate familiile care urmau să fie expediate la gara Lipcani, se luminase de ziuă... Deși îmi era frică, am ieșit din curtea casei părintești și am pășit pe drumul care ducea spre șosea. În urma mea am auzit un bocet jalnic care devenea tot mai puternic. Am întors capul și am văzut că dinspre sovietul sătesc venea în goană o bricică în care erau un ostaș enkavedist, mătușa Domnica Frunză, soția lui Ion Frunză, gospodar de frunte, și cel care mâna caii.*

– Nu plec nicăieri din casa mea, – striga printre lacrimi Domnica Frunză. – Omorâți-mă, dar nu plec!

A fost luată cu forța și dusă la camionul care aștepta la șosea, unde era deja îmbarcat soțul ei Ion Frunză... Parcă o văd și acuma, după mulți ani, cum se zbătea această femeie în brațele osoase ale enkavedistului... Și astăzi îmi țiuie în urechi plânsetul mătușii Domnica: lăsați-mă să mor acasă, nu plec nicăieri!" (capitolul ***Ani postbelici***).

În capitolul ***Colectivizarea forțată*** autorul relevă starea la care au fost aduși țăranii din sat de către autoritățile sovietice, care au implementat cu forța gospodăria colectivă, o formă de activitate ineficientă, lucru demonstrat de timp și istorie.

Studiul se încheie cu o galerie de portrete ale unor personalități din satul de baștină, care formează mândria localității.

Știam că Nicolae Dergaci este un jurnalist care, străbătând hățișurile istoriei, nu se liniștește până nu află răspuns la problemele ce-l frământă. Istoria satului de baștină l-a interesat mulți ani. Până la urmă a reușit să pună la dispoziția cititorilor volumul respectiv, unde vor găsi răspunsuri argumentate la mai toate întrebările, legate de istoria localității date. Constatăm cu toată certitudinea că Nicolae Dergaci, prin respectivul volum, a reușit să aducă în fața cititorilor un amplu tablou, o serie de momente importante, nelipsite de interes din istoria localității natale. Despre aceasta ne vorbește chiar și lista materialelor consultate, plasată pe 9 pagini la sfârșitul monografiei.

Constantin Gh. CIOBANU

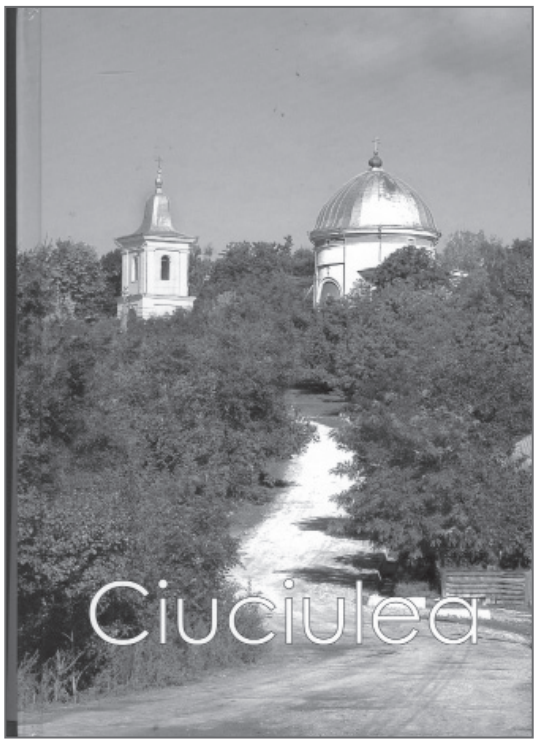

Dr. Vitalie Ciobanu
CIUCIULEA. ISTORIE.
Chișinău, Muzeul Armatei Naționale, 200 p.
ISBN 978-9975-80-204-8

"*Fiecare sat, în obiceiul, în credința, în portul și în graiul poporului păstrează un izvor viu și curat de gând și viață națională*" – a spus cărturarul Paul Mihail, doctor în istorie, membru onorific al Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol" din Iași, descendent dintr-un neam de preoți și răzeși, localizați în satul Ciuciulea. Tocmai de această idee s-a condus dr. Vitalie Ciobanu, când a purces la descrierea istoriei localității Ciuciulea. În cele 200 de pagini de format A4 autorul a reușit să cuprindă atât istoria veche, cât și perioadele țaristă, interbelică, sovietică și contemporană.

Satul Ciuciulea din Stepa Bălțului, actualmente încadrat în raionul Glodeni, după cum constată autorul, își are originea în perioada domniei lui Alexandru cel Bun (1400-1432). Autorul, în cunoștință de cauză, analizează în detaliu unde, cum și în ce fel s-a constituit vatra satului, de la ce provine denumirea de *Ciuciulea*, atestată documentar în 1688 (p. 8-11), constatând de fapt că la originea localității actuale au stat satele Fedești și Ciuciulea, care la începutul sec. XIX au devenit o singură localitate (p. 11.).

Se cunoaște faptul că în arealul localității s-au descoperit vestigii arheologice, care probează activități umane desfășurate cu mult înainte de stabilirea în regiune a strămoșilor noștri geto-daci, fiind vorba de epoci străvechi. Încă arheologul Teodor Porucic în studiul său *Câteva cuvinte asupra Protoistoriei din câmpiile Basarabiei*, publicat în nr. 4 din anul 1935 al revistei **Viața Basarabiei** menționa: „Stațiunea de la Ciuciulea e una protoistorică: are vârsta de aproximativ 4000-10000 ani; pe scoicile descoperite aici se păstrează desene imprimate; un strat de păcură, demult transformat în asfalt parafinos al acestui spațiu, conservă, la fel de bine ca și ghețarii Siberiei, trupul mumificat al unui mamut", ceea ce sugerează că stațiunea ar fi existat în epoca paleoliticului. Produsele artistice ale omului preistoric și protoistoric, descoperite în arealul localității, au fost cercetate și descrise și de către prof. Nicolae Moroșanu, care a accentuat realismul acestor lucrări, ce au reprezentat înfățișări veridice ale strămoșilor noștri paleolitici – un chip de femeie reprezentat prin intermediul unor figuri antropomorfe, care a putut fi contemplată cu mult înainte de a fi descoperite și studiate cadavrele conservate în ghețurile din Siberia.

Autorul face cercetări în arhivele statului, lucru care-i permite să stabilească, iar apoi să reproducă în monografie, detalii amănunțite despre viața localității și a celor

care locuiau în aceste părți, în perioada Evului Mediu. Astfel reușește să stabilească cine au fost între timp proprietarii moșiei, cum a evoluat localitatea atât în vremurile, când era în componența Principatului Moldovei, cât și sub stăpânirea Rusiei. Folosind datele statistice, Vitalie Ciobanu reproduce informații referitor la numărul populației și caselor din sat în diferiți ani, incluzând un capitol separat cu datele recensământului de la 1835, ceea ce permite să se stabilească – cu aproximație, desigur, - cine au fost primii locuitori ai satului, în timpul când acesta număra 126 de gospodării.

Capitole aparte sunt consacrate istoriei bisericii, școlii, precum și edificiilor și monumentelor de arhitectură populară, reflectând cu lux de amănunte viața economică și culturală a băștinașilor. Nu sunt lipsite de interes și capitolele *Primul Război Mondial*, *Mobilizarea în Armata Sovietică. 1944* cu informațiile referitor la cei căzuți în lupte, *Locuitori ai comunei Ciuciulea deportați în diferite zone ale URSS*, care reproduc pagini triste din istoria localității. Autorul a avut posibilitate, dar și multă grijă, ca să găsească fotografii ale familiilor deportate în GULAGul sovietic, și să le reproducă, chiar dacă mulți dintre cei trimiși în regiunile depărtate ale URSS nu s-au mai întors la vatra strămoșească. Prin aceasta autorul și-a îndeplinit misiunea de cronicar al istoriei satului, străduindu-se ca generațiile tinere să cunoască în detalii etapele istorice, prin care a trecut localitatea.

Plin de informații utile este și compartimentul, în care este descrisă viața locuitorilor din Ciuciulea după anul 1950, când se desfășoară colectivizarea forțată, introducerea normelor de conduită sovietice, când are loc, de fapt, genocidul populației. În descrierea situației social-economice din etapa respectivă autorul folosește date statistice, ce reflectă diferite aspecte ale vieții țăranilor din sat.

Interesant este și capitolul *Ciuciulea. Perioada de după independență*, în care autorul descrie viața consătenilor săi în ultimele două decenii.

Capitolele *Repere culturale* și *Meșteșuguri populare*, realizate doar prin intermediul fotografiilor color, dau o nuanță de sublim monografiei.

Volumul se încheie cu capitolul *Personalități*, unde autorul îi prezintă pe cei mai destoinici oameni ai satului, numărul acestora fiind destul de impresionant, evidențiind calitățile și eforturile lor, mai ales, după cum menționează dr. Vitalie Ciobanu, „mulți dintre reprezentanții dinastiilor respective s-au remarcat prin activități ieșite din comun, au lăsat urme în memoria oamenilor, au construit monumente arhitecturale și culturale valoroase, au realizat acțiuni care au intrat n istoria noastră” (p. 181). Autorul menționează cu mândrie că „nu prea multe sate sau comune s-ar putea mândri cu un număr atât de mare de dinastii de boieri, cărturari, preoți, oameni de cultură ce să fi marcat și influențat viața și istoria localității lor”. Printre aceștia sunt dinastiile Semigradov și Leonard, Petru Gașin – decan al Facultății de Fizică a Universității de Stat din Moldova, laureat al Premiului de Stat al Republicii Moldova, Boris Pârgari, doctor habilitat în medicină, profesor universitar, Titus Bogdan-Jucov, director artistic al Teatrului Republican de Păpuși *Licurici*, Maestru Emerit al Artelor din Republica Moldova, laureat al Premiului Național în domeniul culturii, artei și arhitecturii, interpreta Valentina Cojocaru, Artistă a Poporului, jurnaliștii Valentina Vatavu și Alexei Barat.

Monografia este bogat ilustrată, majoritatea fotografiilor reproduse fiind color, de o calitate impecabilă, ceea ce dă lucrării o prestație deosebită, făcând-o nu doar accesibilă pentru lecturare și studiere, dar și ca un valoros document istoric.

Constantin Gh. CIOBANU

PATRIMONIU DE CARTE

CĂRȚI RARE DIN BIBLIOTECA ȘTIINȚIFICĂ A MNEIN

Nr. d/o	*Denumirea ediției*
1	Въстникъ Бессарабскаго Земства издаваемый Губернскою Земскою Управою, 1881. Годъ одиннадцатый. №№ 3-12. Кишиневъ, 1881
2	Въстникъ Бессарабскаго Земства издаваемый Губернскою Земскою Управою, 1882. Годъ двенадцатый. №№ 3-7, №9 -12. Кишиневъ, 1882.
3	Въстникъ Бессарабскаго Земства издаваемый Губернскою Земскою Управою, 1883. Годъ тринадцатый. №№1-12. Кишиневъ,1883.
4	Въстникъ Бессарабскаго Земства издаваемый Губернскою Земскою Управою, 1884. Годъ четырнадцатый. №№1-12. Кишиневъ, 1884.
5	Въстникъ Бессарабскаго Земства издаваемый Губернскою Земскою Управою, 1885. Годъ пятнадцатый. №№3-12. Кишиневъ, 1885.
6	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1871 года. №1, 3, 4 , 7-18, 21-24. Кишиневъ, 1871.
7	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1872 года. № 2, 3, 5-7, 9-11, 15, 17-19, 22, 24. Кишиневъ, 1872.
8	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1873 года. № 4, 5, 9, 10, 18. Кишиневъ, 1873.
9	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1874 года. № 2, 3, 6, 8-10, 13, 14, 18, 24. Кишиневъ, 1874.
10	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1875 года. № 1, 2, 7-10, 12-21, 23, 24. Кишиневъ, 1875.
11	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1876 года. № 1-8, 12-21, 24. Кишинев, 1876.
12	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1877 года. № 1-7, 9-13, 14-24.Кишиневъ, 1877.
13	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1878 года. № 1-11. Кишиневъ, 1878.
14	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1881 года. № 1-3, 5-22, 24. Кишиневъ, 1881.
15	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1883 года. № 1-14, 17-24. Кишиневъ, 1883.
16	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1884 года. № 2-16, 18-24. Кишиневъ, 1884.
17	Кишиневскія Епархіальныя въдомости,1885 года. № 2-5, 7-22. Кишиневъ, 1885.
18	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1886 года. № 1-24. Кишиневъ, 1886.
19	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1887 года. № 1-20. Кишиневъ, 1887.
20	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1888 года. № 1-12, 16-24. Кишиневъ, 1888.
21	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1889 года. №1-8, 10-24. Кишиневъ, 1889.
22	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1890 года. № 1-24. Кишиневъ, 1890.
23	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1891 года. № 1-24. Кишиневъ, 1891.
24	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1894 года. № 1-24. Кишиневъ, 1894.
25	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1896 года. № 1-24. Кишиневъ, 1896.
26	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1897 года. № 1-24. Кишиневъ, 1897.
27	Кишиневскія Епархіальныя въдомости, 1898 года. № 1-19, 21-24. Кишиневъ, 1898.

Selecție: **Nadejda Sârghi**

OMAGIERI

ELENA IAROVOI-POSTOLACHI – UN DESTIN ÎMPLINIT

D-na Elena Iarovoi-Postolachi, doctor în istorie, savant-etnograf este o personalitate marcantă și larg cunoscută în Republica Moldova. Trecerea ei subită în eternitate ne-a lăsat cu sufletele îndurerate și nemângâiate, mai săraci și mai puțini pe redutele științei etnografice moldovenești. Este o mare și grea pierdere, pe care nimeni niciodată nu ne-o va recupera. Prin contribuția ei considerabilă în dezvoltarea științei etnografice, culturii și artei populare meșteșugărești, a muncii sale neobosite timp de 45 de ani în acest domeniu, Elena Iarovoi-Postolachi și-a înscris numele pentru totdeauna în șirul personalităților notorii ale științei și culturii țării noastre.

Și-a început cariera științifică în anul 1968, fiind încadrată în calitate de laborant superior la Secția de Etnografie și Arheologie a AȘM. Ani în șir participă la organizarea procesului științifico-metodic al cercetărilor de teren și la colectarea materialelor etnografice, făcând parte din echipele de cercetători de la Academie și a studenților practicanți de la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova și Institutul Pedagogic de Stat "Ion Creangă". Prin elaborarea rapoartelor acestor expediții, Elena Iarovoi-Postolachi a contribuit mult la documentarea fenomenelor culturii populare, acumulând o arhiva științifică importantă. Investigările sale întregite de analiza surselor științifice și a materialelor de arhivă au fost fructificate în 98 de publicații științifice și peste 160 de articole enciclopedice de popularizare a etnografiei, artei și culturii populare. Domeniul ei îndrăgit de cercetare, de care s-a preocupat conștient întreaga viață, a fost țesăturile populare, care sunt un domeniu important al culturii tradiționale.

Fructul principal al muncii sale științifice a fost teza de doctor în istorie consacrată morfologiei țesăturilor populare moldovenești și susținută în anul 1985 la Institutul de Etnografie „Mikluho-Maklai" din Moscova. Ideile expuse în teza de doctorat au fost aprofundate și desfășurate pe parcursul anilor în câteva lucrări importante – lucrarea monografică *Молдавское народное ткачество* (Chișinău, 1987, 207 p.), albumul *Covorul moldovenesc* (Chișinău, 1990, 132 p.), studiul *Covorul moldovenesc* (Chișinău, 1993, 150 p.), monografia *De la fibră la covor* (București, 1992, 250 p.), investigația *Modificări în arta covorului moldovenesc* (sec. XX) (publicată în volumul 13 (26) al **Buletinului Științific al MNEIN**.

Ca savant, Elena Iarovoi-Postolachi a fost interesată atât de investigațiile științifice fundamentale, cât și de aplicativitatea cercetărilor științifice în sferele practice ale vieții cotidiene. În calitate de șefă a Secției de Studiere a Meșteșugurilor Populare Artistice în cadrul Institutului de Etnografie și Folclor al AȘM (1990-2006) a desfășurat o activitate largă ce a depășit cu mult obiectivele acestei secții, extinzându-și activitatea și în afara Academiei de Științe. A optat din tot sufletul, ca meșteșugurile populare să revină în viața activă social-economică a oamenilor, iar tradițiile artistice, cumulate pe parcursul secolelor de sute de generații de meșteșugari, să rămână în patrimoniul cultural al țării.

Din anul 1990 a început a lucra în funcția de cercetător științific superior în Secția etnografie și a promovat cu responsabilitate, a apărat cu curaj combativ principiile cercetării și obiectivității științifice, lucru apreciat de comunitatea științifică din republică. Astfel, pe parcursul anilor a fost membru al Consiliului Științific al Institutului de Etnografie și Folclor al AȘM (1985-1999), Consiliului Științific al Institutului de Cercetări în Pedagogie și Psihologie al Ministerului Învățământului (1988-92), al Consiliului Științific al Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală (2006-2012), al Consiliului Științific specializat pentru susținerea tezelor de doctorat în etnologie, antropologie culturală și istorică la Institutul de Etnografie și Folclor al AȘM, apoi la Institutul de Arheologie și Etnografie al AȘM (1985-2000), conducător științific pentru elaborarea tezelor de doctorat, titular de cursuri universitare din domeniul etnologiei și etnografiei.

E. Postolachi-Iarovoi a devenit cunoscută în republică prin activitatea sa de expert și consultant în problemele meșteșugurilor populare, artizanatului, etnografiei, prin acordarea de ajutor metodic, îndrumărilor utile meșterilor populari, metodiștilor de creație populară, învățătorilor de educație tehnologică și artă plastică. Voi menționa

doar câteva din domeniile de expertizare oficializate: membru al Consiliului Tehnico-artistic la Ministerul Industriei locale și Asociației „Artizana", director al Centrului Științific de implementare a tehnologiilor tradiționale și avansate la Universitatea Tehnică din Republica Moldova, membru al Comitetului de organizare al Expoziției Internaționale „Moldova-Expo-2000" (Hannover, Germania), expert-consultant republican în problemele dezvoltării meșteșugurilor populare la Asociația Națională de Consultanță și Școlarizare în Agricultură (ACSA), membru a două Consilii republicane în coordonarea problemelor de expertiză tehnico-artistică în dezvoltarea meșteșugurilor artistice „CETA" și „CEMAP".

A fost un expert recunoscut în elaborarea manualelor de educație tehnologică, coordonator științific în problemele meșteșugurilor populare artistice. Pe lângă acestea se înscriu și sute de consultații, lecții publice, participări la conferințe, simpozioane, seminarii, întruniri metodice, emisiuni radio-TV, luări de poziție în presă, participări la expoziții, activități în care s-a angajat cu tot sufletul și responsabilitatea, păstrând și apărând consecvent valorile neamului nostru.

Are o mare contribuție directă la implementarea rezultatelor științifice în practica de renaștere a artei populare prin sistemul învățământului. Fiind un pedagog înnăscut, prin vocație (a absolvit Școala Pedagogică din Soroca în 1960), s-a afirmat pe tot parcursul carierei sale ca cadru didactic superior la Institutul de Arte, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă", Universitatea de Stat din Moldova, Universitatea Tehnică din Moldova. A promovat consecvent, prin intermediul etnologiei, ideea renașterii conștiinței naționale în școală și în instituțiile de învățământ superior. În anii 1988-1990 a fost coordonatorul grupului „Bazele etnografiei și culturii naționale în școală" în cadrul Institutului de Cercetări în Pedagogie și Psihologie, un militant activ pentru reformarea învățământului primar și secundar în Republica Moldova. În fruntea unui mic grup de colegi de breaslă a fundamentat și promovat conceptual necesității de repunere a valorilor culturii naționale în baza procesului educativ reformat din tânărul stat Republica Moldova. Astfel, în scurt timp a elaborat peste 15 lucrări cu caracter didactic (curricule, programe și materiale de instruire, manuale). Ca rezultat practic al acestei activități a apărut o disciplină nouă ca conținut în școala generală – "Educația tehnologică", în cadrul căreia copiii deja de două decenii au posibilitatea să cunoască tradițiile folclorului plastic și să practice diverse meșteșuguri artistice.

Elena Iarovoi-Postolachi a devenit cunoscută, apreciată și îndrăgită în Moldova prin lansarea programelor publice televizate „Hai să meșterim", „Etnografia", „Mărgăritare etnografice". Aproape un deceniu a menținut rubrica „Din zestrea neamului" în revistele "Femeia Moldovei" și "Moldova", stimulând și alimentând interesul publicului pentru valorile etnice tradiționale.

Etnologia, studiul artei și a culturii populare naționale, implementarea rezultatelor științifice în practică, în instituțiile de cultură și învățământ sunt direcțiile care au preocupat-o în permanență, în mod special. În scopul promovării idealurilor sale a depus un efort apreciabil în cadrul unor asociații obștești de profil. A fost președinte al Centrului de Etnologie și Ecologie Umană, membru al AO „BIOS", al Asociației Oamenilor de Știință și Cultură, Membru al Prezidiului Uniunii Asociațiilor

de Ştiinţă şi Tehnică din Moldova, membru al Uniunii Artiştilor Plastici din Moldova. Cu Uniunea Meşterilor Populari din Moldova a avut o legătură sufletească deosebită, stând şi la temelia fondării acesteia. Timp de 20 de ani a fost membru al Consiliului şi Prezidiului Uniunii, iar din anul 2010 – unul din vicepreşedinţii Uniunii. Membrii Uniunii, meşteri creatori din întreaga republică, sunt mândri că au avut prilejul să o cunoască, să-i asculte poveţele şi să fie călăuziţi pe calea dreaptă a tradiţiei spre perfecţiune de un maestru profesionist. În acest scop Elena Iarovoi-Postolachi a folosit ca instrument nu doar cuvântul. A acumulat cu anii o frumoasă şi bogată colecţie de artă populară pe care a utilizat-o ca mărturie vie şi model de promovare a valorilor noastre de patrimoniu. Ea a practicat în permanenţă câteva meşteşuguri tradiţionale – broderia, croşetarea, vopsitul vegetal, ţesutul decorativ şi alegerea covoarelor, căutând, găsind şi oferind meşterilor soluţii practice pentru actualizarea, modernizarea sau eficientizarea unor produse meşteşugăreşti.

Elena Iarovoi-Postolachi a fost un savant etnograf şi activist merituos, care şi-a câştigat respect şi autoritate în ţară şi în străinătate. A fost membru activ al diferitor organizaţii, asociaţii internaţionale: Centrului Etnic Internaţional „Idei noi pentru o Europă nouă", al Comunităţii Europene de Textile (ETN-1995), al Organizaţiei Internaţionale de Creaţie Populară (IOV) şi al Forumului Inventatorilor Români.

Pentru realizările ştiinţifice, succese deosebite în dezvoltarea ştiinţei etnologice, asigurarea liantului dintre meşteşugurile tradiţionale şi contemporaneitate, promovarea educaţiei etnice în şcoală Elena Iarovoi-Postolachi s-a învrednicit de două ori de titlul de Laureat al Premiului Prezidiului Academiei de Ştiinţe a Moldovei, Diploma de Recunoştinţă şi medalia „Dimitrie Cantemir" a Academiei de Ştiinţe a Moldovei. Pentru activitatea fructuoasă în domeniul dezvoltării culturii în Republica Moldova i-a fost conferit titlul „Eminent al Culturii din Moldova" (1980), Titlul Onorific „Om Emerit al Republicii Moldova" (2008), diploma de merit a Ministerului Culturii.

La fel, au fost înalt apreciate colecţiile de obiecte textile artizanale (piese vestimentare, de ritual, decorative şi suvenire), elaborări în domeniul designului industrial, utilizarea cunoştinţelor tradiţionale în tehnologii avansate, materiale noi şi contribuţiile la activitatea inovaţională în Republica Moldova, cel mai bine vizualizată în cadrul Expoziţiilor Internaţionale Specializate „Infoinvent Agepi" şi „Know-how exchange" în perioada 1998-2011 şi premiate cu Medalii de Aur, Argint, Bronz, apreciate cu numeroase diplome şi menţiuni.

Moştenirea spirituală ce ne-a lăsat-o Elena Iarovoi-Postolachi este enormă şi,

probabil, va mai trece un anumit timp, pentru a o putea evalua obiectiv. La moment, parțial o identificăm materializată în lucrările scrise – monografii și lucrări științifice, manuale, articole enciclopedice și de popularizare a etnologiei și artei populare, manuscrise nepublicate. Dar partea cea mai mare, cred eu, a rămas în inimile oamenilor ce au cunoscut-o și au prețuit-o pentru pasiunea și dăruirea ei totală cauzei căreia și-a jertfit cu credință viața – renașterea și perpetuarea conștiinței etnice, pentru dăinuirea acestui popor. Cred că acest deziderat al ei i-a împlinit destinul. Dacă mă refer la principalele virtuți creștine, la fel, cred că Elena Iarovoi-Postolachi le-a manifestat ca om pe toate trei – **dragoste fierbinte** pentru tot ce au făurit strămoșii pentru dăinuire, **credință tare** în valorile spirituale și materiale ale lor și **speranța nemărginită** în perpetuarea acestora peste veacuri.

În persoana Elenei Iarovoi-Postolachi am avut și vom avea totdeauna un înălțător model civic pentru învățătură și călăuzire în viață. Să ținem, dar, flacăra memoriei mereu aprinsă!

Ion BĂLTEANU,
Președinte al AO Uniunea Meșterilor Populari din Moldova,
colaborator-științific stagiar, MNEIN

TREPTELE ASCENSIUNII
Constantin Gheorghe CIOBANU, redactor-coordonator al Buletinului Ştiinţific. Revistă de Etnografie, Istorie Naturală şi Muzeologie, la 65 ani

Constantin Gh. CIOBANU s-a născut la 2 iunie 1947, în satul Bulboaca, raionul Anenii-Noi. Copilăria şi adolescenţa şi-a petrecut-o în satul natal, despre care a scris cu căldură într-o monografie consacrată locului de baştină*[1]. Tot aici a absolvit şcoala de cultură generală (11 clase). A studiat la Universitatea de Stat din Moldova, Facultatea de Filologie şi Jurnalistică, pe care a absolvit-o în anul 1972.

Dl C. Ciobanu şi-a început activitatea de muncă în calitate de lucrător la o bază auto din Anenii Noi, apoi a prestat munca de corector, traducător, lucrător literar la redacţia gazetei „Drapelul muncii" din acelaşi oraş. Din 1967 a fost angajat în calitate de redactor, redactor superior în cadrul Comitetului de Stat pentru Radiodifuziune şi Televiziune. Din 1977 până în anul 1990 a fost redactor responsabil al revistei teleevizate „Ariciul". În anul 1985 dl Constantin Gh. Ciobanu este admis la doctorat, la Universitatea de Stat „M. Lomonosov" din Moscova, unde a perfectat teza cu titlul *Apariţia şi dezvoltarea genurilor satirice televizate*, ulterior devenind doctor în ştiinţe istorice.

În 1990 prin transfer este angajat în funcţia de şef al Secţiei Foiletoane la redacţia revistei **Chipăruşul**.

După destrămarea U.R.S.S. (1991) dl C. Ciobanu a activat în diverse posturi, cum ar fi, de exemplu: inginer al grupului „Filatelie" la Întreprinderea Republicană „Moldpresfilatelia" a Ministerului Telecomunicaţiilor, iar după fondarea Întreprinderii de Stat „Poşta Moldovei" a fost şef al Secţiei Editorial-Comerciale „Timbrofil".

În anul 1994 revine la specialitatea de bază, fiind angajat în funcţia de redactor-consultant, categorie superioară, în redacţia „Telematinal", Compania de Stat „Teleradio-Moldova", după care – redactor-şef-adjunct în aceeaşi redacţie. Între anii 1998-2002 este redactor-consultant - şef de echipă în Departamentul „Actualităţi

* Constantin Gh. Ciobanu. - **Bulboaca de pe Bâc. Urmele timpului**. Chişinău, 2007, 312 p. + 56 planşe foto; Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Bulboaca 1711-2011 în documente, publicaţii şi fotografii. Trei secole de existenţă documentată.** Chişinău, 2011, 396 pag.

și programe matinale TV" și comentator categorie superioară în Departamentul „Comentatori".

Din ianuarie 2002 dl C. Ciobanu este director executiv al Asociației pentru Solidaritate în Protejarea Drepturilor și Libertăților Fundamentale ale Omului din Republica Moldova.

La 15 februarie 2004 dl Constantin Ciobanu este angajat în calitate de șef Secție „Editare" (Redacție Științifică) la Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Venirea sa în Muzeu a coincis cu etapa relansării revistei științifice de profil – a început seria nouă a **Buletinului științific**. **Revistă de Etnografie, Științele Naturii și Muzeologie**. Primul volum al seriei (al 13-lea de la începuturile revistei) a apărut cu acest titlu scurt, unind cele două mari domenii promovate de cercetătorii din Muzeu: științele socio-umaniste și cele ale științelor naturii. Volumele ulterioare, inclusiv recentul număr 17 (30), au fost dedicate alternativ fiecărui domeniu – fascicola Științele Naturii și Muzeologie, într-un volum, și fascicola *Etnografie și Muzeologie* – în altul. În felul acesta s-au creat condiții pentru a aprofunda discursul specializat al cercetărilor, a spori numărul autorilor, a lărgi reprezentativitatea lor geografică și, nu în ultimul rând, a îmbunătăți aspectul lingvistic al publicațiilor.

Dl Constantin Ciobanu este un mare specialist în domeniul filateliei, un împătimit colecționar de timbre și participant activ la diverse expoziții de profil. Astfel, în palmaresul domniei sale se înscrie participarea la expozițiile filatelice, organizate de Filiala Moldovenească a Asociației Unionale a Filateliștilor din U.R.S.S. (1976-1988); la Expoziția Filatelică a Țărilor Balcanice BALCANFILA'91 (Bacău, România); la Prima expoziție filatelică Chișinău - Sibiu (Chișinău, 1 decembrie 1991), precum și la Expoziția Filatelică Sibiu - Chișinău (1993).

Pentru exemplificare oferim câteva repere ale afirmării sale sociale și ale recunoașterii contribuțiilor la promovarea filateliei naționale care i-au marcat viața:

• **1991** – Comitetul Director al Asociației Filatelice „Grigore Pascu" Bacau (România) i-a conferit titlul de Membru de Onoare al Asociației respective.

• **Din anul 1991** – corespondent special pentru Republica Moldova al redacției revistei independente de filatelie **Curierul Filatelic** din Sibiu.

• **1993, 27 noiembrie** – Diplomă și medalie de onoare pentru contribuții deosebite la Expoziția „AEROMFILA-93" – Bacău (România).

• **1994, 1 august** – ales în funcția de președinte al Asociației Filateliștilor, Maximafiliștilor și Cartofiliștilor din Republica Moldova.

• **1998** – Diploma Asociației Filateliștilor „Tomis" Constanța (România) – pentru contribuții la afirmarea filateliei, cartofiliei, maximafiliei, numismaticii și publicisticii și a sprijinului moral și material acordat Asociației.

• **1998** – Președinte al Comitetului de Organizare a Primei Expoziții de Cartofilie Românească EMINESCIANA în Republica Moldova, organizată în Biblioteca

Naţionala a Republicii Moldova (29 august-4 septembrie 1998), la care au fost prezentate colecţiile cartofile *Mihai Eminescu - poet naţional şi universal* şi *Imagini vechi* (1900-1942) *dintre Prut şi Nistru* ale colecţionarului bucureştean Corneliu Beda.

• **2001.** Organizator, în calitate de preşedinte al Comitetului de Organizare, al Expoziţiei Filatelice Internaţionale REPUBLICA MOLDOVA - ROMÂNIA **ARIPI PESTE PRUT** 23-27 iunie 2001.

• **2001 –** Organizator, în calitate de preşedinte al Comitetului de Organizare, al Expoziţiei Filatelice CULTURĂ ŞI CIVILIZAŢIE ROMÂNEASCĂ în Biblioteca Publică „Alba Iulia". Chişinău, 27 august - 1 septembrie 2001.

• **2003, 23-25 mai.** Diplomă de Excelenţă, conferită la Simpozionul Naţional de Maximafilie „Trepte spre performanţă" Bacău (România).

• **2003.** Organizator, în calitate de preşedinte al Comitetului de Organizare, al Expoziţiei Filatelice Naţionale ISTORIE ŞI ARTĂ. Chişinău, 24-30 octombrie 2003.

• **2003.** Organizator, în calitate de preşedinte al Comitetului de Organizare, al Expoziţiei Filatelice Naţionale PAGINI DE LITERATURĂ ŞI CULTURĂ ROMÂNEASCĂ, organizată între 31 august - 30 septembrie 2003 la Casa Limbii Române.

• **2004.** Organizator, în calitate de preşedinte al Comitetului de Organizare, al Expoziţiei Filatelice Naţionale (cu participare internaţională) ŞTEFAN CEL MARE ŞI SFÂNT - 500 DE ANI DE LA TRECEREA ÎN ETERNITATE. Chişinău, iulie 2004.

• **8 decembrie 2007.** Societatea de Genealogie, Heraldică şi Arhivistică „Paul Gore" din Republica Moldova i-a conferit Premiul „Zoe Diaconescu" pentru contribuţii esenţiale în domeniul cercetării istoriei Moldovei din stânga Prutului (Basarabia şi Transnistria) şi Nordul Bucovinei.

• **1 decembrie 2008** – participant la Simpozionul Naţional *90 de ani de la Marea Unire*, organizat de Asociaţia Istoricilor din Republica Moldova şi Uniunea Scriitorilor din Moldova, cu comunicarea *Imaginea Unirii în filatelie*.

• La **04 ianuarie 2009** Societatea Română de Maximafilie „Dr. Valeriu Neaga" a confirmat printr-un certificat calitatea de membru activ al Societăţii.

• **2009.** Organizator, în calitate de preşedinte al Comitetului de Organizare, al Expoziţiei Filatelice Naţionale (cu participare internaţională) 650 DE ANI DE LA ÎNTEMEIEREA STATULUI MOLDOVENESC şi 120 DE ANI DE LA FONDAREA MUZEULUI NAŢIONAL DE ETNOGRAFIE ŞI ISTORIE NATURALĂ (21-30 octombrie 2009).

• **2009.** Pentru contribuţii la dezvoltarea filateliei şi studii publicate din domeniul etnografiei în Republica Moldova, prin Decretul Preşedintelui Republicii Moldova nr. 124-V din 22 decembrie 2009, i s-a conferit Medalia „Meritul Civic" (Brevetul nr. 04669).

• **2010.** Diploma de merit, acordată la 15.06.2010 de către Gruparea Colecţionarilor „Mihai Eminescu" Botoşani (România) „Pentru contribuţia adusă la

realizarea unor materiale dedicate lui M. Eminescu, pentru organizarea unor acțiuni la aniversarea și comemorarea poetului".

• **2010.** Organizator, în calitate de președinte al Comitetului de Organizare, al Expoziției Internaționale de filatelie, maximafilie și cartofilie EMINESCIANA, dedicată aniversării a 125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia (4-9 august 2010).

• **2010.** Diploma Centrului Academic Internațional EMINESCU „Pentru contribuție substanțială în valorificarea și promovarea patrimoniului eminescian".

• **2010.** Participant la EXPOZIȚIA FILATELICĂ BILATERALĂ SIBIU - CHIȘINĂU. Ediția V. Sibiu, 30 august – 4 septembrie 2010.

• **2011, 12 iunie.** În România i s-a înmânat premiul și medalia ***Eminescu Teiul de Aur***, faptul fiind confirmat printr-o Diplomă de excelență și prin publicarea CV în **Antologia Laureaților Premiilor Eminescu Teiul de Aur și Teiul de Argint 2002-2011**.

Mențiuni

• **1997.** Medalia Argint Mare pentru exponatul *Pictură românească* la Expoziția de Maximafilie a Țărilor Balcanice „BALCANMAX-97" (Cluj-Napoca, România).

• **1997.** Medalia Bronz-Argint – pentru revista **Meridian Filatelic** – la Expoziția de Maximafilie a Țărilor Balcanice „BALCANMAX-97" (Cluj-Napoca, România).

• **1999.** Medalia Argint pentru revista **Meridian Filatelic** la clasa *Literatură* la EXPOZIȚIA NAȚIONALĂ DE CARTOFILIE BACĂU'99, Ediția a II.

• **2001.** Medalia de Argint pentru revista **Meridian Filatelic** la clasa *Literatură* la EXPOZIȚIA NAȚIONALĂ DE MAXIMAFILIE. Sibiu (România).

• **2001.** Medalia în rang de Argint Mare pentru Catalogul Expoziției Filatelice Internaționale *Republica Moldova - România* ***Aripi peste Prut***, acordată de Federația Filatelică Română.

• **2003.** La Simpozionul Național de Maximafilie din Bacău (România), organizat de Asociația Filateliștilor „Grigore Pascu", i s-a conferit Diplomă de Excelență pentru exponatele *Pictura românească* și *Maximafilie moldavă* (ambele - maximafilie).

• **2003.** Diplomă de Onoare pentru exponatul *Maximafilie moldavă*, prezentat în premieră la Expoziția Interjudețeană de Filatelie EMINESCIANA 2003 (România).

• **2003.** Medalia Argint Mare pentru exponatul *Maximafilie moldavă* și relatarea despre starea maximafiliei basarabene, prezentate la Expoziția TREPTE SPRE PERFORMANȚĂ și la Simpozionul Național de Maximafilie (Bacău, România).

• **2007.** Medalia Argint Mare pentru monografia **Poșta Moldovei. Ștampile tarifare de inflație 1991-1993** la EXPOZIȚIA DE LITERATURĂ FILATELICĂ „LIBROFILA 2007". (Cluj-Napoca, România).

• **2009.** Medalia de Aur pentru exponatul *Moldova. Ștampile tarifare de inflație. 1991-1993* și Medalia de Argint pentru exponatul *Maximafilie moldavă* la EXPOZIȚIA FILATELICĂ BILATERALĂ SIBIU - CHIȘINĂU. Sibiu, 19-21 iunie 2009.

• **2010.** Medalia Vermeil Mare și un premiu special la Expoziția Țărilor Balcanice BALCANFILA 2010, care a avut loc la Plovdiv (Bulgaria), pentru volumul **Retrospectivă poștal-filatelică.** Vol. 3 **Poșta română în Basarabia 1918-1940, 1941-1944** la clasa *Literatură***.**

• **2010.** Medalia în rang de Argint Mare pentru exponatul *Poetul nepereche al neamului românesc* (filatelie) și medalia în rang Argint pentru exponatul *Poetul Mihai Eminescu în cartofilie* la EXPOZIȚIA INTERNAȚIONALĂ DE FILATELIE, MAXIMAFILIE ȘI CARTOFILIE EMINESCIANA, dedicată aniversării a 125 de ani de la trecerea poetului Mihai Eminescu prin Basarabia (4-9 august 2010).

• **2010.** Diplome de onoare pentru exponatele *Maximafilie moldavă*, *Poetul nepereche al neamului românesc* și *Poșta Moldovei: ștampile tarifare de inflație 1991-1993* la EXPOZIȚIA FILATELICĂ BILATERALĂ SIBIU - CHIȘINĂU (Sibiu, România).

• **2012.** Medalia Mare de Argint și Marele Premiu pentru literatură pentru monografia **Retrospectivă poștal-filatelică** în 4 volume și Medalia de Argint pentru catalogul **Mihai Eminescu în filatelia și cartofilia universală** la Expoziția Filatelică a Țărilor Balcanice BALCANFILA 2012, care a avut loc între 24-27 mai 2012 în or. Maribor, Slovenia.

Cărți editate

1. Constantin Ciobanu, Maria Godorozea - **Marcofilie. Moldova. Catalog. 1925-2003.** Chișinău, 2003. 70 pag.

2. Constantin Gh. Ciobanu - **Bulboaca de pe Bâc. Urmele timpului**. Chișinău, 2007. 312 p + 56 planșe foto. ISBN 978-9975-80-053-2

3. Ștefan Ciobanu, Constantin Ciobanu, Maria Godorozea - **Poșta Moldovei: Ștampile tarifare de inflație 1991-1993.** Chișinău, 2005. 106 pag. ISBN 9975-9717-1-7

4. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Retrospectivă poștal-filatelică.** Vol. 1. **Perioada prefilatelică**. Chișinău, 2005. 95 pag. ISBN 9975-908-44-6

5. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Retrospectivă poștal-filatelică.** Vol. 2. **Istoria poștelor 1858-1917.** Chișinău, 2008. 408 pag. ISBN 978-9975-80-242-0

6. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Retrospectivă poștal-filatelică**. Vol. 3. **Poșta română în Basarabia (1918-1940, 1941-1944)**. Chișinău, 2009. 292 pag. ISBN 978-9975-80-243-7

7. Constantin Gh. Ciobanu, Mihai Ursu - **Constantin Mimi – viață consacrată Basarabiei.** Chișinău, 2009. 176 pag. ISBN 978-9975-4001-8-3

8. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Protoiereul Petru Buburuz – promotor al valorilor autentice.** Chișinău, 2010. 144 pag. ISBN 978-9975-80-364-9

9. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Mihai Eminescu în filatelia și cartofilia unversală. Catalog enciclopedic.** Chișinău, 2010. 119 pag. color. ISBN 978-9975-67-727-1

10. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Perpetua căutare. Reflecții despre activitatea muzeografului Mihai Ursu.** Chișinău, 2011. 176 p. ISBN 978-9975-105-72-9

11. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Bulboaca 1711-2011 în documente, publicații și fotografii. Trei secole de existență documentată.** Chișinău, 2011. 396 pag. ISBN 978-9975-105-90-3

12. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Retrospectivă poștal-filatelică.** Vol. 4. **Poșta sovietică în R.S.S. Moldovenească (1940-1941, 1944-1991).** Chișinău, 2012. 400 pag. ISBN 978-9975-80-220-8

13. Constantin Gh. Ciobanu, Maria Godorozea - **Prin ani, cu demnitate. Teologul Petru Buburuz la un popas aniversar.** Chișinău, 2012. 292 pag. Variantă electronică.

Anatol PETRENCU,
Prof. univ., dr. hab. în științe istorice,
Președinte Institutul de Istorie Socială „Pro memoria",
Universitatea de Stat din Moldova

CRONICĂ MUZEALĂ

PRIMUL FORUM AL PATRIMONIULUI CULTURAL IMATERIAL

La 23 martie 2012 în incinta Muzeului Național de Etnografie și Istorie Naturală s-a desfășurat Forumul Patrimoniului Cultural Imaterial, prilejuit de împlinirea a 6 ani de la ratificarea de către Republica Moldova (26.03.2006) a Convenției UNESCO privind Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial (Paris, 17 octombrie, 2003), când Republica Moldova s-a angajat să ia măsuri de salvgardare pentru a valorifica și transmite generațiilor viitoare această moștenire. În articolul 11 al Convenției fiecărui stat i se cere să întreprindă măsurile necesare pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial de pe teritoriul său și să implice comunitățile, grupurile și ONG-urile din domeniu în procesul de identificare și definire a elementelor acestui patrimoniu. Noua abordare a implicării comunităților în identificarea, definirea, promovarea și transmiterea către tânăra generație a acestui tip de patrimoniu cultural, perceput până odinioară ca o sarcină doar pentru cercetători și managerii culturali, a determinat statul nostru să propună noi proiecte, acte normative, și chiar un cadru legal separat – **Legea privind protejarea patrimoniului cultural imaterial** (29 martie 2012, publicată la 20.04.2012 în *Monitorul Oficial*, nr. 76-80, art. nr. 255). Măsurile întreprinse din 2009 până în 2012 în acest domeniu de către Republica Moldova pentru elaborarea și implementarea noilor politici în domeniu au fost discutate în cadrul Forumului, organizat de către Comisia Națională pentru salvgardarea patrimoniului cultural imaterial în colaborare cu Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală, sub egida Ministerului Culturii. La eveniment a fost prezentat Raportul Republicii Moldova privind implementarea Convenției nominalizate. Concomitent au fost discutate noi perspective în domeniul salvgardării patrimoniului cultural imaterial, cu participarea largă a întregii societăți, inclusiv a comunităților purtătoare de patrimoniu.

În cadrul Forumului s-au făcut totalizările activității referitoare la implementarea noilor politici. Viceministrul Culturii, dr. hab. Gheorghe Postică, a subliniat rolul atât de important și vital pentru societate al patrimoniului cultural imaterial: „**a salva și transmite mai departe acest patrimoniu înseamnă a păstra identitatea și a o transmite către tineri prin formele ei genuine, nealterate, în cadrul natural în care el a funcționat în sânul comunităților. De asemenea, a salvgarda acest patrimoniu înseamnă a contribui la formarea unei societăți în care să existe continuitate și repere fundamentale pentru dezvoltare**".

În noiembrie 2009 Ministerul Culturii a creat o comisie de experți – **Comisia Națională pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial**, care coordonează acțiunile de realizare a politicii de stat în domeniul protejării patrimoniului cultural (art. 13, 3, Legea privind Protejarea Patrimoniului Cultural Imaterial). De asemenea au fost regândite prioritățile Centrului Național de Creație Populară, numit de acum încolo – **Centrul de Conservare și Promovare a Patrimoniului Cultural Imaterial**, care asigură aplicarea politicilor de protejare în teritoriu (art. 13, 4).

Viceministrul Gheorghe Postică a subliniat oportunitățile societății noastre privind implementarea Convenției – „Moldova are norocul să dețină un patrimoniu imaterial încă viu. Pentru a atinge sarcinile pe care ni le-am pus de câțiva ani

întru salvgardarea acestui patrimoniu am creat instrumente importante pentru identificarea eficientă, documentarea, protecția și transmiterea Patrimoniului Cultural Imaterial. Scopul primordial este formulat în Proiectul de Lege privind Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial al RM. De doi ani ne aflăm în faza inventarierii asidue pe întreg teritoriul Republicii Moldova." Rezultatele chestionarelor tematice sunt prezentate pentru public pe site-ul **www.patrimoniuimaterial.md**.

În 2012 a fost aprobat de Ministerul Culturii și publicat **Registrul Național al Patrimoniului Cultural Imaterial al Republicii Moldova. Vol. A.** Amintim că elaborarea Registrelor sau „inventarierea" este una din obligațiile țărilor care s-au angajat să implementeze Convenția din 2003 (Articolul 12 – **Art. 12. 1.** Pentru a asigura identificarea în scopul salvgardării, fiecare stat parte va întocmi, în funcție de propria situație, unul sau mai multe inventare ale patrimoniului cultural imaterial existent pe teritoriul său. Aceste inventare vor fi actualizate în mod regulat.)

Registrul ia la evidență de stat elementele patrimoniului cultural imaterial de pe teritoriul Republicii Moldova. Este unul din instrumentele de bază pentru măsurile de salvgardare, care va fi alcătuit din 2 volume, al doilea fiind consacrat diferitor comunități etnice conlocuitoare pe teritoriul RM. Primele 50 de elemente înscrise în Registru au fost documentate în 2011 și incluse în Registru în cadrul *Proiectului Pilot privind elaborarea registrului național al patrimoniului cultural imaterial al Republicii Moldova, în concordanță cu Convenția Internațională privind Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial din 2003,* cu sprijinul financiar al Biroului UNESCO de la Moscova (2010-2011), implementat de Muzeul Național de Etnografie și Istorie Naturală. Identificarea și propunerile pentru înscriere în Registrul național au fost coordonate ulterior de Comisia Națională, iar pentru elaborarea Registrului în 2012 au fost cooptați specialiști din diverse instituții și comunitățile purtătoare. Astfel, 450 elemente-candidate au fost prezentate public, în cadrul Forumului și aprobate de către acesta, la el fiind prezenți reprezentanții unor comunități. Registrul este o listă deschisă care va fi completată și actualizată periodic.

În legătură cu elaborarea și înaintarea, împreună cu România în Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial a obiceiului ***Colindatul de ceată bărbătească***, la Forum au participat conducătorii cetelor de colindători sau managerii culturali din comunitățile propuse în dosarul trans-național. Astfel, toți doritorii au putut vizualiza expoziția fotografică, etalată cu aceasta ocazie, ce reflecta secvențe din acțiunile desfășurate în ultimii ani de către Comisia Națională pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial pentru documentarea obiceiului și elaborarea dosarului-candidat. Au fost remarcate cetele active de bărbați colindători din satele Slobozia Mare, raionul Cahul, Boșcana, raionul Criuleni, Popeasca, raionul Ștefan Vodă, Parcova, raionul Edineț, Sadâc, raionul Cantemir.

În aceeași ordine de idei au fost prezentate rezultatele Programului național „Salvează o colindă pentru eternitate!", lansat la 12 decembrie 2011, care a avut ca scop sporirea vizibilității și promovarea obiceiului Colindatului de ceată bărbătească la nivel local, cu implicarea comunităților, a specialiștilor din secțiile raionale de cultură, a tinerilor, membrilor ONG-urilor etc. Au fost menționate modalitățile de

promovarea obiceiului periclitat prin mijloacele mass-media, participarea studenților și a comunităților.

Pentru a stimula crearea unui mediul favorabil menținerii viabilității elementelor patrimoniului cultural imaterial și a stabili un parteneriat social în domeniul protejării lui au fost invitați să participe la Forum reprezentanții tuturor instituțiilor cu atribuții în domeniul cercetării, conservării, transmiterii și valorificării acestui patrimoniu: muzee, institute, direcții și secții de cultură, administrația publică locală, comunitățile purtătoare de patrimoniu, societatea civilă și mass-media.

Doamna Varvara Buzilă, președintele Comisiei Naționale pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial, în adresarea sa către participanții la Forum, a menționat că acest patrimoniu „este un proces cultural. La întreținerea viabilității lui participă fiecare dintre noi, într-o măsură mai mare sau mai mică, în funcție de cum înțelegem cultura cu care ne identificăm. Iar cultura tradițională este spațiul în care funcționează patrimoniul cultural imaterial. Această cultură este definită prin ceea ce noi credem, cunoaștem, ne imaginăm despre ea".

Corina REZNEAC,
Secretarul Comisiei Naționale pentru
Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial

VIAȚA MUZEULUI ÎN IMAGINI

13.01.12. *Corina Rezneac intervievează colindătorii din comuna Grebleşti, raionul Străşeni.*

13.01.12. *Înregistrarea colindatului împreună cu Televiziunea Moldova 1 în comuna Grebleşti, raionul Străşeni.*

19.01.12. Muzeul Unirii Iaşi. *Întrunirea reprezentanților Comisiei Naționale pentru Salvgardarea Patrimoniului Cultural Imaterial din Republica Moldova cu colegii lor din România pentru elaborarea dosarului de candidat UNESCO al Colindatului de ceată bărbătească.*

25.01.12. *Muzeografii la Institutul Cultural Român „Mihai Eminescu”*

31.01.12. *Cristian Diaconescu, Ministrul de Externe al României, în vizită la Muzeul Zemstvei.*

5.03.12. *Interpreții de folclor Doina Arsene și Arsenie Botnaru în cadrul programului „De dragoste de primăvară” la Clubul Interpreților, Folcloriștilor, Etnografilor și Amatorilor de Folclor.*

15.03.12. *Copii din clasele primare vizitând expoziția de mărțișoare confecționate de către ei.*

10.0312. *Mărțișoare purtate la mână, după vechiul obicei.*

18.03.12. *Celebrarea aniversării a 70 de ani de la nașterea dr. Elena Postolachi.*

31.03.12. *Legarea mărțișoarelor la pomi.*

07.04.12. *Tatiana Tihmanovschi, vicedirector în cadrul standului MNEIN la Expoziția Tourism. Leisure Hotels. la MOLDEXPO.*

08.04.12. *Clasă de măiestrie la cioplit lemnul, în cadrul Expoziției republicane a cioplitorilor de lemn.*

17.04.12. *Petre Guran, Directorul Institutului Cultural Român „M. Eminescu" la tribuna Colocviului Științific Internațional „Casa Zemstvei Basarabene din Chișinău: între trecut și viitor". Al doilea din stânga, Excelența Sa, Ambasadorul României în Republica Moldova, Marius Lazurcă.*

17.04.12. *Viceministrul Culturii RM, Gheorghe Postică, în cadrul vernisajului expoziției „Casa Zemstvei Basarabene din Chișinău: între trecut și viitor”.*

29.04.12. *Filmarea videoclipului interpretului Ion Palade cu participarea maturilor.*

29.04.12. *Filmarea videoclipului interpretului Ion Palade cu participarea copiilor.*

04.05.12. *Mihai Ursu, director general al Muzeului, moderează lansarea* ***Anuarului Muzeului Etnografic al Moldovei****, Iași. Primul din stânga, dl. Marcel Lutic, muzeograf la Muzeul Etnografic al Moldovei, Iași, secretarul de redacție al Anuarului.*

04.05.12. *Un grup de cercetători la vernisajul Expoziției „Va poftim la noi de hram, oameni buni!"*

18.05.12. *Lansarea revistei științifice de profil. Primul din stânga dr. hab. Valeriu Derjanschi, redactorul științific al fascicolei* ***Buletin Științific. Științele Naturii și Muzeologie.***

18.05.12. *Constantin Gh. Ciobanu, șeful Secției Editare, redactor-coordonator al revistei* ***Buletin Ştiinţific. Revistă de Etnografie, Ştiinţele Naturii şi Muzeologie*** *în timpul lansării publicațiilor științifice ale Muzeului.*

18.05.12. *Vladislav Marinov, directorul Muzeului din Comrat, împreună cu membrii Ansamblului Gagauzkie Korobeiniki în vizită la Muzeu.*

18.05.12. *Ansamblul Gagauzkie Korobeiniki.*

19.05.12. *Demonstrarea colecțiilor de modă, confecționate de studenții Colegiului Tehnologic din Chișinău.*

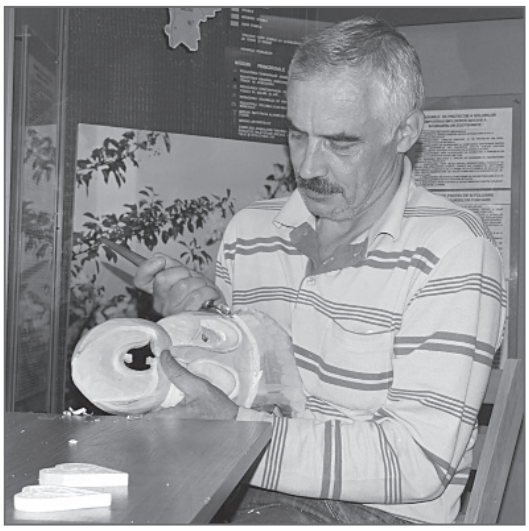

19.05.12. *Meșterul popular Grigore Posternac oferă o lecție de măiestrie publicului venit să sărbătorească Noaptea muzeelor.*

19.05.12. *Maria Ciocanu, șef Secție Etnografie, în cadrul concursului etnografic organizat la Noaptea muzeelor.*

19.05.12. *Publicul sărbătorește pe catalige Noaptea Muzeelor.*

19.05.12. *Orașul Limours, Franta. Pomenirea înaintașilor neamului în cadrul Festivalului* ***Pour l'amour de la beauté*** *la Reședința Mitropolitană a Mitropoliei Ortodoxe Române a Europei Occidentale și Meridionale.*

24.05.12. *Copiii în vizită la Vivariumul deschis în Grădina Botanică a MNEIN.*

27.05.12. *Colectivul Muzeului în vizită la Rezervația Naturală „Codrii”.*

13.06.12. *Restauratorii îngrijesc exponatele muzeale.*

25.06.12. *Nadejda Toma, restaurator textile, demonstrează publicului cum se țes brâiele.*

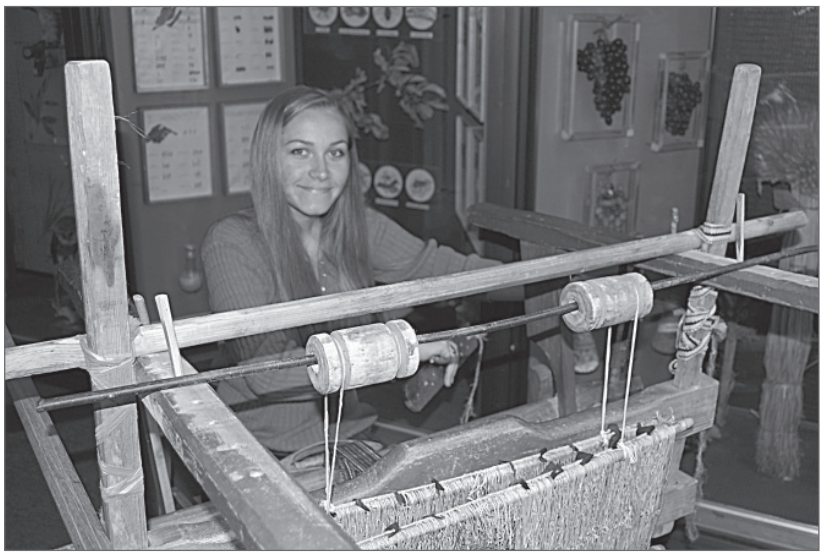

25.06.12. *Copiii văd pentru prima oară cum se țes brâiele.*

26.06.12. *Coptură tradițională lituaniană oferită publicului la Expoziția Brâie naționale lituaniene și moldovenești.*

26.07.12. *Excelența Sa, Violeta Motulaite, Ambasadoarea Lituaniei în Moldova, la vernisajul Expoziției* ***Brâie lituaniene și moldovenești****.*

03.07.12. *Maria Ciocanu, șef Secție Etnografie, cu noi achiziții în cadrul Programului* ***Salvgardarea covorului moldovenesc****.*

12.07.12. *Copii de la Concordia modelează lutul în Atelierul de ceramică.*

14.07.12. Tatiana Tihmanovschi, coordonatorul Programului ***Drag mi-i portul strămoșesc****.*

14.07.12. *Copii de la Concordia în cadrul Programului* ***Drag mi-i portul strămoșesc****.*

14.07.12. *Activități în cadrul Programului* ***Drag mi-i portul strămoșesc****.*

02.08.12. *Consiliul metodic al MNEIN apreciază lucrările viitoarei expoziții a meșterilor jubiliari.*

11.08.12. *Margareta Timofti, prima doamnă a țării, la* ***Festivalul Iei****, ediția 1.*

11.08.12. *Corina Rezneac, cercetător științific al Muzeului, la* ***Festivalul Iei****, ediția 1.*

11.08.12. *Interpreta de folclor Suzana Popescu la* ***Festivalul Iei****, ediția 1.*

09.09.12. *Secvență din Expoziția* ***Covoare salvgardate de la înstrăinare****, de Zilele Europene ale Patrimoniului.*

28.09.12. Ziua ușilor deschise*, cu prilejul Săptămânii de educație a adulților, organizată în parteneriat cu DVV Internațional.*

28.09.12. *Interpreta de folclor Dina Vrăjmașu, conducătoarea Clubului Interpreților, Folcloriștilor, Etnografilor și Amatorilor de Folclor, de* ***Ziua ușilor deschise****, cu prilejul Săptămânii de educație a adulților, organizată în parteneriat cu DVV Internațional.*

28.09.12. *Ghidul Aurelia Nosataia ghidează vizitatorii de* ***Ziua uşilor deschise****, cu prilejul Săptămânii de educație a adulților, organizată în parteneriat cu DVV Internațional.*

28.09.12. *Clasă de măiestrie la broderie în* ***Ziua uşilor deschise****, cu prilejul Săptămânii de educație a adulților, organizată în parteneriat cu DVV Internațional.*

28.09.12. *Ceramistul Andrei Sclifos, meșter popular, prezintă o lecție de măiestrie de* ***Ziua uşilor deschise****, cu prilejul Săptămânii de educație a adulților, organizată în parteneriat cu DVV Internațional.*

16.10.12. *Lansarea cărții* ***Dovleacul minune*** *de Tamara Schiopu.*

18.10.12. *Raisa Tabuică, custode-șef, și muzeograful Alina Bogatu pregătesc exponatele pentru expoziția obiectelor din piele.*

23.10.12. *Sărbătoarea de 5 ani de activitate a Clubului Interpreților, Folcloriștilor, Etnografilor și Amatorilor de Folclor.*

24.10.12. *Vernisajul expoziției* ***Muzeul în viziunea publicului****.*

25.10.12. *Colecționarea covoarelor în cadrul Programului Salvgardarea covoarelor moldovenești.*

09.11.12. *Oaspeți participanți la Trainingul Regional UNESCO* ***Locul și rolul muzeelor-rezervații în protejarea patrimoniului cultural****, susținut de Biroul Regional UNESCO din Moscova.*

09.11.12. *Secretarul General al Comisiei Naționale a Republicii Moldova pentru UNESCO Constantin Rusnac și Liubava Moreva, specialist în programe, de la Biroul Regional UNESCO din Moscova.*

09.11.12. *Iurie Vedenin, directorul Institutului Patrimoniului Cultural al Federației Ruse, și Gheorghe Postică, Viceministrul Culturii al RM, la Trainingul Regional UNESCO* ***Locul și rolul muzeelor-rezervații în protejarea patrimoniului cultural****, susținut de Biroul Regional UNESCO din Moscova.*

09.11.12. *Participanții la Trainingul Regional UNESCO* ***Locul și rolul muzeelor-rezervații în protejarea patrimoniului cultural****, susținut de Biroul Regional UNESCO din Moscova.*

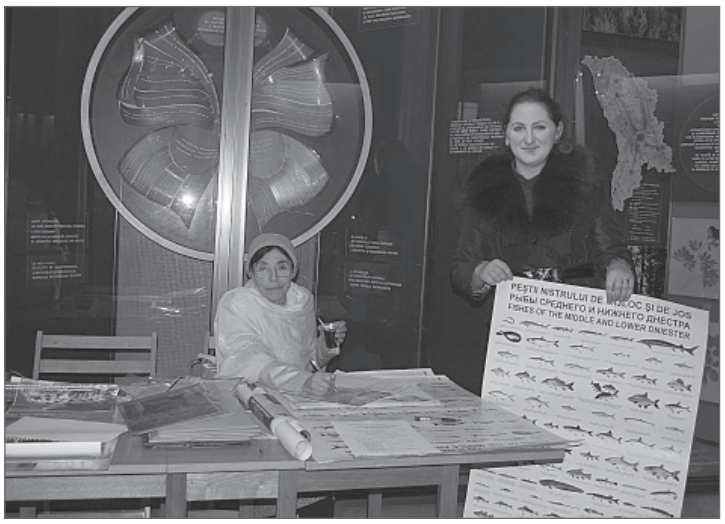

16.11.12. *Conferința Științifică a tineretului studios* ***Lumea animală și Homo sapiens****. În stânga - dr. Tamara Cojuhari, coordonatorul Conferinței.*

23.11.12. *Festivalul-concurs de dans* ***Cine joacă opincuța****.*

23.11.12. *Festivalul-* ***concurs de dans Cine joacă opincuța****.*

01.12.12. *Interpreți de folclor, participanți la Sărbătoarea Marii Uniri, la ședința Clubului Interpreților, Folcloriștilor, Etnografilor și Amatorilor de Folclor.*

29.11.12. *Petrecerea doamnei profesoare Maria Burlacu, custode sală, la pensia binemeritată.*

12.12.12. *Profesorul Ion H. Ciubotaru și dr. Silvia Ciubotaru de la Universitatea „Alexandru Ion Cuza" din Iași, cu ocazia lansării monografiei* ***Obiceiuri nupțiale din Moldova*** *la MNEIN.*

26.12.12. *Ambasadorul Poloniei, Excelența Sa Artur Michalski, la ședința Clubului Interpreților, Folcloriștilor, Etnografilor și Amatorilor de Folclor.*

18.12.12*. Seminarul practic* ***Rezultatele Taberei de restaurare a Conacului Carp din Țibănești****, județul Iași, susținut de Institutul Cultural Român „M. Eminescu" din Chișinău.*